

**VÁTI Kht. – Területfejlesztési Igazgatóság
Elemző és Értékelő Iroda**

**A GAZDASÁGI TÉRSZERKEZET VIZSGÁLATÁT ELŐSEGÍTŐ ÚJ
DIMENZIÓK ILLETVE AZ EZZEL KAPCSOLATOS MÓDSZEREK
KUTATÁSA**

I. SZ. RÉSZJELENTÉS

**AZ ÚJ GAZDASÁGI DIMENZIÓK FELTÁRÁSA: A GAZDASÁG TERÜLETI
VERSENYKÉPESSÉGÉNEK ÚJ TÉNYEZŐI**

ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI ALAPOK

Budapest, 2003. március

VÁTI
Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht.
TERÜLETFEJLESZTÉSI IGAZGATÓSÁG
Elemző és értékelő iroda
Törzsszám: 2514/2002-1.4.1

Témafelelős:

Salamin Géza

Készítették:

Rechnitzer János (MTA RKK NYUTI, Győr)

Barsi Boglárka (MTA RKK NYUTI, Győr)

Szabó Pál (ELTE)

Németh Nándor (ELTE)

Irodavezető:

Sallai Anna

Vezérigazgató:

Paksy Gábor

Budapest, 2003. március

TARTALOM

I.1. GAZDASÁGI FOLYAMATOK, ÚJ GAZDASÁGI TÖRVÉNYSZERŰSÉGEK A TÉRFOLYAMATOK SZEMPONTJÁBÓL	1
1.1. Bevezetés	2
1.2. A globalizáció hatása a területi rendszerekre, azok fejlődésére	2
1.3. A gazdaság új hajtóerői és azok regionális elemzése	5
1.3.1. Az új gazdaság	5
1.3.2. Új gazdasági súlypontok és terek	8
1.4. Az európai területfejlesztés irányait befolyásoló tényezők	10
Összefoglalás	14
Irodalomjegyzék az 1. fejezethez.....	16
I.2. A GAZDASÁGI TÉRSZERKEZET FOGALMA, MUTATÓINAK KATASZTERE ÉS MÉRÉSE.....	18
2.1. A gazdasági térszerkezet fogalmának értelmezése a területfejlesztés szempontjából	19
2.1.1. A térszerkezet fogalmi kérdései.....	19
2.1.2. A térszerkezet tartalma a területfejlesztésben.....	24
2.2. A gazdasági térszerkezet mutatói	28
I.2.3. A gazdasági térszerkezet mérése – komplex mutatók.....	33
I.2.3.1. A területi egyenlőtlenségek vizsgálata – komplex mutatók előállítása.....	33
I.2.3.2. A térszerkezet mérésére használt komplex mutatók	37
I.2.3.3. A térbeliség mérése	44
Összefoglalás	50
Irodalomjegyzék az 1.2. fejezethez.....	55

I.1. GAZDASÁGI FOLYAMATOK, ÚJ GAZDASÁGI TÖRVÉNYSZERŰSÉGEK A TÉRFOLYAMATOK SZEMPONTJÁBÓL

1.1. BEVEZETÉS

A világgazdaság lehetséges trendjeinek meghatározása nem egyszerű feladat, s mindezt még súlyosbítja, ha ezeket az összefüggéseket regionális, területi dimenzióval is párosítani kell. „A világgazdaság szerkezetének változásait meghatározó tényezők között a jövedelmek, a keresletnövekedés és differenciálódás, a nemzetközi munkamegosztás, a specializálódás fejlődésének irányai, a technikai fejlődés és a globális verseny a legfontosabb.” (Simai–Gál 2000. 50. o.) Mindezek alapján kíséreljük meg felvázolni azokat a lehetséges jövőbeli irányokat, amelyek hatnak a területi szerkezetre, egyben valamilyen formában mérhetők, regisztrálhatók, s ezzel együtt hatásuk mérőszámokkal kimutatható. Ugyanakkor a világgazdasági trendek mellett, azokkal lényegében párhuzamosan a regionális fejlődést összeurópai folyamatok is befolyásolják. Ezek az összeurópai folyamatok következnek az Európai Unió tagságból, a közösség által meghatározott regionális politika elveiből, azok irányából. Hiszen az Európai Unió regionális politikája is előrejelzi a lehetséges jövőbeli fejlődési irányokat, egyben kijelöli azokat a fejlődési csomópontokat, melyekre a területi folyamatokban figyelni szükséges, illetve meghatározza azokat a faktorokat, amelyek jelentősen befolyásolják a regionális szerkezeteket, azok alakulását.

Az elemzésben tehát kettős utat követünk, egyrészt a világgazdaság lehetséges trendjei alapján kíséreljük meg felvázolni a területi fejlődést, a befolyásoló tényezőket, utalva a mérés lehetséges formáira. A másik út az Európai Unió által megfogalmazott, a regionális folyamatokat meghatározó faktorok rendszerezése, azok hatásainak kijelölése, illetve a lehetséges kutatási irányok megjelenítése.

1.2. A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSA A TERÜLETI RENDSZEREKRE, AZOK FEJLŐDÉSÉRE

A globalizáció tényét nem lehet vitatni, annak hatásait viszont annál inkább. A globális gazdasági rendszerek terjedése a kilencvenes évek elején érte el hazánkat, ami természetesen együtt járt a rendszerváltozás által megnyílt gazdasági, politikai és társadalmi környezettel.

A multinacionális vállalatok megtelepedése, azok által generált fogyasztási piacok, a területi egységek reagálása, alkalmazkodása, fogadókészsége, illetve a térszerkezet alakulásának jellege és irányai jelzik a hatásokat. A hazai regionális kutatásokban explicit módon kevésbé foglalkoztunk a globalizáció regionális következményeivel (Enyedi 2000., Bernek 2000.). E tanulmányok azt állapítják meg, hogy a hazai regionális fejlődést nagymértékben a nemzetközi hatások alakítják (globális, kontinentális, multiregionális szint), a távolság, s ezzel együtt az idő is veszít jelentőségéből, bár számos térségben még nem elérhetőek a globális hálózatok. Rávilágítanak arra, hogy a területi **elhelyezkedés roppant rugalmassá vált**, ennek megfelelően a településeknek versenyezniük kell a telephelyért, s ebben a versenyben fő tényezővé vált a tudás és az ahhoz kötődő szolgáltatások egész sorozata. Emellett a **helyi adottságok, a lokális erőforrások felértékelődnek**, amelyek számos gazdasági (pl. termelési tradíciók, helyi innovációs környezet) és nem gazdasági (pl.

közösségi kapcsolatok, támogatások) tényezőben nyilvánulnak meg. Megszűnnek a homogén régiók, térhálózatok alakulnak ki, s ezekben a hálózatokban kell a településeknek, térségeknek a helyzetüket stabilizálni, illetve a be nem kapcsolódott egységeket, döntően a központi regionális politika segítségével felfűzni.

Mindez a **versenyképesség** javításában nyilvánul meg (Lengyel 2000.). A regionális versenyképességet a következő tényezők határozzák meg:

kutatás és technológiai fejlesztés: cél az innovációs kultúra megteremtése, az ehhez szükséges intézményi környezet kialakítása, mérési mód a kutatás-fejlesztési ráfordítások és produktumok számbavételére,

kis- és középvállalkozások támogatása: a KKV szektor fejlesztése, a lokális piacoktól a regionális, s kisebb számban a globális piacra jutás, mérés: vállalkozások száma, teljesítménye,

közvetlen külföldi befektetések: komplementer hatások elérése, azaz a beszállítói kapcsolatok motivációja, termelői infrastrukturális rendszerek kiépítése, technológiai transzferek, mérés: külföldi működő tőke (KMT) befektetési aránya, termelési potenciálja,

infrastruktúra és humán tőke: közlekedési és telekommunikációs hálózatok fejlesztése, az elérhetőség biztosítása, mérés: elérési idő a nagyközpontokból, a képzettség és a képzési helyek,

intézményi és társadalmi tőke: közigazgatás hatékonysága és a területi szereplők közötti együttműködés, annak a környezete, mérés: intézmények forrásai (bevételek és kiadások szerkezete).

A globalizáció regionális hatásait implicit módon számtalan tanulmány tárgyalta, döntően a külföldi működő tőke területi szerkezete alapján, az azokban kimutatható regionális különbségeket, a befektetői magatartást befolyásoló tényezőket, az országos és a helyi politikák reagálását, megnyilvánulásait e befektetői akciókra (Rechnitzer 1993., Diczházi 1997., Barta 2000., Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2001.).

Ezekből a vizsgálatokból lényegében csak azt tudtuk megállapítani, hogy mely területi egységek preferálódtak, a klasszikus centrum-periféria viszony miként termelődött újjá, a regionális különbségek milyen jellegűek voltak, a területi szerkezetet alakító tényezők közül melyek kerültek kiemelésre, melyek nem, s végül a regionális politika különféle elemei (pl. helyi támogatások, fejlesztési irányok, különféle kedvezmények) sikerrel jártak-e, vagy éppen megbuktak, esetleg hatástalanok maradtak.

A globalizáció regionális hatásait tehát a külföldi működő tőke telephely választási motivációjával azonosították a kutatások. Ezt tekinthetjük leegyszerűsítésnek, azonban az extenzív adatbázisokra építő vizsgálatok csak ezt tették lehetővé. De nemcsak az adatbázisokban keresendő a hiba, hanem a nemzetközi tudományos irányzatokban is erre az elemzési irányokra ösztönöztek. Sőt, a hazai területfejlesztési aktorokat is az érdekelte, hogy hová, mely területi egységben, milyen jellegű, volumenű, külföldi befektetések történtek, s **a telephely kijelölésben** a tényezők fontosságának mi volt a sorrendje.

A külföldi működő tőke a globalizáció egyik metszete, látványos, jól mérhető, de csak az egyik megjelenési formája. Mielőtt továbblépünk, hangsúlyozni kell, hogy az általános szerkezet elemzések a regionális szerkezetekben történtek, nem, vagy csak mérsékelten kaptak hangsúlyt az árnyalt struktúra vizsgálatok (Szirmai–A. Gergely–Baráth–Molnár–Szépvölgyi 2002.), ahol is a beépültséget, a területi rendszer működésére gyakorolt tényleges hatásokat számba vették volna.

A **globalizáció területi hatásainak elemzésénél tehát a jövőben túl kell lépni a működő tőke regionális szintű szerkezetvizsgálatán, annak változásainak regisztrálásánál.** A továbblépés lehetséges irányai a következők:

- a különféle **gazdasági szektorok nemzetközi hálózatai** megtelepedésének elemzése, a kiépülésre kerülő hálózatok terjedési intenzitásának folyamatos mérése; gondolunk itt például a bevásárlóközpontok, a nemzetközi kereskedelmi láncok és szolgáltatások diffúziójára, azok hatásmechanizmusaira (pl. a kereskedelmi forgalomból való részesedésre, az üzleti területekből elnyert arányokra, a szolgáltatási kínálatok mértékére, illetve a klasszikus kiskereskedelem visszaszorulására, a jelenlétre egy-egy centrum településben, illetve a koncentráció mértékére a különböző funkcióval rendelkező központokban stb.);
- a területi **szintű fogyasztás** szerkezetének átalakulására; a területi fogyasztás és az ezáltal generált **fogyasztói kereslet** mérése igencsak esetleges hazánkban (lásd KSH felmérések), ezekben az elemzésekben (pl. bizonyos fogyasztói minta, panel kiépítése, akár regionális szinten is) nagy lehetőségek rejlenek, hiszen kimutatható lenne a tradicionális fogyasztás megváltozása, abban a globalizációt képviselő elemek megjelenése (pl. telekommunikációs költségek, luxus javak, utazások költségei stb.);
- a tőke, a gazdasági értékteremtés telephelyválasztását, térbeli lokalizációját befolyásoló, egyre inkább **felértékelődő telepítő tényezők** releváns körének (mi befolyásolja a telephelyválasztást?) és területi mintázatának (az egyes telepítő tényezők milyen területi struktúrát mutatnak?) vizsgálata, amely a különböző térségek gazdasági vonzerejének és tőkemegtartó képességének feltárásával hozzájárul azok versenyképességének értékeléséhez;
- területi **életmód vizsgálatok** (pl. időmérleg, új életmód elemek megjelenése stb.).

A globalizációs folyamatoknak az egyének és a közösségek fogyasztásában és életmódjában elindított hatásai megjelennek a **településhálózatban**, annak funkcióinak átrendeződésében, a térbeli átrendeződésben és a kapcsolatok változásában. A térben új fejlődési csomópontok (növekedési pólusok) jönnek létre, amik övezetekké, zónákká állhatnak össze. Ezek a zónák egymással is összekapcsolódhatnak, sajátos térbeli hálózatokat alkotva, amelyek aztán vonzást gyakorolnak a területi szereplőkre, azok viselkedését befolyásolják, legyen az a telephelyválasztástól kezdve a lakóhelyi környezet megváltozásán át egészen az infrastrukturális rendszerek átalakulásáig (Enyedi 2000., Illés 2002., Rechnitzer 2002).

Az **új térbeli struktúrák elemzése** nem egyszerű feladat. Ezt döntően koncentrációs vizsgálatokkal végezhetjük el, azaz bizonyos jelenségek, területi jellemzők települési sűrűsödésének meghatározásával. Legyenek ezek egyszerű népességi, migrációs adatok, azok időbeli változása, a népesség térbeli mozgásának mérőszámai, a lakásállomány változása, a szellemi erőforrás koncentrációja (pl. iskolázottság, képzettség), a foglalkoztatási szerkezet jellemzői, azok változása (pl. új gazdaságban, a kvaterner szektorban foglalkoztatottak aránya, a dinamikus vállalkozások, gazdasági szakágakban dolgozók részesedése vagy azok fajlagos mértéke stb.).

Mérőszámként felhasználhatók a **gazdaság** (pl. beruházások mértéke), a **fogyasztás** (pl. jövedelmek) jellemzői, de kifejezhetik a **létesítmények megjelenése** (pl. szolgáltatási egységek, azok szerkezete), a különféle **közösségi aktivitások** (pl. non profit szervezetek), illetve a **speciális szolgáltatások** jelenléte (pl. kulturális kínálat elemei) is.

A térbeli koncentrációt látványosan térképes (település szintű) megjelenítéssel illusztrálhatjuk, aminek segítségével az elsődleges övezeti típusokat lehet meghatározni.

Nélkülözhetetlen aztán elemzéseket végezni azok belső tartalmára, jellegzetességeik meghatározására, mert a valós térbeli szerkezeteket (pl. hálózatok, specializációk, funkciók koncentrációja) csak e szerkeztelemzésekkel lehet elvégezni.

A szerkezeti elemzések mellett **hálózati vizsgálatok** is szükségesek (Csizmadia–Grosz 2002.). Legyen az egy-egy fejlődési övezet típusa a belső hálózati, így például a közlekedési és kommunikációs rendszerek, az intézményi kötődések, azok együttműködési, szervezeti formái. Hasonlóan fontos és a globalizációs elemzéseket segítik a külső hálózati értékelések, így a különböző rendszerek összekapcsolása, az azokat hordozó elemek kijelölése, a nagyrendszerek (pl. Internet, közlekedés stb.) kapcsolódási pontjai, azok kapacitásai, a centrumok elérhetősége. A külső kapcsolatokat jellemezheti a regionális (pl. felsőoktatás, speciális egészségügyi ellátás, médiák), vagy a multiregionális (pl. eurorégiók, nemzetközi szervezetekben való részvétel, partnertelepülési kapcsolatok stb.) funkcióval rendelkező intézmények száma, azok tényleges vonzás-, illetve hatáskörzetének kimutatása.

A globalizáció területi hatásainak mérése, illetve annak változásának regisztrációja tehát történhet a területi egységek szintjén a gazdasági szerkezet változásának mérésével, a fogyasztás és az életmód körülményeinek és feltételeinek folyamatos megfigyelésével, a térbeli koncentrációk meghatározásával, azok tipizálásával, s végül a hálózati rendszerek feltérképezésével, annak irányultságának, belső és külső tagozódásának meghatározásával.

1.3. A GAZDASÁG ÚJ HAJTÓERŐI ÉS AZOK REGIONÁLIS ELEMZÉSE

1.3.1 Az új gazdaság

A számítástechnika, a távközlés és a média konvergenciájának eredményeként ma a következő évtizedekre jellemző új társadalmi rend kibontakozásának vagyunk tanúi: az **információs társadalomnak**. E folyamat ma minden országban, régióban és településen kiemelkedő kérdéssé vált, cselekvési stratégiákra ösztönözve a társadalom szereplőit. A gyors fejlődés, az állandóan változó körülmények azonban állandó monitorozásra késztetnek.

Az információs társadalom közelebb hozza egymáshoz a régiókat, országokat és városokat. A konvergens információs és kommunikációs technológiák fejlesztése és bevezetése óriási hatással van a világ minden részén található, különböző típusú, méretű szervezeti egységekre.

Mindezek következtében ma már nem kerülhető meg annak a vizsgálata, hogy mennyire felkészült egy ország és annak gazdasága az új technológiai változások nyomán kialakult új követelmények teljesítésére, mennyire képes alkalmazni a gazdaság és a társadalom (kultúra, oktatás, képzés) szegmenseiben az info-kommunikációs technikát (IKT), mennyire versenyképes ezen a területen is.

Az új gazdaság fogalmát sokan sokféleképpen értelmezik. Abban azonban egyetértés van, hogy **az „új gazdaság” termelékenységben, foglalkoztatásban és gazdasági növekedésben az elmúlt években végbe ment rohamos változásoknak a gyűjtőszava**. Az új gazdaság központi jellemzője, hogy az **információs és kommunikációs technológiák** ugrásszerű fejlődése és alkalmazása **innovációk** egész sorát eredményezi. Ezek az

innovációk alapvető hatással vannak a kölcsönhatások, tranzakciók és az információfeldolgozás költségeire. Új lehetőségek és optimális megoldások jönnek létre a vállalati szervezet, piacok és innovációs folyamat hatékonyságának növelésére, melynek összetett és radikális hatásai vannak a gazdaság szerkezetére és dinamikájára (Entrepreneurship in...2001.).

Az új gazdaság megjelenése számtalan tényező kölcsönhatásának, összejátszásának következménye. A globalizáció fokozza a vállalatok közötti **versenyt**, egyrészt termelői oldalon (minél alacsonyabb költséggel való termelés), másrészt fokozódik a nyomás a befektetők és a tőkepiacok oldaláról is. A gyáriptól a szolgáltatások felé való hosszú távú elmozdulást felgyorsította és még komplikáltabbá tette a kommunikációs és információs technológiák mindent átító megjelenése. Az előállított termékeknek ugyanis egyre nagyobb a tudástartalma és a technikai komplexitása. Az Internet és a mobil kommunikáció korábban elképzelhetetlen mértékű információátvitelt, visszakeresést, elemzést és megosztást tett lehetővé. A fejlett társadalmak egyre nagyobb összegeket fordítanak kutatásra és fejlesztésre, nagyobb hatékonysággal és gyorsabban válik a kutatási eredményből valódi alkalmazás, termék, valamint új iparágak születnek, mint a biotechnológia és géntechnika. Mindez azt eredményezte, hogy a nem megfogható eszközök – kutatás és fejlesztés, márkanév, know-how és emberi tőke – váltak a legfontosabb értékekké, a jólét forrásaivá. Az innováció és a vállalkozói képesség alakítja át ezeket a nem megfogható eszközöket termékekké és szolgáltatásokká, miközben gazdasági növekedést gerjesztenek, új munkahelyeket hoznak létre, kielégítik a társadalmi igényeket és növelik a hatékonyságot (Leadbeater–Ussher 1999.).

Carayannis és Sagi szerint **az új gazdaságnak 10 alapvető jellemzője** van (Carayannis–Sagi 2001.):

Anyag – a biteket könnyebb alakítani, formálni, mint az atomot.

Tér – a távolság eltűnik, korlátot csak a fénysebesség jelent.

Idő – leszűkül, összeesik.

Ember – ötletek és kreativitás lép a tömegtermelés helyébe.

Növekedés – a közös emberi együttműködés mozdíja elő.

Érték – fellép a „hálózati hatás”, vagyis, minél gazdagabb, bőségesebb a platform, annál értékesebb egyed.

Hatékonyság – az információ közvetítők veszik át az egyéb közvetítők szerepét.

Piac – a fogyasztók ösztönzik a keresletet és határozzák meg az árazást.

Tranzakciók – egységenkénti, igény szerinti eladás.

Impulzus – minden mindenütt elérhető.

Az elmúlt időszakban számos indikátor született az új gazdaságot megtestesítő információs társadalom mérésére. Ezek az indikátorok mind statisztikai adatokat, mind felmérések, kérdőívek eredményeit tartalmazzák. Az információs társadalom statisztikai megfigyelése komoly kihívást jelent, hiszen az információs és kommunikációs technológiák rendkívül gyorsan fejlődnek és terjed alkalmazásuk, ami jelentősen behatárolja a statisztikai megfigyelés aktualitását.

Általánosságban fogalmazva a nemzetközi gyakorlat többváltozós mutatóhalmazokkal, komplex mutatók képzésével és elemzésével méri és értékeli az információs társadalom fejlettségi állapotát. A mutatóhalmazok összeállítása sokszínű formában van jelen a szakirodalomban (a konkrét mutatókészlet kisebb nagyobb mértékben eltérő lehet), ugyanakkor tartalmában mindegyik változat az információs társadalom ugyanazon jelenségeit próbálja számszerűsíteni, melyek az infrastrukturális adottságokra, a képzettségi

színvonalra, a technológiai vívmányok befogadói hajlamára illetve az információs gazdasági aktivitásra utalnak.

Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1998-ban kezdte meg az erősödő, hazai információigényhez igazodó mérési feltételek kialakítását, majd 2000-ben „az információs társadalom és a gazdaságstatisztika” fejlesztését.

Más oldalról közelítve a problémát azt mondhatjuk, hogy mindazokat a tevékenységeket, amelyek az információval, kommunikációval és az elektronikával összefüggésbe hozhatók figyelembe kell venni, és az információs ágazatba kell sorolni. További szempontok szerint vizsgálható az egész folyamat keresleti és kínálati oldalról is. Kínálati oldalról, hogy mit állít elő az információs szektor, keresleti oldalról, hogy ezt hogyan használják fel a gazdasági szférában, illetve a háztartásokban.

A statisztika megkezdte hozzáigazítani módszereit az információs társadalomhoz, igaz többnyire csak a világ fejlettebb országaiban. Itt elsőrendű szempont az összehasonlíthatóság. Az ENSZ és az OECD több ülésén is foglalkozott a számbavétel problémáival. A célok között szerepel az információs társadalom helyzetének, szerepének és fejlődésének mérésére szolgáló mutatórendszer kidolgozása.

Miként jeleníthető meg területi dimenzióban az új gazdaság és az azt megtestesítő információs társadalom, hogyan lehetne mérni ezek jelenlétét és befolyását a regionális folyamatokban?

Nem egyszerű feladat, mondhatni roppant összetett feldolgozásokat és elemzéseket kíván meg.

Elsőként regisztrálható a K+F potenciál, ami erőforrásokban és ráfordításokban (pl. kutatási támogatások mértéke, aránya a becsült GDP-ben, foglalkoztatottak száma, kutatóhelyek száma, különféle központi kutatási források elosztási arányai) mérhető. A kutatás-fejlesztésről folyamatosan állnak rendelkezésre információk, ám azok megyei szinten vannak, így nem lehet például kiszámítani az egyes regionális központok kutatási potenciálját. Célszerű lenne a megye mellett (ebből kiszámítható a régió) a regionális központokra is pontos adatszolgáltatás megszervezése.

Másodszor jól nyomon követhetők a felsőoktatási intézmények jellemzői (pl. hallgatók száma, szakok száma, oktatók összetétele stb.), illetve a kutatások emberi erőforrásai (pl. minősítettek száma). Ebben az adatbázisban már intézményi (kar mélységben) információk is előállnak, amiből lehet következtetni a településre, így jól nyomon követhető a humánerőforrások e bázisának területi szerkezete, annak változása.

S harmadszor a különféle képzési rendszerek adatszolgáltatása is kellő információkat nyújthat a képzési irányokról, az új gazdasághoz köthető oktatási formákhoz, azok ellátottsági mutatóiról.

Végül az innovációs milió is jellemezhető, aminek elemei az innovációs szolgáltatások, a vállalkozások közötti kapcsolatok, a vállalkozások kutatás-fejlesztési tevékenysége, a települési környezet és a lokális politika (Döry–Rechnitzer 2000.). A jellemzést célszerű település szinten megadni, kimondottan a regionális központok vonatkozásában, mert ezek összevethetők, kellően értelmezhetők, s lényegében a fejlesztés fókuszpontjait jelentik. Az információs társadalom, humán potenciál, K+F tevékenység, fogyasztópiac, hálózatok stb. területi mérésének módszertanáról részletesen szólnak a kutatás III. sz. részjelentésének fejezetei. A térszerkezettel kapcsolatos módszertanikérdésekről az I.2. fejezet foglalja össze.

1.3.2 Új gazdasági súlypontok és terek

A globalizálódó gazdaságban a klasszikus gazdasági súlypontok mellett, egyre több **új tényezőcsoport** jelenik meg. Ezeknek a tényezőknek jellemzője, hogy magas, sőt **meghatározó a lokális kötődése**, egy adott településből, vagy régióból táplálkoznak, annak, vagy csakis annak a meglévő erőforrásaira épülnek. A térbeli specializáció új formái, olyan adottságok, amelyek rendelkezésre álltak korábban is, de csak az életmód, a fogyasztás, vagy éppen a termelés (poszt-fordista elemek megjelenése) aktivizálja, fedezi fel, s ezzel kezdődik meg az adott település, térség fellendülése (Rechnitzer 1993.).

A **turizmus, idegenforgalom** az egyik új erőforrás elem, s az ahhoz kötődő egyre szélesedő szolgáltatási rendszerek, így a szállodaipar, a sport és egészség turizmus, a kulturális attraktivitások és azok szervezett rendszerei, de sorolhatnánk tovább a pihenéssel, szórakozással járó egyre nagyobb számban megjelelő gazdasági tevékenységeket is.

A turizmus, mint ipar meghatározó eleme a világgazdaságnak, s annak regionális kötődése, egyértelmű. A területi folyamatok alakítójává válik, egyre több település és térség kíván ebbe az iparágba bekapcsolódni. A verseny ennek következtében roppant élénk nemcsak az országok, azok kínálati régiói között, hanem az országon belül, annak különféle területi egységei között is.

Az idegenforgalmi ipar alapvetően hat a településszerkezetre (beruházások), befolyásolja a foglalkoztatást (képzési irányok), determinálja a települések fejlesztési irányait (források biztosítása), újjáalakítja a térségi kapcsolatokat (idegenforgalmi régió), formálja a környezetet (települési és természeti értékek), s végül az életmódot, életminőséget (fogyasztás, jövedelem) is behatárolja.

A regionális elemzéseknek tehát egyre nagyobb aktivitással kell az idegenforgalom felé fordulnia, mert ennek az ágazatnak a helyzete, lehetősége, jövőbeli kilátásai döntően befolyásolnak egyre nagyobb számú térségeket.

A gazdasági fejlődés következő súlypontja a tudás, a tudásalakításhoz kapcsolódó intézmények hálózata (Kocsis–Szabó 2000.). A **tudásipar** szintén tartósan lokalizálható, hiszen annak alakításában egyre nagyobb szerepet játszanak a tradíciók, a környezeti elemek, az életkörülmények, az ipari, szolgáltató bázis jelenléte, az új gazdaság rendelkezésre állása, a megfelelő infrastrukturális rendszer, a speciális szolgáltatások megtelepedése, vagy éppen a nagycentrumok elérhetősége, a regionális kapcsolatok élénksége.

A tudásipar elemeinek regionális szintű mérésére már utaltunk az innovációs potenciál felvázolásánál, ám itt is hangsúlyozni kell, hogy egyre szélesedő, egyre sokszínűbb tevékenység halmazzal állunk szembe, amit a regionális folyamatok, és fejlődés elemzésénél fókuszpontba kell állítani.

A termelés és szolgáltatások újszerű térbeli sajátosságokat mutatnak, mivel a lokális adottságok felértékelődnek, s ennek megfelelően olyan térségi gazdasági, de közösségi **együttműködések**, egymásra épülések, azaz **hálózatok** alakulnak ki, amelyek képesek a rendelkezésre álló, többségében tudás alapú erőforrásokat megsokszorozni. Ezek a hálózatok, amelyekben a termelési, tevékenységi ismeretek, a lokális kultúra, az erőteljes innovációs miliő, és a megváltozott fogyasztási képlet játsszák a főszerepet, térben lehatárolhatók (Krugman 2000., 2000.).

Újszerű kapcsolatok alapján szerveződnek, amelyek között **egyre nagyobb befolyással bírnak a nem gazdasági tényezők**, így a kulturális hagyományok, a közösségi tudat, a

bizalom, a szolidaritás, vagy olyan új szolgáltatások jelenléte, mint az említett tudásipar, de kiemelhetjük a vállalkozások új szervezeti és irányítási formáit (pl. hálózat szervezés, távmunka), vagy az érdekeltségi rendszerek felfedezését (pl. dolgozói részvény), a dinamikus mobilitást.

Az ipari körzetek, klaszterek, lokális hálózatok, innovációs hálózatok, forró zónák fejlődési övezetek irodalma roppant bőséges (Porter 2000., Hotz-Hart 2000., Kocsis-Szabó 2000., Letenyei 2002.). Ezeket a térbeli specializációkat egységes mérőszámokkal nem lehet jellemezni, hiszen éppen a sajátos jellegük miatt más és más tényezőkben „erősek”, bár gazdasági mérőszámokkal valamilyen módon értékelhetők (pl. vállalkozások száma és jellege, tőkeállomány, foglalkoztatás, termelési potenciál, beruházások, jövedelmek, export kapcsolatok stb.).

A nem gazdasági tényezők döntően az intézményi felszereltséggel mutathatók be, vagy a közösségi aktivitással (pl. non profit szervezetek száma, helyi önkormányzatok bevételei és kiadási szerkezete stb.). Maga a hálózatosodás nem egyszerűen mérhető, a hálózati kapcsolatok összetettek, bonyolult rendszert alkotnak, annak mérőszámokban történő érzékeltetése nehezen képzelhető el (pl. sajátos vállalati formák meghatározása, termelő és szolgáltató szervezetek elkülönítése stb.).

Fontosnak tartjuk, hogy ezeknek a körzeteknek a folyamatos figyelemmel kísérése megtörténjen, mert olyan sajátosságokat lehet feljegyezni, amelyek a regionális politika alakítása szempontjából hasznosnak, előremutatónak tekinthetők. A hazai irodalomban csak elvétve találunk feldolgozást a körzetekről, vagy körzet jellegű kezdeményezésekről (A hagyományos iparágak... 1998., Buzás 2000., Grosz 2000, Szalavetz 2001.).

1.4 AZ EURÓPAI TERÜLETFEJLESZTÉS IRÁNYAIT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Az európai területi fejlődésben a **városhálózat**nak meghatározó szerepe volt és lesz a következő évezredben, így nem tekinthetünk el azoknak a folyamatoknak a bemutatásától és értelmezésétől, amelyek jellemzik a kontinens városszerkezetét. Tapasztalni lehet, hogy a korábbi hierarchikus kapcsolatok szerkezete megbomlik, s egyrészt egy-egy nagy központ körül erőteljes koncentrálódás figyelhető meg, másrészt a városok közötti munkamegosztás is megváltozik. A századvég gazdasági és társadalmi folyamatai a városrendszerben is érvényesülnek. Így a globalizáció hatására a nemzeti terek felbomlanak, azokat felváltja a kontinenst átfogó szerepkörök kialakulása, s ennek következtében a rendszer minden szintjén, különösen az egyre szélesebb funkciókat tömörítőknél a verseny kiéleződése.

Számos korábban nemzeti vonatkozású nagyváros transznacionális szerepkört jelenít meg. Érvényes ez a fejlődő régiókban (Barcelona), a jelentős közlekedési folyosók mellett (Lille), több területi fejlődési típus találkozásánál (München), vagy az újonnan megnyíló térségek (Közép- és Kelet-Európa) érintkezési tereiben (Bécs).

A hierarchiában tehát az új, sokfunkciós csúcsok mellett, megjelennek az új hálózatok és csoportok. Ez azt jelenti, hogy a sűrűbben lakott, nagyobb gazdasági koncentrációt mutató térségekben egy-egy nagyközpont, mint metropolisz-régió körül szerveződő városok kooperációs kapcsolatokat alakítanak ki, amely a funkciók megosztását, azok kölcsönös jelenlétét, s egyben összekapcsolását alkotják. A hálózat azt jelenti, hogy a városi szerepkörök ismétlődnek, de a megosztottságnak a gazdasági alapjai az erősebbek, így specializáltabb és egyben összekapcsoltabb városrendszerek jönnek létre. A hálózat nem gyengíti a városi szerepeket, hanem éppen a kapcsolatok szerteágazó struktúrája miatt erősíti azokat, növeli a versenyképességet, az erőforrások teljesebb érvényesítését.

Hangsúlyozni kell, hogy a hálózati működésben felbomlanak a korábban merev hierarchikus szerkezetek, hiszen itt elsődlegesen nem a szerepkörök tagoltsága, leosztása a meghatározó. Helyette a versenyképességet növelő adottságok kerülnek előtérbe. Ilyen tényezők lehetnek a humán erőforrás koncentrációja, a város-vidék együttélés új összefüggései, a közlekedési helyzet kedvező adottsága, a közigazgatási funkciók megléte, vagy éppen a gazdasági bázis sokszínűsége, annak magas innovációs potenciálja, de lehet városi életminőség, vagy a kulturális, szellemi értékek bőséges kínálata is. Ezeknek – és persze a további – elemeknek az összekapcsolódása, egymást felerősítő rendszere lehet a hálózat, aminek tagjai külön-külön értékesek, de lényegében csak együtt lesznek versenyképesek, egymás adottságait éppen a hálózati jelleg miatt együttes előnnyé formálják.

A városrendszer átalakulásában tehát a **hálózati jelleg** egyre dominánsabb lesz a jövőben. Az európai szerkezet egésze még tagoltabbá válik, annak következtében, hogy a gazdasági kapcsolatok már nem egy-egy országra, ország csoportra, vagy éppen kontinensre irányulnak, hanem világrendszerek jönnek létre. A nemzetközi jelentőségű városok ebben a világrendszerben meghatározóak. A világvárosok (London, Párizs, Berlin) már kontinens, vagy annál nagyobb szerepköröket vonzanak, s a világgazdaság vezető ágazatai székhelyeül szolgálnak (pénzügyintézetek, tőzsde, multinacionális vállalatok stb.), egyben az újabb és újabb gazdasági szektorok alakításának helyszínei.

A metropolisz központok (Randstadt, Flamand-gyémánt, Rajna-Ruhr, Rajna-Majna vidék, Hamburg stb.) fokozatosan bővítik nemzetközi szerepeiket, s az egyre szélesedő agglomerációs térségeikben a korábbi gazdasági szerkezetük átalakítása megtörténik, helyet adva az új gazdasági szektoroknak.

Az európai fővárosok olyan adottságokkal rendelkeznek, amelyek részben az egyközpontúságukból (Lisszabon, Helsinki, Koppenhága, Madrid) adódnak, részben, pedig a hagyományos városi értékek koncentrációjának következménye (Róma), vagy éppen a megváltozott európai térszerkezetben létrejött új szerepek hatása (Helsinki, Bécs).

A városok másik nagy – ugyan nem egységes – csoportját nemzeti jelentőségű városok alkotják. A csoport heterogén, hiszen egy-egy ország viszonylatában tartalmazhatja a peremhelyzetű városokat, gyenge, vagy átalakuló funkciókkal rendelkező centrumokat, vagy azokat a központokat, amelyek képesek voltak a gazdasági szerkezetüket, s ezzel együtt a városi szerepköreiket megújítani. Ide sorolhatók, azok a nemzeti városok is, amelyek hagyományos ipari bázissal rendelkeztek és nem, vagy nagyon lassan képesek szerepköreiket átformálni.

A harmadik csoport a regionális jelentőségű városokból áll. Az egyik típus a központi régiókban található centrumok, amelyek a szolgáltatói szektorban fogják adottságaikat erősíteni. A központi régiókon kívüli városok már éppen a földrajzi helyzetük (határ mentiség, térségek érintkezési pontja, sajátos, egyedi kínálati elemek stb.) révén erősödhetnek meg, nyújthatnak új fejlesztési irányokat, teremthetnek fejlesztési folyosókat, vagy önmagukban válhatnak vonzó térségi központtá. S végül a vidéki környezetben lévő közepes városok, amelyek a környezetükből, a vidéki terekből profitálhatnak, felismerve azt, hogy a természeti környezet, a városi miliő egy más életminőséghez, de egyben gazdasági funkciókhoz is helyszínt kínálhat (felsőoktatás, kutatás-fejlesztés, környezetigényes ipar stb.).

A városrendszert tehát a gazdasági funkciók tagolják, miközben egyre nagyobb területre van szükség, a városok terjeszkednek, növekszik a terület felhasználásuk. A területnövekedés együtt jár az infrastrukturális költségek emelkedésével, de a fokozott városi forgalom is rontja a környezet minőségét. A település agglomerációk kialakulnak, ami aztán új viszonyokat kíván meg a város és környezete között, de a városi rendszerek működtetésének is a korábbiaktól eltérő megoldásait követeli meg.

Miközben a városok terjeszkednek a szociális feszültségek új összefüggései jelennek meg. A belvárosok kiürülnek, azok leépülnek, egyre veszélyesebbé válnak, miközben a magasabb jövedelmű népesség a külső városrészekbe, vagy agglomerációs településekre költözik, s azokat követi a kereskedelmi és más szolgáltatások kitelepülése is (push-hatás). Növekszik a bevándorlók száma (pl. más országokból), akik a belvárosi és lakótelepi városrészekben telepsznek le, megkezdődik az etnikai és kulturális alapú elkülönülés, fokozódik a bűnözés, labilissá válik a városi szerkezet (pull-hatás), ami aztán fékezi a befektetéseket, az új beruházások megjelenését.

S végezetül szólni kell a **városi környezet minőségének** fokozatos romlásáról. A csökkenő zöldterületek, a zaj és légszennyezés, a dinamikusan növekedő hulladéktermelés és vízfogyasztás, súlyos problémák, elé állítja a városfejlesztést. Ezeknek a tényezőknek a mérséklése jelentős gazdasági erőforrásokat köt le, amit aztán mérsékelhetnek a csökkenő beruházások, s a gazdasági bázis leépülése következtében jelentkező városüzemeltetési problémák.

Az Európai Területfejlesztés Perspektívái¹ (ESDP) azzal a céllal született, hogy a 2000. év utáni európai területfejlesztési politika új célkitűzéseit megfogalmazza, annak alapelveit

¹ Az Európai Unió területfejlesztési miniszterei készítik elő a 2000-2006 közötti időszak regionális politikájának új irányait, ennek az előkészítő munkának az eredménye az Európai Területi Fejlődés

értelmezze, s egyben eligazítást adjon az Európai Unió számára, de Európa keleti felének is a fejlesztési és támogatási célok meghatározásához. A dokumentum három fő célkitűzés csoportot határozott meg:

- A kiegyensúlyozottabb és többközpontú városrendszerek kialakítása, új kapcsolatok megteremtése a város és a vidék között.
- Az infrastruktúrához és az ismeretekhez, információkhoz való hozzáférés biztosítása a térségek számára.
- A természeti és kulturális örökség fokozott védelme, kezelése és annak fejlesztése.

Nézzük meg közelebbről az első célkitűzést, annak tartalmát, s összetevőit. Az európai területfejlődés fókuszába ismét a város került, mivel ebben a területi egységben koncentráltan zajlanak a térbeli folyamatok, azok jellege, funkcióik sajátosságai, részben meghatározzák a térségek fejlődését, részben, pedig hordozzák és kifejezik a versenyképességet.

Városrendszer fejlesztésénél az első fejlesztés politika célként a városok közötti kooperációk erősítését jelöli meg a dokumentum. Leszögezi, hogy a térségi fejlődés is csak akkor lehet harmonikus, ha a városok, együttműködése megvalósul, azok bármilyen területi egységben hálózatot alkotnak, közöttük a kooperáció létrejön. A hálózati szemlélet a különböző területi szinteken, így az európai, a transznacionális és a multiregionális viszonylatban is érvényes. Sőt a hálózatok között szintén szükséges a jövőben a kapcsolatokat még teljesebbé tenni, nem szigetelődhetnek el a más és más dimenzióban mozgó egymástól. A hálózati kapcsolatok erősítését külön hangsúlyozza a dokumentum Kelet- és Közép-Európával, azaz minél sokoldalúbbá kell tenni e makrorégió városainak együttműködését, részben intraregionális, részben, pedig interregionális szinten.

A fejlesztés politika második célkitűzése a dinamikus és versenyképes városok megteremtésére irányul. A régiók versenyképességét a városok, mint a gazdasági növekedés motorjai testesítik meg. A jövőben a kapu (gateway) városok szerepe megnő. E központok az európai gazdasági tér új kommunikációs pontjait jelentik, hiszen rajtuk keresztül történik az érintkezés más földrészekkel, de más gazdasági, politikai és kultúrát megtestesítő rendszerekkel (légi- és tengeri kikötők, nagy politikai, gazdasági és kulturális központok, az Európai Unió határvárosai) is. Emellett a (kis) városok lesznek egy-egy periférikus, vagy hanyatló régió megújításának terei, mozgatórugói. A városok csak akkor képesek ezeket a funkciókat betölteni, ha a tőke számára vonzóvá válik, ha gazdasági szerkezete nem egy-egy ágazattól függ, s kellő színvonalú szolgáltatásokat képes felsorakoztatni.

A harmadik fejlesztési célkitűzés, hogy maga a városi szerkezet, s annak elemei megújításra kerüljenek. A városi élettér és életminőség javítása elengedhetetlen, így új irányokat kell szabni a területhasználatnak, az infrastruktúrafejlesztésnek, a szociális problémák kezelésének, a városi ökörendszerek megújításának, az egyre erőteljesebben növekedő agglomerációs térségek és azok települései elérhetősége javításának.

A város és vidék közötti új partnerség kialakítása szükséges, s ez a negyedik fejlesztés politikai cél. Ebben a kapcsolatrendszerben meghatározóvá válik a környezetorientált (ki)telepítési politika, szolgáltatások színvonalának növelése a kisvárosokban, az endogén fejlesztés ösztönzése, az intézményrendszer térségi működésének erősítése.

Végezetül – ötödik célkitűzésként – a városfejlesztés nem feledkezhet meg a vidéki térségekről sem, hiszen a város csak térségével együtt létezhet, annak együttes megújítása szükséges. A fejlesztési irányok a vidéki térségek gazdasági diverzifikációját szorgalmazzák, különösen az agrártérségekben, ennek iránya éppen a fokozott verseny hatására a helyi termék kifejlesztése, azok értékesítési rendszerének kialakítása. Emellett a kiegészítő, vagy kapcsolódó tevékenységek (erdőgazdálkodás, turizmus stb.) fejlesztése, s maguk a városok kínálhatnak ehhez háttérrel, így szolgáltatásokat, vagy éppen színesebb kínálatot (pl. a kulturális elemek).

Az európai területfejlesztés új irányai és alapelveinek érvényesítése a hazai területi politikában és egyben gyakorlatban is szükséges. Nem tekinthetünk el attól, hogy az új évezred regionális és település politikájában a városok szerepe felértékelődik, a különböző szinteken és funkciókkal rendelkező központok együttese, azok hálózata, de maguk az egységek is egy szélesebb feladatrendszert vállalhatnak át a területrendszer alakításában.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány első, bevezető fejezetének célja, hogy a szakirodalom, és a kutatói tapasztalatok alapján röviden áttekintse a gazdaság jelenkori változásainak fő irányait a területi fejlődés és térfolyamatok szempontjából.

A világgazdaság lehetséges trendjeinek meghatározása nem egyszerű feladat, s mindezt még súlyosbítja, ha ezeket az összefüggéseket regionális, területi dimenzióval is párosítani kell. Megkíséreljük felvázolni azokat a lehetséges jövőbeli irányokat, amelyek hatnak a területi szerkezetre, egyben valamilyen formában mérhetők, regisztrálhatók, s ezzel együtt hatásuk mérőszámokkal kimutatható. Ugyanakkor a világgazdasági trendek mellett, azokkal lényegében párhuzamosan a regionális fejlődést összeurópai folyamatok is befolyásolják. Ezek az összeurópai folyamatok következnek az Európai Unió tagságból, a közösség által meghatározott regionális politika elveiből, azok irányából. Hiszen az Európai Unió regionális politikája is előrejelzi a lehetséges jövőbeli fejlődési irányokat, egyben kijelöli azokat a fejlődési csomópontokat, melyekre a területi folyamatokban figyelni szükséges, illetve meghatározza azokat a faktorokat, amelyek jelentősen befolyásolják a regionális szerkezeteket, azok alakulását.

A **globális gazdasági rendszerek** terjedése a kilencvenes évek elején érte el hazánkat, ami természetesen együtt járt a rendszerváltozás által megnyílt gazdasági, politikai és társadalmi környezettel. A globalizáció hazai megjelenésével foglalkozó elemzések rávilágítanak arra, hogy a területi elhelyezkedés roppant rugalmassá vált, ennek megfelelően a településeknek versenyezniük kell a telephelyért, s ebben a versenyben fő tényezővé vált a tudás és az ahhoz kötődő szolgáltatások egész sorozata. Emellett a helyi adottságok, a lokális erőforrások felértékelődnek, amelyek számos gazdasági (pl. termelési tradíciók, helyi innovációs környezet) és nem gazdasági (pl. közösségi kapcsolatok, támogatások) tényezőben nyilvánulnak meg. Megszűnnek a homogén régiók, térhálózatok alakulnak ki, s ezekben a hálózatokban kell a településeknek, térségeknek a helyzetüket stabilizálni, illetve a be nem kapcsolódott egységeket, döntően a központi regionális politika segítségével felfűzni. Mindez a versenyképesség javításában nyilvánul meg (Lengyel 2000.).

A globalizáció területi hatásainak elemzésénél a jövőben túl kell lépni a működő tőke regionális szintű szerkezetvizsgálatán, annak változásainak regisztrálásánál. A továbblépés lehetséges irányai a következők:

- a különféle gazdasági szektorok nemzetközi hálózatai megtelepedésének elemzése, a kiépülésre kerülő hálózatok terjedési intenzitásának folyamatos mérése;
- a területi szintű fogyasztás, a kereslet szerkezetének átalakulására;
- az életmód vizsgálatokhoz, melyekkel regionális metszetben elemezhetők lennének az életmódváltozások (pl. időmérleg, új életmód elemek megjelenése stb.).

A számítástechnika, a távközlés és a média konvergenciájának eredményeként ma a következő évtizedekre jellemző új társadalmi rend kibontakozásának vagyunk tanúi: az **információs társadalomnak**, s annak gazdasági bázisának, az új gazdaságnak. E folyamat ma minden országban, régióban és településen kiemelkedő kérdéssé vált, cselekvési stratégiákra ösztönözve a társadalom szereplőit. A gyors fejlődés, az állandóan változó körülmények azonban állandó monitorozásra késztetnek.

Az **új gazdaság** a termelékenységben, foglalkoztatásban és gazdasági növekedésben az elmúlt években végbe ment rohamos változásoknak a gyűjtőszava. Az új gazdaság központi jellemzője, hogy az információs és kommunikációs technológiák ugrásszerű fejlődése és alkalmazása innovációk egész sorát eredményezi. Ezek az innovációk alapvető hatással vannak a kölcsönhatások, tranzakciók és az információfeldolgozás költségeire. Új lehetőségek és optimális megoldások jönnek létre a vállalati szervezet, piacok és innovációs folyamat hatékonyságának növelésére, melynek összetett és radikális hatásai vannak a gazdaság szerkezetére és dinamikájára.

A globalizáció fokozza a vállalatok közötti versenyt, egyrészt termelői oldalon (minél alacsonyabb költséggel való termelés), másrészt fokozódik a nyomás a befektetők és a tőkepiacok oldaláról is. A gyáripartól a szolgáltatások felé való hosszú távú elmozdulást felgyorsította és még komplikáltabbá tette a kommunikációs és információs technológiák mindent átítató megjelenése. Az előállított termékeknek ugyanis egyre nagyobb a tudástartalma és a technikai komplexitása.

A globalizálódó gazdaságban a klasszikus **gazdasági súlypontok** mellett, egyre több új tényezőcsoport jelenik meg. Ezeknek a tényezőknek jellemzője, hogy magas, sőt meghatározó a lokális kötődése, egy adott településből, vagy régióból táplálkoznak, annak, vagy csakis annak a meglévő erőforrásaira épülnek. A főbb új gazdasági súlypontok a következők:

- Turizmus, idegenforgalom, mely a területi folyamatok számottevő alakítójává válik és hat a településszerkezetre, újjáalakítja a térségi kapcsolatokat, formálja az életmódot, behatárolja az életmódot és életminőséget egyaránt.
- A gazdasági fejlődés másik súlypontja a tudás, a tudásalakításhoz kapcsolódó intézmények hálózata, a tudásipar.
- A termelés és szolgáltatások újszerű térbeli sajátosságokat mutatnak, mivel a lokális adottságok felértékelődnek, s ennek megfelelően olyan térségi gazdasági, de közösségi együttműködések, egymásra épületek, azaz hálózatok alakulnak ki, amelyek képesek a rendelkezésre álló, többségében tudás alapú erőforrásokat megsokszorozni.
- A gazdasági tér szerveződésének minőségileg új elemei a gazdasági hálózatok, klaszterek.

A tanulmány befejező részében az **Európai Unió regionális politikájának lehetséges új irányait** körvonalazzuk, hiszen ezeknek az elveknek az ismeretében lehet kijelölni elemzési célokat. Így nagyobb szerepet kapnak a hálózatok, azok szervezése és működése (városhálózatok, annak tagolódása), a városi környezet alakulása, annak elemeinek értékelése, a versenyképesség értelmezése és mérésének lehetséges módjai, a városi szerkezet alakulása, változásainak irányai, illetve a város és vidéke kapcsolatrendszere.

Az európai területfejlesztés új irányai és alapelveinek érvényesítése a hazai területi politikában és egyben gyakorlatban is szükséges. Nem tekinthetünk el attól, hogy az új évezred regionális és település politikájában a városok szerepe felértékelődik, a különböző szinteken és funkciókkal rendelkező központok együttese, azok hálózata, de maguk az egységek is egy szélesebb feladatrendszert vállalhatnak át a területrendszer alakításában.

IRODALOMJEGYZÉK AZ 1.1 FEJEZETHEZ

- A hagyományos iparágak innovációja vidéken. OMFB, Budapest. 1998.
- Baráth G. – Molnár B.–Szépvölgyi Á. 2001. A külföldi működőtőke szerepe a Közép-Dunántúl átalakuló gazdaságában. *Tér és Társadalom* 2. sz. 183-202. o.
- Barta Gy. 2000. A külföldi működőtőke szerepe a magyar ipar duális struktúrájának és regionális differenciálódásának kialakulására. In.: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk. Horváth Gy.–Rechnitzer J. MTA RKK, Pécs. 265-282. o.
- Beat Hotz-Hart 2000. Innovation Networks, Regions, and Globalization. In.: Oxford Handbook of Economic Geography. Ed. Clark, L. G.–Feldman, M. P.–Gertler, M. S. Oxford University Press, Oxford. 432-449. o.
- Berneke Á. 2000. A globális világ „új gazdaságföldrajza”. *Tér és Társadalom* 4. sz. 87-107. o.
- Buzás N. 2000. Klaszterek, kialakulásuk, szerveződésük és lehetséges megjelenésük a Dél-Alföldön. *Tér és Társadalom* 4. sz. 109-124. o.
- Carayannis, E. – Sagi, J. 2001. „New” vs. „old” economy: insights on competitiveness in the global IT industry. *Technovation* 21. 501-514. o.
- Csizmadia Z. – Grosz A. 2002. Szervezet-központú hálózatok: az ipari parkok térségi-intézményi kapcsolatrendszerének és együttműködési aktivitásának szerkezeti jellemzői. *Tér és Társadalom*, 2. sz. 53-80. o.
- Diczházi B. 1997. Külföldi tőkebefektetések hatása a regionális gazdaságra. *Tér és Társadalom* 2. sz. 67-79. o.
- Dőry T. 2002. Az információs társadalom fejlődésének és statisztikai megfigyelésének nemzetközi trendjei, valamint a hazai tapasztalatok. In.: Az információhoz való hozzájutás társadalmi és földrajzi különbségei Magyarország városhálózatában. Szerk.: Dőry T.–Grosz A. MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, 137. sz. Közlemény, Győr.
- Dőry T.–Rechnitzer J. 2000. Regionális innovációs stratégiák. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Entrepreneurship in the Netherlands. New economy: new entrepreneurs! 2001. EIM Business and Policy Research, Den Haag.
- Enyedi Gy. 2000. Globalizáció és a magyar területi fejlődés. *Tér és Társadalom* 1. sz. 1-10. o.
- Grosz A. 2000. A gépjármű klaszterek külföldi tapasztalatai és a Pannon Autoklaszter lehetőségei. *Tér és Társadalom* 4. sz. 125-146. o.
- Illés I. 2002. Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002.
- Kirkman, G. S.–Osoria, C. A.–Sachs, J. D. 2002. The Networked Readiness Index: Measuring the Preparedness of Nations for the Networked World. – Global Information Technology Report 2001-2002. World Economic Forum, Genf.
- Kocsis É.–Szabó K. 2000. A posztmodern vállalat. Tanulás és hálózatosodás az új gazdaságban. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Krugman, P. 2000. A földrajz szerepe a fejlődésben. *Tér és Társadalom* 4. sz. 1-21. o.
- Krugman, P. 2000. Where in the World is the „New Economic” Geography? In.: Oxford Handbook of Economic Geography. Ed. Clark, L. G.–Feldman, M. P.–Gertler, M. S. Oxford University Press, Oxford 49-60. o.
- Leadbeater, C.–Ussher, K. 1999. Europe’s new economy. CER Bulletin 9., London.
- Lengyel I. 2000. A regionális versenyképességről. *Közgazdasági Szemle* 12. sz. 962-987. o.
- Letenyei L. 2002. Helyhez kötött kapcsolatok. *Közgazdasági Szemle* 10. sz. 875-888. o.
- McArthur, J. W.–Sachs, J. D. 2002. The Growth Competitiveness Index: Measuring Technological Advancement and the Stages of Development. – Global Competitiveness Report 2001-2002. World Economic Forum, Genf.
- Porter, M. E. 1990. The Competitive Advantage of Nations. The Free Press, New York.
- Rechnitzer J. 1993. Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk. MTA RKK, Pécs-Győr.
- Rechnitzer J. 2002. A Bécs-Pozsony-Győr-Budapest innovációs tengely és a magyar területfejlesztési koncepciók. In.: A magyarországi Duna-völgy területfejlesztési kérdései. Szerk. Dövényi Z.–Hajdú Z. MTA, Budapest. 119-138. o.
- Rouvinen, P. 2002. Competitiveness in the New Economy. ETLA Discussion Papers No. 786, Helsinki.
- Simai M.–Gál P. 2000. Új trendek és stratégiák a világ gazdaságában. Vállalatok, államok, nemzetközi szervezetek. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Szalavetz A. 2001. Ipari körzetek – regionális fejlesztés új egységei. MTA Világgazdasági Kutatóintézet Műhelytanulmányok 34. sz. Budapest.

Szirmai V.–A. Gergely A.–Baráth G.–Molnár B.–Szépvölgyi Á. 2002. Verseny és/vagy együttműködés? Város és környéke kapcsolatai. MTA Szociológiai Kutatóintézet, MTA RKK NYUTI, Budapest-Székesfehérvár.

I.2. A GAZDASÁGI TÉRSZERKEZET FOGALMA, MUTATÓINAK KATASZTERE ÉS MÉRÉSE

A második bevezető fejezetének célja a gazdasági térszerkezettel kapcsolatos főbb módszertani kérdések tisztázása. Mindenekelőtt indokolt a térszerkezet gyakran, ugyanakkor rendkívül heterogén tartalommal használt fogalmának tisztázása. A fejezet ezt követően a gazdaság területi mérésének módszertani problémáinak értékelését, és az eddig használt mérőszámok számbavételét, valamint a gazdasági térszerkezet komplex mutatókkal történő leírásának lehetőségeit ismerteti, valamint javaslatot tesz egy új, komplex mutató bevetésére.

2.1. A GAZDASÁGI TÉRSZERKEZET FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSE A TERÜLETFEJLESZTÉS SZEMPONTJÁBÓL

A területfejlesztés mára jelentősen felduzzadt szakszókincse bővelkedik – többek között – a különböző térfogalmakban. E fogalmakra az elméleti oldalon, a társadalomtudományok területén nem adható egységes, konszenzuson alapuló definíció, azonban a gyakorlati oldalon a területfejlesztés szempontjából – az egyértelmű használhatóság miatt – **az alapfogalmakat tisztázni és definiálni kell**. Erre a különböző törvényekben, országgyűlési határozatokban nyílik mód. (Így lettek például definiálva olyan térfogalmak, mint a kistérség, fejlesztési régió stb. (1996. évi XXI. tv.)) Azonban **a területi kutatások és a területfejlesztés, mint szakterület, gyűjtőhelye a különböző szakmáknak**, a geográfustól az építészig, a közgazdásztól a szociológusig, így számos fogalom esetén **nehéz és néha nem is lehet közös mederbe terelni az egyes értelmezéseket**. Ez – sajnos – kifejezetten igaz a térszerkezet fogalmára.

A hazai területfejlesztésben – a tértudományok nyelvezetéből merítve – a **térszerkezet**, mint fogalom igen széles körben elterjedt. Az első alfejezetben e **fogalom értelmezését és használatát tekintjük át röviden, a különböző tudományterületek oldaláról (2.1.1.), a második alfejezetben a kifejezés tartalmát a területfejlesztés szemszögéből járjuk körül (2.1.2.)**.

2.1.1. A térszerkezet fogalmi kérdései

A térszerkezet fogalma a köznyelvben nem használatos, kötődik bizonyos tudományokhoz, politikákhoz. Ezek között – a tér sokféle megjelenési formája és kutathatósága miatt – természet-, műszaki és társadalomtudományokat találunk.

A **természettudományok** közül a kémiában kiemelt fontosságú fogalom a térszerkezet, mely a molekulák leírásánál, az egyes atomok térbeli kapcsolódásának vizsgálata révén (pl. fehérjék, szénhidrátok térszerkezete) használatos kifejezés. A térszerkezet fogalma a csillagászatban illetve a geofizikában sem idegen. A természettudományok – szemléletükből, jellegükből eredően – elég egyértelmű definíciókat alkotnak e fogalomra.

A műszaki tudományok közül előszeretettel használja a térszerkezet fogalmát az **építészet**, egyrészt mikro (épületek belső térszerkezete), másrészt makro értelemben (település, város térszerkezete). Habár szorosan kapcsolódik a fogalom – az utóbbi esetében – a társadalomhoz és a gazdasághoz, annak folyamataihoz, azonban a hangsúly itt a tér fizikai elemeinek elrendeződésén, elrendezésén van. Az egyes térelemek (pl. épületek, infrastrukturális berendezések) és az általuk közbe zárt „terek” (pl. utcák, terek) révén kialakuló „települési térszerkezet” a társadalom és a gazdaság működéséhez szükséges fizikai háttérként funkcionál, és gyakorlatilag „alaprajzként” jelenik meg. Hasonló a felfogás a területhasználat közigazgatási szabályozása, a **területrendezés**, sőt a **környezet- és tájgazdálkodás** esetében is, csak itt a különböző funkciójú, hasznosítású területegységekből áll a térszerkezetet. A két oldal közötti eltérés, kettősség – ti. a **fizikai objektumok és/vagy a területegységek az építőelemek** – köthető a térszerkezet fogalmához való közelítés egyik problémájához: mik alkotják a térszerkezetet, mik tekinthetők térelemeknek. E kérdést szintén megalapozza, ha túllépve a „tárgyi” oldalon a térszerkezet humán oldalát is számba vesszük, hiszen egyes felfogásokban a **társadalmi szereplők** (tagjai, különböző csoportjai stb.) is a térszerkezet részének, s így térelemeknek tekinthetők (*térszerkezeti elemek*).

Ezt a kérdéskört megfejeji, hogy ha nem csak **térelemekben** gondolkodunk, hanem a **közöttük lévő kapcsolatokban** is. Azon tudományágakban, ahol a lokalizáció mellett akár a horizontális, akár a vertikális folyamatok, kapcsolatok kiemelt szerepűek (**közigazgatás, közlekedéstudomány, településtudomány stb.**) szintén értelmezhető a térszerkezet fogalma (illetve azok szinonimái), de az elemeken túl **hálózatokban, hierarchiákban is gondolkodnak e szakterületek művelői**. Ezek alapján létezik a térszerkezet olyan megközelítése, melyben a közlekedés és egyéb hálózati infrastruktúrákat, ill. a települési, vállalati stb. hálózatokat, hierarchiákat is a térszerkezet részének tekinthetjük (*térkapcsolatok*).

A térszerkezet kérdéseinél a tudományágak közül ki kell emelnünk a **földrajzot**, nem véletlenül, hiszen a földrajzi tér vizsgálatánál kikerülhetetlen a térelemeknek, azok szerkezetének, kapcsolatának leírása, elemzése. A földrajzban azonban nem igazán definiált, inkább csak előszeretettel használt fogalom a térszerkezet. Ennek oka, hogy nemcsak területegységeknek (integráció, ország, régió stb.), településeknek vizsgálja a térszerkezetét, hanem a társadalomnak és a gazdaságnak, illetve azok egyes szegmenseinek az oldaláról is kiindul, és a különböző társadalmi-gazdasági jelenségeknek (világgazdaság, ipar, etnikum stb.) is leírja és analizálja a térszerkezetét. Ez **szemléleti oldalról** más mint az előbbiek, mert nemcsak a fizikai térből és objektumokból, valamint területegységekből indul ki, hanem az egyes jelenségek térbeli lokalizációja révén alkotott teret, s így a jelenség térszerkezetét is vizsgálja. Teljesen analóg módon járnak el az egyéb tudományterületek is, ha a térbeliséget beemelik szempontjaik, vizsgálataik közé. Jó példa erre a **szociológia** (a társadalomkutatás térbeli aspektusai, pl. városökológiai modellek, Burgess, Hoyt, Harris és Ullman), a **közgazdaságtan** (a gazdaság kutatásának térbeli aspektusai, pl. agglomerációs hatás, Krugman). E tények jelentik a harmadik problémát, ti. **a fogalom értelmezése függ a közelítéstől is (szemlélet)**.

Ezek után jogosan merül fel a kérdés, hogy a **területi kutatások** esetében mi a helyzet. Megállapíthatjuk, hogy a térszerkezet fogalma hemzseg a hazai szakirodalomban. Ennek

alátámasztásául, egy rövid összefoglaló erejéig, bemutatjuk, hogy milyen gazdag a fogalom használata.

A hazai szakirodalom alapján megállapíthatjuk, hogy például térszerkezete lehet a következő tércategóriáknak: település (falu, város), kistérség, megye, régió, ország, vonzáskörzet, térség, vidék, illetve különböző jelenségeknek: ágazat, gazdaság, világ gazdaság, mezőgazdálkodás, ipar, vállalkozások, iparüzési adó, üzleti szolgáltatások, távközlés, közigazgatás, önkormányzatok, intézményi struktúra, középszintű igazgatás, dekoncentrált államigazgatás, urbanizáció, társadalom, etnikum, vallás, szellemi potenciál, szellemi élet, fejlettség stb., esetleg kombinált formában: ipari fejlettség, munkaerőpiaci vonzáskörzet, budapesti agglomeráció távközlési rendszere. Szintén érdekes, hogy a fogalom milyen jelzőket kap, milyen birtokai vannak, milyen cselekvések kapcsolódhatnak hozzá stb. (**1. táblázat**). Látható, hogy széleskörű értelmezése és kutatása során nagyon sokféle jelzővel illetjük a térszerkezet fogalmát, sok mindent tudni szeretnénk róla, sok mindent csinálunk, vagy szeretnénk csinálni vele, és összességében számos dolog kapcsolódik hozzá.

Azonban a területi kutatások – mint kitértünk rá – különböző szakmák gyűjtőhelye, s így nem jellemző a fogalmi konszenzus, hanem a számos forrásból merített értelmezések gyakorlati példáit leljük szép számban.

A térszerkezet tartalmi kérdéseinek feltárásánál, mintegy szintéziseként az előbbieknél, a **regionális tudomány** gondolatvilágát is fel kell villantanunk. E terület gyűjti magába a különböző szemléleteket, és – többek között – próbálja a térhez kapcsolható fogalmaknál a közös jegyeket és a különbözőséget érzékeltetni, majd – ha igény mutatkozik rá – ezek szintéziseként röviden leírni a fogalmat. Azonban e definíciók nem zárják ki a többi szakterületét, hiszen ezekből táplálkoznak, és igazából csak ezekkel „együtt élve” értelmezhetőek. A térszerkezet fogalomra három, a regionális tudományi szemléletet magában hordozó példát bemutatva érzékelhetővé válik, hogy milyen nehéz és szubjektív a fogalmat egységesen „definálni” (a három közelítés bármelyike értelmezhető):

„Az egyenlőtlenség és a rendezettség adott jellemzői egy-egy alakzatot, konfigurációt határoznak meg. A konfiguráció (jellemzően matematikai eszközökkel) leírható. A működő rendszerek konfigurációja a **térszerkezet**. E megkülönböztetés szerint egy autó alkatrészei egy raktár polcain – a raktározás, helykihasználás szempontjából – akár optimális elrendeződést, konfigurációt is mutathatnak, térszerkezetet azonban csak az összeszerelt, működő járműben alkotnak.” (Nemes Nagy J. 1998, p.40.)

„A **térszerkezet** valójában állapot, de egyben az a mód is, ahogyan a működő természeti és társadalmi folyamatok megszervezik, elfoglalják, kitöltik a teret. A fogalom maga annak a kettősségnek a felismeréséből ered, amely megjelenik, kifejeződik a területi (térbeli) folyamat és a térben megjelenő szerkezet között.” (Mészáros R. 2000, p.25.)

„**Térstruktúra** (térszerkezet): a cselekvések eredményeként létrejött anyagi artefaktumok (településszerkezet, területhasznosítás), az ezeket létrehozó társadalmi struktúrák, valamint a természeti erőforrások alkotják. ... A térstruktúra a tevékenységek, a cselekvés kontextusát alkotja, és mint bizonyos célok elérésére felhasznált eszköz vagy bizonyos célokat megghiúsító akadály kap jelentést.” (Benedek J. 2000, p.141.).

Itt, a tértudományok (a térrel foglalkozó) vagy a teret szempontjaik közé beemelő tudományterületek metszetében válik érzékelhetővé, hogy **gyakorlatilag nem lehet tartalmi konszenzust kialakítani** bizonyos fogalmaknál, így a **térszerkezetnél** sem. E

fogalom, „származástól” és szövegkörnyezettől függő értelmezésben jelenik meg és fog megjelenni a jövőben is.² A tartalmi problémát csak fokozza a szinonimák kérdésköre.

A térszerkezet fogalmi kérdésénél kikerülhetetlen a **szinonimák** kérdésköre, azaz mivel helyettesíthető a térszerkezet fogalma, mivel az egyes térfogalmak egyenértékű azonosítása félreértésekhez vezethet. Itt csak a legszűkebb körre térünk ki. Az egyik fogalom ami előfordulhat a **konfiguráció**. A szinonimaként való használata gyakorlatilag nem jellemző, főleg eltérő értelmezése miatt (ráadásul eléggé kisajátította a fogalmat a számítástechnika). Nincs számottevő különbség értelmezésünkben a térszerkezet és a **térstruktúra** fogalmak között. Utóbbi kevésbé használatos. Elsőre nem tűnik számottevő különbségnek, hogy térszerkezetről vagy a **tér szerkezetéről** beszélünk, azonban ha már egy jelenséghez kapcsoljuk a fogalmat, akkor árnyalatnyi különbségek érezhetőek: például a gazdaság térszerkezete vagy az gazdasági tér szerkezete között, illetve nem igazán értelmezhető a Somogy térszerkezete (vagy Somogy megye térszerkezete) helyett a somogyi tér szerkezete (vagy a Somogy terének szerkezete), mivel utóbbiak a „tér terének” értelmetlenségéhez vezetnek. Hasonlóan nem egyszerű a véleményformálás a **területi szerkezet** és a térszerkezet fogalmak közötti hasonlóság és különbözőség kérdésében, köszönhetően a különböző véleményformálásoknak, és a bennük rejlő árnyalatnyi (?) differenciáknak, például: „*Területi szerkezeten* a gazdaságot, illetve a társadalmat alkotó különféle elemek térbeli megoszlását, egymáshoz viszonyított elhelyezkedését értjük.” (Bartke I. 1989, p.9.), mely közelítés kissé háttérbe szorítja a korábban emlegetett térkapcsolatokat, azok szerepét, vagy például: „*Területszerkezet*: Másképp térszerkezet (?). Általános értelemben a társadalmi-gazdasági jelenségek térbeli objektívalódásának módja. Konkrétan: magába foglalja a természeti tényezők és a termelőerők térbeni megjelenését; a népesség területi eloszlását; a termelő és nem termelő ágazatok eszközeinek és foglalkoztatottjainak területi eloszlását; azokat a sajátos szerkezeti, strukturális viszonyokat, amelyek ennek alapján az egyes területi egységeken belül létrejönnek; a területi megoszlás olyan sajátos formáit, mint a koncentráció és a specializáció; végül a települések térbeli elhelyezkedésének mindezek függvényében alakuló rendjét.” (*Területrendezési fogalmak és értelmezések*, 1985) Ezekhez képest egyszerűbb a kérdés a **térrács** fogalma esetén. A térrács alapja az elemek elrendeződésének térbeli szabályszerűsége, mely gyakorlatilag nincs a társadalomföldrajzi térben. Azonban a szabályszerűség abszolút nem idegen a társadalmi tér modellezésében, a térbeli szabályszerűségek megfogalmazása, megjelenítése, a térbeliség „leegyszerűsítése” során (pl. centrum-periféria modell, nyugat-kelet ellentét). Ilyenkor gyakorlatilag a térszerkezet modellezése zajlik. Elég problémás kérdéskört jelent viszont a **területi egyenlőtlenség** és a térszerkezet fogalmak közötti különbségtétel (erről részletesebben ld. I.2.3. fejezet, köszönhetően gyakori szinonimaként való értelmezése miatt).

A fentebbiek alapján úgy tűnik, hogy **a térszerkezet értelmezését inkább a használat determinálja, azaz szövegkörnyezettől függően más és más értelmet nyerhet**. Ha mégis valami összefoglaló értelmezést kellene adni, akkor kijelenthetjük – a korábban leírtak függvényében –, hogy **a térszerkezet tételemekekből és a közöttük lévő térkapcsolatokból felépülő, működő rendszer, egy valós jelenség, melynek értelmezését és leírását azonban erősen determinálja a közelítés módja, szemlélete**.

Zárógondolatként azt emelhetjük ki, hogy a térszerkezet csak egy a különböző értelmezést magában hordozó, s így vitatott, vitatható, de a területfejlesztésben is elterjedt fogalmak közül. Emiatt további fogalmak „megbolygatása” is tanulságos lehetne

² Ezt igazolta a 2003. március 24-én, a VÁTI szervezésében tartott vitanap, ahol a szépszámú, a tudomány és a politika különböző szegmenseiből érkezett meghívottak sem jutottak dülőre a kérdésben.

1. sz. táblázat A térszerkezet (~) különböző szakmai kontextusokban

JELZŐI	CSELEKMÉNYEK	KAPCSOLÓDÓ FOGALMAI
- társadalmi ~ - gazdasági ~ - harmonikus ~ - kiegyensúlyozott(abb) ~ - kedvező(bb) ~ - sajátos ~ - racionális ~ - markáns ~ - klasszikus ~ - tagolt ~ - dominált ~ - mai ~ - meglévő ~ - korábbi ~ - történeti ~ - jövőbeli ~ - távlati ~ - építendő ~ - új ~ - megváltozott ~ - funkcionális ~ - komplex ~ - regionális ~ - makroregionális ~ - övezetes ~ - agglomerációs ~ - hazai ~ - európai ~ - globális ~	- ~ felépülése - ~ kialakulása - ~ fejlődése - ~ változása - ~ alakulása - ~ átalakulása - ~ differenciálódása - ~ összekapcsolódása - ~ kialakítása - ~ megteremtése - ~ létrehozása - ~ illesztése - ~ felosztása - ~ kedvező alakítása - ~ arányos fejlesztése - ~ modernizációja - ~ fejlődésének elősegítése - ~et formál - ~et alakít - ~et befolyásol - ~en változtat - ~et megkettőz - ~et old - ~ felé való törekvés - kapcsolódás a ~be - ~ leírása - ~ bemutatása - ~ről tájékoztatás - ~ vizsgálata - ~ elemzése - ~ kutatása - ~ feltárása - ~ ismerete - ~ térképi ábrázolása	- ~i egység - ~i elem - ~i tényező - ~i típus - ~i modell - ~i szint - ~i eredet - ~i jellemző - ~i hatás - ~i változás - ~i sajátosság - ~i jelentőség - ~i helyzet - ~i hely - ~i adottság - ~i hiányosság - ~i struktúra - ~i rendszer - ~i javaslat - ~i irányelv - ~i terv - ~i termőművel - ~i tervlap - ~i szempont - ~i konfliktus - ~i feszültség - ~i célkitűzések - ~i alapú fejlesztés - ~i összefüggések - ~i előzmények - ~i vonatkozások - tengelyek a ~ben - változási irányok a ~ben - innovációs pontok, zónák a ~ben - szerep a ~ben - elhelyezkedés a ~ben - források a ~ben - átmenet a ~ben - ~ben elfoglalt hely - ~ben egyenlőtlenség - ~ben változás - ~ben elkülönül - ~ileg meghatározó
BIRTOKAI - ~ területe - ~ csomópontja - ~ központja - ~ góca - ~ gócterülete - ~ hálózata - ~ tartópillére - ~ alapja - ~ gazdasági erővonala - ~ egyensúlya - ~ merevsége - ~ arányai - ~ összetettsége - ~ tér és időbeli dinamikája - ~ jelentősége - ~ jellemzője - ~ (negatív) vonása - ~ problémái		

Forrás: saját szerkesztés (Szabó P.)

2.1.2. A térszerkezet tartalma a területfejlesztésben

A **területfejlesztés** egyik kulcsszava lett a térszerkezet, már az 1996. évi, a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló XXI. törvénybe is bekerült: „2. § A területfejlesztés és területrendezés célja: ... c) az ország **térszerkezete**, településrendszere harmonikus fejlődésének elősegítése”. A különböző helyzetfeltáró munkákban, koncepciókban és a területfejlesztéshez egyéb úton-módon kapcsolódó tanulmányokban szép számban leljük fel ezt a fogalmat, melyek közül kiemelhető egy országos hatáskörű, hivatalos dokumentum, ahol az ország térszerkezetének feltárására sor került (J/3919.sz. jelentés, 2001). Azonban – a korábban leírtak (ki mindenből lesz területfejlesztő) függvényében nem meglepő, hogy – **a területfejlesztésben nincs egységes fogalmi definíció a térszerkezetre**. Ennek viszont egyenes következménye, hogy míg nem kerül „hivatalosan” definiálásra a kifejezés, addig éli különböző berkekben különböző életét, s így az **egyes területfejlesztési dokumentumokban továbbra is részben eltérő tartalommal várható a megjelenése**. Azonban a fentebb leírtak tükrében **nem valószínű, hogy egységesen definiálható a fogalom**, és kérdéses, hogy szükség van-e rá. Itt is kiemelnénk, hogy csak általános értelmezése adható (pl. *a térszerkezet térelemekből és a közöttük lévő térkapcsolatokból felépülő, működő rendszer, valós jelenség, melynek értelmezését és leírását azonban erősen determinálja a közelítés módja, szemlélete.*). Ami ezzel kapcsolatban itt **javaslatként** megfogalmazható, hogy az egyes szakterületekről a területfejlesztésbe érkezőknek nagyjából ismernie kellene egymás nyelvezetét, fogalmainak értelmezését, mivel ennek hiányában – nemcsak a térszerkezet, hanem számos egyéb fogalom esetében is – a területfejlesztés „kerek asztala” mellett nem értjük meg egymást, elbeszélünk egymás mellett, ami a hatékonyság rovására mehet.

A térszerkezet fogalmával kapcsolatban azt kell kiemelni, hogy **miért érdekes a térszerkezet a területfejlesztés számára**. Erre választ ad a következő gondolatmenet:

„A regionális kutatásban a térbeli konfiguráció és a rendszer működésének kapcsolata két szempontból is elsődleges kutatási probléma. Egyrészt azt vizsgálják, hogy egy adott konfiguráció miként hat a működésre (egyáltalán lehetővé teszi-e a működést, azaz konfigurációból valóban térszerkezetté válik-e), másrészt azt, hogy egy adott működésmód vagy folyamat milyen térszerkezetben zajlik, milyen elrendeződést (konfigurációt) eredményez. **A konkrét térszerkezetek esetében természetesen már nem önmagában a működés, hanem annak hatékonysága, eredményessége a vizsgálandó.**” (Nemes Nagy J. 1998, p.40.)

A területfejlesztés számára lényeges, hogy a társadalom és a gazdaság térben minél eredményesebben „tevékenykedjen”, és térbeli folyamatai pedig minél zökkenő mentesebben és minél hatékonyabban működjenek. A területi beavatkozás egyrészt az egyensúly teremtésére (kiegyenlítő politika) törekszik, másrészt hangsúlyt fektet a területi egységek (ország, régió, megye, kistérség) hatékonyságának, versenyképességének fokozására, amihez nélkülözhetetlen az ország és a térségek belső (pl. társadalmi, gazdasági) térszerkezetének kutatása, feltárása, azonosítása és ezek működési jellemzőinek ismerete, mivel **ugyanazon jelenség különböző térszerkezete** más és más jellemzőkkel bírhat, és így **„hatékonysága” is különböző lehet**. Emiatt **a területfejlesztés számára kiemelt fontosságú a térszerkezet ismerete, és ennek függvényében annak befolyásolása**.

A hatékonyság maximalizálásának kutatása, a jelenség összetettsége, sokoldalúsága miatt azonban nehéz és már erősen elméleti, így a gyakorlati oldalon e kérdéskör áttételesen jelentkezik. A működés térbeli optimalizálása elvezet a térszerkezetek modellezéséhez, azaz az egyes térelemek spontán vagy éppen törvényszerű elhelyezkedésének, elrendeződésének feltárása, ismerete alapján az ideális modellek megalkotásáig (pl. a térelemek optimális elrendezése, Thünen, Weber, Christaller, Lösch által alkotott modellek, mind egy-egy ilyen társadalomföldrajzi térszerkezetet szimulálnak.)

A területfejlesztésben, az elméleti oldallal ellentétben, hangsúlyosabban jelentkezik a valós térszerkezetek feltárása, és ezek függvényében a társadalmi beavatkozások megfogalmazása. A **térszerkezetek vizsgálatánál** a területi kutatók – analóg módon a kémiában fellelhető térszerkezeti analíziseknél (ahol a térszerkezetet meghatározzák, vizsgálják, feltérképezik, modellezik, térszerkezeti típusokat határoznak meg, vizsgálják a térszerkezet szerepét, stabilitását, dinamikáját, a térszerkezetre gyakorolt hatásokat, és ezek révén az anyag tulajdonságait jobban megismerik, sőt akár befolyásolhatják is azokat) – kutatásaik során a földrajzi teret, annak egyes szegmenseinek térbeliségét tárják fel, s így a megismerés után megfogalmazhatóvá válnak az esetleges beavatkozások. A különböző térszerkezetek ismerete egyrészt önmagában segít a térelemek működésének, kapcsolatának jobb megértéséhez, illetve a beavatkozások kialakításához, másrészt – hatékonyságuk függvényében – segíthet más térségek esetén is például a működés optimalizálásához.

Ami itt kiemelnénk, hogy a különböző „ágazati” politikák az egyes jelenségekre összpontosítanak (nem a térre), de a hozott döntések révén „átalakul a tér”, s így közvetve a térszerkezetre gyakorolnak hatást. A „nem irányított” jelenségek térszerkezete mellett a különböző nem térségi beavatkozások térségi hatásait méri fel a területfejlesztés, és próbálja korrigálni az esetleg kialakuló területi egyensúlytalanságokat. A területfejlesztéshez hasonlóan a térrel foglalkozik a területrendezés, de **különbőség tehető a térszerkezetnek a területrendezéshez köthető tervezése, szabályozása** (konkrét előírásokkal alakítja a térszerkezetet, például a területhasználati előírások: lakóövezet, ipari övezet, vagy autópálya nyomvonalának kijelölése stb.) és **a területfejlesztés szempontjából lényeges feltárása, kutatása, valamint alakítása, befolyásolása között** (analóg módon a településrendezés-településfejlesztés).

Lényeges – a térszerkezet tartalmi problémáját megalapozza – a jelenséghez való **eltérő közelítési mód**. Két – azonban több elemében hasonló – szemléletet különböztethetünk meg, mivel **nem mindegy, hogy a gazdasági térszerkezetet a gazdaság vagy a tér (itt konkrétan a közigazgatási területi egységek) oldaláról szemléljük**. Míg az utóbbi esetben egy térség széleskörű – a gazdasági térszerkezet esetében a gazdaság – jellemzőinek együttes képére összpontosítunk (és vetjük össze az egyes térelemeket (térségeket) a különböző jelenségek szempontjából), addig az előbbi esetben a gazdaságnak, mint jelenségnek (illetve akár ennek egyes szegmenseinek) a térbeli megjelenését vizsgáljuk.

A két közelítés hasonlít a földrajz szemléletéhez: a földrajzi teret vizsgálhatjuk ágazati oldalról (pl. mezőgazdaság, ipar, vállalatok stb.), és vizsgálhatjuk regionális oldalról (pl. egy térség regionális gazdaságföldrajza, azaz a térség gazdasági jellemzőinek számbavétele). E kettősség napjainkra egyes esetekben újabb dimenzióval egészült ki, mivel például ha az ipar térbeliségét nézzük – a korábbi zártabb és jól leírható rendszerhez képest – lehet vizsgálni a jelenséget a területegységek felől (egy-egy térség, ország ipara), lehet az iparág térbelisége felől (egy ágazat területi elhelyezkedése), ugyanakkor egyre elterjedtebb a cégek, pl. a transznacionális vállalatok irányából való közelítés (mivel egy

vállalatbirodalom központtal, alközpontokkal, leányvállalatokkal, beszállítói hálózattal stb. is teret alkot).

A területfejlesztés esetében inkább a területi szemlélet a jellemző: egy ország, régió, megye, esetleg kistérség gazdasági térszerkezete a releváns, azaz inkább a területegységek kerülnek terítékre gazdasági jellemzőik szerint, mely szemlélet a területfejlesztési tevékenység jellegéből ered (*szemlélet*)

Lényeges momentum, hogy mik alkotják a **térszerkezet** elemeit. A területfejlesztés egyrészt kötődik a közigazgatási egységekhez, mivel ezek területi keretek határai jelölik ki tevékenységének, hatáskörének, kompetenciájának és szervezeti felépítésének terét, valamint a különböző társadalmi, gazdasági jelenségeket ezen a szinten vizsgálja, vizsgálhatja (erre állnak rendelkezésre területi statisztikai adatok, amire épülhet egy helyzetfeltárás), és ezekre készülnek területfejlesztési koncepciók. Másrészt kötődik, a gyakorlati oldalon, a cselekvés révén (programok) az objektumokhoz, a tárgyi valósághoz. **A térségek (az itt mért jelenségek) és a földrajzilag lokalizálható fizikai objektumok kettőssége zavarólag hat, és eltérő értelmezéshez vezet a térszerkezet fogalma esetében.** Ezt tetézi a többfajta területi szint együttlélézése. Úgy tűnik a területfejlesztés esetén a térszerkezet fogalmát nem célszerű használni az objektumok területi elhelyezkedésére, de arról sem szabad megfeledkezni, hogy ezek földrajzi pozíciói határozzák meg az egyes területegységek közötti differenciákat, s így egy-egy jelenség térszerkezetét.

A térszerkezetnek kettőssége ez: felfoghatjuk a térszerkezetet különböző elemi egységek együtteseként (ekkor az ipar térszerkezete, leegyszerűsítve, az ipari üzemek, a munkaerő, a fogyasztópiac stb. térbeli elhelyezkedése, együttese), és felfoghatjuk úgy is, hogy adott a területi keret, a tér, és ezen belül nézzük a jelenséget és térszerkezetét (ekkor az ipar térszerkezete az ipari termelés, foglalkoztatás stb. területi szinten mért differenciái).

A helyzetfeltáró, leíró területfejlesztésben használt térszerkezet fogalmát determinálja, hogy országos, regionális és megyei szinten döntően területi, települési statisztikai adatokra épül. Nem közelíthet az ágazatok, a vállalatok stb. oldaláról, csak ezen jelenségek területileg aggregált adataival dolgozhat. Emiatt **a területfejlesztésben a térszerkezet alapelemei a különböző területegységek. A térszerkezet fogalmának ez egy erős leszűkítése, amit nagyon ki kell hangsúlyoznunk.** A területegységek, mint elemek számos összefüggést, több közelítést, módszert döntően meghatároznak! Emiatt van az is, hogy a területfejlesztésben a térszerkezet vizsgálata közel áll, egyes elemeiben egyezik a területi egyenlőtlenségek vizsgálatával (*térszerkezeti elemek*)

Ami a térszerkezet másik alapkövét, a **térkapcsolatokat** jelenti, sajnos megállapíthatjuk, hogy egyre inkább háttérbe szoruló része a területi kutatásoknak, s így a területfejlesztésnek is. Ennek prózai oka, hogy a jelenség nehezen megfogható (ha megfogható is, akkor is rendkívül munkaigényes), és ebből eredően statisztikai rendszerünk adatbázisaiban alig-alig jelenik meg. Ezek vizsgálatának hiányában azonban a térszerkezetnek, és annak analízisének egy újabb erős leszűkítését tesszük meg (*térkapcsolatok*).

Összességében megállapítható, hogy mivel a területfejlesztés döntően a területi kutatásokra támaszkodik, így ennek kérdései, problémái meghatározzák a területfejlesztés alapjait, ezen belül például a térszerkezet fogalmának értelmezését is. Kiemelhető, hogy a területfejlesztésben – jellegéből eredően – a területi szemlélet a jellemző, és meghatározó a területegységek és az ezekhez rendelhető mérőszámok dominanciája. Igazából épp az ettől eltérő közelítések (másfajta térelemek, áramlások-kapcsolatok mérése stb.) lehetnének igazán érdekesek, ezek nyitnának új utakat a térszerkezetek vizsgálatához, de mivel ez a területi kutatásokban ritka, így a területfejlesztésben jelenleg gyakorlatilag nem realizálható, csak az alapadatok előállítása és az alapkutatások után lehetne beépíteni.

2.2. A GAZDASÁGI TÉRSZERKEZET MUTATÓI

Az ország működésének alappilléret jelentő gazdasági aktivitás térszerkezete alapvetően meghatározza a fejlettség területi különbségeit, amely a területfejlesztési politika kulcskérdését jelenti. Lényeges ugyanakkor, hogy a gazdaság nemzeti szintű hatékonyságát is befolyásolja annak területi struktúrája. A gazdaság különböző lehetséges térszerkezetei ugyanis különböző tulajdonságai miatt eltérő hatékonyságúak lehetnek.

Éppen ezért a területfejlesztési politika számára kiemelten fontos, a gazdaság területi szerkezetére és területi folyamataira vonatkozó információk gyűjtése feldolgozása, időbeli változásának nyomon követése és rendszeres kiértékelése. E helyütt kell megemlíteni, hogy míg a folyamatosan gyűjtendő adatok, nyilvántartott mutatók körét szükséges egyértelműen meghatározni, addig az adatbázisok kiértékelése minden esetben eseti, aktuális kulcskérdések köré szerveződő elemző munkát jelent, melynek módszereinek kiválasztása a céloktól függően az értékelést végző szakember felelőssége.

Ki kell emelni azt a tényt is, hogy jóval több közvetlen és közvetett módszer van a gazdasági folyamatok, köztük a területi folyamatok alakítására, szemben például a társadalmi folyamatokkal. A **gazdasági térszerkezet könnyebben befolyásolható**, mint a társadalmi. Azonban a gazdasági térszerkezet több rétegű (akár mondhatjuk azt is, hogy több térszerkezet együttese, mint például ipar, infrastruktúra stb.), és az egyes rétegek közül némelyik jobban, más kevésbé alakítható.

A **gazdasági térszerkezet tartalma sokrétű**, felbontására lehet kísérleteket tenni (pl. primer, szekunder, terciér, kvaterner szektor térszerkezete), azonban **lehet komplexen is vizsgálni**. Az előbbi esetében a térszerkezet felfogástól a területi egyenlőtlenségi vizsgálatok irányába mozdulunk el, és közelítünk a pontosabban megragadható jelenségek felé (pl. gépipar területi egyenlőtlensége). Az utóbbi, a komplex felfogás esetében, több szubjektív elem van (a gazdaság mely szegmenseit, és ezek mely jelzőszámait emeljük be), de a területfejlesztés számára ez a közel állóbb, mivel a gazdaságot komplexen és a térben közelíti.

Ami egyértelműen befolyásolja a gazdasági térszerkezet feltárására irányuló törekvéseket, hogy a jelenlegi viszonyok között gyakorlatilag csak az egyes területegységek gazdasági jellemzéséből, a közöttük fennálló egyenlőtlenségek oldaláról indulhatunk ki, mivel a gazdasági térszerkezet feltárását erősen determinálják a rendelkezésre álló számszerű információk, adatok. Nem szokványos hazai berkekben, és az információhiány miatt nehezen kivitelezhető bármilyen egyéb közelítésmód. **A gazdasági térszerkezet kutatását emiatt le kell szűkítenünk a különböző térségek (régió, megye, kistérség, település) gazdasági jellemzésére, ezek (egyedi vagy komplex) jellemzőinek térbeli megjelenítésére, és ezáltal a gazdaság ilyen irányú térbeliségének elemzésére.** Ehhez azonban új elemként tehetjük hozzá egyrészt a gazdaság új dimenzióinak számbavételét (a későbbiekben történő beépítés céljából), valamint a klasszikus módszerek mellett az új módszertani elemek feltárását (a későbbi használat céljából).

Miért szükséges a gazdasági térszerkezet vizsgálatához az új dimenziók feltárása? A társadalom és gazdaság intenzív fejlődése megköveteli az egyes, klasszikus ill. új jelenségekhez rendelhető indikátorok át- ill. kialakítását. Ismert, hogy időről időre megváltoznak (megváltozhatnak) a számba veendő tényezők, ami kifejezetten igaz a gyorsan átalakuló gazdaságra.

Ennek jó európai példája az EUROSTAT regionális indikátorainak változása: például az 1970-es években még nagy jelentőségű szén-kitermelési adatok 2000-re eltűntek, másrészt a kutatás-fejlesztés indikátorai az 1990-es években viszont megjelentek. Ez a folyamat a gazdasági fejlődés tükrö: a klasszikus ipari bázison alapuló gazdaságban lényeges széntermelés idővel értékét veszti, a kitermelés lecsökken, ellenben az új high-tech gazdaság alapja, a K+F óriási jelentőségre tesz szert. De így került be a fő indikátorok közé – tükrözni óhajtott egy térség társadalmának és gazdaságának innovációs készséget – az egy millió főre jutó találmányok száma is.

Ami problémát okoz ezzel kapcsolatban, hogy a jelzőszámok cseréje esetén kérdőjelessé válhat a különböző időpontokban feltárt gazdasági térszerkezetek összehasonlíthatósága. Ezt áthidalja, hogyha **ún. tartós jelenségek jelzőszámait válogatjuk mindenkor össze. Ez azonban fenntartásokkal kezelhető, mivel egy új gazdaság új tényezőkre épülhet, illetve az egyes korábbi tényezők le-, fel- vagy átvértékelődhetnek.**

E jelenség Magyarország esetében az 1990-es években meghatározó volt, hiszen a rendszerváltás óta számos, a gazdaságot érintő új elem és jelenség bukkant fel, melyek hosszabb-rövidebb ideig meghatározták (pl. privatizáció) illetve tartósan meghatározzák (pl. külföldi tőke, munkanélküliség) a gazdasági folyamatokat. Új tényezők és új törvényszerűségek léptek az előtérbe, melyek a gazdaságra és ennek térbeli folyamataira, s így a gazdaság térszerkezetére jelentős hatással voltak, vannak (erről részletesen ld. I.1. fejezet). Ráadásul egyes jelenségeknek, melyek a gazdasági átmenet velejárói voltak, súlya hosszabb időre visszaszorult (pl. privatizáció). Az eltérő időszakokban, különböző oldalról (más mutatókkal) közelítve lehetett a gazdasági térszerkezetet feltárni. Úgy tűnik, hogy **ezen időszak lassan lecseng, „beáll” a gazdaság, s így nem kell a tisztavirág életű tényezőket figyelembe venni.** Persze ez **nem jelenti azt, hogy a gazdaság folyamatos fejlődése nem követlené meg az új vagy dinamikus fejlődő jelenségek** (pl. információs társadalom, pénzügyi szolgáltatások) **tényezőinek számbavételét, „súlyuk emelését”, hiszen ez finomítja a klasszikus, évszázadok óta jelenlévő és még sokáig megmaradó mutatók** (pl. értéktermelés, értékesítés, foglalkoztatottak) **révén megfogható gazdasági térszerkezetet.** Általános értelemben: a **változások indukálhatják, hogy az egyes időszakokban részben eltérő mutatórendszerrel közelítsük a térszerkezetet.**

A gazdasági térszerkezet feltárásához használható mutatók katasztrofe erősen korlátozott. Ez utóbbi alatt azt érthetjük, hogy gyakorlatilag csak területi bontású adataink vannak (nem ismert pl. a cégek számos területi vonatkozású adata), e mutatók nem mérik a kapcsolatokat, áramlásokat (nincsenek pl. áruforgalmi, közlekedési mátrixaink), gyakorta problémát okoz, hogy csak megyei szinten érhető el számos adat, illetve probléma még a gazdaság térbeliségének korlátozott számszerűsíthetősége (pl. a székhelyek-telephelyek kérdésköre). Ezek függvényében **a térszerkezet feltárása is erősen korlátozott.**

Lényeges, hogy **a gazdaság térszerkezetének mennyiségi és minőségi jellemzőit** tárjuk fel (a kettő nem válik el élesen, hiszen például a volumen teremtheti meg a minőségi jegyeket is). Azonban – a mérésre kitérve – az előbbi esetében az abszolút mutatók jönnek szóba, utóbbi esetében a relatív (fajlagos) mutatók, de mindkettő esetében csak a többmutatós jelleg, a komplexitás a célszerű. **A térszerkezethez döntően komplex mutatókat kell rendelni,** de ezekbe nem építhetők be egyszerre az abszolút és relatív mutatók. Emiatt **legjobb ha a kettő feltárása után a jelenség térszerkezetének leírásánál már együttesen vesszük figyelembe.** Gyakran nem egyértelmű, hogy mi tekinthető már önmagában komplex jelzőszámnak. Ami biztos, hogy a célszerű több mutatóval dolgozni. (Van olyan mutató, mint például egy főre jutó GDP, mint a gazdasági fejlettség mérőszáma, mely jellegéből eredően – a gazdaság számos ágazatának értéktermelését egyesíti magában –

általában erős korrelációt mutat a gazdasági fejlettség egyéb – akár komplex – mutatóival is.)

A **hazai társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek komplex vizsgálatára** számos példát találunk a kutatási berkekben. Ezek közül itt kiemelhető a gazdasági térszerkezet feltárására irányuló, a VÁTI berkeiben készült, (2001) *Jelentés a területi folyamatok alakulásáról a területfejlesztési politika érvényesüléséről és az OTK végrehajtásáról* c. dokumentum. Ebben a társadalmi-gazdasági, és külön társadalmi és a gazdasági térszerkezet feltárására irányuló vizsgálatok eredményeit találjuk. A vizsgálat területi szintje a kistérség. Az itt felellhető mutatókatsztereket a 2. táblázatban foglaltuk össze.

2. sz. táblázat: A gazdasági térszerkezet területfejlesztési szempontú értékelése során alkalmazott mutatók

Mérőszám	Értékelés területi szintje	Értelmezés	Adatforrás
GDP	megye	A gazdasági értékteremtés általánosan használt összetett mérőszáma	KSH
külföldi működőtőke aránya a teljes jegyzett tőke értékében	kistérség	Főképp a privatizáció csúcsideszakában volt fontos megjelenítője a gazdasági dinamikának	KSH
ipari termelés változása	kistérség	Jelentős jelzőszám, mert a magyar export teljesítményét ma is döntően az ipar adja.	KSH
állami tulajdon aránya	megye	Főképp a privatizáció időszakában jelezte a gazdaság átalakulását.	KSH
100.000 lakosra jutó vállalkozások száma	kistérség	Főképp a vállalkozói szektor megjelenése idején adott érdemi információkat a vállalkozói tevékenység terjedéséről.	TSTar
az iparban foglalkoztatottak aránya az aktív népességben belül	kistérség	Az ágazat súlyát jelző mérőszám. Elfedi azonban az exportorientált korszerű ipari termelés és a korszerűtlen, versenyképtelen ipar kettősségét.	KSH
agrár-vállalkozások aránya az összes vállalkozáson belül	kistérség	Nehezen értelmezhető mutató, hiszen az elaprózott tulajdonosi struktúrát és a térségi agrár profilt összeszemosva jelzi.	TSTar
kereskedelmi szálláshelyek száma	kistérség	A vendégfogadás kapacitását jelzi, a valós forgalmat, turisztikai eredményességet nem.	KSH
bankfiókra jutó lakosság szám	kistérség	A bankszektor hazai területi terjedését jól jelző mutató, mára e terjedés döntően megállt, és az ország telítetté vált.	KSH
egy gazdasági szolgáltatóra jutó vállalkozások száma	kistérség	Gazdasági szolgáltatások térségi különbségeit méri.	TSTar

Forrás: saját szerk.

Szintén kiemelhető „A területi egyenlőtlenségek új indikátorainak és értékelési módszereinek lehetőségei” c., a VÁTI megbízásából és részvételével készült kutatási jelentés (2002). Ebben külön összefoglaló van a hazai szakirodalomban használatos gazdasági jelzőszámokról (3. táblázat).

3. táblázat: A hazai szakirodalomban használt gazdasági jelzőszámok

GDP	
GDP régióként (ezer Ft), GDP/fő ezer Ft, GDP/fő az országos átlag %-ában, GDP /fő (PPS) hány %a az EU átlagnak, GDP növekedése folyóáron %, GDP növekedés országos átlagtól való eltérése, gazdasági fejlettség: iparban és mg-ban előállított nemzeti jövedelem/fő régióként, regionális versenyképesség: GDP/lakónépesség, 1 foglalkoztatottra jutó GDP - termelékenység	
Értékesítés	
értékesítésből való részesedés %, értékesítés növekedésének üteme %, export értékesítésből való részesedés %, export növekedésének üteme %, export aránya az értékesítésen belül %	
Szervezetek	
vállalkozói aktivitás (1000 lakosra jutó működő vállalkozások száma), egyéni vállalkozók száma 1000 lakosra, társas vállalkozások 1000 lakosra, kft.-k, bt.-k., rt.-k., szövetkezetek száma, jogi szem. vállalkozások és jogi szem. nélküli vállalkozások száma, 11 fő alatti, 11-20. 21-50, 51-300, 300- fölött foglalkoztató jogi sz. vállalkozások száma, gazdasági társaságok területi sűrűsége db/km ² , külföldi szervezetek száma, %-os megoszlása, társas vállalkozás és népesség megoszlásának aránya, 1000 főre jutó jogi sz. g.t száma, j.sz. kf.i tulajdonnal rendelkező váll.k megoszlása	
Tőke	
jegyzett tőke régiókban, megyékben m Ft, jegyzett tőkéből külföldi tőke régiókban/megyékben %, magántulajdon aránya %, állami részesedés a g.t.kben, g.t.k átlagos jövedelmezősége, beáramlott kf.i tőke/fő, 1 kf.i tulajjal is rendelkező g.t.k j.t.-ének összetétele (kf.i és hazai aránya), g.t.k kf.i. tőkéjének egy főre eső része (ezer Ft), részesedés az összes eszközből %	
Beruházások	
beruházás/fő területi megoszlása, összes ipari beruházás md Ft/fő vagy 1000fő, építőipar részesedése összes beruházásból, keresk., vend részesedése összes beruházásból, szállítás, posta, távközlés részesedése összes beruházásból, pénzügyi szolg.k részesedése összes beruházásból, ingatlan részesedése összes beruházásból, közigazgatás részesedése összes beruházásból, társadalmi szolgáltatások részesedése összes beruházásból, beruházás/fő gazdasági ágak szerint az országos átlag %-ában, vendl.-szálláshelyadásba történő beruházás területi megoszlása %, zöldmezős beruházások aránya %, beruházások alakulása anyagi, műszaki összetétel szerint (építés, bf.-i. gép, import gép, egyéb), bányászat részesedése az összes beruházásból, feldolgozóipar részesedése összes beruházásból, mg. Részesedése összes beruházásból, villamosenergia, gáz, hőellátás részesedése összes beruházásból, g.t.k beruházásainak 1000 ft-jára jutó támogatás	
Gazdaság ágazati felbontása	
Ipar	
IPARI TERMELEÉS	ipari termelési értékből való részesedés %, ipari termelési volumenből való részesedés %, ipari termelési volumen növekedési üteme, ipari termelés növekedésének üteme %, ipari bruttó termelési érték növekedése %, ipari termelékenység változása az előző évhez képest
-Feldolgozóipar	feldolgozóipari GDP a vidéki átlag %-ában
-Építőipar	építőipari termelésből való részesedés %, építőipari termelés növekedésének üteme %, termelésben a lakásépítés aránya %, nagy értékű építésű munkák aránya %
-Bányászat	az ágazat GDP-ből való részesedése %
-Villamos- energia-gáz-hő-vízellátás	az ágazat GDP-ből való részesedése %

<i>Mezőgazdaság</i>	
részese a GDP-ből (1 megye GDP=100%), mg B hozzáadott értékének területi megoszlása %, mg hozzáadott értékében a kistermelés aránya %, mg. B hozzáadott értéke M ft, termőföld régióként művelési ágak szerint ha, eszközellátottság (pl.:1000 ha-ra jutó vonóerőkapacitás), termésátlag, állatállomány, mg.i szervezet száma, 1000 lakosra jutó mg-i egyéni vállalkozó, mg-i tsz, halászati tsz, mg-i szakszöv., kistermelő gazd.k száma, főállású termelők részese a regisztrált szántó területéből %, üzemméret területi megoszlása (nagyü., kisü., középüzem) %, 20 ha-nál kisebb birtokok súlya %, 1000 ha feletti szántót művelő g.t. átlagos birtokmérete, jövő évre középtávú bővülést tervező mg.i cégek aránya %	
<i>Tercier szektor</i>	
-Közlekedés-posta-távközlés-szállítás	az ágazat GDP-ből való részese %, váll.i aktivitás
-Keres-kezelem-javítás	az ágazat GDP-ből való részese %
-Vendéglátás-szálláshely	az ágazat GDP-ből való részese %, váll.i aktivitás
-Turizmus	boltok/kiskereskedelmi üzlet száma 1000 főre, kiskereskedelmi üzletek növekedési üteme, boltsűrűség db/km ² , vendéglátóhelyek száma 1000 főre, kereskedelmi férőhelyek száma 1000 főre, kereskedelmi férőhelyek növekedési üteme, ker.i szálláshelyek kapacitásának területi megoszlása %, 4-5 *-os szállodai férőhelyek száma, 2-3 *-os szállodai férőhelyek száma, panziókban férőhelyek száma, magán-szálláshelyek száma (falusi, fizetővendéglátás) területi megoszlása %, kemping férőhelyek száma, vendégéjszakák száma 1 lakosra, vendégek száma, vendégéjszakák növekedésének üteme, átlagos tartózkodási idő, szobakihasználtsági fok %, kiskereskedelmi forgalom (millió Ft), 1 lakosra jutó kiskereskedelmi forgalom (ezer Ft), 1 üzletre jutó kiskereskedelmi forgalom (millió Ft), szolg. vend. váll.i aktivitás
-Pénzügyi tevékenység-kiegészítő szolgáltatás	pü.-i üzleti szolgáltatás GDP/fő a vidéki átlag %-ában, 1 bankfiókra eső népsűrűség, bankhálózat sűrűsége, bankfiókhálózat regionális megoszlása %
-Ingatlanügyletek-gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatások	az ágazat GDP-ből való részese %
-Oktatás	az ágazat GDP-ből való részese %
-Eü.-szociális ellátás	az ágazat GDP-ből való részese %
-Egyéb közigazgatási-társadalmi szolgáltatás	az ágazat GDP-ből való részese %
<i>Egyéb gazdasági jelzőszámok</i>	
helyi adó (mrd Ft), helyi adó/fő, iparüzési adó (mrd Ft), iparüzési adó/fő, iparüzési adó aránya az összes helyi adóban, összes helyi adó régióként az országos átlag %-ban, 1 településre jutó iparüzési adó, a régió iparüzési adójának 1-%a felett rendelkező települések száma és az adó összege, a régió iparüzési adójának 1-%a alatt rendelkező települések száma és az adó összege, közvetlen fejlesztési célú támogatások 1 főre jutó értéke az országos átlag %-ában, támogatás értéke/fő, területfejlesztési támogatás összege (mrd Ft / év), területfejlesztési támogatás összegének növekedése, 1 főre jutó önkormányzati bevételek, non-profit szervezetek száma 1000 főre, lakosság egy főre jutó hozzájárulása a non-profit szervezetekhez (Ft), ismertté vált közvédas bűncselekmények száma, szabadságvesztésre ítélt felnőttek száma a szabadságvesztés időtartama szerint: < 6 hónap; 6-12 hónap, 1-2 év; 2-5 év; 5< év, települések ill. kedvezményezett települések száma, kistérségek ill. kedvezményezett kistérségek száma, településsűrűség fő/km ² , a külterületi népesség aránya	

Forrás: VÁTI 2001

Mint látható, elég széleskörű a gazdasághoz kötött jelzőszámok köre, melyek különböző területi szinteken érhetőek el. A hazai szakirodalomból, e kutatás keretein belül, a kistérségi

szintű vizsgálatokat emeltük ki, melyek mutatókészleteit részletesen az I.2.3.2. fejezetben – a módszerekkel együtt – mutatjuk be.

A jelen kutatás eredményeként javasolható, **az új dimenziókhoz rendelhető mutatókészleteket** témakörönként, a kutatási jelentés egyes fejezeteinek végén és az összefoglaló jelentésben ismertetjük táblázatos formában. Az ezekben megjelenő egyes mérőszámok lehetnek alapjai a gazdasági új jelenségeire is kiterjedő térszerkezeti elemzéseknek. Ezen mutatók közötti válogatás, illetve a mutatók súlyozása viszont már erősen szubjektív, függ attól, hogy a gazdaság melyik oldalát akarjuk kidomborítani, s így, a céltól függően, a kutató feladata és felelőssége.

I.2.3. A GAZDASÁGI TÉRSZERKEZET MÉRÉSE – KOMPLEX MUTATÓK

A térszerkezet vizsgálatánál döntő tényező, hogy a **térszerkezet mely jellemzőit vizsgáljuk**: az elemeket, a térbeli elrendeződésüket, a közöttük lévő különbségeket, kapcsolatokat stb.

A vizsgálatok esetében **szűkítést jelent**, hogy a területfejlesztésben a térszerkezettel kapcsolatban értelmezett **elemek**, mint fentebb kitértünk rá, **területi egységek**. Az is **szűkítést jelent**, hogy az **elemek közötti társadalmi-gazdasági kapcsolatokat, ill. azok vizsgálatát mellőzni vagyunk kénytelenek**, nagyjából adathiány miatt. E kettős szűkítés miatt a **térszerkezet mérési kérdései közel állnak a területi egyenlőtlenségi vizsgálatokhoz**. Emiatt ezek számbavétele megkerülhetetlen (I.2.3.1.), és ezek **gyakorlati alkalmazására számos példát mutathatunk be a hazai szakirodalomból, illetve egy önálló példát (javaslatot) is felhozhatunk** (I.2.3.2.). Módszertani szempontból viszont újabb adalékokat adhat, hogy ha a **térbeliséget, a térbeli elhelyezkedést, a rendezettséget és a térelemek egymáshoz való viszonyulását is számszerűsítjük** (I.2.3.3.).

I.2.3.1. A területi egyenlőtlenségek vizsgálata – komplex mutatók előállítás

A területi egyenlőtlenség és térszerkezet fogalma részben eltérő tartalmú, s így felmerül, hogy **mi a különbség a gazdaság területi egyenlőtlensége és a gazdaság térszerkezete között?** Több szempontból nem igazán lehet dönteni a kérdésben, úgy tűnik, itt érünk el a két fogalom „határterületére”. **A kettő nem válik el élesen, emiatt gyakorta egymás szinonimájaként jelennek meg** (főleg, hogy ha a térszerkezet fogalmát erősen leszűkítjük), de azért egy-két vitatható, ámde hasznos szempontot előtérbe tolhatunk a két fogalom különbségének értelmezhetőségéhez.

Egyrészt a térszerkezet értelmezhetőségét, gyakorlati okok (megfoghatósága) miatt, fentebb leszűkítettük. Azonban a térszerkezet ennél sokkal bővebb értelmű. A területi egyenlőtlenséggel szemben jóval több nem, vagy nehezen számszerűsíthető elemet hordoz magában. A területi egyenlőtlenség viszont egy alaposan körüljárt jelenség (pl. mérésére számos mutató sorakoztatható fel), és erősebben kötődik a jelenségek számszerűsítéséhez (mutatók). Másrészt ott kereshető támpont, hogy például az ipar területi egyenlőtlensége, mint fogalom alatt a területi különbségeket hangsúlyozzuk, ezeket mérjük, ábrázoljuk, elemezzük, a térszerkezet vizsgálatakor viszont a jelenség egységén, egységének térbeliségén és a különböző belső struktúrák feltárásán van a hangsúly. Míg az előbbi

esetében jobban belemegyünk a részletekbe, és a területi egységek részletesebb számbavétele is megtörténhet, addig utóbbinál inkább a fő makrotérési jegyek kimutatása lehet a cél. Hasonló a helyzet a mutatóknál, míg előbbinél a jelenség vizsgálatához több mutató területi egyenlőtlenségét egyesével is számba vesszük (pl. ipari foglalkoztatottak, ipari termelés, cégek száma stb. és az ezekre egyesével elkészülő térképek), addig utóbbinál a komplexitásra törekedünk (pl. egy térképen próbáljuk meg ábrázolni az ipar térszerkezetét). Ez annak köszönhető, hogy a térszerkezet, mint átfogó fogalom ismert (számos értelmezéssel, aminek csak egy eleme a térkép), a területi egyenlőtlenség viszont sokkal inkább körüljárt, „definiált” fogalom. Harmadrészt egy térszerkezet úgyis felfogható, mint különböző jelenségek és mutatóik területi egyenlőtlenségeinek halmaza (többszintű, többretegű), mintha layer-ekként tennénk egymásra őket. Negyedrészt, ha nem ágazatban, hanem területben gondolkodunk, akkor kérdéses, hogy mit értünk Vas megye területi egyenlőtlenségén, illetve területi egyenlőtlenségek Vas megyében (követeli a mutatót, mutatókat, hogy minek a területi egyenlőtlenségeiről van szó), szemben a könnyebben emészthető Vas megye térszerkezete fogalommal. A két fogalom közötti különbség további boncolgatása itt nem cél, ez visszavezetne a térszerkezet fogalmi kérdéseire, és talán tautológiába fulladna (pl. van-e értelme a térszerkezet területi egyenlőtlenségéről vagy a területi egyenlőtlenség térszerkezetéről beszélni).

Lényeges, hogy a térszerkezet mérésének módszertani oldala erősen kötődik a területi egyenlőtlenségek kérdéseire.

Mint az előző alfejezetben kitértünk rá, **célszerű a gazdasági térszerkezetet komplex mutatókkal mérni**. A gazdaságnak, mivel több dimenziós, több mutatós jelenség, számos oldala, tényezője van, melyek közül egyesek számszerűsíthetőek, mások nem. A gyakorlati oldal szempontjait figyelembe véve rendszerint csak számszerűsíthető tényezők számbavételére kerülhet sor. A különböző klasszikus és új tényezők mutatóit azonban – tekintettel a gazdasági térszerkezet komplexitására – célszerű együttesen értelmezni („közös nevezőre hozni” a mutatókat), és – ragaszkodva a területi szemlélethez – a különböző területegységek (területi szintek) oldalán bemutatni, feltárni. A mutatók „egybegyűrásához” többféle módszer kínálkozik.

Mivel a **térszerkezet** elméletileg átfogóbb értelmű, emiatt **nem célszerű azonosítani a területi egyenlőtlenség fogalmával**, azonban a korábban leírtak függvényében **a kettő mérése nem válik el élesen**. Azonban az egyes jelenségekhez rendelt mutatók értékei által meghatározható **területi egyenlőtlenség két fő jellemzője**, hogy **nagysága van**, és ez meghatározott területi egységek szintjén mérhető különböző indexek segítségével, valamint **ábrázolható**, térképen megjeleníthető, s így térbeli jellemzői elemezhetőek. Ugyanez csak fenntartásokkal mondható el a térszerkezet esetében, mivel **elméletileg a térszerkezetnek nincs nagysága**, nem rendelhető hozzá egy konkrét számérték, és **ábrázolása sem egyértelmű**. Mindkettő oka a térszerkezet bővebb értelmezésében rejlik. **Ezek ellenére a térszerkezethez való közelítés egyik, leginkább használatos útja a területi egyenlőtlenségek mérési világába vezet.**

A **területi egyenlőtlenségi vizsgálatok** alapját jelenti, hogy a különböző társadalmi-gazdasági jelenségek térbeli egyenlőtlenségeit mutatókkal és a hozzájuk tartozó adatokkal próbáljuk „megfogni”. Ha a mutatók adataiból tematikus térképet készítünk, akkor bemutatjuk (vizuálisan érzékel[tet]jük), illetve az adatsorok és a térképek révén leírjuk, elemezzük a területi egyenlőtlenségeket. Emellett feltárhatjuk számszerűleg a területi különbségeket (itt nagyobb, ott kisebb az érték), másrészt mérhetjük a területi egyenlőtlenség nagyságát különböző területi egyenlőtlenségi mutatókkal. A területi egyenlőtlenségi indexek kiszámítását, használatát a mindenekelőtt az indokolja, hogy bár a

területi adatok – akár több időpontra vonatkozó – térképezése az adott jelenség térszerkezetéről érzékletes, vizuális információt ad, de önmagában nem teszi lehetővé a területi egyenlőtlenség megítélését és összevethetőségét, a változások irányának (differenciálódás-kiegyenlítőds) igazolását (Nemes Nagy J. 1977).

A térképi ábrázolás elengedhetetlen az egyenlőtlenségi vizsgálatok esetében, mivel így tárulnak fel az egyenlőtlenségek területi jellemzői. Azonban a térképezés néhány ismert problémát vet fel. Egyrészt például ugyanazon jelenség (pl. egyező tartalmú komplex mutatóval) két időpontban, térképi ábrázolással megfogott területi egyenlőtlensége közötti különbséget, a vizuális alapú összevetésen túl, hogyan lehet összehasonlítani. A területi egyenlőtlenségek esetében, a használt indexek révén, az egyenlőtlenség számszerű változására kaphatunk információt, azonban az egyenlőtlenség térbeli jegyeinek változásáról nem kapunk információt. Azonban jogos az igény az összevethetőségre. Szintén problémaként jelentkezik, hogy különböző területi egyenlőtlenségek egyidejűsége (pl. nyugat-kelet, centrum-periféria relációk) miatt összetett térszerkezet áll elő, ami a tematikus térképek alapján nehezen állapítható meg, de felmerülhet az igény ezek összehasonlíthatóságára is (mely térbeli jegyek a dominánsabbak). Ezek miatt kikerülhetetlen a térbeliség mérése is, főleg annak függvényében, hogy ez a térszerkezet alapját jelenti.

Kissé bonyolultabb probléma megoldása vár ránk abban az esetben, ha valamely **összetett társadalmi-gazdasági jelenség** – mint például a fejlettség, a gazdasági teljesítmény, a versenyképesség, a városiasodottság – mérése, területi egyenlőtlenségeinek kimutatása a cél. E jellemzők összetett mivolta azt jelenti, hogy **nem írhatóak le egyetlen mutató segítségével; számszerűsítésükhöz több mutatóra, többféle, egymástól többé-kevésbé eltérő tartalmú adatsorra van szükség.** Az összetett fogalmak közös tulajdonsága azok **sokdimenziós és sokmutatós** jellege.

A sokdimenziós jelleg azt jelenti, hogy ezen összetett jelenségeknek számos oldala, tényezője, egymásba át nem vihető eleme van. Akkor is ezt kell mondanunk, ha jól tudjuk: e tényezők a legtöbb esetben szorosan összefüggnek egymással, területi korreláltságuk magas, időben pedig tendencia-szerű együttmozgások fedezhetők fel közöttük. Egy térség esetén fejlettségi dimenzió lehet például a helyi lakosság iskolázottsági szintje, egészségi állapota, reprodukív képessége, a helyi gazdaság teljesítménye, az infrastruktúra kiépítettsége, a természeti környezet állapota, a lakosság életkörülményekkel való elégedettségének mértéke. Bonyolítja a helyzetet, hogy e dimenziók társadalmi súlya, fontossága, megítélése időben változik, így a fejlettség jelentéstartama is időről-időre, sőt helyről-helyre is módosul.

Az összetett fogalmak sokmutatós jellege abban jelentkezik, hogy az őket felépítő dimenziók általában nem írhatóak le egyetlen mutató segítségével, hanem ők maguk is több oldalról közelíthetők meg, állapotuk, helyzetük többféle módon is mérhető. A népesség iskolázottsági differenciáit megragadhatjuk például az analfabéták vagy a diplomások arányán keresztül, de ezekkel analóg módon mérhetjük akár az átlagosan elvégzett osztályszám segítségével is. Ugyanígy a helyi gazdaság teljesítményét lemérhetjük a megtermelt javak értékén, a vállalatok nyereségén, a kifizetett béreken és még egy sor más tényezőn keresztül is.

Az összetett jelenségek e két fő tulajdonsága nagy szabadságot biztosít a területi kutatók számára, ám ezzel együtt felelősséggel is megterheli őket. Minden körülmények között törekednünk kell ugyanis arra, hogy vizsgálataink során az elemzett jelenség **minden lényeges tartalmi elemét** figyelembe vegyünk, de emellett arra is, hogy tartalmilag indokolt és a felhasználó számára **áttekinthető legyen a vizsgálatba bevont információtömeg.**

Joggal kérdezheti azonban bárki, hogy miből lehet biztosan tudni e feltételek teljesülését. Nem tudunk egyértelmű és határozott választ adni e kérdésre. Mindenképpen sokat segít, ha végignézzük hasonló célkitűzéssel lefolytatott és már publikált vizsgálatok eredményeit. Ezek tanulmányozásakor észrevehetjük, hogy sok indikátor kutatásról-kutatásra mindig visszaköszön e publikációkból. Vannak tehát bevett, közkezdvelt mérőszámok, melyek a regionális kutatók többsége szerint összefüggenek a vizsgált összetett jelenséggel, ám **még sincs tudományos válasz arra, hogy egy-egy komplex jelenséget milyen indikátorokra támaszkodva mérjünk; a helyes jelzőszámok kiválasztása minden esetben a kutató feladata és felelőssége.**

E bonyolult mérési problémák ellenére mégsem kell feladnunk az összetett fogalmak számszerűsítésének lehetőségét. Egyrészt azért nem, mert például a fejlettség esetén mindig találhatunk egy-egy kiemelt mutatószámot, amely jól reprezentálja a térségek közötti fejlettségi differenciákat, mérése mégsem ütközik különösebb akadályokba. Értelmezésükkel természetesen óvatosan kell bánni, hiszen könnyen elemezhetőek, de nem tükrözik vissza a fogalom összetettségét. (Ilyen kiemelt mérőszám lehet például az egy lakosra jutó GDP, vagy éppen az írástudatlanok aránya.) Másrészt azért tudjuk elemezhetően számszerűsíteni a sokdimenziós és sokmutatós jelenségeket, mert rendelkezésünkre több olyan matematikai-statisztikai eljárás, melyek segítségével a sok-sok vizsgált mutatóból minimális számú, így átlátható mennyiségű **komplex mutatót** tudunk előállítani.

E tevékenységünk első lépéseként mindig biztosítanunk kell a sok különböző mértékegységben mért alapadat összevonhatóságát. Ehhez különféle dimenziótlanítási eljárásokat szokás alkalmazni, melyek közül a legfontosabbak:

- ordinális skálára transzformálás (rangsorolás);
- az adatsorok jellegadó értékéhez viszonyítás;
- a minimum-maximum intervallumra való vetítés;
- standardizálás.

A komplex mutatók előállításához vezető eljárások legfontosabb típusai a következők:

1. **Rangszám módszer:** Ez elméletében és gyakorlatában is a legegyszerűbb ilyen módszer. Ha adott n darab ordinális vagy ordinálissá alakított jelzőszám (rangsorok), akkor ezek összeadásával előállítható egy összetett mutató. Ekkor azt a térséget tekintjük a legkedvezőbb helyzetűnek (a "legfejlettebbnek"), amelyben a rangszámok összege a legkisebb. (A rangsorolásnál persze külön figyelniük kell az olyan mutatókra, melyek értékeit tekintve éppen ellentétesen viselkednek, mint a többi mérőszám. Ilyen például a munkanélküliségi ráta, ahol a magas értékek nem a kedvező, hanem a kedvezőtlen helyzetet mutatják, rangsorolásuknál tehát fordított logikát kell alkalmazni.)
2. **Bennett-féle komplex mutató:** Ebben az eljárásban minden mutatón egyes értékeit az adott mutató maximumának százalékában fejezzük ki. Ezen értékek súlyozatlan számtani átlaga egy olyan komplex mutatót eredményeznek, melyek értékei elméletileg 0 és 100 közé esnek. Nagyon ritka eset az, amikor a komplex mutató értéke eléri a 100-at, azaz minden vizsgálatba vont jelzőszám esetében ugyanazon területegység értéke a legkedvezőbb, a maximális. A gyakorlatban ugyanígy igen ritkán fordul elő az elméletileg elképzelhető minimum, a 0 is.
3. **Faktoranalízis:** E módszer levezetése során az elemzésbe bevont változók lineáris kombinációiból olyan, egymástól független faktorokat állítunk elő, melyek az eredeti változók összes varianciájának lehető legnagyobb részét magyarázzák meg. A művelet

számunkra azért előnyös, mert a sok, egymástól különálló változóból – némi információ vesztes árán - lényegesen kevesebb, faktorokba tömörített mutatócsoport jön létre, ebből adódóan könnyebben kezelhető és értelmezhető a rendszer. Az eredményül kapott rotált faktormátrixban szereplő faktorsúlyok arra utalnak, hogy az adott változó milyen erővel vesz részt az egyes faktorok alakításában. Eljárásunk során az eredeti változókat standardizáljuk, minek során elvesztik mértékegységüket, dimenziótlanná válnak, tehát korlátlanul összehasonlíthatóak lesznek ezután. A standardizált változók közös vonása még ezen kívül, hogy számtani átlaguk pontosan nullával lesz egyenlő, szórásuk pedig pontosan 1 lesz. Ennek következtében az egyes faktorokhoz tartozó faktorértékek átlaga is nulla, szórása pedig egy. A faktorok egymással teljes mértékben korrelálatlanok. Minden egyes vizsgálatba bevont térségnek vagy településnek minden egyes faktorhoz tartozik egy faktorértéke. Ezek többsége nullához nagyon közeli, pozitív vagy negatív előjelű szám. Nagyságuk és előjelük az egymás közötti sorrendiséget jelzi. Tehát minden egyes faktort úgy kell értelmeznünk, hogy a hozzá tartozó magas pozitív értékekkel rendelkező térségekre, településekre jellemzőek leginkább a faktor által leírt tulajdonságok, míg a nagy negatív értékek az adott tulajdonságok hiányával arányosak. A faktoranalízisnek több eljárása is létezik. Ezek közül a leggyakoribb az ún. *főkomponens elemzés*. Ennek a módszernek az információ tömörítés a lényege, tehát olyankor használjuk, amikor sok változóval akarunk jellemezni egy adott térszerkezetet, de nem kívánjuk minden egyes mutatókat egyesével elemezni. Az ilyen nagyon tagolt, átláthatatlan, unalomba fúló analízisnél sokkal egyszerűbb, informatívabb, látványosabb az, ha a sok eredeti változót az őket összefűző belső viszonyrendszer alapján lényegesen kisebb számú egységbe vonjuk össze. Ezek az egységek a faktorok, melyek, mint láttuk, határozott karakterrel bírnak

Az előállított komplex mutatók és az ismertetett módszerek révén válnak vizsgálhatóvá az egyes jelenségek, így a gazdaság térszerkezete is.

1.2.3.2. A térszerkezet mérésére használt komplex mutatók

A hazai területi egyenlőtlenségekkel, térszerkezettel kapcsolatban számos elemzés született az 1990-es években (Rechnitzer J. 1993, 1998, Enyedi Gy. 1993, 1996, Cséfalvay Z. 1995, KSH 1995, Csatári B. 1996, Nemes Nagy J. 1995, 1996, 1998b, Faluvégi A. 1996, 2000, VÁTI 2001, Kiss J. 2003 stb.), melyek igazolják, hogy a rendszerváltozást követő folyamatok jelentősen megváltoztatták a térszerkezetet, benne a gazdasági térszerkezetet. A kutatók közül egyesek a kistérségi (ill. városkörnyéki) keretet választották területi alapul, és különböző mutatók és módszerek felhasználásával próbálták feltárni a társadalom, a gazdaság, a fejlettség stb. területi egyenlőtlenségeit, az új hazai térszerkezetet. A kutatásunk jellegéből adódóan itt csak ezeket vesszük számba.

Nemes Nagy J. tanulmányában (1995) a „gazdasági egészség” vizsgálatokor (városkörnyékre) módszerként a faktoranalízist alkalmazta, és négy mutatóval dolgozott: egy főre jutó adóköteles jövedelem, cégsűrűség, vegyes vállalkozások aránya, munkanélküliségi ráta. Egy későbbi tanulmányában (1998) 150 kistérségre végzett vizsgálatot hét mutatószámmal: adóköteles jövedelem, munkanélküliségi ráta, vállalkozási aktivitás, személygépkocsi-, telefonellátottság, külfölditőke-koncentráció, vegyes vállalkozások aránya. A mutatószámokat a vidéki átlaghoz viszonyította és pontozta az egyes térségek értékeit.

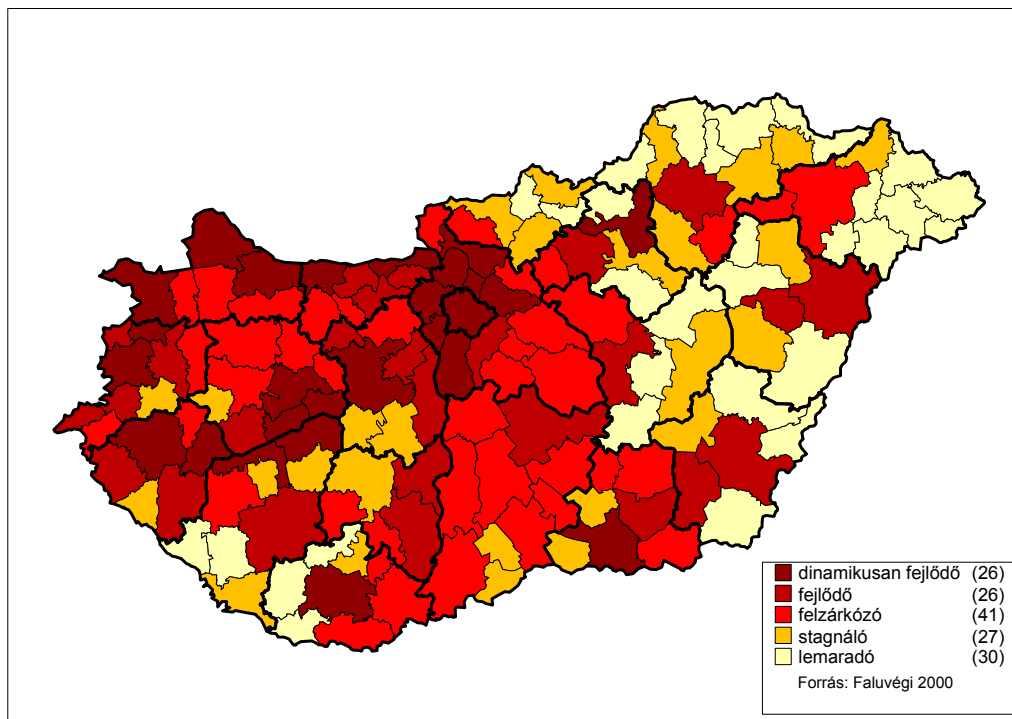
Csatári B. tanulmányában (1996), melynek célja a területfejlesztési beavatkozás szempontjából releváns kistérségek lehatárolása volt, a jelentős és akut területi válságot mutató kistérségek funkcionális csoportjait háromféle – az európai regionális beavatkozási térségtípusokat a lehető legjobban közelítő – módszerrel határozta meg: „1. Az EU szabványt alkalmazva NUTS 3 (megyei) szinten határozható meg a területi GDP

átlaghoz viszonyítva elmaradott megyék és kistérségeik, 2. Komplex mutató szerint határozhatóak meg az elmaradott kistérségek; 3. Az EU elhatárolási szabályok alkalmazásával, az abban a rendszerben is alkalmazott mutatók kiválasztása és átlagolása után, az adott különböző tényezőcsoportok alapján határozhatóak meg a speciális (ipari, mezőgazdasági, tartós munkanélküliséggel sújtott) 9 térségtípusok.” Vizsgálati módszerként a faktoranalízist és a komplex mutató (a mutatók szerint a kistérségeket országosan rangsorba állították, adataikat azok szórása szerint 1-5-ig terjedő értékkel osztályozták) előállítását használta a következő mutatókra (25):

demográfiai – népsűrűség, vándorlások aránya, vitalitási index; foglalkozási szerkezet – aktív keresők aránya, mezőgazdasági, ipari, terciér keresők aránya; foglalkoztatás változása-munkanélküliség – ipari foglalkoztatottak számának változása, munkanélküliségi ráta, tartósan munkanélküliek aránya; gazdasági mutatók – gazdasági szervezetek 1000 lakosra, gazdasági szervezetek és egyéni vállalkozások száma, területi sűrűsége, 1000 lakosra jutó száma, gazdasági szervezetek változásának dinamikája, mg.-i egyéni vállalkozások 1000 lakosra, mg.-i földterület átlagos aranykorona értéke, egy adófizetőre jutó adózás utáni nettó jövedelem, nemzetgazdasági beruházások teljesítményértéke és egy lakosra jutó értéke; infrastruktúra – 1000 lakosra jutó telefonvonalak, személygépkocsik, kiskereskedelmi boltok száma, közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya, közcsatorna-hálózatba bekapcsolt lakások aránya, egy háztartási fogyasztóra jutó villamosenergia-fogyasztás, közműháló (1km vízvezetékre jutó közcsatorna hossz), kereskedelmi szálláshelyeken mért vendégéjszakák egy lakosra jutó száma; urbanitás/ruralitás indexe, egyetemi és főiskolai hallgatók száma 1000 lakosra, tudományos minősítéssel rendelkezők 1000 lakosra jutó száma, a népesség átlagos iskolai végzettsége, az újonnan épült lakások aránya a teljes lakásállományban.

Faluvégi A. (1996) munkájában szintén kistérségi tipizálást hajtott végre, annak függvényében, hogy milyen mértékben volt meg az adott kistérségben előfeltételként a piacgazdaságra való áttéréshez szükséges vállalkozói kapacitás, illetve hogy a még állami tulajdonban lévő ipari és építőipari nagyvállalatok milyen mértékben határozták meg a kistérség gazdaságát és munkaerőpiacát. A vizsgálat során faktoranalízist alkalmazott a szerző különböző vállalkozási és ipari adatok bázisán. Egy későbbi tanulmányában (2000) több mutatóból számolt komplex mutatót kistérségi szintre: jövedelem, külföldi tőke, gazdasági szervezetek, munkanélküliség, vándorlási különbözet, telefon- és személygépkocsi ellátottság (1. ábra).

1. ábra: A hazai térszerkezet Faluvégi Albert kutatásai alapján

Forrás: Kiss J. 2003

Az itt felsorolt (és nem felsorolt) tanulmányok alapján megállapíthatjuk, hogy **a kistérségi alapú hazai térszerkezeti (inkább területi egyenlőtlenségi) vizsgálatoknak különböző útjai vannak:**

A) számos tanulmány a kistérségek komplex fejlettségének mérésére irányult, és a különbségtétel alapja a kapott értékek szerinti kistérségi kategorizálás volt (ennek eredménye egy térkép), azaz többféle mutatóból egy komplex mutató előállítás;

B) némely tanulmányban felbontásra került a jelenség (fejlettség),

b1) vagy a módszer révén: többféle mutatóra faktoranalízis, s az így kapott faktorok azonosítása, elnevezése (komplex mutatók, pl. vállalkozói tér faktora), majd térképi ábrázolása;

c1) vagy a fejlettség dimenzióinak felbontása révén: az egyes dimenziókhoz (pl. gazdaság, infrastruktúra stb.) külön-külön lettek rendelve a mutatókészletek, és az egyes dimenziók mutatóira külön-külön lettek előállítva a komplex mutatók.

A munkák részben eltérnek módszereikben, az alkalmazott mutatók körében, de jellemző, hogy a térszerkezet értelmezése gyakran a különböző típusokba sorolt kistérségek területi eloszlására (rendezettsége, szóródása stb.) vonatkozik. (Ráadásul mindegyik jól tükrözi az általános hazai térszerkezetet, és annak tipikus jegyeit: Budapest-vidék, nyugat-kelet lejtő, dinamikus tengelyek, válságtérségek stb.) Mindhárom vázolt út járható és használatos a hazai térszerkezeti vizsgálatokban.

Érdekes adalék a kérdéshez, hogy a mutatók alapján kialakított egyes csoportok milyen neveket kapnak: pl. kiemelkedően dinamikus, átlag feletti, átlagos, átlag alatti, kedvezőtlen, válságos; nyertesek, nekilendülők, stagnálók, vesztesek; dinamikusan fejlődő, fejlődő, felzárkózó, revitalizálódó, stagnáló stb. függően a beválogatott mutatóktól vagy a vizsgálni kívánt jelenségtől.

Ami esetünkben lényeges, hogy ha gazdasági térszerkezetről beszélünk, akkor az általános fejlettségi képnek, mint jelenségnek csak egyik – de nagyon fontos – dimenziójára összpontosítunk: a gazdaságra. Mivel a különböző vizsgálatokban alkalmazott mutatóknak egy része közvetlenül, egy része közvetve (vagy nagyon áttételesen) kapcsolódik a gazdasághoz, így el kell gondolkodnunk, hogy vajon melyik körből válogassunk, azaz csak „tisztán” gazdasági mutatókat (pl. vállalkozások száma) alkalmazzunk, vagy beemeljük áttételes mutatókat is (pl. életszínvonal, infrastruktúra jelzőszámait). Ami a fő gond, hogy kistérségi szinten kevés tisztán gazdasági mutató van, ráadásul – aminek részben köszönhető, hogy igen szép számban születnek a témában tanulmányok – nincs kistérségi szinten számba vett GDP adatsorunk. E mutató nem áll rendelkezésre kistérségi szinten, így a fejlettség (pontosabban gazdasági fejlettség) területi egyenlőtlenségeinek bemutatásához más mutatókat, és ebből következően különböző statisztikai módszereket kell alkalmazni. E problémának kiküszöbölésére azonban lehetőségként kínálkozik a kistérségi GDP becslés, legutóbb Kiss J (szerk., 2003). (A kutatási tanulmányban a kistérségeket érintő egyéb adatbázisok is górcső alá kerültek, így a tanulmány lényeges kiegészítője ennek a kutatásnak.)

„A tanulmányban bemutatott kutatás legfontosabb célja az volt, hogy tudományos igénnyel megvizsgáljuk: léteznek-e olyan, jelenlegi hazai viszonyaink között eredményesen alkalmazható alternatív módszerek, illetve indikátorok, amelyek új információkat nyújthatnak a kistérségek fejlettségi viszonyairól, ezek meghatározó tényezőiről, s így

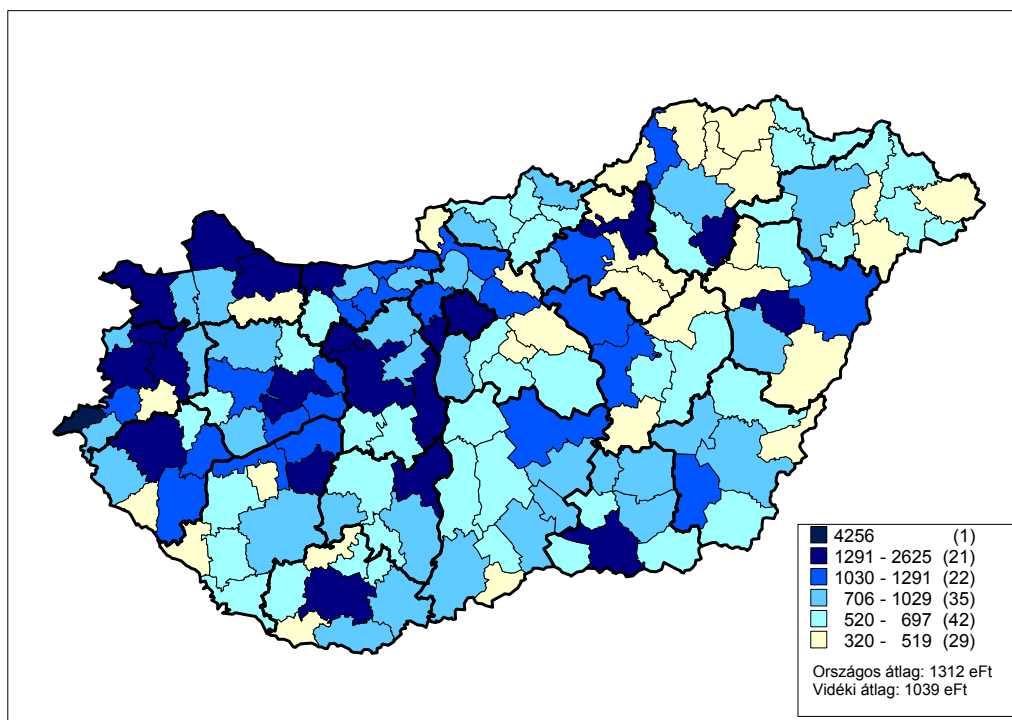
hozzájárulhatnak a területi szabályozási rendszer korszerűsítéséhez, illetve a támogatott térségek kiválasztási módszerének és a támogatási eszközrendszer hatékonyságának javításához?

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a meglevő adatbázisok keretei között is lehetséges a kistérségi fejlettség árnyaltabb elemzése, mint azt az 1990 óta Magyarországon alkalmazott, viszonylag egysíkú eljárások lehetővé tették. Az általunk megvizsgált, eddig kevésbé használatos mutatók és módszerek sem tekinthetők persze problémamentesnek, nem tarthatnak számot a kizárólagos indikátor szerepére. Alkalmasként azonban a fejlettség egyes nagyjelentőségű dimenzióinak pontosabb jellemzésére. Ilyen elsősorban a kistérségi GDP, amelynek általunk kidolgozott kétféle becslési eljárása közül különösen a második (2. ábra) elégséges megbízhatóságúnak tűnik ahhoz, hogy részben pótolja a reálgazdaság, a termelés területi szerkezetéről ezen a szinten már meglehetősen csekély számban rendelkezésre álló tényadatokat. Az eredmények ugyanakkor arra is felhívták a figyelmet, hogy a kistérségi GDP, bár illeszkedése a KSH megyei adataihoz és az EUROSTAT módszertani előírásaihoz megfelelő, a megyei GDP-vel ellentétben már nem alkalmas az általános egydimenziós fejlettségi indikátor szerepének betöltésére, méghozzá nem is elsősorban a becslés nagyobb pontatlansága, hanem a termelés koncentrált elhelyezkedéséből eredően itt már jelentős hatású véletlen tényezők, illetve az ingázás okozta torzítás miatt.

Eredményeink alapján generális fejlettségi jelzőszámként való használatra kistérségi szinten a lakossági jövedelemszínvonal mutatói látszanak a legalkalmasabbnak. A lakossági jövedelmek teljes körének kistérségi megoszlását becsülő két vizsgálatunk alapján kijelenthető, hogy az eddig leggyakrabban alkalmazott indikátor, az SZJA-bevallásokban szereplő adóköteles jövedelem fajlagos értéke általánosságban jól tükrözi a területi jövedelemviszonyokat, így széleskörű alkalmazása – tekintettel egyszerű értelmezhetőségére, 1988 óta rendelkezésre álló idősoraira, települési részletezettségére és immár viszonylag egyszerű hozzáférhetőségére is – továbbra is célszerűnek és indokoltnak tűnik. Bizonyosnak tűnik azonban, hogy az összes jövedelem – amiben tehát az adóköteles jövedelmek mellett a nyugdíjak és egyéb társadalmi juttatások, a tőkejövedelmek, az egyéni vállalkozások bevételeiből háztartási célokra fordított összegek, a mezőgazdasági kistermelés hozadéka stb. is benne vannak – területi szóródása egyrészt valamivel kisebb, mint az adóköteles jövedelmeké, másrészt néhány térség valódi jövedelmi pozíciója viszonylag nagy mértékben eltér attól, amit az SZJA-alap területi megoszlása mutat (lásd a mellékelt táblázat adatait). Indokolt lenne tehát legalább néhány évente hivatalos, területi szinten is reprezentatív jövedelemfelvételt végezni. Ennek hiányában viszont érdemes, és – például az általunk bemutatott eljárások valamelyikét felhasználva, korlátjaikat is szem előtt tartva – lehetséges a háztartások rendelkezésére álló jövedelem területi megoszlásának évenkénti rendszerességű becslése, amit egyebek mellett az EUROSTAT ajánlásai is indokolnak.

Kutatásunk igazolta, hogy a kistérségi fejlettség mérésére felhasználható releváns és hozzáférhető adatok köre is szélesebb a hazai gyakorlatban általában alkalmazottnál, más, eddig is ismert mutatók pedig nagyobb figyelmet érdemelnének az eddigieknél a területi kutatások során és a területfejlesztés támogatási rendszerében, a kedvezményezett térségek besorolásánál egyaránt.” (Kiss J. szerk, 2003, összefoglaló).

2. ábra: A közvetlen mutatók alapján becsült kistérségi GDP egy lakosra jutó értéke (ezer Ft), 2000

Forrás: Kiss J. 2003

A gazdasági fejlettség területi kutatása mellett az elmúlt években egyre nagyobb teret hódít a **versenyképesség** vizsgálata. A versenyképesség nemcsak vállalati környezetben, hanem területi-települési értelemben is meghatározható, mivel napjainkban a vállalatok közötti verseny a lokális vállalati hálózatok, klaszterek, iparági körzetek közötti versenyként értelmezhető, azaz lényegében települések, térségek versenyként jelenik meg (Lengyel I. 2002).

A fejlettségnél vagy több jelzőszámmal, vagy az egy főre jutó GDP-vel mérjük a jelenséget, a versenyképesség esetében viszont a tényezőkre bontás vált járatos úttá. „A gazdasági fejlettség jól ismert – egymutatós – mérőszámát az egy lakosra jutó jövedelmet (GDP-t) többféleképpen felbonthatjuk jól értelmezhető, világos komponensekre (a következőkben az elméletileg lehetséges számos felbontás közül kettőt emelünk ki). Így például egy háromtényezős (triadikus) felbontás az alábbi:

$$\text{GDP/Néesség} = \text{GDP/Foglalkoztatottak} * \text{Foglalkoztatottak/Aktív korúak} * \text{Aktív korúak/Néesség}$$

Azaz a fejlettség az élők munkatermelékenység, a foglalkoztatottság és egy korszerkezeti arányszám szorzatára bontható.

A versenyképesség „hagyományos” közelítése nem ezt, hanem az alábbi duális felbontást alkalmazza:

$$\text{GDP/Néesség} = \text{GDP/Foglalkoztatottak} * \text{Foglalkoztatottak/Néesség}$$

Itt a fejlettség az élők munkatermelékenység és a foglalkoztatottság szorzatára bomlik.

Az összefüggések matematikai szépséghibája az, hogy bennük a komponensek szorzata szerepel, ami megnehezíti azok egymáshoz viszonyított súlyának mérését. Ezt a gondot orvosolja az, ha az egyenlet mindkét oldalának logaritmusát vesszük. A logaritmusfüggvény monotonitása következtében ezt megtehetjük, mert a tényezők nagyság szerinti sorrendje

így is fennmarad (a függvény értelmezési tartományán belül nagyobb szám logaritmus is nagyobb). Ily módon aztán a fejlettség (logaritmus) az egyes tényezők összegére bomlik, s így akár az egyes tényezők százalékos súlya is kiszámítható:

$$\log (J/P) = \log (J/F) + \log (F/K) + \log (K/P)$$

Ezzel analóg módon logaritmizálható a duális felbontás is. A fenti változók természetesen bármilyen területi megfigyelési egységekre vonatkozhatnak (országok, régiók, települések).” (Nemes Nagy J. 2002, 5.o.)

A hazai versenyképességi vizsgálatok azonban még elég szerény számúak (Lengyel I. és Nemes Nagy J. (2002) munkája sorolható ide, melyek „A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben” c. jelenleg futó kutatás keretén belül készültek (MTA RKK)). Ennek egyik oka, hogy: „A regionális versenyképesség nehezen mérhető fogalom, habár az alapkategóriák (GDP/fő, munkatermelékenység, foglalkoztatási ráta) jól becsülhetők, viszont a versenyképesség javítására szolgáló közvetlen és közvetett tényezők csak komplex mutatórendszerrel írhatók le. Ez a mutatórendszer a korábban alkalmazott fejlődés-fejlettség gondolatkör bizonyos aktualizálásával, a globalizáció hatásának figyelembevételével alakíthatók ki. Mivel az alapkategóriák csak nagyobb területi egység esetében mérhetők, ezért az EU is csak NUTS 2 szinten veszi figyelembe a versenyképességet, magyar viszonylatban a régiók mellett megyék, valamint nagyvárosi vonzáskörzetek jöhetnek szóba. Viszont a versenyképességet befolyásoló közvetlen és közvetett tényezőket akár kistérségenként, vagy településenként is lehet elemezni, hasonlóan a sikeresség vizsgálatához.” (Lengyel I. 2002, 89.o.)

A területi kutatásokban új utakat nyitott **az információs társadalom és gazdaság, az infokommunikációs technika (IKT)** vizsgálata. Az elmúlt időszakban számos indikátor született az új gazdaságot megtestesítő információs társadalom mérésére, melyek mind statisztikai adatokat, mind felmérések, kérdőívek eredményeit tartalmazzák. (A jelenségről és méréséről ld. I.1. és III.2.2. fejezetek).

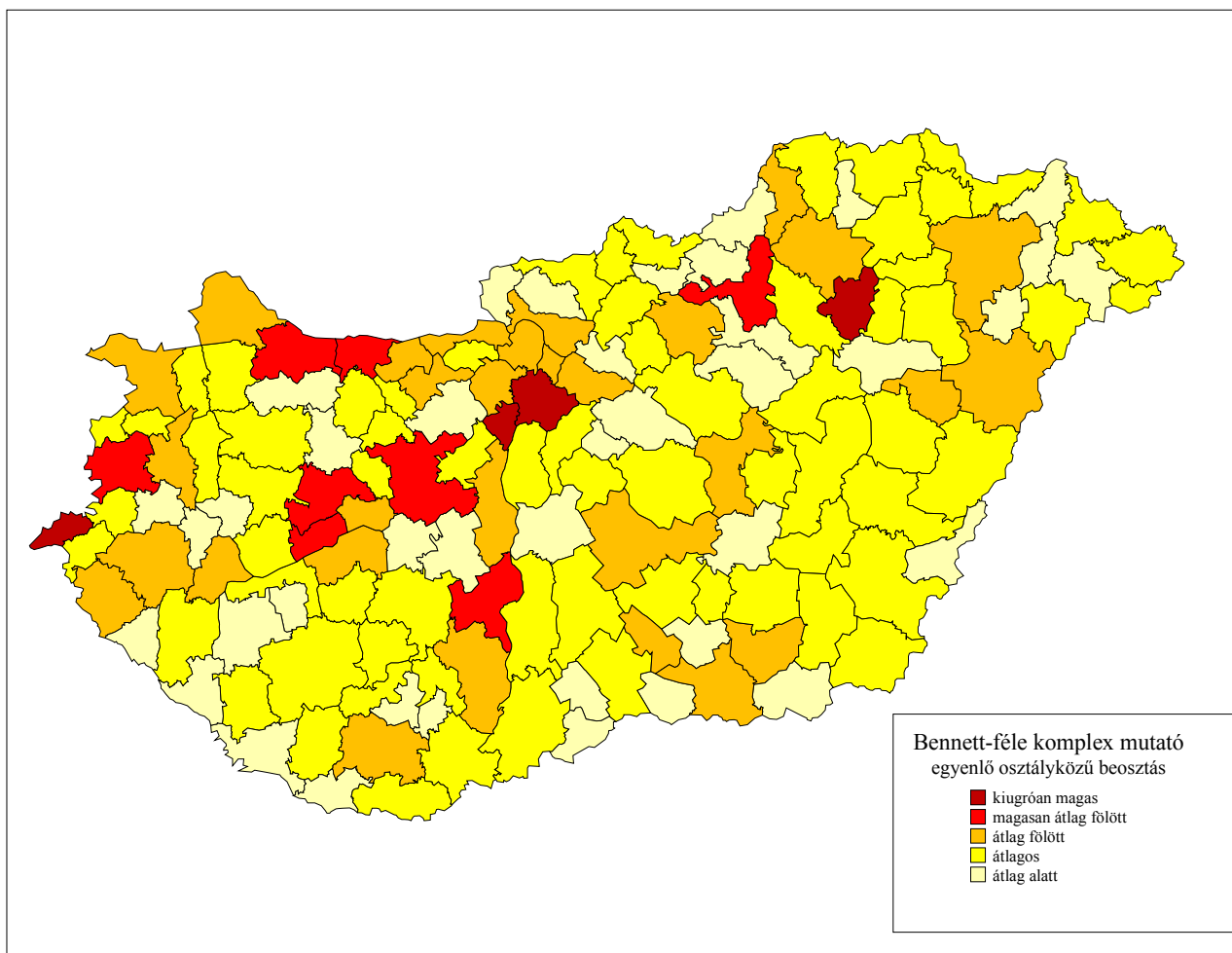
A hazai gazdasági térszerkezet Bennett féle osztályozás alapján

Javasolható a **Bennett-féle komplex mutató alkalmazása, melynek segítségével teszteltük** – a rendelkezésünkre álló adatok szabta határok között – **hazánk kistérségi szintű gazdasági térszerkezetét**. E vizsgálathoz az alábbi mutatókat használtuk fel:

- munkanélküliségi ráta, 2001.
- az adózók népességen belüli aránya, 2001.
- a helyi adók egy lakosra jutó értéke, 2000.
- az iparüzési adó aránya a helyi adókon belül, 2000.
- egyéni vállalkozások sűrűsége, 2001.
- az összes gazdasági szervezet sűrűsége, 2001.
- kettős könyvelésű vállalatok gazdasági szervezeteken belüli aránya, 1999.
- egy kettős könyvelésű vállalatra jutó hozzáadott érték, 1999.

Komplex mutatónk alapján az alábbi térszerkezet rajzolódik ki (3. ábra).

3. ábra: A hazai gazdasági térszerkezet az ezredfordulón nyolc gazdasági mutató alapján (2000 – 2001)

Forrás: saját szerkesztés (KSH és APEH adatok alapján)

E kistérségi szintű, leginkább a helyi gazdaság működésében felfedezhető differenciákat kiemelő **komplex mutató** értékeit összevetettük az **egy lakosra jutó adóköteles jövedelem** 2001. évi, valamint a **kistérségek becsült GDP-jének egy lakosra jutó** 2000. évi értékeivel. Korrelációs együtthatónk értéke az előbbi esetben 0,77, az utóbbi esetben pedig 0,87 lett. Eszerint tehát **e két mérőszám minden további kiegészítés nélkül is szinte pontosan úgy írja le a térszerkezetet, mint ahogyan a nyolc mutató felhasználásával előállított komplex-mutató**. Ez elsősorban a lakossági jövedelmek esetén könnyítheti meg lényegesen az ilyen típusú elemzések elvégzését, hiszen ez önmagában egy igen egyszerű mérőszám, melynek előállításához mindössze – az igen könnyen hozzáférhető – lakossági jövedelmek és népességszámok adatsorára van szükségünk. **Magyarország kistérségi szintű gazdasági differenciáinak lényegi elemeit tehát egyetlen mutató segítségével is jól meg tudjuk ragadni; minden további mutató felhasználása már csak árnyalja, finomítja, de alapvetően meg nem változtatja a kapott képet**. Az egy lakosra jutó becsült GDP-re még inkább igaz ez az állítás. Ennek előállítása azonban már nem egyszerű, lévén maga is egy komplex mutató. Ám a segítségével leírt térszerkezet szinte tökéletesen megegyezik azzal, amit mi a Bennett-féle komplex mutató segítségével felvázoltunk.

Az alfejezetben összefoglalt kutatási eredmények legfőbb szintéziseként azt fogalmazhatjuk meg, hogy a különböző kiválogatott mutatók és választott módszerek alapján kirajzolódó képek lényegében nem térnek el egymástól, azaz ha az egyes térségek jó (ill. rossz) helyzetűek, akkor azok minden szempontból jó (ill. rossz) helyzetűek. Ha csak a gazdasági térszerkezetet nézzük, akkor annyiban tér el a kép, hogy a gazdasági szegmensek kiemelése miatt a térszerkezet egyes elemei, azaz egyes térségek nagyobb vagy kisebb hangsúllyal jelennek meg (pl. a lokalizált gazdasági értéktermelés miatt hangsúlyos kistérségek).

Ugyanakkor, mint azt korábbi vizsgálatok is igazolták a gazdasági értékteremtés koncentráltabb területi képet mutat, mint pl. a jövedelmek, melyet az állami újraelosztás jelentősen nivellál.

1.2.3.3. A térbeliség mérése

A térszerkezet vizsgálatát lényegesen finomítja, ha nem csupán az elemi egységeknek tekintett terület egységek egymáshoz viszonyított, különböző változók, ill. változó csoportok mentén mért pozícióját, hanem pl. a térbeliséget, területi elhelyezkedést, mint a gazdasági folyamatokat alakító tényezőt is megvizsgáljuk. A térbeliség, illetve **a térszerkezet kutatása az elmúlt időszakban egyre fontosabbá vált**. Ennek egyik oka, hogy a rendszerváltozást követő időszakban több elemében jelentősen átalakult az ország térszerkezete (legújabbán Hrubí L. 2000, Nemes Nagy J. 2001, Rechnitzer J. 2001). A különböző jelenségek és tényezők le-, fel-, átértékelődése, új dimenziók és tényezők megjelenése átrendezték az ország korábbi társadalmi, gazdasági területi berendezkedését. E jelentős változások eredményeként kirajzolódó új térszerkezet feltárásában **fontossá váltak nemcsak a területi egyenlőtlenségi vizsgálatok, hanem magának a térbeliségnek a kutatása is**. (Ez utóbbi kevésbé jellemző a hazai területi kutatásokban.)

Erre példaként egy-két utat tudunk ajánlani, ahol **a térbeliség mérése, számszerűsítése – óvatos interpretációkkal – megvalósítható**. Ezek révén mérhetővé válik, hogy az egyenlőtlenség melyik formája az erősebb, valamint az egyes makroregionális különbségek (pl. nyugat-kelet ellentét) alakulása is nyomon követhető, így a **térszerkezet jegyeiről, földrajzi (térbeli) jellemzőiről, azok változásairól kaphatunk információkat**.

A mérhetőséget indokolja az is, hogy az 1990-es években jelentősen **felértékelődött a térbeliség szerepe** Magyarország társadalmi, gazdasági életében (főváros-vidék, nyugat-kelet ellentét), mivel a térbeliség az egyes jelenségek esetében nemcsak kép, a területi egyenlőtlenség nemcsak a jelenség területi vetülete, hanem a különböző térparaméterek magyarázóerővel is bírhatnak. A földrajzi térbeliség számos jelenségre hatással lehet, azaz **nemcsak a helyi, de a helyzeti tényezőkkel is számolni kell**.

Helyi tényezőkként természeti, társadalmi, gazdasági adottságok jönnek szóba (például ásványkincsek, növényzet, vízhálózat stb., illetve népességszám, etnikai összetétel, településhálózat, iparstruktúra stb.). Helyzeti tényezőknek minősül a „kitüntetett helyektől, alakzatoktól” való távolság: a 0. hosszúsági körtől és az Egyenlítőtől a földrajzi irány (észak-dél, kelet-nyugat), a tengerszinttől a tengerszint feletti magasság esetében, valamint a társadalmi-gazdasági szempontból kitüntetett objektumokhoz való viszony (például gazdasági centrumtól, fővárostól, autópályától stb. való távolság). Helyzeti tényezőnek minősíthető a szomszédsági kapcsolat (mely térségek a szomszédok), és az előbbieket „keveréke”, a határ menti fekvés (például az országhatár menti fekvés – kitüntetett hely az országhatár, szomszéd egy más országbeli térség). A két típusú tényező (helyi és helyzeti) gyakran összefügg, sőt kölcsönhatásban áll. A helyzet sok helyi tényezőre hatással van vagy

lehet (pl. a tengerszint feletti magasság természeti, társadalmi övezetességgel párosul), vagy egyes esetekben fordítva (pl. egy „agresszív” nép elüldözi szomszédjait, módosítják az országhatárokat vagy épp kisebb egységekből nagyobb entitás alakul).

A térbeliség mérésének egyik formája a földrajzi térparaméterek azonosítása, majd kapcsolatkeresés a jelenségek és a térparaméterek között. Ebben az esetben annál korrektebb a módszer használata, minél nagyobb az elemszám és minél kisebb a területegység. (Ehhez a már említett területfejlesztési jelentésben szereplő alap kínálkozik, mivel az elemek a kistérségek (150 darab).) A térségek földrajzi helyzetjellemzői például a következő térparaméterek lehetnek (persze egyéb térparaméterek is figyelembe vehetők):

- földrajzi szélesség (észak-dél, fok)
- földrajzi hosszúság (nyugat-kelet, fok)
- átlagos tengerszintfeletti magasság (m)
- fővárostól való távolság (km) (itt vehetjük az ország gazdasági súlypontját is, ez azonban kisebb valós tartalommal bír, és egyébként is Budapest közelébe esik)
- nyugati határtól való távolság (km)
- országhatár menti fekvés (Dummy index)
- érinti autópálya (Dummy index)
- szomszédság (szomszédsági mátrix, Dummy index).

Az **alapot** tehát a **térségek (pl. kistérségek) földrajzi pozíciójának meghatározása és számszerűsítése jelenti**, azonban ez nem minden esetben egyszerű, vitatható, például több térparaméter számszerűsítéséhez egy kistérséget egy pontként kell értelmezni.

Például az **észak-dél, nyugat-kelet, fővárostól és nyugati határtól való távolság** esetén a térségeket pontokkal úgy azonosíthatjuk, hogy a kistérség „központját” (a legnépesebb városát), és annak földrajzi koordinátáit vesszük. Ha ezt koordináta-rendszerbe rendezzük, akkor a tengelyek irányának észak-délt és kelet-nyugatot, az origónak pedig a pontok koordinátáinak számtani átlagát, vagy Budapestet, vagy a bal alsó sarkot választhatjuk. Ami itt kételyként felmerülhet, hogy minden kistérség egy „azonos” ponttal van prezentálva, se népesség, se terület, se egyéb szempontból nincs „súlyozva” a pont. Ezt például úgy küszöbölhetjük ki, hogy négyzetrácsot fektetünk a területre, és a rácsok pontjaihoz rendeljük az adott kistérség értékeit (területarányos prezentáció), de így persze újabb módszertani problémákba ütközünk. A másik kétely, hogy ha a kistérség központja például a térség egyik szélén fekszik, akkor ez kissé „eltorzítja” a térség pozícióját. E probléma elutasításához azonban kínálkozik egyrészt a pontok nagy száma (és ehhez kapcsolódóan a makroösszefüggések feltárására törekvés, nem pedig az egyedi értékek boncolgatása), valamint azon földrajzi tény is, hogy a kistérség központja és környezete a népesség és a gazdasági termelés általában számottevő részét öszpontosítja, így reprezentálhatja a térséget. A **országhatár menti fekvés** és az **autópálya érintettség** könnyen azonosítható. Itt a számszerűsítésre a Dummy-indexet használhatjuk (pl. határ menti =1, nem határ menti =0). Tesztelhetjük a tengerszintfeletti magasság szerepét is. A **tengerszintfeletti magasságot** a kistérség központjának értékével, pontosabban annak kategorizált indexével [0-50 m =1, 51-100 m =2 stb.] azonosíthatjuk. E térparaméter tovább finomítható, ha nem egy, hanem több településének tengerszintfeletti magasságát vesszük, s így pontosítjuk az átlagos magasságot. Azonban ezentúl itt nem látszik célszerűnek a természetföldrajzi domborzathoz erősebben kötni ezt a mutatót (a kistérség tengerszintfeletti magassága), mivel a társadalom és a gazdaság a hegységi övezetekben is inkább a völgyek településeibe öszpontosul, mivel a népesség „létéhez” a minél jobb közlekedési-kommunikációs lehetőségek kellenek, és a foglalkoztatás (vagy annak hiánya), az értéktermelés nagyjából a szolgáltatásokhoz és az iparhoz köthető, ami lokálisan túlnyomórészt egyet

jelent a települések elhelyezkedésével. Magyarország esetében, a kis különbségek miatt, igazából **e tényezőnek nincs jelentős szerepe**. A **szomszédsági kapcsolat** mérésére a kistérségekhez hozzárendelhetjük – az egyes mutatók esetében – szomszédjaik értékeinek átlagát. Eltekinthetünk a „szomszédok súlyozásától”, habár például a határhosszal (mint a szomszédság „erejének” egyik megnyilvánulásával) lehetne finomítani az egyes értékeket, de a határok szerepe nehezen mérhető és vitatható (ti. egy rövid határhosszon is élénk kapcsolat lehet, például több autópálya vezet át rajta, és egy hosszabb határszakasz, például egy hegycsúcs, folyó is gátat jelenthet).

A térszerkezet ez irányú vizsgálatánál a **földrajzi térparaméterek és a komplex mutatók közötti kapcsolatokat mérjük**. Erre például a **korrelációs együttható**, vagy a **regresszióanalízis** kínálkozik.

A regresszióanalízis azonban, szemben a korrelációs együtthatóval – módszertanából eredően – felveti két jelenség között a kapcsolat irányának meghatározását, azaz mit tekintünk független és mit függő változónak. A módszer hátránya, hogy vitatható egyes jelenségek esetében, hogy **a térbeliség ok vagy egyszerűen a jelenség területi egyenlőtlenségének képe, vagy mindkettő egyszerre**. Ha egy térparaméter a független változó, akkor, mint egy jelenség magyarázó tényezője lesz értelmezve a térbeliség, ha azonban fordítva vesszük, akkor gyakorlatilag egy jelenség (mutató) területi egyenlőtlenségének térbeli megnyilvánulását mérjük. Ez utóbbi azonban a regresszióanalízis logikája szerint sántít, nem használatos, hiszen egy jelenség (független változó) nem határozza meg egy térség földrajzi pozícióját (függő változó), nem függ például egy régió észak-dél pozíciója a munkanélküliségtől vagy a fejlettségtől. Emiatt inkább csak „magyarázó tényezőként” szerepelnek a térparaméterek. A módszer előnye viszont a korrelációs együtthatóhoz képest, hogy nemcsak a lineáris kapcsolatot mérhetjük, és így a különböző, nem lineáris trendvonalak (logaritmikus, polinomiális stb.) felfedik a térbeliség másfajta, az előzőekben rejtve maradt dimenzióit, például egy térben hullámzó területi egyenlőtlenséget. Lehet többváltozós regresszióanalízist is alkalmazni, mely egyszerre méri a térparaméterek magyarázó szerepét (egy jelenség esetében a térparaméterek eltérő súlyának mérése). Ha az analízis során backward eliminációt alkalmazunk, akkor a magyarázóerővel nem vagy csekély mértékben rendelkező térparaméterek kiesnek. A módszer eredményeként, metódusából eredően, egyező sorrendeket állapíthatunk meg a térparaméterek szerepére, mintha korrelációs együtthatókkal mérjük egyesével a kapcsolatokat.

A korrelációs együttható, illetve a többváltozós regresszió esetén kapott számértékek összevetésével **megállapítható, hogy melyek a térszerkezet meghatározó jegyei** (pl. a nyugat-kelet ellentét, centrumtól való távolság), **ezek közül melyik az erősebb**, illetve **egyáltalán megfogható-e a jelenség valamilyen klasszikus térbeli jellemzője**. Emellett **idősoros vizsgálat esetén elemezhetővé válik a térbeli megosztottság alakulása** (pl. csökken vagy nő a nyugat-kelet ellentét). Ha nem az egyediségek vizsgálata a domináns (pl. a trendvonalhoz képest hol helyezkedik el a Szobi kistérség), akkor a **térszerkezet modellezéséről** beszélhetünk.

A térbeli irányultságra (pl. centrum-periféria, észak-dél) vagy „rendezett” mintázatra – a korábbiakra utalva – elég nehéz jó fogalmat találni. A „térszerkezet térbeli jegyeiről, jellemzőiről” van itt szó, röviden a térszerkezet jegyeinek hívhatjuk (de ez tágabb fogalom).

A módszerrel illetve a választott térparaméterekkel **nem fogható minden jellemző**, még a térparaméterek finomítása esetében sem. A fentebb leírt módszer a **térképi ábrázolást és az ezen alapuló elemzést tehát nem zárja ki, sőt a tematikus térképeken azonosított térbeli jellemzők generálhatják újabb térparaméterek előállítását és bevonását**. A térképi megjelenítés szükségességét támasztja alá azon gyakorlati szempont is, hogy a **térszerkezet vizuális érzékeltetésére, ábrázolására is szükség van**. Ennek a területfejlesztésben jelenleg egy országos szintű hivatalos útja ismert (J/3919.sz. jelentés, 2001), ahol egy **tematikus térképen** kistérségi szinten jelenik meg a gazdasági-társadalmi, valamint a gazdasági és a társadalmi térszerkezet. Ebben a közelítésben az ilyen jellegű térképek megfelelőek, bár a térszerkezetnek csak egyik vetületét mutatják.

A térbeliség méréséhez visszakanyarodva, kijelenthetjük, hogy egyes térbeli jellemzők, különösen a térbeli egyediségekhez köthetők (pl. Balaton melletti magas vállalkozói aktivitás) csak „nehézkesen” foghatóak meg (pl. Dummy index révén, Balaton mellettiség =1, nem Balaton mellett =0) vagy meg se foghatóak, mivel semmilyen klasszikus, generális és számszerűsített, közös térbeli jegyük nincs a térségeknek, egyediek a térbeliség szempontjából (pl. stagnáló térségek – Ormánság, Közép-Tiszavidék, Szécsény stb.). Ekkor más oldalról, nem a térbeliség oldaláról lehet közelíteni a jelenséghez (vannak-e, és ha vannak, melyek azok a társadalmi, gazdasági jellemzők, melyek egy kategóriába „hozzák” a térségeket, pl. elmaradott agrárium). Azonban az egyediség térbeli megjelenésének (véletlenszerű elhelyezkedés) illetve ennek ellentétére, a térbeli koncentrálódás mérésére kínálkozik lehetőség a **legközelebbi szomszéd analízis** révén. Szintén e módszert igényli, ha végiggondoljuk, az alábbi metódus is. Az egyes területegységekhez rendelt (akár komplex) mutatók értékei határozzák meg az egyes egységek mennyiségi, minőségi jellemzőit. Mivel egy térszerkezet vizsgálatnál általában nem cél a térségek egyesével történő számbavétele, emiatt csoportosításra, tipizálásra kerül sor. Ezzel létrejönnek a térszerkezet **azonos jellemzőjű elemei** (pl. fejlett és elmaradott térségek). Érdekes lehet ezek elhelyezkedésének, **térbeli elrendeződésüknek vizsgálata**. Ehhez köthető a térbeli kapcsolatkeresésnek, s így a térszerkezet mérésének egy másik útja, a legközelebbi szomszédanalízis. Ennek során a kistérségek pozícióját számszerűsítjük koordinátákkal (mint előbb a „központ” révén), majd a különböző csoportokba sorolt kistérségek földrajzi eloszlását (leegyszerűsítve: a különböző egységek legközelebbi, azonos kategóriájú szomszédjainak távolságának átlagát) megmérjük. Az így kapott indexérték feltárja, hogy például a gazdaságilag fejlett (illetve közepesen fejlett, elmaradott stb.) kistérségek **a térben mennyire koncentráltan vagy mennyire véletlenszerűen helyezkednek el**. (Van-e térparaméter, mely meghatározza a jelenség térszerkezetét, vagy nem a térbeliség, hanem a társadalmi, gazdasági tényezők a dominánsak.) Ha több időpontra végezzük el a számításokat, és így folyamatában nézzük a jelenséget, akkor pedig a különböző területegységek (pl. fejlett térségek) térbeli koncentrálódását (valamilyen térparaméter megjelenését, erősödését) vagy éppen szóródását (valamilyen térparaméter szerepének csökkenését, eltűnését) követhetjük nyomon.

Módszertani és nevezéktani szempontból is érdekes és hasznos a térszerkezet „térbeliségének kutatása”. A különböző – a földrajzi táj stb. nevezéktan szerint nem azonosítható – „alakzatok”, az „összefüggő foltok” kirajzolódása a térképeken egyrészt módszertani kérdéseket vethet fel, hogyan lehetne ezeket számszerűen megragadni, másrészt a különböző elnevezések kialakulásához vezethet (pl. külső vagy belső periféria, árnyéktérségek, tengelyek stb.). Ezek vizsgálata újabb utakat nyithat a térszerkezet kutatásokban.

Ezek a módszerek **több új információt adhatnak a gazdasági térszerkezet vizsgálatához**, de lényeges kihangsúlyozni, hogy **a módszerek a térbeliség jelenségét számszerűsítik, és ezáltal a térbeliség magyarázóerejének kérdését is felvetik, de nem magyarázzák az egyes társadalmi, gazdasági jelenségek térszerkezetének társadalmi, gazdasági okait**.

A térszerkezet modellezésének egy másik, egyszerűbb esete a makrotérségek közötti különbségek kimutatása. Ilyenkor területegységek meghatározott térszempontok szerinti területi aggregálásával alkotunk új térségeket, és a jelenség mutatóit (akár abszolút, akár relatív) ezekre a térségekre számítjuk ki, adjuk meg. Erre példát találunk már különböző Európai Unió dokumentumokban is (pl. Second report on Economic and Social Cohesion), és ezt jelenti **például a főváros-vidék mutatóinak összehasonlítása Magyarországon**.

A területi aggregálás szempontja több elemében egyezik a fentebb bemutatott térparaméterekkel (pl. észak-dél, nyugat-kelet; országhatár menti-nem országhatár menti; de akár folyó melletti-nem folyó melletti stb.). Lehet több kategória is, nemcsak kettő, (pl. autópálya szomszédságában, autópálya közelében, autópályától távol stb.), de minél több kategóriát vesszük, annál közelebb járunk az előbb ismertetett módszerekhez.

A módszer révén a gazdasági térszerkezet makrojegyzeit tárhatjuk fel, de kimutathatjuk egyes tényezők (pl. autópályák, országhatár) szerepét is.

A térszerkezet különböző formákban jelentkezhet, ezért azt itt leírt vizsgálataink a **szerkezet feltárása** irányulnak. Esetünkben, mivel a területi keret adott (pl. ország és benne a közigazgatási egységek), a komplex mutatók által meghatározott **különböző térségek, térségtípusok térbeli elhelyezkedése, egymáshoz való viszonyuk a releváns**. A következőkben ezek néhány lényeges típusát szedjük össze, a térbeli megjelenés típusaira összpontosítva.

Mint korábban kifejtettük, különbséget kell tenni, hogy az adott jelenséget mennyiségi vagy minőségi oldaláról közelítjük. A **mennyiségi alapú vizsgálatoknál** (amikor abszolút mutatókkal dolgozunk, és így az ipar térszerkezetének feltárásához olyan jelzőszámokat választunk, mint pl. ipari termelés nagysága, foglalkoztatottak száma) a volumenek különbségeire, s így a **térszerkezet központjaira**, centrumaira, súlypontjaira, illetve **centrumtérségére(térségeire)** bukkanhatunk (pl. a centrumok száma, térbeli elhelyezkedésük, egymáshoz való térbeli viszonyuk). Azt vizsgáljuk, hogy az adott **jelenség abszolút volumene mennyire koncentrálódik** egyes térségekbe, illetve mennyire terül szét a térben. A **minőségi alapú vizsgálatoknál** (amikor relatív mutatókkal dolgozunk, és így az ipar térszerkezeti vizsgálatánál olyan jelzőszámokat használunk, mint pl. ipari termelés hatékonysága), nem a centrumok a hangsúlyosak, mivel a fajlagos mutatók értékeikben közelebb állnak egymáshoz (pl. jóval kisebb a relatív szórása az ipari hatékonyságnak, mint az ipari termelésnek), hanem az **egy kategóriába tartozó térségek térbeli elhelyezkedése**. Lényeges, hogy a két közelítés során feltárt térbeli jellemzők, a térszerkezet megnyilvánulásai, fogalmilag meghatározhatóak, de az egyes fogalmak tartalma, a különböző kontextusok miatt eltérhet, illetve egyes fogalmak nem is mindig használhatóak.

Például a gazdaság térszerkezetének vizsgálatakor központokról beszélhetünk, mennyiségi alapon, de nem minőségi alapon. Ugyanakkor például egy nyugat-kelet ellentét mindkettő esetében értelmezhető, de a mennyiségénél például a gazdasági értéktermelés nyugaton koncentrálódik, a minőségénél, mivel a gazdasági fejlettség nem koncentrálódik, viszont ugyanez a térbeli reláció úgy jelentkezhet, hogy a gazdaságilag fejlett térségek nyugaton találhatóak. Azonban a koncentráció szó a térségek viszonylatában mindkettőnél értelmezhető: a nagy gazdasági értéktermelő térségek nyugaton koncentrálódnak illetve a gazdaságilag fejlett térségek nyugaton koncentrálódnak.

A területegységek térbeli rendezettségét, rendezetlenségét tárjuk fel. Mennyiségi alapú esetében olyan jelenségek kerülnek elő, mint például **egy, két vagy több központúság** (térszerkezeti központ(ok), pl. Budapest-központú térszerkezet). Mindkettő esetében beszélhetünk viszont a térségek **térbeli koncentrációjáról(jairól)** például a **zonálisan elrendeződő** (pl. centrumtérségek, külső és belső perifériák), **összpontosuló** (pl. centrum-periféria), **határozott térbeli irányultságot mutató** (pl. nyugat-kelet ellentét), illetve a térbeli koncentráció(k) hiányáról, azaz a **véletlenszerű elhelyezkedésről**. Ezek számszerűsítéséhez részben segítenek a korábban leírt módszerek.

A térszerkezetek egyes izgalmas elemeire és ezek megfoghatóságára, vizsgálatára itt részletesen nem térünk ki. Ilyen az **idő bevitele a rendszerbe**, vagy a **gazdasági térszerkezetek egymásba illeszkedése, egymáshoz való viszonya stb.**

Külön alfejezeteket igényelne a statika-dinamika végiggondolása (mobil és immobil térelemek, térszerkezet változása stb.), vagy például, hogy egyes jelenségek térszerkezete a körülmények változásával funkciójukat, hatékonyságukat oly mértékben elveszthetik, hogy akár a térelemeiknek, s így a térszerkezet megszűnéséhez vezethet a folyamat (például egy ágazat ipargyárainak bezárása). Szintén rendkívül izgalmas a térszerkezetek például

egymásba illesztése (pl. az ipar, a mezőgazdaság stb. térszerkezetéből áll-e elő a gazdasági térszerkezet, illetve e megye, régió, ország gazdasági térszerkezetének vagy két megye gazdasági térszerkezetének egymáshoz való viszonya).

Összegzésként azt emelhetjük ki, hogy a térszerkezetek vizsgálatának része kell, hogy legyen a számszerűsítés. Emiatt egyrészről a korábban tárgyalt területi egyenlőtlenségi mutatók használata ajánlott. Másrészt azonban hangsúlyt kell helyezni a térbeliség mérésére is, például az előzőekben vázolt módszerek segítségével.

A térszerkezeti kutatásokkal kapcsolatban **javaslatként** megfogalmazhatjuk, hogy mivel a térszerkezet kutatása rendkívül összetett, így kutatása nem állhatna meg itt, a felsorolt módszerek alkalmazásánál. Egyrészt, ha el is fogadjuk térelemeknek a térségeket, akkor is **igény van** a közöttük lévő kapcsolatok feltárására, **a térségek közötti áramlások mérésére**. Szintén külön utakra vezet **nem területegységekből**, hanem más térelemekből **álló térszerkezetek vizsgálata**. Ezek lényegesek lennének a területfejlesztés szempontjából, de széleskörű, és más metódusú adatgyűjtést, valamint területi alapkutatásokat igényelnének.

Az előbbi esetben ez jelentheti például a közlekedési infrastruktúra révén realizálódó áru-, személyforgalmat (pl. ingázó munkaerő), de jelentheti az információs hálózaton történő áramlást (pl. postai forgalom, telefonhívások, faxok, e-mailek áramlása), vagy a tőkeáramlást stb. Itt térségek közötti áramlásról van szó, melynek adatai a térelemekre, a területegységekre felállított mátrixokban jelennek meg. Ezen adatok alapján a térségek közötti kapcsolatok intenzitásának számszerűsítése történhetne meg, s ezzel a térszerkezet egyik lényegi elemét, a térelemek egymáshoz kapcsolódását lehetne vizsgálni (pl. gazdaságilag elmaradott térségek fajlagosan kevesebb kapcsolattal rendelkeznek?). Az utóbbi esetben (másfajta térelemek) például az ipar esetén az ipari üzemek, a beszállítók, a munkaerő, a piacok stb. térbeliségének, egymáshoz való térbeli viszonyulásuknak és kapcsolataiknak a vizsgálatát jelentené (ld. pl. klaszterek).

ÖSSZEFOGLALÁS

A második bevezető fejezet keretében a gazdasági térszerkezettel kapcsolatos főbb módszertani kérdések tisztázására került sor. Mindenekelőtt szükséges volt a térszerkezet gyakran, azonban rendkívül heterogén tartalommal használt fogalmának tisztázása. A fejezet ezt követően a gazdaság területi mérésének módszertani problémáinak értékelését, és az eddig használt mérőszámok számbavételét, valamint a gazdasági térszerkezet komplex mutatókkal történő leírásának lehetőségeit ismerteti, valamint javaslatot tesz egy új komplex mutató bevetésére.

A gazdasági térszerkezet fogalmának értelmezése a területfejlesztés szempontjából

A területfejlesztés mára jelentősen felduzzadt szakszókincse bővelkedik – többek között – a különböző értelmű és tartalmú térfogalmakban. A területi kutatások és a területfejlesztés, mint szakterület, gyűjtőhelye a különböző szakmáknak, így más fogalmak mellett – a térszerkezetre sincs egységes fogalmi definíció területfejlesztésben.

A területfejlesztési törvény óta a területfejlesztés egyik kulcsszava lett a térszerkezet. A területfejlesztési politika számára kiemelt fontosságú a térszerkezet ismerete, és ennek függvényében annak befolyásolása. Ennek oka, hogy a területi beavatkozás egyrészt az egyensúly teremtésére törekszik, másrészt hangsúlyt fektet a területi egységek hatékonyságának, versenyképességének fokozására, amihez nélkülözhetetlen az ország és a térségek belső térszerkezetének feltárása, és ezek működési jellemzőinek ismerete, mivel ugyanazon jelenség különböző térszerkezete más és más jellemzőkkel bírhat, és így „hatékonysága” is különböző lehet.

A tapasztalatok szerint a térszerkezet értelmezését inkább a használat determinálja, azaz szövegkörnyezettől függően más és más értelmet nyerhet. Ha mégis valami összefoglaló értelmezést kellene adni, akkor **a térszerkezet térelemekből és a közöttük lévő térkapcsolatokból felépülő, működő rendszer**, egy valós jelenség, melynek értelmezését és leírását azonban erősen determinálja a közelítés módja, szemlélete.

A területfejlesztésben használt térszerkezet fogalmát determinálja, hogy országos, regionális és megyei szinten döntően területi, települési statisztikai adatokra épül. Emiatt a területfejlesztésben a térszerkezet **alapelemei a különböző területegységek**. A térszerkezet fogalmának ez egy erős leszűkítése, amit ki kell hangsúlyoznunk. A területegységek, mint elemek számos összefüggést, több közelítést, módszert döntően meghatároznak! Emiatt van az is, hogy a területfejlesztésben a térszerkezet vizsgálata közel áll, egyes elemeiben egyezik a területi egyenlőtlenségek vizsgálatával. Ami a térszerkezet másik alapkövét, a **térkapcsolatokat** illeti, sajnos megállapíthatjuk, hogy egyre inkább háttérbe szoruló része a területi kutatásoknak, s így a területfejlesztésben is elfeledett kérdéskör. Ennek prózai oka, hogy a jelenség nehezen megfogható, és ebből eredően statisztikai rendszerünk adatbázisaiban alig-alig jelenik meg. A kapcsolatok vizsgálatának hiányában azonban a térszerkezetnek, és annak analízisének egy újabb erős leszűkítését tesszük meg.

Összességében megállapítható, hogy mivel a területfejlesztés döntően a területi kutatásokra támaszkodik, így ennek kérdései, problémái meghatározzák a területfejlesztés alapjait, ezen belül például a térszerkezet fogalmának értelmezését is. Kiemelhető, hogy a területfejlesztésben – jellegéből eredően – a területi szemlélet a jellemző, és meghatározó a területegységek és az ezekhez rendelhető mérőszámok dominanciája. Igazából épp az ettől eltérő közelítések (másfajta térelemek, áramlások-kapcsolatok mérése stb.) lehetnének

igazán érdekesek, ezek nyitnának új utakat a térszerkezetek vizsgálatához, de mivel ez a területi kutatásokban ritka, így a területfejlesztésben jelenleg gyakorlatilag nem realizálható, csak az alapadatok előállítása és az alapkutatások után lehetne beépíteni.

A gazdasági térszerkezet mutatóinak katasztere

A gazdasági térszerkezet - csakúgy, mint a gazdaság maga - tartalma sokrétű, felbontására, pl. ágazatai szerint lehet kísérleteket tenni, azonban lehet törekedni komplex vizsgálatára is. Az előbbi esetében a térszerkezet felfogástól a területi egyenlőtlenségi vizsgálatok irányába mozdulunk el, és közelítünk a pontosabban megragadható jelenségek felé. A komplex felfogás - bár esetében több a szubjektív elem (pl. a gazdaság mely szegmenseit, és ezek mely jelzőszámait emeljük be) – közelebb áll a területfejlesztés szemléletéhez, amely a gazdaságot komplexen és a térben közelíti.

Jelentősen behatárolja a gazdasági térszerkezet feltárására irányuló törekvéseket, hogy a jelenlegi viszonyok között gyakorlatilag csak az egyes terület egységek gazdasági jellemzéséből, a közöttük fennálló egyenlőtlenségek oldaláról indulhatunk ki, mivel a gazdasági térszerkezet feltárását erősen determinálják a rendelkezésre álló számszerű információk, adatok. A gazdasági térszerkezet kutatását emiatt le kell szűkítenünk a különböző térségek (régió, megye, kistérség, település) gazdasági jellemzésére, ezek (egyedi vagy komplex) jellemzőinek térbeli megjelenítésére, és ezáltal a gazdaság ilyen irányú térbeliségének elemzésére.

Miért szükséges a gazdasági térszerkezet vizsgálatához az új dimenziók feltárása? A társadalom és gazdaság intenzív fejlődése megköveteli az egyes, klasszikus ill. új jelenségekhez rendelhető indikátorok át- ill. kialakítását. Ismert, hogy időről időre megváltoznak (megváltozhatnak) a számba veendő tényezők, ami kifejezetten igaz a gyorsan átalakuló gazdaságokra. Ami problémát okoz ezzel kapcsolatban, hogy a jelzőszámok cseréje esetén kérdőjelessé válhat a különböző időpontokban feltárt gazdasági térszerkezetek összehasonlíthatósága. Ezt áthidalja, hogyha ún. tartós jelenségek jelzőszámait válogatjuk mindenkor össze. Ez azonban fenntartásokkal kezelhető, mivel egy új gazdaság új tényezőkre épülhet, illetve az egyes korábbi tényezők le-, fel- vagy ártérkékelődhetnek.

Sajnos ez Magyarország esetében az 1990-es években teljesen meghatározó volt, hiszen a rendszerváltás óta számos, a gazdaságot érintő új elem és jelenség bukkant fel, melyek hosszabb-rövidebb ideig meghatározták illetve tartósan meghatározzák a gazdasági folyamatokat, s így a gazdasági térszerkezetet. Az eltérő időszakokban, különböző oldalról (más mutatókkal) közelítve lehetett a gazdasági térszerkezetet feltárni. Persze mindez nem jelenti azt, hogy a gazdaság folyamatos fejlődése nem követlené meg az új vagy dinamikus fejlődő jelenségek tényezőinek számbavételét, „súlyuk emelését”, hiszen ez finomítja a klasszikus, évszázadok óta jelenlévő, és még sokáig megmaradó mutatók (pl. értéktermelés, értékesítés, foglalkoztatottak) révén megfogható gazdasági térszerkezetet. Általános értelemben: a változások indukálhatják, hogy az egyes időszakokban részben eltérő mutatórendszerrel közelítsük a térszerkezetet.

A gazdasági térszerkezet feltárásához **használható mutatók** katasztere erősen korlátozott. Gyakorlatilag csak bizonyos adataink területi bontása áll rendelkezésre, e mutatók nem mérik a kapcsolatokat, áramlásokat, gyakorta problémát okoz, hogy csak megyei szinten érhető el számos adat, illetve hasonlóan komoly probléma a gazdaság térbeliségének korlátozott számszerűsíthetősége. Így a térszerkezet feltárása is erősen korlátozott.

Jelen kutatás eredményeiként a III. sz. részjelentés fejezeteinek összefoglalóiban táblázatos formában szerepelnek a gazdasági térszerkezet új dimenzióhoz kapcsolható mérőszámokat.

A gazdasági térszerkezet leírása komplex mutatókkal

A gazdasági térszerkezet a valóságban rendkívül összetett, számos tényező összegződésének tekinthető. Éppen ezért leírása során célszerű a különböző tényezőket együttesen is figyelembe venni, azok összegzésével ún. komplex mutatókat alkalmazva leírni a gazdaság térszerkezetét. E komplex mutatók esetében is szűkítést jelent, hogy a területfejlesztésben a térszerkezettel kapcsolatban értelmezett elemek, mint fentebb kitértünk rá, területi egységek és az elemek közötti társadalmi-gazdasági kapcsolatokat, ill. azok vizsgálatát mellőzni vagyunk kénytelenek. E kettős szűkítés miatt a gazdasági térszerkezet komplex leírása során a területi fejlettséggel kapcsolatos vizsgálatokhoz kell fordulnunk módszertani segítségért, melyekre számos hazai példa fellelhető, melyekből többet bemutat a tanulmány. E korábbi eredményekre építve a kutatás keretében egy önálló javaslatot is bemutatunk a gazdasági térszerkezet komplex mérésére vonatkozóan.

A különböző mutatók „egybegyűrásához” többféle módszer- faktoranalízis, rangsorolás, stb. - kínálkozik, melyek közül az adott célnak megfelelően kell választania az elemzőnek.

A hazai területi egyenlőtlenségekkel, térszerkezettel kapcsolatban **számos többváltozós elemzés született** az 1990-es években, melyek igazolják, hogy a rendszerváltozást követő folyamatok jelentősen megváltoztatták a térszerkezetet, benne a gazdasági térszerkezetet. A vizsgálatok különböző terület szinteket céloztak meg (a régióktól a településekig), ezek közül a területfejlesztési vonatkozású értékelés kapcsán a részletesebb kép feltárása érdekében a kistérségi szempontúakra koncentráltunk. A munkák el-el térnek módszereikben, részben az alkalmazott mutatók körében, de mindegyik jól tükrözi az általános hazai térszerkezetet, és annak tipikus jegyeit: Budapest-vidék ellentét, nyugat-kelet lejtő, dinamikus tengelyek, válságtérségek stb., és általánosan jellemző, hogy a térszerkezet értelmezése a különböző típusokba sorolt kistérségek területi eloszlására (rendezettsége, szóródása stb.) vonatkozik.

Komplex mutató előállításának két kulcskérdése, hogy mely mutatókat vegyük figyelembe, valamint milyen technikával „gyűrjük” őket egybe. A különböző alapmutatók közötti válogatás, illetve a mutatók súlyozása erősen szubjektív, függ attól, hogy a gazdaság melyik oldalát akarjuk kidomborítani (egy-egy komplex jelenséget milyen indikátorokra támaszkodva mérünk), és a helyes jelzőszámok kiválasztása minden esetben feladattól függően az elemző feladata és felelőssége. A komplex mutatók kialakításakor dönteni kell arról, hogy vajon csak a „tisztán” gazdasági mutatókat (pl. vállalkozások száma) alkalmazunk, vagy beemelünk a gazdaság szempontjából áttételes mutatókat is (pl. életszínvonal, infrastruktúra jelzőszámait). Az előbbi esetben gondot jelent, hogy kistérségi szinten kevés tisztán gazdasági mutató áll rendelkezésre.

Jelenleg a KSH csak megyei szinten közli a gazdaság leírására használt legáltalánosabb jelzőszámot a GDP-t. Így kistérségi szinten a gazdasági fejlettség területi egyenlőtlenségeinek bemutatásához más mutatókat, és ebből következően különböző statisztikai módszereket kell alkalmazni. E problémának kiküszöbölésére azonban lehetőségként kínálkozik a nemrég elkészített - fejezetünkben is ismertetett - **kistérségi GDP becslés** módszertana, mely egy új mérési dimenziót jelent a gazdasági térszerkezet mérésében. (legutóbb Kiss J. 2003).

A gazdasági térszerkezet komplex leírására egy lehetséges alternatívaként javasoljuk a **Bennett-féle komplex mutatót**, melynek segítségével teszteltük hazánk kistérségi szintű gazdasági térszerkezetét. E vizsgálathoz az alábbi mutatókat használtuk fel:

munkanélküliségi ráta; az adózók népességen belüli aránya; a helyi adók egy lakosra jutó értéke; az iparüzési adó aránya a helyi adókon belül; egyéni vállalkozások sűrűsége; az

összes gazdasági szervezet sűrűsége; kettős könyvelésű vállalatok gazdasági szervezeteken belüli aránya; egy kettős könyvelésű vállalatra jutó hozzáadott érték. E komplex mérőszám jellemzője, hogy főképp szűk értelemben vett gazdasági jelzőszámokra épít, leginkább a helyi gazdaság működésében felfedezhető differenciákat emeli ki. E komplex mutatónk alapján az ábrán látható térszerkezet rajzolódik ki.

E kistérségi szintű, komplex mutató értékeit összevetettük az **egy lakosra jutó adóköteles jövedelem** 2001. évi, valamint a kistérségek becsült GDP-jének egy lakosra jutó 2000. évi értékeivel. Korrelációs együtthatónk értéke az előbbi esetben 0,77, az utóbbi esetben pedig 0,87 lett. Eszerint tehát e két mérőszám igen hasonlóan írja le a térszerkezetet, mint ahogyan a nyolc mutató felhasználásával előállított komplex-mutató. Ez elsősorban a lakossági jövedelmek esetén könnyítheti meg lényegesen az ilyen típusú elemzések elvégzését, hiszen ez önmagában egy igen egyszerű mérőszám, melynek előállításához mindössze – az igen könnyen hozzáférhető – lakossági jövedelmek és népességszámok adatsorára van szükségünk. Fontos azonban megemlíteni, hogy a legutóbbi kistérségi szintű vizsgálatok (Kiss J. 2003.) tanulsága szerint a jövedelmi térszerkezet, elsősorban az állami újraelosztásnak köszönhetően nivelláltabb területi képet mutat, mint a gazdasági értéktermelésé. Magyarország kistérségi szintű gazdasági differenciáinak lényegi elemeit tehát egyetlen mutató segítségével is jól meg tudjuk ragadni; minden további mutató felhasználása már csak árnyalja, finomítja, de alapvetően meg nem változtatja a kapott képet. Az **egy lakosra jutó becsült GDP**-re még inkább igaz ez az állítás. Ennek előállítása azonban már nem egyszerű, lévén maga is egy komplex mutató. Ám a segítségével leírt térszerkezet szinte tökéletesen megegyezik azzal, amit mi a Bennett-féle komplex mutató segítségével felvázoltunk.

A térbeliség mérése

A gazdasági térszerkezet leírásának további finomítását jelenti, ha a térbeliséget, a térbeli elhelyezkedést, a rendezettséget és a térelemek egymáshoz való viszonyulását is számszerűsítjük. Az új térszerkezet feltárásában fontossá váltak nemcsak a területi egyenlőtlenségi vizsgálatok, hanem magának a térbeliségnek a kutatása is. Ezt indokolja, hogy felértékelődött a térbeliség szerepe Magyarország társadalmi, gazdasági életében, mivel a térbeliség az egyes jelenségek esetében nemcsak kép, a területi egyenlőtlenség nemcsak a jelenség területi vetülete, hanem a különböző térparaméterek magyarázóerővel is bírhatnak. A földrajzi térbeliség számos jelenségre hatással lehet, azaz nemcsak a helyi, de a helyzeti tényezőkkel is számolni kell.

Erre példaként egy-két utat ajánlunk, ahol a térbeliség mérése, számszerűsítése – óvatos interpretációkkal – megvalósítható. Ezek révén mérhetővé válik például, hogy az egyenlőtlenség melyik formája az erősebb, valamint az egyes **makroregionális különbségek** (pl. nyugat-kelet ellentét) alakulása is nyomon követhető, így a térszerkezet jegyeiről, földrajzi (térbeli) jellemzőiről, azok változásairól kaphatunk információkat. A különböző módszerek (regresszió, legközelebbi szomszédanalízis) több új információt adhatnak a gazdasági térszerkezet vizsgálatához, de lényeges kihangsúlyozni, hogy a módszerek a térbeliség jelenségét számszerűsítik, és ezáltal a térbeliség magyarázóerejének kérdését is felvetik, de nem magyarázzák az egyes társadalmi, gazdasági jelenségek térszerkezetének társadalmi, gazdasági okait.

Összegzésként azt emelhetjük ki, hogy a térszerkezetek (köztük a gazdasági térszerkezet) vizsgálata kiemelt fontosságú. E vizsgálatoknak a klasszikus adatbázisokon túl építkeznie kellene a gazdaság új dimenzióinak számba vett, vagy a jövőben számba veendő tényezőire, mutatóira. Másrészt része kell, hogy legyen a számszerűsítés, így egyrészt a területi egyenlőtlenségi mutatók használata ajánlott, másrészt azonban hangsúlyt kell helyezni a

térbeliség mérésére is. A térszerkezeti kutatásokkal kapcsolatban javaslatként megfogalmazhatjuk, hogy mivel a térszerkezet kutatása rendkívül összetett, így kutatása nem állhatna meg itt. Egyrészt, ha el is fogadjuk térelemeknek a térségeket, akkor is igény van a közöttük lévő kapcsolatok feltárására, a térségek közötti áramlások mérésére. Szintén külön utakra vezet nem területegységekből, hanem más térelemekből álló térszerkezetek vizsgálata. Ezek lényegesek lennének a területfejlesztés szempontjából, de széleskörű, és más metódusú adatgyűjtést, valamint területi alapkutatásokat igényelnének.

IRODALOMJEGYZÉK AZ 1.2. FEJEZETHEZ

- Bartke I. 1989 A társadalom és a gazdaság területi szerkezetének alapvonásai. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bartke I.–Illés I. 1997 Telephelyelméletek. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Benedek J. 2000 A társadalom térbelisége és térszervezése. Risoprint, Kolozsvár
- Csatári Bálint 1996 A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége. MTA RKK, Kecskemét
- Cséfalvay Z. 1994 A modern társadalomföldrajz kézikönyve. IKVA, Budapest
- Cséfalvay Z. 1995 Hátország nélkül? A magyar gazdaság területi átrendeződése 1989-1993. In: Rendszerváltás és stabilizáció. Az átmenet trendjei. 1. Magyar Trendkutató Központ, Budapest
- Enyedi Gy. (szerk.) 1993 Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Közigazgatási és Jogi Kiadó, Budapest
- Enyedi Gy. 1996 Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Hilsher R. Sz. Egyesület, Budapest
- Faluvégi A. 1996 A regionális térszerkezet változásának jellemzői. Comitatus, 4.sz. (április).
- Faluvégi A. 2000 A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. Területi Statisztika, 4.sz.
- Hrubi L. 2000 A gazdasági térszerkezet változásai Magyarországon. in: Horváth Gy.–Rechnitzer J. (szerk.) Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón, MTA RKK, Pécs
- Kulcsár Viktor 1976 A regionális elemzések módszerei. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Mészáros R. 2000 A társadalomföldrajz gondolatvilága. SZTE, Szeged
- Kiss János (szerk.) 2003 A gazdasági fejlődés indikátorai a kistérségekben (kutatási jelentés) MTA RKK, Békéscsaba-Budapest
- Lengyel I. 2002 Regionális versenyképesség és kohézió az Európai Unióban. In: A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben. MTA RKK, Pécs (kutatási jelentés)
- Nemes Nagy J. 1977 Regionális gazdaságföldrajzi gyakorlatok. Tankönyvkiadó, Budapest
- Nemes Nagy J. 1995 A gazdasági egészség földrajzi képe Magyarországon. Földrajztanítás 3-4. sz.
- Nemes Nagy J. 1996 Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. Földrajzi Közlemények CXX. (XLIV) kötet, 1.sz. 31-48.o.*
- Nemes Nagy J. 1998 A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- Nemes Nagy J. 1998b Vesztesek-nyertesek-stagnálók. Társadalmi Szemle, 1998. LIII. évf. 7-8.sz.
- Nemes Nagy J. 2001 Az ezredvég regionális folyamatai Magyarországon: átfogó átalakulás – egyedi fejlődési pályák. in: Regionális Tudományi Tanulmányok 5. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest
- Nemes Nagy József 2002 A területi versenyképesség: előképek, elemzési módszerek és kistérségi teszt. In: A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben c. kutatásban. ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék (kézirat)
- Rechnitzer J. 1993 Szétszakadás vagy felzárkózás. MTA RKK, Győr.
- Rechnitzer J. 1998 Az átmenet a területi gazdaságban és a siker. In: Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában. MTA KKI, Budapest
- Rechnitzer J. 2001 Szerkezeti változások a regionális gazdaságban. PTE, Pécs
- VÁTI 2001 A területi egyenlőtlenségek új indikátorainak és értékelési módszereinek lehetőségei. Kutatási jelentés (kutatásvezető: Nemes Nagy József)
- Jelentés a területi folyamatok alakulásáról, a területfejlesztési politika érvényesüléséről, és az OTK végrehajtásáról. 2001

**VÁTI Kht. – Területfejlesztési Igazgatóság
Elemző és Értékelő Iroda**

**A GAZDASÁGI TÉRSZERKEZET VIZSGÁLATÁT ELŐSEGÍTŐ ÚJ
DIMENZIÓK ILLETVE AZ EZZEL KAPCSOLATOS MÓDSZEREK
KUTATÁSA**

II. sz. RÉSZJELENTÉS

**KITEKINTÉS: NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK, MAGYARORSZÁG AZ EURÓPAI
GAZDASÁGI TÉRSZERKEZETBEN**

- II.1. Területi gazdasági folyamatok értékelésének nemzetközi tapasztalatai
- II.2. Magyarország illeszkedése az európai gazdasági térszerkezetbe

Budapest, 2003. április

VÁTI
Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht.
TERÜLETFEJLESZTÉSI IGAZGATÓSÁG
Elemző és értékelő iroda

Törzsszám:2514/2002-1.4.1

Készítették:

Szabó Pál¹
Sóvágó Krisztina
Németh Nándor²
Salamin Géza

Témafelelős:

Salamin Géza

Irodavezető:

Sallai Anna

Vezérigazgató:

Paksy Gábor

Budapest, 2003. április

¹ Az ELTE Regionális Földrajzi Tanszék oktatója

² Az ELTE Regionális Földrajzi Tanszék munkatársa

TARTALOM

BEVEZETÉS A II. SZ. RÉSZJELENTÉSHEZ	2
II.1. TERÜLETI GAZDASÁGI FOLYAMATOK ÉRTÉKELÉSÉNEK NEMZETKÖZI TAPASZTALATAI.....	3
1.1 ÉRTÉKELÉSI TAPASZTALATOK EURÓPAI SZINTEN	5
1.1.1 OECD Éves Jelentése 2002	5
1.1.2 Az Európai Unió második Kohéziós Jelentése.....	10
1.1.3 A Bizottság által meghatározott strukturális indikátorok köre	13
1.2 ÉRTÉKELÉSI TAPASZTALATOK A TAGÁLLAMOK SZINTJÉN	15
1.2.1 Franciaország éves értékelési jelentése	15
1.2.2 Németországi területi beszámoló tapasztalatai.....	17
1.2.3 A tagállamok uniós programozási dokumentumai	18
1.3 ÉRTÉKELÉSI TAPASZTALATOK REGIONÁLIS SZINTEN.....	19
1.4 MONITORING RENDSZEREK, REGIONÁLIS ADATBÁZISOK	23
1.5. AJÁNLÁSOK A NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK ALAPJÁN	27
1.6. ÖSSZEFOGLALÁS	29
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	31
II.2. MAGYARORSZÁG ILLESZKEDÉSE AZ EURÓPAI GAZDASÁGI TÉRSZERKEZETBE.....	32
2.1. MAGYARORSZÁG AZ EURÓPAI TÉRSZERKEZETBEN	34
2.1.1. Az európai térszerkezet	35
2.1.2. Makroregionális és regionális különbségek Európában	41
2.2. MAGYARORSZÁG ÉS A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOK EGYÜTTES TÉRSZERKEZETE.....	56
2.2.1. A fő makrogazdasági jelzőszámok	56
2.2.2. Közlekedési kapcsolatok a térségben	59
2.2.3. Magyarország térszerkezeti vázlata.....	62
2.2.4. Az országhatárok, mint fejlettségi törésvonalak.....	64
2.3. JELENLEGI ÉS LEENDŐ EU TAGÁLLAMOK GAZDASÁGI TÉRSZERKEZETÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA	69
2.3.1. A gazdasági koncentráció különbségei.....	69
2.3.2. A gazdasági fejlettség regionális különbségei.....	71
2.4. ÖSSZEFOGLALÁS	79
II.2. MELLÉKLETEK.....	81
1. sz. Melléklet Az EU15 és a CECC10 régióinak fő indikátorai	82
2. sz. Melléklet: A NUTS 2 régiók területi egyenlőtlenségei országonként.....	89
3. sz. Melléklet A NUTS 2 régiók népességegyenlőtlenségei országonként.....	90
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	91

BEVEZETÉS A II. SZ. RÉSZJELENTÉSHEZ

„A gazdasági térszerkezet vizsgálatát elősegítő új dimenziók, illetve az ezzel kapcsolatos módszerek kutatása” című K+F projekt alapvető feladata, hogy hozzájáruljon a folyamatosan változó gazdaság térfolyamatainak sikeresebb, naprakészebb figyelemmel kíséréséhez, rendszeres értékeléséhez, annak érdekében, hogy a területfejlesztési politika alakításának és a fejlesztési eszközök tervezésének elemző megalapozását erősítse.

A cél érdekében a kutatás során olyan új jelenségek, értékelési kérdések vizsgálatára, ill. a vizsgálati módszertanára helyeztük a hangsúlyt, melyeket a jelenlegi területfejlesztési monitoring és értékelési gyakorlat még kevésbé vesz figyelembe.

E részjelentéssel előzetesen lezáruló kutatási fázisban két kitekintésnek tekinthető vizsgálati lépés megtételére került sor:

Mivel a teljes kutatás legfőbb hasznosítási területét az Országgyűlés számára két évente készülő a területfejlesztési politika érvényesüléséről és az Országos Területfejlesztési Koncepció végrehajtásáról szóló Jelentés adja, célszerű volt egy rövid áttekintés keretében megvizsgálni, hogy a hasonló célú és jellegű dokuentumok milyen tartalommal, és módszerekkel vizsgálják a gazdasági területi folyamatokat. (II.1.)

A hazai térszerkezetre koncentráló kutatás keretében ugyancsak kitekintésnek tekinthető annak, az uniós csatlakozásunk kapcsán meghatározó fontosságúvá vált kérdésnek a vizsgálata, hogy Magyarország hogyan illeszkedik az európai térszerkezetbe (II.2.). E kérdéskör bár aktuális, sőt sürgető fontosságú vizsgálati téma, mégis egy meglehetősen gyengén megkutatott terület, nem csak a területfejlesztési vonatkozású értékelések gyakorlatában, de a tudományos kutatások körében is. Ez utóbbi munkafázisban részletes empirikus vizsgálatok is elvégzésre kerültek, és adatokkal ill. szakirodalommal alátámasztva kerül meghatározásra Magyarország pozíciója az európai térben, térszerkezeti kapcsolatrendszere a szűkebb térségben.

II.1. TERÜLETI GAZDASÁGI FOLYAMATOK ÉRTÉKELÉSÉNEK NEMZETKÖZI TAPASZTALATAI

A fejezet általános célja a területi folyamatok alakulásáról, a területfejlesztési politika érvényesüléséről és az Országos Területfejlesztési Konceptió végrehajtásáról szóló Jelentés készítésének módszertani továbbfejlesztéséhez hozzájárulni.

A kutatási részmodul keretében az említett jelentéshez hasonló célú és jellegű dokumentumok vizsgálatát, kiértékelését, az adaptálható információk kigyűjtését valósítottuk meg, melyek hasznos tapasztalatokkal szolgálhatnak a hazai gyakorlat számára. A kutatás témaköréből adódóan a vizsgálat elsősorban a gazdasági folyamatokkal kapcsolatos tartalmi módszertani kérdésekre irányult.

A fejezet rövid áttekintést ad számos kapcsolódó értékelő dokumentumról a gazdasági folyamatok alakulására, változására nyomon követésére, számbavételére vonatkozóan.

A gazdasági jelenségeken belül is elsősorban azokra a tényezőkre koncentrálnak, melyek területfejlesztési politika szempontjából kiemelten fontos területi egyenlőtlenségek kérdésköréhez kapcsolódnak.

A feldolgozásra került dokumentumok **utólagos, ex-post jellegű, hosszú távú hatásokat vizsgáló értékelések**. Általános és specifikus értékelések analizálására egyaránt kísérletet teszünk.

A részfejezet **struktúrájában** az egymást követő vizsgált dokumentumok egyre kisebb földrajzi területre vonatkoznak, vagyis földrajzi hatókörük egyre kisebb.

Elsőként egy OECD dokumentumot vizsgálunk, melynek hatóköre nem csak az EU-n, hanem Európán is túlmutat.

Második lépésként az **Európai Unió szintjén** a tagországok gazdasági folyamait a közösségi célkitűzések szempontjából elemző értékelési dokumentumokat, konkrétan a Második Kohéziós Jelentést vizsgáljuk meg. Ezt követően még mindig a Közösség szintjén maradva, az tagországok számára készített, az értékelésre vonatkozó egyik legfontosabb **ajánlást** mutatjuk be általánosságban, illetve konkrét példákon keresztül.

Ezt követően **tagállami szintre** áttérve, a tagállamok saját értékelési rendszerét képező egy-egy konkrét értékelési jelentés bemutatása következik. Ezek esetében az uniós prioritásokat, hanem a tagországok saját célkitűzéseit is górcső alá veszik az értékelők a különböző jelentésekben.

Végül még tovább szűkítve az értékelések hatókörét a **régió szintű értékelési jelentéseket** tesszük az elemzések tárgyává.

Az áttekintés zárásként a nemzetközi tapasztalatok alapján néhány **ajánlást** fogalmazunk meg a hazai Jelentés elkészítésének módszertani továbbfejlesztésére vonatkozóan.

1.1. ÉRTÉKELÉSI TAPASZTALATOK EURÓPAI SZINTEN

1.1.1. OECD Éves Jelentése 2002

Egy meglehetősen tág hatókörű értékelési jelentésnek tekinthető az OECD által rendszeresen készített jelentés. Ez jelen esetben azt jelenti, hogy ez a jelentés foglalkozik a vizsgálandó témák legszélesebb skálájával illetve ennek az elemzésnek a hatóköre a legtágabb, terjed ki a legtöbb országra.

Az **OECD átfogó** jellegű **értékeléseinek célja** az, hogy hozzájáruljanak a tagországok gazdaságpolitikai döntéseinek javításához. Az elemzések elkészítéséhez többek között a gazdasági növekedés és stabilitás folyamatos monitoringjára van szükség, ami lehetővé teszi a tagországok számára (is) hasznos információk, következtetések és ajánlások megfogalmazását a gazdaságpolitikai stratégiák alakítására, reformjára vonatkozóan.

A jelentés elkészítése széleskörű elemzési munkán alapszik. A jelentésben a könnyebb feldolgozhatóság és a jobb áttekinthetőség érdekében természetesen nem jelennek meg a részletes értékelések. Az alkalmazott módszerekre és indikátorokra, adatbázisok bemutatására sem térnek ki részleteiben az elemzők. Átfogó, leíró jellegű értékelést nyújtanak. Ez elsősorban abból fakad, hogy olyan tág az elemzés tárgya és hatóköre, mely a gazdasági folyamatok globális kezelését, átfogó gondolkodásmódot igényel. Ebből következően a jelentés arra alkalmas, hogy kiszűrjessük napjaink meghatározó világgazdasági folyamatait, főbb trendjeit.

Az eredményekminden érintett ország számára segítséget nyújt többek között ahhoz, hogy meghatározzák, gazdasági folyamataik elemzése, értékelése kapcsán milyen új szempontokra, tématerületekre kell felkészülniük.

A Gazdasági és Fejlesztési Elemzések Bizottsága (EDRC) 12-18 havonta elemzést készít minden tagországról. A **fő tématerületek**: makroökonómiai elemzés, munkaerőpiac, pénzpiac, termékpiac működésének elemzése.

E mellett **speciális területek** bemutatására is nagy hangsúlyt fektetnek például: népesedés, öregedés gazdasági hatásai, adórendszerek, fenntartható növekedés környezeti szempontú elemzése, közpénzek hatékony felhasználása, migráció gazdasági hatása, termékpiaci verseny, gazdasági teljesítőképesség.

A számos alapozó értékelési tanulmány összegzéseként a jelentés **legfőbb következtetéseit** a gazdasági folyamatokra vonatkozóan a következő sorokban mutatjuk be:

Az OECD tagországai között a gazdasági növekedés tekintetében jelentős különbségek tapasztalhatóak. Ezek az eltérések abból fakadnak, hogy különböző mértékben történik a munkaerő felhasználása, eltérő a tőkeáramlás dinamikája, eltérő hatékonysággal kombinálják az országok a tőke és a munka felhasználás arányát.

A növekedés legfőbb motorját az ICT beruházások és alkalmazások képezik. A telekommunikációs szektorban uralkodó egészséges verseny, illetve a képzettségi szint növelése jelentősen megkönnyíti a gazdasági növekedést.

Az innováció és technológia terjedését elősegíti, ha az alapkutatásokat is prioritásként kezelik, javul a K+F szektorban az állami szerepvállalás hatékonysága és a tudományos szféra és az ipar közötti ismeret-, információáramlás támogatásra kerül.

A növekedés másik meghatározó motorja a humán tőke színvonala, oktatási-, képzési politika.

A növekedésnek mindig is meghatározó tényezője volt az adott ország, térség vállalkozókészsége, a gyors technológiai változásoknak köszönhetően pedig ez egyre inkább érvényes lesz. A vállalkozó kedv stimulálásához nagy mértékben hozzájárul a pénzüi piacok fejlettsége, versenyképessége, hiszen jelentősen megkönnyítik az innovatív vállalkozások tőkéhez való hozzáféréseinek esélyét, lehetőségét, továbbá szintén a vállalkozó kedv ösztönzését szolgálja a túlzott szabályozottság, bonyolult adminisztrációs útvesztők elkerülése, kiiktatása a rendszerből.

Mindez azonban csak abban az esetben lesz igazán hatékony – teszik hozzá a szakértők - ha az e területeken hozott intézkedések a **szükséges gazdasági alapfeltételekkel** kombinálódnak, mint a közpénzek „egészséges” kezelése, alacsony és stabil infláció, versenyképes és hatékony pénzügyi rendszerek, jól működő munkaerőpiac, termékpiacon és nyitott kereskedelmi és beruházási politika. Azaz a gazdasági fejlettségnek csak bizonyos szintjén éreztetik e tényezők hatásukat a gazdasági folyamatokra, növekedésre.

Ebben a jelentésben az OECD egy egészen új területen folytatott elemzéseit is bemutatja. A nemzeti kormányok egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az olyan kérdések megválaszolásának, mint „Hogyan és miért vannak különböző gazdasági teljesítményt felmutató területek egy országon belül?” „Milyen lehetőségei vannak egy adott térségnek?”, az **OECD** ezt felismerve már három éve **elemzései tárgyául teszi a tagországok nemzeti szintű területfejlesztési politikáját.**

Részletes elemzései illeszkednek az OECD azon feladatkörébe, hogy el kell végezniük a tagországok ágazati politikáinak multilaterális értékelését, azzal a céllal, hogy segítsék olyan gazdasági fellendülés elérését, mellyel együtt a társadalmi kohézió is fokozódik és a fenntartható fejlődés környezetvédelmi szempontú eszméje is erősödik.

A vizsgálat azokra a politikákra fókuszál, melyek támogatják a társadalmi-gazdasági fejlődést és csökkentik a térségi különbségeket azáltal, hogy támogatják a helyi, versenyképes adottságok jobb kihasználását illetve a kiaknázatlan lehetőségek feltárását és jövedelemtermelő képességük fejlesztését.

A társadalmi-gazdasági folyamatok mellett természetesen kitérnek az elemzések a kapcsolódó intézményi háttérre, mellyel kapcsolatban elsősorban a hatékonyság javítását célzó intézkedéseket követik nyomon.

Ezek az elemzések segítik a tagországokat és a régiókat abban, hogy célzottabb, hatékonyabb területfejlesztési politikát folytassanak és mindezt hatékonyabb intézményi struktúra keretében hajtsák végre.

Ilyen jellegű térségi elemzés már több országról, többek között Magyarországról is készült.

A következőkben röviden kitérünk a Magyarországról készített tanulmány szerkezeti, és a kutatási témához kapcsolódó tartalmi bemutatására.

Területi elemzések – Magyarország 2001.

A Magyarországról készített „*OECD Területi vizsgálatok*” című jelentésnek első fejezetével – „*Átmenet és területi különbségek*” foglalkozunk részletesebben, hiszen a gazdasági folyamatok értékelése szempontjából ezt tekinthetjük a legmeghatározóbbnak. A további fejezetekben a beszámoló a különböző ágazati politikák területi hatásait, területfejlesztési politikához való kapcsolódását elemzi. Ezután részletesen kitér a területfejlesztés végrehajtásáért felelős különböző szintű intézményi háttér kialakítására. Végül van egy kitekintő fejezet, mely az uniós csatlakozás következtében várható kihívások megválaszolásával foglalkozik.

Az értékelő jelentés a hazai adatbázisok, adatszolgáltatások felhasználásával, a hazai szakértők bevonásával készült az OECD szakértői által.

A főbb fejezetpontok a következők:

1. Átmenet és területi különbségek
 - Makrogazdasági helyzet
 - A térbeli különbségek gazdasági jellemzői
 - Területi különbségek új megjelenési formáit magyarázó tényezők
 - A gazdasági trendek társadalmi kohézióra gyakorolt hatása
 - A területi különbségek fő megjelenési formái
2. Területi politikák
3. Gazdaságfejlesztési politikák
4. Társadalompolitikák
5. Intézményi reform, regionális politika és a költségvetési források decentralizálása
6. A magyar területfejlesztési politika és az EU csatlakozás
7. Budapest igazgatás politikailag tagolt térben

Az első fejezet áttekinti, hogy milyen főbb gazdasági folyamatokat vesznek számba az értékelők, és milyen mutatókat, indikátorokat alkalmaznak ezek bemutatására.

A rendszerváltást követő 10 évről kapunk egy átfogó makroökonómiai elemzést. A fejezet kitér a legfontosabb gazdasági jelenségekre, mint a privatizáció, kereskedelem és tőkeáramlás liberalizációja, a bankszektor átalakulása, kedvező befektetői környezet és az annak nyomán kialakult külföldi beruházásokon alapuló exportorientált gazdaság. Kitérnek a '90-es évek közepét meghatározó súlyos gazdasági nehézségekre, melyek különböző mértékben érintették az egyes térségeket az országban, és így jelentős területi különbségekhez vezettek.

Ezekkel a gondolatokkal vezeti fel a jelentés a következő alfejezetet, mely a területi egyenlőtlenségek történetének és új jelenségeinek részletes bemutatásával foglalkozik.

A területi egyenlőtlenségek bemutatására szolgáló legfőbb mutatónak a GDP/főt tekintik. De részletesen elemzik a jövedelemkülönbségeket (adóköteles jövedelem/fő, ill. háztartások átlagos jövedelme formájában), majd a foglalkoztatottság és munkanélküliség alakulását mutatják, ill. hasonlítják össze a környező országok tendenciáival.

A következő fejezetben kiemelik azt a három tényezőt, ami leginkább meghatározza a térségi különbségeket:

„Strukturális mix”, ami alatt a rendszerváltást követően kialakult szerkezeti különbségeket értik az ország fejlődő, versenyképes régiói és a súlyos szerkezeti válságban stagnáló területek között.

Külföldi tőkebeáramlás és a vállalkozói aktivitás.

K+F-re fordított kiadások.

Az elemzés során az alábbi mutatókat alkalmazták:

GDP/fő (PPP) összesen és szektoriális bontásban regionális és megyei szinten (első szektor aránya a GDP-ből, ebből a mezőgazdaság részesedése; második szektor hány %-át adja a GDP-nek, ebből a feldolgozóipar %-os részesedése; tercier szektor GDP-beli aránya, ebből a pénzügyi szolgáltatások aránya és az egyéb szolgáltatások aránya)

HDI regionális és megyei bontásban

Háztartások 1 főre jutó jövedelemkülönbségei (alsó decimális/felső decimális) fővárosban, városokban, vidéki területeken, nemzeti szinten

Szegénységi ráta (1 főre jutó átlagos jövedelem felénél alacsonyabb jövedelműek aránya) falu, város, megye, főváros bontásban

Foglalkoztatottak képzési szintje regionális szinten (8 általánost vagy annál alacsonyabb végzettségűek, szakmunkás végzettségűek, szakmai érettségivel vagy technikummal rendelkezők, diplomások, összesen)

Regisztrált munkanélküliek képzési szintje regionális bontásban (kategóriák ld. foglalkoztatottak)

Fiatalkorú munkanélküliek aránya a teljes munkanélküliségből, regionális bontásban

Oktatás (általános iskolák száma, átl. iskolában tanulók száma, egy tanteremre jutó tanulók száma, középiskolák száma, középiskolai tanulók száma, 1 tanteremre jutó tanulók száma, bejáró tanulók aránya, 1 tanárra jutó tanulók száma)

Internet hozzáféréssel rendelkezők száma/1000 lakos

Telefon fővonalak száma összesen, 1998-ban az 1990-es értékhez képest, fővonalak száma/1000fő) regionális és megyei bontásban

Környezetvédelemben történő beruházások (összesen, ebből levegővédelemre, szennyvízre, hulladékgazdálkodásra, talaj és talajvízvédelemre, zajvédelemre, természet és tájvédelemre)

FDI átlagos értéke 1995-1998 között regionális bontásban, FDI régiók közötti %-os megoszlása, FDI értéke régiókban, ennek %-os megoszlása a régiók között

Legnagyobb német/holland/amerikai/osztrák/angol/francia FDI befektetők regionális megoszlása %-ban

Hátrányos helyzetű régiókban munkaerő piaci programokra fordított kiadások Észak-Mo., Észak-Alföld, Dél-Alföldön (összes kiadás, állami közmunkaprogramra fordított kiadások és munkahelyteremtéshez segítségnyújtásra fordított kiadások)

Ágazati költségvetési kiadások (kutatási témához kapcsolódó kifizetési jogcímek: út, aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök, gazdaságfejlesztés, turizmus, piaci intervenciók, technológiai fejlesztés, regionális fejlesztés, telekommunikációs fejlesztés, közmunka, munkaerőpiaci struktúra átalakítása, Nemzeti Kutatási Alap, TEKI, CÉDE, CCT)

Phare területfejlesztési programok felhasználása

Phare CBC programok felhasználása

Phare támogatások felhasználása (támogatások mértéke, 1996 végén leszerződött támogatások aránya, 1996 végén kifizetett támogatások aránya)

Ebben a folyamatban az OECD által készített jelentés a hazai értékelések számára is háttértámogatásul szolgálhat. A jelentés független szakértők által készült elemzései, értékelései, megfogalmazott ajánlásai ugyanis hasznos információkkal szolgálhatnak a területfejlesztési politika hazai döntéshozóinak.

1.1.2. Az Európai Unió második Kohéziós Jelentése

Tapasztalatgyűjtést szolgáló elemzéseink következő tárgyát az Európai Unió egyik legfontosabb közösségi szintű értékelési dokumentuma, a második Kohéziós Jelentés képezi. Az anyag hátterét a Strukturális Alapok általános szabályozásának 45. cikke jelenti, mely szerint a **Bizottságnak 3 évente jelentést kell készítenie a társadalmi és gazdasági kohézió** ügyében tett előrelépésekről illetve a strukturális alapoknak a célhoz való hozzájárulásáról, valamint az Európai Beruházási Bankról és az egyéb pénzügyi forrásokról.

Ennek az értékelési dokumentumnak az elkészítéséhez a tagországok által működtetett adatbázisokat és az uniós adatbázisokat, melyekhez a tagországok szolgáltatják kötelező előírások alapján az adatokat, használták fel. Az értékelést megalapozó elemzések egy részét a tagországok szakértői készítették, míg a dokumentum végső formába öntése az uniót képviselő értékelők tollából született.

Az előírások alapján a jelentésnek tartalmaznia kell:

Az előrehaladás mértékét a társadalmi-gazdasági kohézió megvalósításában

Az alapok, a Kohéziós Alap, az EBB és más pénzügyi források szerepét, valamint egyéb nemzeti és közösségi politikák hatását e folyamatok megvalósításában

Minden a közösségi intézkedésekre és politikákra vonatkozó javaslatot, mely a társadalmi-gazdasági kohézió erősítését szolgálja.

A kohéziós jelentésben a gazdasági folyamatok értékelése több dimenzióban is megjelenik. Az EU15-ök **társadalmi-gazdasági helyzetében** az utóbbi években bekövetkezett **változásokkal és a jelenlegi helyzet** bemutatásával indít az értékelés. Elsősorban a főbb változásokat, főbb irányokat mutatja be a jelentés. Ezt követően pedig a **területi hatással bíró szakpolitikák, ágazati politikák** keretében hozott intézkedések **gazdasági kohézióra gyakorolt hatását** mutatja be.

A **gazdasági folyamatok leírására alkalmazott legfőbb mutató a dokumentumban a vásárlóerő paritáson mért GDP/fő (PPS)**. Erre azért van szükség, mert így ki lehet küszöbölni az árfolyamok változásából és a tagországokban a valuták eltérő vásárlóerejéből, a megélhetéshez szükséges eltérő költségekből adódó különbségeket, ezáltal összehasonlíthatóvá válik a GDP/fő.

Ennél az indikátornál még nem sikerült jobbat „feltalálni” az unióban sem. Természetesen vannak törekvések annak érdekében, hogy egy nemzetgazdaság illetve egy régió gazdasági teljesítményét szélesebb alapokra helyezve, tágabb perspektívában gondolkodva határozzák meg.

A GDP ugyanis egy ország által a piacra előállított termékek, szolgáltatások összessége, s ilyen formán nem is igazán az ország jólétét méri. A GDP-nek, mint a gazdasági jólét mérőszámának számos elégtelenségére világítanak rá napjainkban a szakértők, ezért egyre többen alternatív megoldások kialakításán dolgoznak. A nagyvárosban megtelepült modern gazdasághoz kapcsolódó költségek, mint az ingázás, környezetszennyezés, a törvények betartásának kikényszerítése stb. is a GDP elemét képezik, noha nem járulnak hozzá a gazdasági jóléthez. Ugyanakkor a pénzügyi ellentételezés nélküli munkavégzések, mint a háztartási munka, ami igen is fokozza, növeli a jólétet nem része a GDP-nek.

Számos **alternatív indikátor** gondolata terjed egyre szélesebb körben. Olyan új tényezőkkel szeretnék a kutatók, elemzők a gazdasági folyamatok leírását gazdagítani, mint a természetes környezet, az egészségi állapot, a társadalmi szolgáltatások.

Az egyik legmegalapozottabbnak tekinthető indikátor a **HDI, Human Development Index**. Egyre jobban előtérbe kerül a **GNP vagy az 1 főre jutó átlagos fogyasztás**. Ám ezek a mutatók regionális szinten nem elérhetőek, így alkalmazásuk a gazdasági folyamatok területi különbségeinek leírására alkalmatlan.

A fenntartható fejlődés elvének egyre szélesebb körben történő terjedése a gazdasági kohéziót is „utolérte”. Noha ennek a problémának a gazdasági folyamatokon keresztül történő számbavételére, a folyamatok konkrét számszerűsítésére még szintén nem állnak rendelkezésre a szükséges eszközök, ám a „**green accounting, green GDP**” gondolata egyre több érintett kutatót, szakembert foglalkoztat.

Tehát egyértelműen a GDP-t tekintik az unióban a **gazdasági versenyképesség** legfőbb mutatójának. Ezen kívül azonban a termelékenység és a foglalkoztatási ráta segítségével vizsgálhatjuk még a versenyképesség alakulását.

A versenyképesség mellett egy régió gazdasági folyamatainak alakulását a jelentés szerint az ágazati struktúra is alapvetően meghatározza. Az unióban a következő **ágazati felosztás** az általánosan elterjedt:

Termelő ipar

Mezőgazdaság

Disztribúció-hotel-vendéglátás

Üzleti-pénzügyi szolgáltatások

Piacon kívüli egyéb szolgáltatások (egészségügy, oktatás, közigazgatás)

Elsősorban az ágazatok össztermelésen belüli súlyát, termelékenységét, a foglalkoztatottainak arányát illetve az 1 foglalkoztatottra jutó hozzáadott értékét nézik a teljes termelés átlagos hozzáadott értékéhez képest.

Ezen kívül vizsgálják a folyó évi **beruházások** értékét, a GDP-hez mért százalékos arányát, valamint az évek alatt történő tőkefelhalmozást. A beruházások részletesebb elemzése kapcsán elsősorban azok célterületeit vizsgálják. A gazdasági jelenségeket érintő területi különbségek kapcsán a legfontosabbnak a K+F-be és az oktatásba történő beruházások arányát tekintik. Továbbá ezen beruházásokon belül az állami és magántőke arányát.

A közúti **közlekedés** során elemzésre kerül a közúti közlekedés aránya az összes közlekedésen belül, a növekedésének üteme, az útsűrűség, az autópályák hossza, azok sűrűsége és növekedésének üteme. A vasúti szállítás esetében az áruszállításban betöltött súlyát tekintik meghatározó tényezőnek, valamint a növekedési tendenciákat. Ezen kívül a villamosított vonalak arányát is elemzik.

A **munkaerőpiac** kapcsán a munkanélküliség és a képzettség közötti szoros kapcsolat elemzésére fektetik a hangsúlyt. Azaz meghatározzák a munkanélküliek arányát az alap-, közép- és felsőfokú végzettségűek körében. Továbbá sorra veszik a munkavégzéshez kapcsolódó szakmai tréningen résztvevők arányát a 25-29, 30-34, 55-59 közötti korosztályok esetében.

Itt kell megemlíteni, hogy számos kutatást folytatnak uniós szakértők annak érdekében, hogy a gazdasági folyamatokat alapvetően befolyásoló **információ és kommunikáció technológiai szektor (ITC)** hatását, befolyását számba vegyék. Általában a következő tényezők vizsgálata alapján értékelik ezt a területet: a GDP hány százalékát fordítják az ITC kiadásokra, ebbe a szektorba tartozó vállalatok növekedési rátája, illetve mekkora foglalkoztatottságot produkálnak, az új munkahelyek hány százaléka képződik e területen.

A kommunikáció kapcsán a vezetékes telefonvonalak számának és a mobiltelefon vonalak számának alakulását vizsgálják, a vezetékes illetve a mobil telefonvonallal rendelkező háztartások számát is összevetik. Ezen kívül a számítógéppel és Internet hozzáféréssel rendelkező háztartások számának alakulását is elemzik.

Végül, de nem utolsósorban az **innováció, K+F szektor** gazdasági folyamatokra gyakorolt hatásának elemzését kell érinteni. Ez a gyakorlatban nem egy lineáris kapcsolat leírását jelenti a kutatási tevékenység és az annak eredményeit hasznosító piaci szféra között. Ennél jóval összetettebb, szerteágazóbb modellel lehet jellemezni a K+F gazdasági folyamatokon belüli szerepét. Ez az uniós szakértők szerint a gyakorlatban azt jelenti, hogy figyelemmel kell lenni a vállalkozások működési környezetére, különösen a KKV-k esetében, a klaszterképződésekre, a vállalkozások, kutatóintézetek, egyetemek, nagyvállalatok és egyéb regionális szereplők együttműködésére. Ezen tényezők hatásának a hiteles számbavételéhez azonban még nem állnak rendelkezésre a megfelelő eszközök. Eseti jelleggel történik inkább a megfigyelésük és ez alapján vonják le az értékelők a következtetéseket, és fogalmaznak meg scenáriókat a gazdasági folyamatok jövőjére vonatkozóan.

Ennek a jelentésnek az elkészítéséhez, illetve az előbb vázlatosan felsorolt tényezők gazdasági folyamatokra gyakorolt hatásának a bemutatásához a legrészletesebb hatáselemzést kellett elvégezni az uniós értékelőknek. Ehhez fel kell tárni a tényezők közötti ok-okozati kapcsolatokat, és a hatások mennyiségi értékelését kell végrehajtani.

Ahhoz, hogy egy ilyen átfogó, minden tagországot érintő értékelési jelentést el tudjanak készíteni a szakértők számos nemzeti szintű értékelési jelentés, illetve nemzeti adatbázis áttanulmányozására van szükség. A különböző országok adatbázisai és az ezek által biztosított információk természetesen gyakran különböznek egymástól. S ez jelentősen megnehezíti az összehasonlító elemzéseket, illetve a közösségi szintű értékeléseket. Számos erőfeszítést tesznek a szakemberek uniós szinten annak érdekében, hogy harmonizálják a tagországok különböző indikátorrendszereit. Ennek példáját képezik a **strukturális indikátorok**, melyek a tagállami teljesítmények értékelésének fontos eszközét jelentik. A **Nemzeti Fejlesztési Terv helyzetelemzési fejezetében** ezen indikátorok alkalmazása alapkövetelménynek tekintendő.

1.1.3. A Bizottság által meghatározott strukturális indikátorok köre

A Bizottság második éve adja közre a strukturális indikátorokra vonatkozó ajánlását. Fontos jellemzője a stabilitás és a rugalmasság. A közösségi célkitűzések megvalósításának értékelése során kívánatos a stabilitás biztosítása, s ezért az indikátor lista csak kismértékben módosult az idén az előző évhez képest. Ez a stabilitás teszi lehetővé, hogy a továbbfejlesztendő indikátor megbízható és magas minőségű legyen. Az újonnan megjelenő szakpolitikai prioritások megjelenítéséhez, vagy a korábbinál jobb indikátorok alkalmazásához azonban az indikátor listának rugalmasnak is kell lennie.

A **Strukturális Indikátorok a Bizottság COM(2001) 619 közleménye** (13/11/2001) alapján a következők:

Főbb gazdasági mutatók
Foglalkoztatás
Innováció, kutatás
Gazdasági reform
Társadalmi kohézió
Környezetvédelem

A kutatás témájából adódóan az első négy csoport kerül részletesebben kifejtésre.

Főbb gazdasági mutatók:

1. GDP/fő (PPS) és reál GDP növekedési ráta – 1 főre jutó GDP vásárlóerőparitáson mérve, GDP évenkénti növekedése változatlan áron, %
2. Munkaerő termelékenysége – 1 foglalkoztatottra jutó GDP (PPS), egy munkaóra jutó GDP (PPS) az EU átlag %-ában
3. Munkanélküliségi ráta – munkanélküliek a gazdaságilag aktív népesség %-ában (férfi, nő, együtt)
4. Inflációs ráta – fogyasztói árak átlagos évi változása, %
5. Egységnyi munkaerő költség növekedése – 1 foglalkoztatottra jutó munkaerőköltség évenkénti %-os változása
6. Költségvetési egyensúly – a központi, önkormányzati és tb-i költségvetési többlet/hiány a GDP %-ában

Foglalkoztatás:

1. Foglalkoztatási ráta nemek szerint és együtt – a 15-64 éves foglalkoztatottak aránya a 15-64 éves népességben (férfi, nő, együtt)
2. Időskorúak foglalkoztatási rátája – 55-64 éves foglalkoztatottak aránya az 55-64 éves korú népességben
3. Nemek közötti jövedelem különbségek – a nők egy órányi keresete a férfiakéhoz viszonyítva a heti 15 óránál többet foglalkoztatottaknál, %
4. Munkajövedelmek adóterhelése az alacsony keresetűek körében – szja + a munkajövedelem után fizetendő munkavállalói és munkaadói bérjárulékok az

alacsony (az átlagbér 67%-ának megfelelő) bérű, termelésben dolgozó, gyermektelen munkavállaló bruttó munkaerőköltségének %-ában

5. Élethosszig tartó tanulás – oktatásban és szakképzésben részesülő 25-64 éves felnőttek aránya az ugyanolyan korú népességben
6. Halálos és súlyos munkahelyi balesetek (a munka minősége) – 100ezer foglalkoztatottra jutó halálos és súlyos, 3 napon túli keresőképtelenséggel együtt járó munkahelyi balesetek száma

Innováció, kutatás:

1. Oktatásra fordított közkiadások – oktatásra fordított összes közkiadás a GDP %-ában
2. K+F kiadások – K+F kiadások GDP-hez viszonyított aránya a vállalati illetve az egyéb szektorban
3. Internethez való hozzáférés – otthoni internettel rendelkező háztartások száma
4. Tudományos és műszaki doktorok – a tárgyévben, adott időszakban új tudományos és műszaki doktorátust szerzettek aránya ezer fő25-34 éves lakosra számítva
5. Szabadalmak – az 1 millió lakosra jutó bejegyzett (európai és US) szabadalmak száma
6. Vállalkozói tőke – vállalkozói tőkeberuházások a GDP %-ában

Gazdasági reform:

1. Relatív árszínvonal – a közvetett adókat is tartalmazó magán fogyasztói relatív árszínvonal (EU=100)
2. Árak a hálózati iparágakban –árszínvonal alakulása hírközlésben, villamosenergia, gázellátás területén
3. Piaci struktúra a hálózati iparágakban – állami részesedés a vezetékes és mobil hírközlési piacon, állam részesedése a villamosenergia termelők között
4. Közbeszerzés – nyílt közbeszerzési eljárások a GDP %-ában
5. Tőkenövekedés a részvényt piacon – a részvényt piac értéknövekedése a GDP %-ában

1.2. ÉRTÉKELÉSI TAPASZTALATOK A TAGÁLLAMOK SZINTJÉN

1.2.1. Franciaország éves értékelési jelentése

A tagállamok közül **Franciaország** rendelkezik az egyik legfejlettebb értékelő rendszerrel. A területfejlesztéshez kapcsolódó értékelési feladatok a DATAR hatáskörébe tartoznak. A hazai és az uniós társfinanszírozású területfejlesztési programok értékelési feladatai is ide koncentrálódnak. Ezen túlmenően a politika szintű értékelés végrehajtása is az ő hatáskörükbe tartozik. Éves beszámolót kell készíteniük a területfejlesztési politika alakulásáról.

A beszámoló elkészítésének célja, megalapozni a területfejlesztési politika hatáskörébe tartozó döntéseket azáltal, hogy számba vesz minden tevékenységet, ami a területfejlesztés hatáskörébe tartozik, és felméri azok hatásait.

Ez a jelentés számos tématerülettel foglalkozik:

A legfontosabbnak ítélt regionális programok, intézkedések, Interreg programok, egyéb regionális fejlesztési tervek, programok.

Majd a kistérség közti együttműködések, fejlesztési programok, megállapodások eredményességére vonatkozó megállapítások következnek, mindent statisztikai adatokkal alátámasztva.

A városfejlesztés az értékelés következő tárgya.

Majd a területfejlesztéshez kapcsolódó intézményi kérdések, mint az állami adminisztráció modernizálása, reformja, a hozzá kapcsolódó intézkedések kerülnek „terítékre”.

A következő fejezetben tematikus jellegű értékelések következnek. A gazdasági folyamatokra hatást gyakorló fejlesztési támogatások számbavételénél kitér az elemzés az intézményi háttért alkotó új és már meglévő szereplőkre, a támogatási rendszer új rendelkezéseire, a támogatások mennyiségére.

Majd a területi stratégiai tervezés terén az európai, országos és helyi szint közötti összhang megteremtését szolgáló kezdeményezések értékelése kerül sorra.

Fokozatosan bővítve az értékelés tárgyának hatókörét ez e fejezet foglalkozik az európai projektekkal, nemzetközi együttműködésekkel. A SA programozásának tárgyévra vonatkozó programértékelése mellett foglalkozik a fejezet az egyéb unióhoz kapcsolódó intézkedésekkel és az unión kívüli nemzetközi kapcsolatok értékelésével.

Majd beszámol az Országos Területfejlesztési Tanács munkájáról.

A jelentést lezárja a DATAR működésének személyi és anyagi feltételeivel foglalkozó fejezettel.

Az ötödik pontban szereplő elemzések a meghatározóak e tanulmány elkészítése céljából. Ennek a fejezetnek a központi témáját a tematikus értékelések képezik, azon belül is elsősorban a gazdasági folyamatokra koncentrálnak. **Azokat az intézkedéseket veszik számba, melyeknek gazdaságfejlesztési hatása van.** Érdemes megjegyezni módszertani szempontból, hogy nagyon tágra kezelik a jelentésben, hogy mely intézkedések tartozhatnak ebbe a körbe.

Ebből a fejezetből következtetéseket lehet levonni arra vonatkozóan, hogy a francia gyakorlatban a területfejlesztési politika keretén belül végrehajtott intézkedések hatásainak

értékelésekor a gazdasági folyamatokon belül mely tényezőket vizsgálják. Azaz a gazdasági élet mely elemeit tekintik a kohézió megteremtése szempontjából relevánsnak. Hangsúlyozni kell, hogy itt egy éves jelentésről van szó, amelynek a célja nem azonos az olyan értékelési dokumentumokéval, mint például a kohéziós jelentés. Ez utóbbi ugyanis azokat a hatásukat hosszú távon kifejtő tényezőket vizsgálja, melyek a gazdasági folyamatok alakulásának irányát, ütemét, mértékét befolyásolják, és ennek megfelelően a gazdasági folyamatok alakulásának elemzése során, a 3-4 év alatt bekövetkező változásokra fektetik a hangsúlyt. Ezzel szemben az éves értékelési jelentések a tárgyév eseményeire koncentrálnak, nem egy több éves időtartamot tekintenek át, hanem azokat a tényezőket, eseményeket veszik számba és vizsgálják az eredményeit, amelyek a tárgyévben következtek be és hatással vannak vagy lesznek a gazdasági folyamatok alakulására.

Az elemzések során a **következő mutatók kerülnek alkalmazásra:**

- Fejlesztési támogatások volumene
- Támogatások hatásaként a teremtett munkahelyek száma
- Befektetések összesen és átlagosan
- Támogatott vállalkozások száma, méretük szerinti megoszlása, külföldi befektetések aránya, szektorok szerinti megoszlás
- Átlagos befektetések összege 1 munkahelyre
- Átlagos befektetések összege egy ipari munkahelyre
- Támogatott pályázók régiónként
- Támogatott munkahelyek régiónként
- Beruházások összege régiónként
- Munkahelyteremtésnek hány százaléka származik vállalkozásoktól
- Munkanélküliség nagysága
- Megvalósult projektek száma
- Vállalkozások alapítása

Kevés átfogó értékelést találtunk a kutatás során. Így arra következtettünk, hogy a regionális politikáért felelős hatóságok a legtöbb országban, a gyakorlatban kevés figyelmet fordítottak az általuk kialakított, elfogadott fejlesztési politika végrehajtásával, a benne szereplő célkitűzések megvalósításának mértékével foglalkozó elemzésre, egyszerűen a visszacsatolásra, megszakítva ezzel a fejlesztési politika folytonosságát.

Noha az intézkedések végrehajtását követően szükséges az elért eredmények számbavétele, a kitűzött célokkal való összemérése. Így lehetőség van a fejlesztési politikának olyan irányú változtatására, alakítására, új, innovatív megközelítéseknek, módszereknek a politikába történő átültetésére, mely révén a lehető legjobban tud illeszkedni a korábbi és az újonnan jelentkező igényekhez egyaránt.

Kevés olyan értékelési tanulmány készült eddig, mely a regionális politika egészének értékelésével foglalkozik. Érdekes még megemlíteni Németország példáját. Franciaországhoz hasonlóan itt is törvényi előírás szabályozza politikaértékelő jelentés elkészítését. A DATAR-hoz hasonlóan itt is egy központi szerv látja el ezt a feladatot.

1.2.2. Németországi területi beszámoló tapasztalatai

Németországban nagy múltra tekint vissza, szó szerinti fordításban, a területrendezési beszámoló elkészítése. A jelentés megnevezése a mi szóhasználatunkat alapul véve másra enged következtetni, ám tartalmilag egyértelműen ez a dokumentum áll legközelebb a hazai területfejlesztési beszámolóhoz.

Ezen értékelési jelentés elkészítését Németországban is törvény írja elő. Ezen kívül a törvény azt a hatóságot is kijelöli, akinek a feladata a beszámoló elkészítése, a bonni Építésügyi és Területrendezési Szövetségi Hivatal.

Ez a Parlament részére készült beszámoló elsősorban a fenntartható fejlődés és a területi kiegyenlítés problémájával foglalkozik. Főbb elemzési módszere, hogy a régiók fejlődését, fejlettségi különbségeit elsősorban konkrét példák bemutatásán keresztül vázolja fel. Ezen kívül erőteljesen támaszkodnak az értékelők a régiók összehasonlításának módszerére. Ez a volt Kelet és Nyugat német régiók közötti és az európai és a német régiók közötti összehasonlításban nyilvánul meg.

Ami a mi tanulmányunk szempontjából meghatározó, az a társadalmi-gazdasági élet fejlődésének, alakulásának területi szempontú bemutatása.

A gazdasági fejlődés kapcsán, annak érdekében, hogy rávilágítsanak a területi egyenlőtlenségekre a következő megfigyelési területeket veszik figyelembe az értékelők.

A munkahelyek térbeli eloszlásának, fejlődésének ábrázolása szektoronként

Keresők száma/1000 lakos

Keresők aránya iparban és szolgáltató szektorban

Keresők arányának változása a térségi típusok között

Foglalkoztatás

Munkanélküliség

Képzetségi színvonal

Képzési férőhelyek kínálata

Közlekedési infrastruktúra - úthálózat sűrűsége út/km²

Elérhetőség – legközelebbi agglomerációs centrum elérhetősége, regionális reptér elérhetősége, kombinált áruszállítást bonyolító terminálhoz vezető út menetideje

Telekommunikációs infrastruktúra

Területhasználati struktúra –települési és közlekedési területek aránya téregységenként, építési telekárak alakulása

Háztartások és vállalkozások telephely választási preferenciái

Beruházási aktivitás

Beruházások/lakos az iparban regionális szinten

Gazdasági terek potenciálja – településsűrűség, képzetségi színvonal, innovációs potenciál, kereső tevékenységet folytatók aránya

Életkörülmények különbségei (éves jövedelem/fő, létfenntartással összefüggő árak összehasonlítása, szociális segélyek mérése)

Népesség mobilitás – tömegközlekedés kiépítettségének, igénybevételeinek számbavétele, személygépkocsi állomány, foglalkozási ingázás

Határokat átlépő ingázásból adódó forgalom

Országhatárt átlépő teherforgalom

Gazdasági célú szállítmányozások aránya közlekedési ágak szerint

1.2.3. A tagállamok uniós programozási dokumentumai

Az ír, illetve a **portugál Nemzeti Fejlesztési Tervet**, CSF-et áttanulmányozva azt állapíthatjuk meg, hogy elég nagy a hasonlóság az alkalmazott indikátorok körében. Alapvetően a GDP/fő (PPS), a magánfogyasztás, a foglalkoztatottság, a beruházások alakulása és a termelékenység a legfontosabb vizsgálandó területek. A konkrétan alkalmazásra kerülő mutatók kiválasztása kapcsán nem túl széles választási lehetősége van az értékelőknek, így a különböző országok eseteit összefoglalva sem kapunk egy nagyon színes palettát. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy minden tagország ugyanazokat az indikátorokat, módszereket alkalmazza a gazdasági folyamatok értékelésekor.

1.3. ÉRTÉKELÉSI TAPASZTALATOK REGIONÁLIS SZINTEN

Az eddigiekben átfogó, politika szintű értékelésekből kiszűrt információk alapján került bemutatásra, hogy a területi kiegyenlítést célzó fejlesztési támogatások gazdasági folyamatokra gyakorolt eredményei, hatásai kapcsán milyen tényezőket, tématerületeket illetve mutatókat vesznek az értékelők figyelembe.

A gazdasági folyamatok minél szélesebb perspektívájú megközelítése érdekében arra is érdemes kitérni, hogy az egyes uniós tagországok régióiban a konkrét fejlesztési programokhoz kapcsolódó értékelések során a gazdasági folyamatok változásának leírására milyen tényezőket, indikátorokat alkalmaznak.

Az Egyesült Királyságban **South Yorkshire régió** programozási dokumentuma részletes elemzést tartalmaz a régió gazdasági helyzetének bemutatásáról. Az elemzés részletezettsége és megalapozottsága mellett azért is szolgálhat például számunkra ez az értékelés, mivel a statisztikai adatok feldolgozásán kívül új fajta módszereket is tartalmaz információ szerzés és feldolgozás céljából egyaránt.

A következő tényezők kerülnek részletes elemzésre, bemutatásra a dokumentumban:

GDP ágazatok közötti százalékos megoszlás

A következő ágazatokat különböztetik meg:

- Termelés
- Disztibúció-hotel-vendéglátás
- Közigazgatás-oktatás-egészségügy
- Építőipar-közlekedés-kommunikáció
- Banki, pénzügyi és egyéb szolgáltatások

Mezőgazdaság

A GDP hány százalékát termelik a régióban, az EU átlag hány százaléka a GDP

Mekkora az 1 főre jutó hozzáadott érték ágazatonként

Foglalkoztatottak ágazatok szerinti megoszlása

Migráció

Termelékenység

Szcenáriókat állítanak fel a GDP alakulására vonatkozóan – összehasonlításra kerül benne az uniós támogatással és az a nélkül várható GDP 2010-is tervezve

Vállalkozások száma 1000 főre – összehasonlítva az országos átlaggal

Vállalkozások méret szerinti megoszlása (<11; 11-49; 50-199; 200+)

Az egyes csoportokon belül a változások számbavétele ágazatonként

Egyéni vállalkozók száma, országos átlaghoz való aránya és a bekövetkezett változások

A régióban az export-import volumene és a GDP-hez viszonyított aránya

Exportáló vállalkozások aránya szektoronként

Az egyes szektorok aránya az exporton belül

Exportáló vállalkozások megoszlása méret szerint

Az export célállomás szerinti százalékos megoszlása az unióban, egyéb európai országokban és egyéb országokban

Újonnan alakult vállalkozások száma ágazatonként

Hány százalék maradt fenn az új vállalkozásoknak 12, 24, 36 hónap múlva is

FDI szektoronkénti megoszlása

A külföldi beruházású projektek szám, az ezek keretében kreált új munkahelyek, megtartott munkahelyek, beruházások összege

Támogatásban résztvevők száma, a fejlesztések/beruházások összes költsége, ebből a támogatás aránya, és az ennek hatására kreált új munkahelyek

Ingatlanárak az országos átlaghoz képest és a többi régióhoz képest

Egyre jobban előtérbe kerül az **esettanulmányok** készítése, a szűk hatókörű, de mélyreható tematikus értékelések végzése stb. Az eddigiekben olyan tényezőkről volt csupán szó, melyek elemzése, számba vétele a legtöbb országban általános gyakorlat.

Ezekhez a kvantitatív elemzésekhez a szükséges információkat a különböző tervezési, végrehajtási dokumentumokból, adatbázisokból, statisztikai rendszerekből ki lehet szűrni. Ezen kívül azonban más jellegű elemzéseket, felméréseket is lehet készíteni, melyek keretében nemcsak kvantitatív, hanem nagy mennyiségben kvalitatív adatokat is feldolgoznak. Ennek azonban közel nincsen akkora gyakorlata, háttere, mint az előbbinek.

Talán az egyik legjobb példa erre a módszerre South Yorkshire esete. Ez az angol régió ugyanis nem állt meg az indikátorok feldolgozásánál.

A régióban 900 mikrovállalkozás körében végeztek el egy kérdőíves felmérést, melynek célja annak a feltárása volt, hogy a **régióban melyek azok a tényezők, amelyek a vállalkozások üzleti életét nehezítik**. Külső és belső problémák egyaránt elemzés alá kerültek. Sorrendet állítottak fel a szempontok szerint az értékelők az alapján, hogy melyik tényező milyen arányban szerepel a válaszok között.

Belső tényezők:

- A munka elvégzése, teljesítése
- Működőtőke
- Értékesítési ügyletek
- Megfelelő személyzet felvétele
- Foglalkoztatottak képzettsége
- Technológiai felszereltség
- Premisszák
- Menedzsment ideje
- Menedzsment képzettsége
- Egyéb

Külső tényezők:

- Verseny
- Piaci feltételek
- Fizetési késedelmek
- Jogi előírások
- Szállítók megbízhatósága
- Kölcsönfelvétel költségei
- Finanszírozási lehetőségek hiánya
- Képzési költségek
- Egyéb

Hasonló felmérés keretében került megállapításra, hogy melyek azok a **külső, üzleti szolgáltatások, melyeket a leggyakrabban igénybe vesznek a vállalkozások:**

- Marketing
- Üzleti tervezés
- Komputer tréning
- Foglalkoztatottak képzése
- Üzleti ismeretek oktatása

Azt is meghatározták az elemzés során, hogy a **vállalkozások milyen előnyöket várnak** ezeknek a szolgáltatásoknak az igénybevételétől a vállalkozások vezetői:

- Növekvő értékesítés
- Pénzügyi problémák megoldása
- Költségek csökkentése
- Saját és alkalmazottaik képzettségének, ismereteinek növelése

Napjaink folyamatosan változó környezetének egyik legmeghatározóbb tényezője a K+F és az információs és kommunikációs technológia területen belül a hatások számbavétele.

Az ebbe a körbe tartozó, a gazdasági életet alapvetően befolyásoló tényezőknek a számbavétele még nem megoldott kérdés.

A kérdéses dokumentumban azonban ennek a problémának a megoldására is kísérletet tesznek. Például elkülönítik az értékelők, hogy milyen arányban rendelkeznek a háztartások

- Számítógéppel
- CD-ROM-mal
- Modemmel
- e-maillal
- Internettel
- EDI-vel rendelkező felhasználókat.

Ezen kívül további felmérést készítettek, hogy az **Internetezők milyen célból használják a** hálót. Az előfordulás gyakorisága alapján a következő sorrendet állították fel:

- Általános információszerzés
- e-mail
- hírdetés, marketing
- szoftware letöltés
- oktatás, képzés
- szórakozás
- vásárlás
- online értékesítés
- egyéb

Annak kapcsán is végeztek felmérést a KKV-k között ennek az összegző dokumentumnak az elkészítése előtt, hogy milyen jellegű segítségnyújtás, támogatás segítené elő leginkább a **KKV-k üzleti növekedését. A legfontosabb öt szolgáltatás** között a következők szerepelnek:

- Üzleti tanácsadás
- Állami támogatások
- Marketing terén segítségnyújtás
- Jobb felvételi, képzési szolgáltatások
- Banki ügyletek kezdeményezése

Végül meg kell említeni még egy érdekes felmérést, mely a **kis- és középvállalkozások növekedését gátló tényezők** felmérését tűzte ki célul. Ennek a kutatásnak az eredményei között is kvalitatív és kvantitatív információk egyaránt megjelennek.

4 csoportot képeztek az eredmények alapján, és minden csoporton belül rangsorba állították az egyes tényezőket. Az 1. táblázat oszlopai az egyes csoportokat alkotják, a sorokban föntről lefelé haladva pedig a legfontosabbtól a legkevésbé jelentős felé haladunk.

Stratégiai	Menedzsment	Input	Output
Piaci részesedés	Marketing	Foglalkoztatottak képzettsége	Beruházásra pénzügyi erőforrások
Új piacok	Tervezés	Premisszák	Fizetési késedelmek
Beruházások	Pénzügy	Felszereltség	Behajthatatlan követelések
Új folyamatok	Munkaerő felvétel	Költségek/számlák	Likviditás
Új termékek	Fizetés	Üzleti szolgáltatások	Külső projektek
			Pénzügyi megtérülés

1. táblázat: A kis- és középvállalkozások növekedését gátló tényezők

1.4. MONITORING RENDSZEREK, REGIONÁLIS ADATBÁZISOK

A nemzetközi tapasztalatok kapcsán érdemes néhány európai analógiát megvizsgálnunk az értékelések legfőbb információs bázisát jelentő területi monitoring rendszerek vonatkozásában. A területi folyamatok rendszeres értékeléséhez területi adatbázisokat működtető információs rendszerek biztosítanak monitoring háttérrel – Magyarországon ezt a szerepet elsődlegesen a TeIR tölti be – ezért ilyen jellegű információs rendszerek közül kísérelünk meg néhány európai példát bemutatni.

Az értékelés és monitoring egyaránt menedzsmenteszköznek tekinthető abból a szempontból, hogy a döntéshozatali folyamat alátámasztására, a hatékonyság javítására szolgálnak a végrehajtás minden szintjén. Alapvető jellemzőikben azonban különböznek egymástól. A **monitoring rendszer** egy olyan, az irányítók és döntéshozók részére kialakított folyamatos megfigyelési rendszer, mely politika szinten segít megállapítani, hogy az intézkedések hatására a társadalmi-gazdasági folyamatok a terveknek megfelelően haladnak-e és a rendelkezésre álló eszközöket hatékonyan alkalmazzák-e. Folyamatos információáramlással látja el a döntéshozatali folyamat szereplőit. Ezzel szemben az **értékelés** a végrehajtás adott szintjein, jelen esetben politika szinten azt vizsgálja, hogy mik voltak az intézkedések következményei, milyen mértékben sikerült elérni a kívánt célokat, a prioritások érvényesülnek-e az intézkedések hatására a folyamatokban bekövetkezett változásokban és egyáltalán releváns-e a célok felvetése. Míg a monitoring folyamatos megfigyelést, az információk „önjáró” rendszerben történő gyűjtését jelenti, addig az értékelés mindig egyedi – még ha rendszeres is – ítéletalkotást, megítélést eredményező feladatot jelent.

A monitoring és értékelés között meghúzódó alapvető eltérések ellenére mégis **szoros kapcsolat áll fenn a két eszköz között**. A jó monitoring rendszer adja ugyanis a hatékony értékelés bázisát, ez bocsátja az értékelés részére az annak elvégzéséhez szükséges információkat, ugyanakkor a jó monitoring rendszer hozzájárul az értékelési folyamat tökéletesítéséhez, minőségének javításához.

A monitoring az általa működtetett információs rendszer révén alapot biztosít a döntéshozatalhoz a politika további menetét, irányát illetve a korrekciós intézkedéseket tekintve.

A kutatás témájához kapcsolódóan a különböző területfejlesztési monitoring rendszerek, regionális adatbázisok közül, azon belül is a gazdasági folyamatokra koncentrálnak mutatunk be néhányat.

Ezek tulajdonképpen speciális céllal létrehozott, rendszerint bizonyos elemzési funkciókkal rendelkező adatbázisok, információs rendszerek.

Regionális adatokat, információkat tartalmaznak nemcsak táblázatos formában, hanem térképek segítségével annak érdekében, hogy a területfejlesztés politika szintű értékeléséhez rendelkezésre álljanak az igényelt specifikus információk.

A monitoring kialakításáért, működtetéséért felelős szerv feladata meghatározni az előzetesen lefektetett prioritások és kapacitás alapján a monitoring rendszer struktúráját. Általában a pénzügyi végrehajtás, a támogatási rendszerek monitoringja jól kialakított struktúra szerint

működik, ám a fizikai outputok, eredmények, hatások bemutatása további fejlesztésekre szorul.

A hatások elemzésének alapfeltétele, hogy rendelkezésre álljanak a szükséges információk. A tagállamok értékelési feladatainak megkönnyítése és harmonizálása céljából ezért a Bizottság 12 csoportba osztotta a legfontosabb mennyiségi indikátorokat, melyek a fejlettségi különbségek mérésére szolgálnak:

1. Alapindikátorok (GDP/fő)
2. Közúti közlekedés
3. Vasúti közlekedés
4. Telekommunikáció
5. Energia szektor
6. Vízgazdálkodás
7. Környezetvédelem
8. Oktatás és képzés
9. Kutatás és technológiai fejlesztés
10. Ipar és szolgáltatások
11. Mezőgazdaság
12. Turizmus.

Az ilyen jellegű adatbázisok létezéséről, vagy kialakításának tervezéséről felmérést készített az unió. A következő alfejezetben ennek a felmérésnek a tapasztalatai alapján kerülnek bemutatásra az **európai regionális adatbázisok jellemzői**.

Az **Eurostat** célja ezen felmérés elkészítésével, hogy saját regionális munkáik tématerületeinek bővítése, minőségi fejlesztése érdekében további regionális adatforrásokat találjanak.

A felmérést 2002-ben végezték, így aktuálisnak tekinthetjük az információit. A 15 uniós tagországba illetve a 13 tagjelölt országba küldték szét a kérdőíveket az elemzők.

A felmérés végső megállapítása, hogy a megkérdezett országok 60,7%-a rendelkezik jelenleg átfogó regionális adatbázissal. További 21,4% tervezi hasonló rendszer kialakítását, és csak 17,9% mondja azt, hogy nincsen és nem is tervezik ilyen adatbázis létrehozását.

Ez azt jelenti, hogy 17 nemzeti statisztikai hivatal hozott létre eddig regionális adatbázist, köszönhetően a regionális adatok, információk és elemzések iránt jelentkező növekvő keresletnek. A legtöbb országnak ezen kívül szándékában áll a meglévő rendszer továbbfejlesztése illetve egy új, az igényeknek jobban megfelelő rendszer bevezetése.

A legrégebb óta működő rendszer **Ausztriában** található. Az Integrált Statisztikai Információs Rendszer ISIS (Integrated Statistical Information System), melyet a Nemzeti Statisztikai Hivatal irányít, 1974-ben lett felállítva. Kezdetben NUTS2 és 5 szinten tartalmazott társadalmi és gazdasági adatokat, jelenleg néhány fontosabb adat már NUTS 3 szinten is elérhető.

Szintén régóta, 1981 óta működő regionális adatbázissal büszkélkedhet **Finnország**. A Nemzeti Statisztikai Hivatal ALTIKA elnevezésű adatbázisa NUTS 3, 4, 5 szinten prezentálja az adatokat.

A harmadik, több mint 20 éve működő regionális adatrendszer az elemzés alapján Kelet-Európában, **Magyarországon** működik. A T-STAR, a települési adatbázis 1977-ben indult.

1998 óta ORACLE néven fut. A rendszerben a legalacsonyabb területi szint a NUTS 5, amit minden magasabb szintre lehet aggregálni.

Románia a következő a sorban ha a rendszerek felállításának időbeliségét tekintjük. 1985-ben alakítottak ki NUTS 3 és NUTS 5 szintű adatbázist.

Hollandia 1988-ben alakította ki NUTS 5 szintre a statisztikai adatbázisát.

Az 1990-es években egyre nagyobb figyelem kezdte övezni a regionális politika területét. A területfejlesztés térnyerésének, továbbfejlesztésének pedig alapvető feltétele megfelelő információs háttér biztosítása. Ennek megfelelően a '90-es években számos új regionális adatbázist alakítottak ki illetve modernizálták a már meglévőket.

Németországban 1993-ban Regionális Statisztikai Adatbázist állítottak fel, mely a kategóriák széles körében NUTS 2 és 3 szinten tartalmaz adatokat.

Csehországban a statisztikai hivatal két regionális adatbázist is működtet. A KROK NUTS 2, 3, 4 szintű adatokat, a MOS pedig NUTS 5 szintű adatokat tartalmaz. Mindkettőt 1994-ben hozták létre, de on-line elérhetőségét csak 2004-re tervezik.

A **lengyelországi** Regionális Adatbankot 1995-ben hozták létre NUTS 2, 4, 5 szintű információkkal, majd 2000-ben kibővítették NUTS 3 szinttel is.

A **francia** Nemzeti Statisztikai Hivatal (INSEE) több mint hét éve működteti regionális adatbázisát, a SEDDL-t, mely a társadalmi, gazdasági adatok széles körét tartalmazza NUTS 5 szinten és mindez aggregálható a szükséges magasabb területi szintekre.

A már korábban meglévő rendszerek tovább fejlesztésére példa **Hollandia**, mely 1996-ban elkészített egy második Regionális Adatbázist. Az RSB (Regional Statistics Database) NUTS 2 és 3 szinten tartalmazza az adatokat.

Portugáliában 1997 óta működik az INFOLINE, Indikátorok Területi Adatbázisa. Ez az adatbázis a Nemzeti Statisztikai Rendszer részeként működik. Különböző területi szinteken, egy-egy adott területi egységre előhívhatóak a kívánt területi adatok.

Észtországban és Spanyolországban 2000-ben hoztak létre regionális adatbázist.

Litvániában 2001-ben indítottak el Phare forrásokból egy projektet regionális statisztikai adatbázis kidolgozása céljából.

2001-ben **Nagy-Britanniában** és **Észak-Írországon** alakítottak ki NUTS 4 és 5 szintű statisztikai rendszert.

Szlovéniában 2002-ben hoztak létre regionális statisztikai rendszert.

Belgium az egyike azon országoknak, ahol nincsen speciálisan regionális adatbázis. A legfontosabb regionális adatokat az általános statisztikai rendszeren keresztül lehet elérni. De 2005-től szándékoznak on-line adatbázist kialakítani BELREGIO néven.

Szintén Phare program keretében hozták létre a szlovák regionális adatbázist a REGSTAT-ot.

A többi országban ahol nincsen és nem is tervezik regionális adatbázis kialakítását, ott a regionális adatok a Nemzeti Statisztikai Hivatal különböző részlegein keresztül érhetők el.

Görögország például legalább egy tucat független, önálló regionális adatbázissal rendelkezik, ám mindegyikük az adatok nagyon szűk skáláját fekteti le.

Továbbá **Svédországban** is az általános statisztikai rendszeren belül találhatóak a regionális adatok.

Az alábbiakban az osztrák regionális adatrendszer ismertetjük kissé részletesebben. Itt jegyezzük meg, hogy általában a regionális adatrendszerek csak nemzeti nyelven találhatók meg a hivatalos forrásban, illetve az angol nyelvű verzió közel nem olyan részletes, mint amilyen adatbázissal az adott tagország rendelkezik, sőt on-line formában általában az adatok jóval szűkebb köre érhető el.

Osztrák Regionális Adatbázis

A Regionális Adatbázis az Osztrák Statisztikai Hivatal honlapjáról érhető el. Az oldal részletes térképét áttanulmányozva a gazdasági adatbázisok között találjuk meg a regionális adatok rendszerét. Ennek megfelelően csak gazdasági adatokat találunk a rendszerben. Áttanulmányozva a statisztikai hivatal honlapjának részletes témagyűjteményét, akkor az egyes területeken, mint például a háztartások, jövedelem, energiaszolgáltatás sem találunk adatokat területi bontásban.

A Regionális Adatbázis, röviden RDR **célja**, hogy olyan adatokat alakítson ki, melyek lehetővé teszik az osztrák régiók gazdasági teljesítménynek összehasonlítását egymás között ill. az európai Unió más régióival. Az adatok így nagyrészt egy olyan közös lehatárolási rendszer alapján felállított regionális tagolásra alkalmazható, melyben a régiók a Strukturális Alapok célterületeit képezik.

Az RGR **struktúrája** és az abból következő munkaprogram elsősorban az EU 1995-ös tanácsi rendeletének megfelelően, mely az adatszolgáltatási kötelezettséget írja elő, lett kialakítva. Az adott tárgyévre vonatkozó adatok kalkulációját a tárgyévtől számított két éven belül kell befejezni.

Az RDR által biztosított információk magukba foglalják NUTS 2 és 3 szintű adatokat.

- **NUTS 2** szinten a régiók elnevezése: **Bundesländer**
- **NUTS 3** szinten pedig járásokat különböztetnek meg: **Gerichtsbezirken**

Az adatok on-line is elérhetők, sajnos csak német nyelven.

A **legfontosabb mutató csoportok**, melyek fellelhetőek az oldalon:

- GDP összesen, 1 főre, 1 foglalkoztatottra,
- bruttó hozzáadott érték termelő áron,
- foglalkoztatottak,
- munkanélküliek aránya,
- tőkeberuházások.

Az adatokat **táblázatos formában** szolgáltatja az érdeklődők számára a weboldal.

Természetesen az információk, adatok egy része **térképes megjelenítése** is biztosítva van.

A **térségi szintet** tekintve az említett csoportokban regionálisan és járási szinten megtalálhatjuk az adatokat.

Az **időhorizontot** tekintve 2000-es a legfrissebb adat, de visszamenőleg is fel vannak tüntetve az adatok 1995-ig.

1.5. AJÁNLÁSOK A NEMZETKÖZI TAPASZTALATOK ALAPJÁN

A fejezetben bemutatásra kerülő **mutatók** a legtöbb esetben megegyeznek a hazai, már többször említett Jelentésben alkalmazott indikátorok körével. Elsősorban az új gazdasági jelenségek kapcsán találhatunk a nemzetközi forrásokban új, általunk eddig nem alkalmazott mutatókat. Ide értendő az ICT, a K+F szektor illetve az állami támogatások területe.

E mellett a kutatómunka egyik legfontosabb tanulsága, hogy Európa más országaiban is hasonló törekvések lelhetők fel a gazdasági folyamatok értékelése kapcsán. Ahogyan nálunk, úgy a legtöbb uniós országban és uniós szinten is komoly erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy **új indikátorokat és új értékelési módszereket** dolgozzanak ki ahhoz, hogy napjaink globalizáció és innováció vezérelte gazdaságáról minél relevánsabb képet festhessenek. Például a HDI, az 1 főre jutó fogyasztás vagy éppen a „green GDP” gondolata több forrásban újra és újra előbukkan. Sajnos a megoldás ezen új jelenségek leírására azonban még várat magára.

Vizsgálati témák:

Érdemes kitérni arra, hogy a különböző értékelési jelentésekben milyen **tématerületek** jelennek meg a gazdasági helyzet leírása kapcsán. Kulcsfontosságú, központi téma a gazdasági versenyképesség vizsgálata, e mellett a beruházások, a közlekedési infrastruktúra, a munkaerő piac helyzete, az információs és kommunikációs szektor fejlődése, a K+F szektor alakulása, és a gazdasági fejlődést szolgáló állami támogatások számba vétele tartozik ide.

A hazaihoz képest az uniós tagországokban jóval nagyobb hangsúlyt kap az értékelésekkor az ITC és K+F szektor, valamint a különböző állami, közösségi támogatásokat is részletesebben elemzik.

További fontos új területet jelent a városfejlesztés, mely a hazai jelentésbe eddig nem épült be, ám jelenleg is már folynak a VÁTI-ban kutatások a tekintetben, hogy hogyan építsük be az értékelő jelentésbe ezt a területet is.

Szintén tanulságos annak vizsgálata, hogy a gazdasági folyamatok elemzése során milyen **ágazati felosztást** tekintenek az értékelők. Az esetek többségében több szektorra bontják a gazdaságot. Külön kezelik a disztribúció-hotelt, vendéglátás területét, ami a esetünkben is megfontolandó, hiszen ezen a területen jelentős fejlődés előtt állhat Magyarország, valamint külön veszik az üzleti-pénzügyi szolgáltatásokat a többi piacon kívüli szolgáltatásoktól. Mindkettő nagyon fontos egy ország társadalmi-gazdasági életében, ám teljesen más célokat szolgálnak.

Módszertan:

A módszertani kérdésekre áttérve a legszembetűnőbb következtetés az összegyűjtött anyagok áttanulmányozását követően az, hogy egyre szélesebb körben válik elfogadottá az a nézet, hogy nemcsak kvantitatív adatokon nyugvó értékeléseket lehet készíteni, hanem a minőségi adatok, az ún. „puha” módszerek is kulcsfontosságú, gyakran a leghasznosabb információkat adják.

Természetesen a nem kvantifikálható adatokkal nagyon óvatosan kell bánni, hiszen itt a szubjektív ítéletalkotás hibájába könnyebb beleesni. Csak megalapozott információk birtokában érdemes ezeket a módszereket alkalmazni, hogy az értékelés hitelessége megmaradjon. Ezek az új módszerek gyakran egyedi vizsgálatokat, pl. esettanulmányok vagy különböző mintákon végzett vizsgálatok elvégzését jelentik, ezért nem alkalmazhatóak olyan tág körben, sablonszerűen, mint a statisztikai adatok, mennyiségi mutatók. Szűk körben

végzett elemzések, esettanulmányok alkalmasak arra, hogy olyan új folyamatok összefüggésrendszerét, logikáját és várható alakulását meghatározzuk, amelyekre a jelenlegi adatgyűjtő rendszerek még nincsenek felkészülve. E kisebb mintákon végzett „mélyelemzések” segítségével - természetesen figyelembe véve az alkalmazási feltételeket és korlátokat - releváns következtetéseket lehet levonni a gazdasági folyamatok alakulásáról. Segítenek feltárni a problémás területeket és a sikeres eseteket, ezáltal példát mutatva későbbi fejlesztésekhez menetéhez.

Nehezen kezelhetőek például nemzeti szinten a KKV-k. Ezek értékelését nagy mértékben nehezíti, hogy a KKV-k szervesen illeszkednek környezetükbe, sokkal jobban befolyásolja működésüket a szűk környezetük, mint például a nagyvállalatokat, amik tulajdonképpen maguk is befolyásolják működési környezetüket. A KKV-k működésére sokkal jobban hatnak az adott térség sajátosságai. Így annak érdekében, hogy felállíthassunk egy stratégiát a KKV-k fejlesztés céljával, célravezető egy szűk térségi hatókörrel bíró felmérés, elemzés készítése, a KKV-k üzleti növekedését gátló, vagy éppen ösztönző tényezőkről. Ahogy ezt South Yorkshire régió példája mutatja is.

Ez csak egy példa, hiszen számos lehetőséget kínál ez a módszer az értékeléseket készítő szakértők előtt.

Adatbázisok:

Ahogy az európai adatbázis példákról szóló bemutatás is mutatja területi információs rendszer vonatkozásában Magyarország élen járónak tekinthető.

Megfigyelhető azonban egy erőteljes növekedési, fejlődési tendencia a regionális adatbázisok kialakítása kapcsán, ami egyértelműen a területfejlesztés utóbbi években bekövetkezett térnyerésének köszönhető. Napjaink gyorsan változó, technológiaorientált világában folyamatosan lépést kell tartani a változásokkal, nem szabad megelégedni a jelenlegi helyzettel. Az uniós csatlakozás kapcsán ezt különösen fontos hangsúlyozni. Azaz törekedni kell az adatbázis új követelményeknek megfelelő átstrukturálásra (uniós ajánlások figyelembe vétele, új indikátorok, mutatók alkalmazása), folyamatos karbantartására.

1.6. ÖSSZEFOGLALÁS

A kutatási részmodul keretében a gazdasági folyamatok változásának nyomon követését bemutató különböző nemzetközi értékelési dokumentumok, azoknak is elsősorban a gazdasági vonatkozású munkarészeinek feldolgozására került sor. A gazdasági jelenségeken belül is elsősorban azokra a tényezőkre koncentrálunk, melyek az ország különböző térségei között tapasztalható egyenlőtlenségeket tükrözik. Az értékelési jelentések hatókörét folyamatosan szűkítve először egy OECD dokumentumot analizáltunk, majd az EU és nemzeti szint után eljutottunk a regionális szintű értékelési jelentések elemzéséig.

OECD Éves Jelentése 2002

Az átfogó értékelés célja hozzájárulni a tagországok gazdaságpolitikai döntéseinek javításához. Ebben a jelentésben az OECD egy egészen új területen folytatott elemzéseit is bemutatja. A szervezet felismerte, hogy a nemzeti kormányok egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak annak a kérdéskörnek, hogy miért vannak különböző gazdasági teljesítményt felmutató területek egy országon belül, ezért már három éve kiterjesztette elemzéseit a tagországok nemzeti szintű területfejlesztési politikájára is. A vizsgálat a gazdasági folyamatok értékelése mellett azokra az ágazati politikákra fókuszál, melyek támogatják a társadalmi-gazdasági fejlődést és csökkentik a térségi különbségeket azáltal, hogy támogatják a helyi, versenyképes adottságok jobb kihasználását illetve a kiaknázatlan lehetőségek feltárását és jövedelemtermelő képességük fejlesztését. Ezek az elemzések nagyban segíthetik a tagországokat és a régiókat abban, hogy célzottabb, hatékonyabb területfejlesztési politikát folytassanak és mindezt hatékonyabb intézményi struktúra keretében hajtsák végre.

Az Európai Unió második Kohéziós Jelentése

A dokumentum alapját az az uniós előírás adja, mely szerint a Bizottságnak háromévente jelentést kell készítenie a társadalmi és gazdasági kohézió ügyében tett előrelépésekről, illetve a strukturális alapoknak e célhoz való hozzájárulásáról, valamint az Európai Beruházási Bankról és az egyéb pénzügyi forrásokról. A kohéziós jelentésben a gazdasági folyamatok értékelése több dimenzióban jelenik meg. Az EU15-ök társadalmi-gazdasági helyzetében az utóbbi években bekövetkezett változásokat és a jelenlegi helyzet főbb irányait, valamint a területi hatással bíró szakpolitikák, ágazati politikák keretében hozott intézkedések gazdasági kohézióra gyakorolt hatását mutatja be. A fejezetben részletesen bemutatásra kerül, hogy a különböző, a kohéziós politikához kapcsolódó tématerületeket milyen mutatók, indikátorok segítségével mutatják be az értékelők.

Tapasztalatok az uniós tagállamok szintjén

Először a tagországok saját, nemzeti szintű értékelési dokumentumait vizsgáltuk, azon belül is elsősorban Franciaország éves értékelési jelentését. Franciaországban egy intézmény kezében koncentrálódik a hazai és az uniós társfinanszírozású területfejlesztési programok értékelési feladata és politika szintű értékelési jelentések évenkénti elkészítése is. Ez utóbbi dokumentum kerül részletesebben bemutatásra a fejezetben, kitérve arra, hogy az elemzések során milyen mutatókat alkalmaznak a szakértők.

Ezt követve a tagállamok pl.: Írország és Portugália uniós programozási dokumentumaira térünk ki, melyek alapján megállapítható, hogy elég nagy a hasonlóság az alkalmazott indikátorokat tekintve.

Értékelési tapasztalatok regionális szinten az Európai Unióban

A gazdasági folyamatok minél szélesebb perspektívájú megközelítése érdekében annak áttekintésére is kitértünk, hogy a régiók a saját fejlesztési programjaikhoz kapcsolódó értékeléseikben a gazdasági folyamatok változásának leírására milyen tényezőket, indikátorokat alkalmaznak. Az Egyesült Királyságban South Yorkshire régió programozási dokumentuma szolgál, a benne szereplő elemzés részletezettsége és megalapozottsága révén leginkább példaként számunkra. A statisztikai adatok feldolgozásán kívül újfajta adaptálható információgyűjtési és feldolgozási módszereket is tartalmaz. E dokumentum kapcsán mutatunk be néhány konkrét esettanulmányt, szűk hatókörű, de mélyreható tematikus értékelést.

Az értékelések alapját biztosító regionális adatbázisok

A gazdasági folyamatok értékelésének alátámasztásául szolgáló területfejlesztési monitoring rendszerekre, regionális adatbázisokra térünk rá a fejezet zárásaként. Igen szoros kapcsolat áll fenn a monitoring és értékelés között. A jó monitoring rendszer adja ugyanis a hatékony értékelés bázisát, ez bocsátja az értékelés részére az annak elvégzéséhez szükséges információkat. A kutatás témájához kapcsolódóan egy, az Eurostat által 2002-ben készített elemzés alapján a különböző regionális adatbázisok bemutatására, azon belül is a gazdasági folyamatok területére térünk ki. A felmérés alapján 15 uniós tagország illetve a 13 tagjelölt ország regionális adatbázisa került vizsgálat alá.

A fejezet zárásaként, az összegyűjtött tapasztalatok szintéziseként bizonyos következtetések vonhatóak le, ajánlások fogalmazhatók meg a tapasztalatok hazai adaptációja érdekében. A bemutatásra kerülő **mutatók** a legtöbb esetben megegyeznek a hazai értékelési jelentésekben, alkalmazott indikátorok körével. Elsősorban az ICT, a K+F szektor illetve az állami támogatások területén találhatunk a nemzetközi forrásokban új, általunk eddig nem alkalmazott mutatókat. Az értékelések során megfigyelt legfőbb **tématerületek körébe** a gazdasági helyzet leírása kapcsán a gazdasági versenyképesség, a beruházások, a közlekedési infrastruktúra, a munkaerő piac helyzete, az információs és kommunikációs szektor fejlődése, a K+F szektor alakulása, és a gazdasági fejlődést szolgáló állami támogatások számba vétele tartozik. Ez utóbbi három értékelési kérdés a hazai értékelésnél jóval nagyobb hangsúlyt kap. További fontos új területet képez a városfejlesztés, mely a hazai jelentésbe az eddigiekben nem épült be, ám jelenleg is már folynak a VÁTI-ban kutatások e tekintetben. A **módszertani kérdések esetében** a legszembetűnőbb következtetés, hogy a nem számszerűsíthető minőségi adatok is kulcsfontosságú információkat hordoznak. Természetesen a nem kvantifikálható adatok, az újfajta módszerek alkalmazása csak megalapozott információk birtokában lehetséges, hogy az értékelés hitelessége megmaradjon. Fontos jellemzője ezen új módszereknek, hogy nem alkalmazhatóak olyan tág körben, sablonszerűen, mint a mennyiségi mutatók. Ezek sokkal inkább egyedi vizsgálatok elvégzését teszik lehetővé. Végül az **adatbázisok** kapcsán meg kell említeni, hogy az eddigiekben Magyarország élen járt e kérdésben, ám az utóbbi években megfigyelhető egy erőteljes, gyors fejlődési tendencia a regionális adatbázisok kapcsán, ami egyértelműen a területfejlesztés utóbbi években bekövetkezett térnyerésének köszönhető. Napjaink gyorsan változó, technológiaorientált világában folyamatosan lépést kell tartani a változásokkal, nem szabad megelégedni a jelenlegi helyzettel, különben könnyen elveszíthetjük kedvező pozíciónkat. Az uniós csatlakozás kapcsán ezt különösen fontos hangsúlyozni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Annual Report 2002., OECD – www.oecd.org
- Territorial National Reviews, OECD – www.oecd.org
- Territorial review of Hungary, 2001, OECD – www.oecd.org
- Második Kohéziós Jelentés 2004. Európai Bizottság
- EU Working Paper 3: Indicators for Monitoring and evaluation: An indicative methodology
- Communication from the Commission: Structural Indicators, 2002.
- www.datar.fr
- Úti beszámoló A VÁTI Kht. Elemző és Értékelő Irodája DATAR által szervezett franciaországi tanulmányi útból
- Német Területrendezési Beszámoló
- Ír Nemzeti Fejlesztési terv
- Portugál Nemzeti Fejlesztési Terv
- South Yorkshire régió programozási dokumentuma
- Niall Finn: Regional databases in Europe – www.eurostat.hu
- Eurostat: statistics in focus: Economy and finance – www.europa.eu.int
- Eurostat goes public with a set of infra-annual economic statistics
- ISIS – osztrák statisztikai rendszer – www.statistik.at

II.2. MAGYARORSZÁG ILLESZKEDÉSE AZ EURÓPAI GAZDASÁGI TÉRSZERKEZETBE

Magyarország gazdasági térszerkezetének vizsgálata nem állhat meg az országhatároknál. Bár a hazai területfejlesztésnek az országra kell összpontosítania, hiszen a belső helyzet feltárása és a hazai területi egyenlőtlenségek mérséklése, a magyarországi térszerkezet alakítása a feladata, erre irányul a területi politika, azonban nem hagyható figyelmen kívül a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jelentősége, valamint a gazdasági jelenségek és folyamatok határon átnyúló rendszere, hatásmechanizmusa, mely számottevően befolyásolja, befolyásolhatja a magyar gazdasági térszerkezetet.

Akárcsak egy ország egy gazdasági integrációban, úgy **egy ország gazdasági térszerkezet is elhelyezhető egy nagyobb területi keretben.** Ez Magyarország esetében **rendkívül aktuális**, hiszen hazánk **2004-ben az Európai Unióhoz csatlakozik.** Rövidesen részévé válunk egy integrációnak, melynek egyik tartópillére a gazdaság „határmentesítése” (munkaerő, áru, tőke, szolgáltatások szabad áramlása), s így Magyarországon a gazdasági folyamatok átalakulása, s így a hazai gazdasági térszerkezet változása prognosztizálható. Emiatt célszerű feltárni Magyarországnak a kibővülő Európai Unió gazdasági térszerkezetében elfoglalt jelenlegi pozícióját (II.2.1.).

A **szomszédos országokkal** – a távolságból eredően – **közvetlenebb kapcsolatok, a térszerkezet szempontjából jobban érzékelhető gazdasági hatások miatt célszerű megvizsgálni hazánk gazdasági térszerkezetét egy szűkebb környezetben is,** mint Európa (II.2.2.). A szomszédainkkal kialakított hivatalos és kialakult nem hivatalos gazdasági kapcsolatok rengeteg formában megnyilvánulhatnak (például a munkalehetőségek hiánya vagy az országok közötti bérkülönbségek miatt a munkaerő tartós vagy rövid idejű átáramlása, a szomszédban fellelhető kedvezőbb gazdasági környezet miatti külföldi tőkebefektetések vagy akár a bizonytalan politikai helyzet miatti tőkekimenekítés, az országok közötti árkülönbségek miatt kialakuló vásárló turizmus). E tényezők, a szomszédos térségek, országok gazdasági helyzete Magyarország gazdasági térszerkezetét is számottevően befolyásolhatja.

Szintén lényeges információkat nyújt **a gazdasági térszerkezetek országonkénti összehasonlítása** (II.2.3.). Ez rámutathat arra, hogy mely országok küzdenek hazánkéhoz hasonló területi problémákkal, hol figyelhető meg hasonló térszerkezet. Az ezek kezelésére irányuló területi beavatkozások, az ezekből származó tapasztalatok ismerete sok információt adhat a hazai területfejlesztés számára.

2.1. MAGYARORSZÁG AZ EURÓPAI TÉRSZERKEZETBEN

A gazdasági jelenségek és folyamatok jelentős része térségek, országok közötti kapcsolatokban realizálódik, emiatt egy térség gazdasága, s így a gazdasági térszerkezete is elhelyezhető egy nagyobb területi keretben.

Magyarország földrajzi pozíciójából eredően az európai gazdasági tér része, s így a magyar gazdaság rengeteg szállal kötődik Európához, s ezen belül is egyre nagyobb súllyal – az 1990-es évek változásai óta – az Európai Unióhoz, annak tagállamaihoz.

Bár a „szocialista fejlődés” évtizedei kiszakították Kelet-Közép-Európa és Délkelet-Európa országait Európa „nyugati” feléhez fűződő természetes kapcsolatrendszerükből, és a térség a szovjet gazdasági-politikai erőter periferiájává süllyedt, azonban a politikai rendszerváltozás után elkerülhetetlenül bekövetkezett a külkereskedelmi irányváltás, és az új vagy felújuló gazdasági kapcsolatok egyre inkább nyugat felé orientálták az egyes országok, köztük Magyarország gazdaságát is (Probáld F. 2000). Ez a gazdasági irányváltás döntő hatással volt a hazai térszerkezetre, „megfordult” a nyugat-kelet reláció.

Példakép a kereskedelmi adatokat nézve jelenleg (2001) legfőbb exportpartnereink: Németország (35,6%), Ausztria (7,9%), Olaszország (6,2%), Franciaország (6%); legfőbb importpartnerek: Németország (24,6%), Olaszország (7,9%), Ausztria (7,4%) (a teljes export-, importérték (100) százalékában).

Az Európai Unióval kötött társulási egyezmény realizálta ezt az irányváltást, de jelentős változások várhatóak még Magyarország életében 2004-től, az **Európai Unióhoz történő csatlakozás után** is. Részévé válunk egy olyan integrációnak, melynek egyik alapeleme a gazdaság „szabadsága” (munkaerő, áru, tőke, szolgáltatások szabad áramlása), és így **a hazai gazdasági térszerkezetet alakító folyamatok gyökeresen megváltozhatnak**. Kinyílik a gazdaság, átalakulhatnak, megváltozhatnak, akár megsokszorozódhatnak a gazdasági kapcsolatok, s emiatt új tényezőkkel, új elemekkel kell majd számolni a magyar gazdaságban, s így a gazdasági térszerkezetben is. Ezeket csak tetézi az információs társadalom térhódítása, a globalizációs folyamatok regionális hatásai stb. (ld. I.1. fejezet ill. későbbi fejezetek). Emiatt nehéz előre látni, hogy milyen irányba fejlődik tovább az ország gazdasági térszerkezete.

Ebben az alfejezetben **előbb összefoglaljuk az Európára jellemző fő térszerkezeti jegyeket és modelleket** (II.2.1.1.), szakirodalom alapján, **majd különböző számítások révén próbáljuk az egyes térparaméterek szerepét, súlyát feltárni** (II.2.1.2.).

2.1.1. Az európai térszerkezet

Térszerkezeti modellek

Európa történelmi múltjából eredően ellentmondásokkal szabdaltnak kontinens, és a természeti környezet sokszínűsége mellett a társadalmi-gazdasági vonásokban tárulnak fel roppant nagy különbségek (Probáld F. 2000). **Európa természeti, társadalmi és gazdasági sokszínűségéből** eredően az egyes térségek különböző lehetőségeket, életfeltételeket és jövedelmeket biztosítanak a lakosság javára. Ez legfőképpen a térségek közötti fejlettségbeli különbségekben nyilvánul meg. Azonban ez a **heterogenitás nem mozaikszerű, mindig voltak a kontinensnek magterületei, s így sikeres és vesztes makrorégiói.**

Ha csak a 15 tagállamot magába foglaló, közel 3 200 ezer km² területű Európai Uniót nézzük, a kontinens jelentős részét fedi le, a francia tengerentúli tartományokat és a portugál, spanyol atlanti-óceáni szigeteket leszámítva az északi szélesség 35°-ától a 70°-áig, a nyugati hosszúság 10°-ától a keleti szélesség 30°-áig terjeszkedik. Ennek köszönhetően gazdag a természetföldrajzi és hozzá közvetve vagy közvetlenül kapcsolódóan a gazdaságföldrajzi képe az integrációnak. A mezőgazdaságban a lappföldi rénszarvastenyésztéstől az andalúz narancsfáültetvényekig, a magashegységek alpesi gazdálkodásától a holland síksági virágkertészetekig, az iparban az egyre kisebb súlyú német, angol bányászati központoktól, az egykori francia nehézipari fellegváraktól a mediterrán tengerparton sorakozó modern, csúcstechnológiai üzemekig, a szolgáltatásban a görög tengerparti térségek üdülturizmusától London, Párizs pezsgő üzleti életéig a gazdasági tevékenység számos verziójára bukkanhatunk Európában.

A különböző természeti erőforrásokra (pl. ásványkincsek, erdők, folyók, termőföldek) épülő eltérő gazdálkodási formák (mezőgazdaság, halászat, bányászat és az erre épülő ipar), és a természeti környezethez kevésbé, a városokhoz jobban kötődő, dinamikus fejlődő, de városról városra akár más és más karakterű gazdasági tevékenységek (ipari és szolgáltatási ágazatok) alakítják egy-egy térség profilját, és ezáltal a térség, illetve lakóinak „gazdagságát”. E sokszínűség azonban egyrészt nem mozaikszerű, mivel különböző makrorégiók rajzolódnak ki Európa térképén, másrészt a történelem folyamán többször megváltozott Európa társadalmi és gazdasági képe, és vele együtt a gazdaság térszerkezete. Korábban sikeres régiók váltak depressziós térségekké, miközben a háttérből újjagazdag régiók bontakoztak ki, gyakran megújítva az új centrumtérségeket.

Az európai gazdasági térszerkezeti jegyek feltárásánál egy rövid történeti kitérőt téve, kiemelhetjük, hogy a **különböző korokban máshol leljük fel Európa „magterületét”,** a centrumtérség időről-időre területileg áthelyeződött. Érdekes jellemzője e változásoknak, hogy a társadalmi struktúrák fejlődésmenete határozott földrajzi kontinuitást mutat, és minden egyes termelési mód csúcsteljesítményt felmutató „magterületéhez” viszonyítva mindenkor „peremterületen” ringott a következő fejlődési fok bölcsője, s ehhez az új magterülethez viszonyítva a megelőző lépcsőfoknak korábban súlyponti szerepkört betöltött centruma átmenetileg stagnáló területté vált (Sárfalvi B. 1995).

A történelmi lépcsőfokok, illetve földrajzi lokalizációjuk az alábbiakban vázolható fel: folyamvölgyi civilizációk (Egyiptom, Mezopotámia), antik termelés csúcsteljesítménye (római birodalom), feudális társadalmi szerkezet (Karoling-birodalom), fordista kapitalista termelés (Ny- és É-Európa), posztfordista gazdaság (mediterrán térség), szolgáltatói és információs társadalom (nagyvárosok).

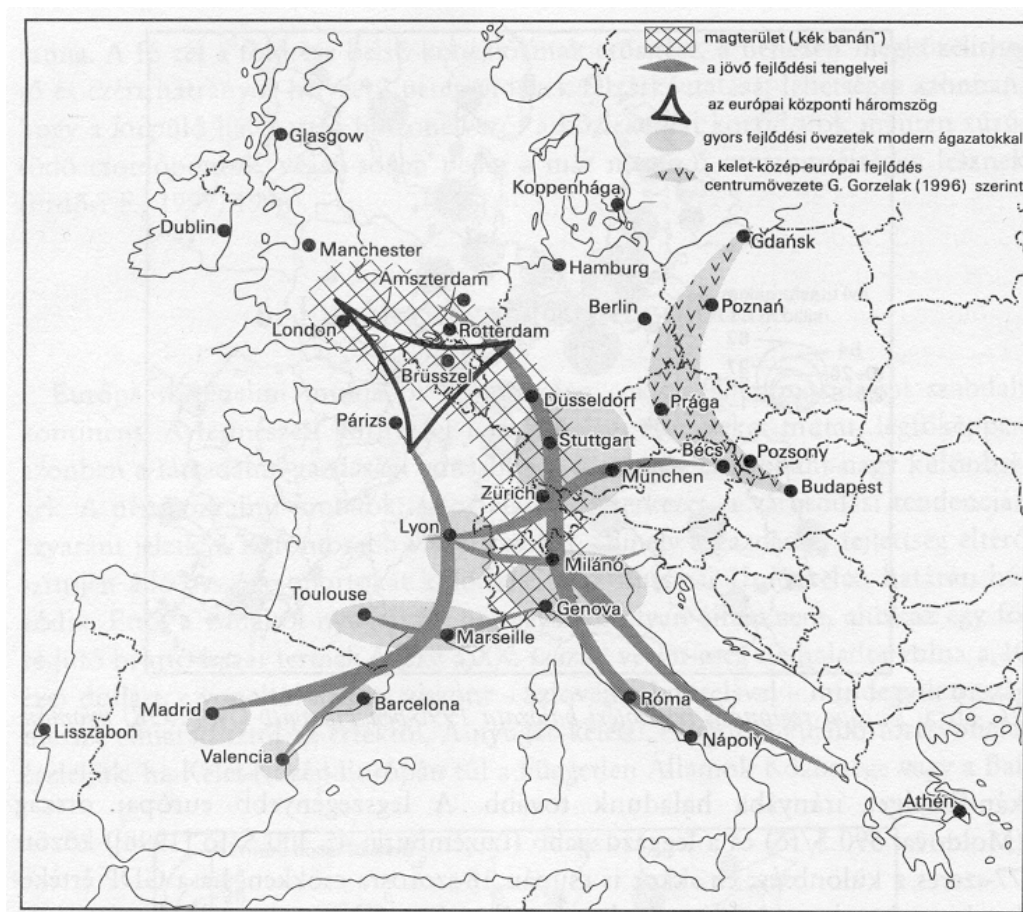
Jelenleg a különböző társadalmi és gazdasági mutatók alapján a **legfontosabb választóvonal Európában** – amely a gazdasági fejlettség eltérő szintjén álló országcsoportokat különít el – **az Európai Unió keleti határán húzódik** (nagyobbrészt az egykori **vasfüggöny** (Iron Curtain) vonala). E vonaltól nyugatra nincs egyetlen olyan állam sem, ahol az egy főre jutó GDP ne haladta volna meg a 10 ezer dollárt; e vonaltól keletre viszont – Szlovénia kivételével – mindegyik ország messze elmarad ettől az értéktől (Probáld F. 2000). E választóvonal ma inkább gazdasági töltetű, és kevésbé társadalmi, de legfőképpen nem politikai: a NATO bővítése, majd a 2004-ben esedékes EU-bővítés új választóvonalat húz, és az ún. **Euro-függönyt** ereszti le Európára. Ez azonban korántsem olyan merev, mint elődje, az elkövetkező években át-áthelyeződik más országhatárookra.

Bár **Európa nyugati felének országai** a világ leggazdagabbjai közé tartoznak, közöttük, és **régióik között még mindig számottevő különbségek vannak**. A különbségeket, és ezek térbeliségét, azaz a fellelhető **térszerkezeti jegyeket** – a társadalmi, gazdasági jellemzőket figyelembe véve – az utóbbi időben többen is megkísérelték **modellekbe foglalni**.

Elsőként ki kell emelnünk azt az ismert tényt, hogy **jelenleg az Európai Unió** leginkább egy **centrum-periféria modellel** közelíthető. Európa fejlett térségei, közelítőleg térbeli folytonosságot mutatva, kirajzolják Európa mai gazdasági centrumát, egy földrajzi szempontból is centrumhelyzetű térséget. Ez a térség DK-Angliától a Benelux államokon, Nyugat- és Dél-Németországon át Észak-Olaszországig húzódik. Ez az újkori történelemben mindig is vezető szerepet játszó zóna az EU magterülete, az európai gazdasági erő súlypontja, sűrűn lakott, urbanizált térség, nagyvárosokból álló tengellyel, számos vállalattal, cégközponttal, szellemi erőforrással, fogyasztási potenciállal. Ennek az enyhén ívelt formájú centrumövezetnek R. Brunet (1989) nyomán a „**Kék Banán**” elnevezést adták, mely modell a legismertebb a különböző lehatárolások közül (e térséget szokták néha „hátnak” (dorsal) ill. „arany banán vagy fennsík” (golden banana, golden plateau) is nevezni). (*I. ábra*). Az övezet lehatárolásának érdekessége, hogy Brunet európai városok vizsgálatánál jutott el a magterület kijelöléséhez. (E sűrűn lakott zóna szépen kirajzolódik azon űrfelvételeken, melyeken Európa éjszakai fényei láthatóak.)

A fejlett térség központja egy városhármas és térsége: a Párizs–London–Brüsszel zóna, melyet Hall (1992) után „**Arany Háromszög**”-nek hívnak. Párizst nem szokták a kék banán térségébe sorolni, így e háromszög kilóg a centrumtérségből. E kis módosítás miatt különböző alakokat öltött fel a centrumtérség a különböző tudományos munkákban.

A fejlett zónához nyugat és kelet felől holddudvarként csatlakozik a csúcstechnológiának és a K+F-nek otthont adó térség, így a fejlett magterületet egyes szerzők (pl. Kunzmann, 1992) ki szokták egészíteni. Így jelent meg a kék banán belső hajlatában a „francia banán” (ÉK-Franciaország) ill. külső hajlatában a „német púp” (Hamburg és térsége), mint a fejlett magterület része.

1. ábra: Európa magterülete és fejlődési tengelyei
(Probáld F. 2000, P. Dicken (1998) nyomán))

A magterület inverzeként **Európa perifériáin** találhatók az elmaradott, ritkábban lakott régiók: délen, nyugaton és északon az elmaradott görög, olasz, spanyol, portugál, brit régiók. Ez a térbeli jegy, az ún. centrum-periféria ellentét jelenti a legfőbb problémát az Unión belül, s így az elmaradott, földrajzi szempontból perifériális helyzetű térségek felzárkóztatására irányul számos program.

Az elmúlt évtizedekben dinamikus fejlődésnek indult a **Földközi-tenger partvidéke**, – szerzőnként eltérő lehatárolással, de kb. – Valenciától Rómaig. A lokális fejlődést egyrészt a szolgáltató szektor (pl. turizmus), másrészt a posztfordista gazdaságra való átváltás generálja, mivel egyre több, a nyersanyaghoz nem kötődő vállalat telepedik le, illetve születik ebben a zónában. E térség elnevezése – amerikai mintára – „**(Európai) Napfény-övezet**” (de szokták „mediterrán-övezetnek”, illetve a kék banán mintájára – enyhén ívelt formája miatt – „**Arany Banánnak**” is hívni (ez utóbbi fogalmat egyes szerzők a kék banánra használják), illetve az ún. „**Latin-ívvvel**” lehatárolni a térséget).

Külön kategóriát alkot a földrajzi perifériák feldarabolása. Sajátos társadalmi-gazdasági karakterük miatt gyakran lehatárolják az Atlanti térséget, melynek határát az ún. „**Atlanti-ív**” jelöli ki. Szintén határvonalként szokták meghúzni az ún. „**Északi-ívet**”, mellyel Európa északi, az előzőhöz hasonlóan szintén egyedi társadalmi-gazdasági karakterű, berendezkedésű térségét jelölik ki a kontinensen.

Ha nemcsak statikusan, hanem dinamikájában szemléljük a térszerkezetet, akkor kerül elő Dommergues (1992) „**Kék Csillag**” modellje, mely a kék banánból és a napfény-övezetből

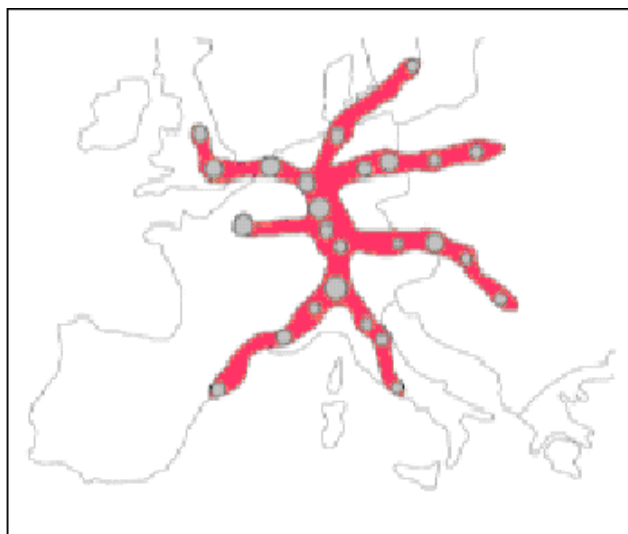
kiinduló fejlődési tengelyeket és irányokat is magában foglalja. Több kutató egyet ért abban, hogy e tengelyek (urbanizációs folyosók) fognak az elkövetkező évtizedekben a leggyorsabban fejlődni.

A **kelet-közép-európai térségben** is dinamikus fejlődésnek indultak régiók, egyrészt az infrastruktúrával legjobban ellátott, az innovációk befogadására legalkalmasabb fővárosi térségek, másrészt az országok nyugati övezetei, és azok nagyvárosai (az ún. **kapuvárosok**). A térség legdinamikusabb övezetét Gorzelak (1996) nyomán **„bumerágnak”** hívják (1. ábra), mely északról, Gdansk-tól indul, és Poznan, Wrocław, Prága, Brno, Pozsony, Bécs érintésével Budapestig húzódik. Ennek kissé módosított formája a Kunzmann (1992) által felvázolt modell (**„uborka”**), mely kicsit „nyugatibb hajlású”, mivel Lübecktől és Rostocktól indul, de Budapestig húzódik.

Több kutató szerint azonban **az igazi fejlődést a nagyvárosok generálják**, így nem magterületet és hozzá kapcsolódó fejlődési zónákat, hanem fejlett gócpontokat lehet kijelölni Európa térképén, azaz a gazdasági fejlődés policentrikus. A nagyvárosok összpontosítják a népesség jelentős hányadán túl a gazdasági értéktermelés számottevő részét, emellett a politikai, kulturális élet központjai is, minek köszönhetően az országok, s így Európa társadalmi-gazdasági motorjai. E nagyvárosok az európai centrumtérségben halmozódnak (Randstadt, Ruhr-vidék, Rajna-völgye, Észak-Olaszország stb.), s így térképi megjelenítésük után (nagyvárosok nagy körökkel ábrázolva) e modellt Kunzmann és Wegener (1996) **„Európai (kék) Szőlőnek(Szőlőfürtnek)”** nevezte el. A perifériákon is a nagyvárosok emelkednek ki környezetükből, ám az alacsony várossűrűség miatt inkább csak magányos szigetek, és ritkábbak a térkapcsolataik is a távolabb eső nagyvárosokkal.

A két típusú modellt (fejlett magterület–fejlődési övezet, ill. policentrikus fejlődés–nagyvárosok) egyesítette L. van der Meer (1998), mikor Európa gazdaságilag fejlett térségét egy **„vörös poliphoz”** (red octopus) hasonlította (2. ábra) (ennek kezdetlegesebb elődje az ún. „Japán folyosók” voltak (Kunzmann 1992)). A modellül szolgáló élőlény „teste” az észak-déli várostengely (a kék banán és az európai gazdaság „gerince”), „csápjai” a várostengelyből kiinduló, nagyvárosokat felfűző leágazások (ún. urbanizációs folyosók), melyek gyorsütemű fejlődése prognosztizálható (innovációs képességgel felruházott, gazdaságilag specializált térségek), „tapadókorongjai” a fejlett nagyvárosok a várostengelyben, valamint a dinamikát magukban hordozó nagyvárosok az egyes „csápokon” (Koppenhága, Berlin, Varsó, Bécs, Budapest, Róma, Barcelona, Madrid).

Lényeges, hogy a modell alapja a nagyvárosok, valamint a közöttük lévő információs-közeledési csatornák (és szűken vett térségeik). (Még számos, kevésbé ismert modellkísérletet vehetnénk számba, azonban ezek nem igazán megalapozottak, elfogadottak tudományos berkekben.)

2. ábra: Európa magterülete (vörös polip) (L.van der Meer (1998))

Lényeges kiemelni, hogy e modellek – megmosolyogtató kavalkádjuk, Európa „gyümölcsösítése-zöldségesítése” ellenére – valós jelenségeket, folyamatokat próbálnak leegyszerűsítve kifejezni, és így létük nem kérdőjelezhető meg, legfeljebb elnevezéseik. Létalapjukat a hasonló karakterű régiók csoportosulása, a régiók szomszédsági hasonulása, hasonlósága, s így a makroregionális tagolódás jelenti (részletesebben ld. lejjebb). Az eltérő modelleket inkább az eltérő közelítés mód eredményezte, nem a gazdag fantázia, de elutasításuk is érthető, hiszen például az egyediség, a mozaikszerűség is realizálható, például Goddard (1995) szerint az egyesített Európa térképe inkább egy gyümölcssalátás tálra, sem mint egy banánra hasonlít.

A különböző modelleket a társadalmi, gazdasági jelenségek egyenlőtlenségeire építve alakítják ki. Külön kategóriát jelentenek a „hivatalos lehatárolások”, a különböző térségi gazdasági szerveződések, pl. Alpok-Adria. Emellett félhivatalos (mert régióhatárokhöz igazodó és az EU stratégiai által alkotott felosztás) a Európa 2000+-ban (1994) megjelenő makroregionális felosztás (egyek korábbi modellek visszacsengenek): Északi-tengeri, Központi fővárosi Atlanti ív, Alpoki ív, kontinentális átló, Kelet-Németország, Mediterráneum, Észak-Európa, Kelet-Közép-Európa, Dél- és Kelet-mediterráneum (Horváth Gy. 1998).

Magyarország helyzete a modellek tükrében

Ami Magyarország számára érdekes mindebből, hogy **hazánk pozíciója Európában nemcsak földrajzilag köztes, hanem a jelenlegi gazdasági térszerkezet szempontjából is.** Európa gazdasági magterülete földrajzi szempontból a centrumban van, és e térség nincs oly távol hazánktól, s így kisugárzó hatása (gazdasági fejlődés) könnyebben elér ide, mint keleti, délkeleti szomszédjainkhoz, vagy akár az Ibériai-, vagy a Skandináv-félsziget távolabb eső részeire. Ez jó esélyt jelent az országnak. Ráadásul az 1950-es évekhez képest az európai gazdasági erő súlypontja az észak-francia–benelux–nyugatnémet háromszögből keletebbre, a délnémet és az északolasz térségek irányába tolódott át (Horváth Gy. 1998). Emiatt van, hogy több, a fejlettséget, fejlődést szimbolizáló mai modell „keleti elvégződése” ma már Magyarországon lelhető fel, ami szintén potenciális előnyökkel kecsegtet. Azonban **problémás, hogy a modellek kiemelik a nagyvárosok fontos szerepét is, és ebből a szempontból nézve Budapest az egyetlen városunk, mely az európai városhálózat tagjaként szóba jöhet.** Környezetéből pedig csak Bécs és Pozsony lehet jelenleg kiemelni, melyek a gazdasági térszerkezet csomópontjaiként jelenhetnek meg.

A földrajzi pozíció adta lehetőséggel igazából csak akkor tud élni Magyarország, ha sikerül a gazdasági és társadalmi kereteket „felzárkóztatni” az európai szintre, ha sikerül valamennyit leküzdeni az ország európai viszonylatban vett elmaradottságából. Ekkor tud majd igazából illeszkedni hazánk az európai gazdasági térszerkezetbe, ekkor lesz a térszerkezetben biztos elem, és ekkor tud majd vetélkedni a konkurens országokkal, térségekkel. A modellek által tükrözött képek szerint kiemelt fontosságú ehhez egyrészt a sűrű városhálózat, másrészt a közöttük kiépített kapcsolatrendszer, s így a térbeli kontinuitás. Ez Magyarország esetében azt jelenti, hogy a felzárkózáshoz és a gazdasági fejlődéshez nélkülözhetetlen egyrészt a városhálózat, s rajta keresztül a kapuvárosok fejlesztése, másrészt csökkenteni kell az ország kommunikációs és közlekedési (infrastrukturális) elmaradottságát, ki kell építeni többek között például az évek óta húzódozó autópálya-hálózatot, e nélkül nem várható a gazdasági fejlődés „keletre áramlása”. A nyugati modellek szerint e kettős rendszer (városhálózat-közlekedési hálózat) fejletlensége egyik fő akadály a centrumtérséghez való kötődésnek. Mint egy elemeiből felépülő mozaik bővíthet ki különböző irányokba a fejlett térség, s így a hatékony gazdasági térszerkezet.

A jelenlegi társadalmi-gazdasági állapot szerint problémát jelent, hogy a gazdasági erőter kisugárzása egyoldalúan nyugatról áramlik felénk, se délről, se északról, se keletről nem várható a gazdasági dinamika, annak áttérjedése (a szomszédban politikai konfliktusok, általános elmaradottság, hazánkéhoz hasonló gazdasági múlt gátolja a fejlődés áttérjedését e térségekbe). Így **gyorsabb fejlődési esélye az ország nyugati felének**, valamint – a fentebb is leírtak alapján – **Budapestnek és térségének van.**

Ezt csak tetézi, hogy a formális gazdasági keretek is nyugat felé fognak nyitni, az Európai Unióhoz való szorosabb kötődés megritkíthatja, esetenként „lezárhatja”, a gazdasági térszerkezet kapcsolódásait hosszabb távon a déli és északkeleti, rövid távon a keleti irányba. **A magyarországi az Európai Unió gazdasági térszerkezetének földrajzi és gazdasági szempontból is perifériája-félperifériája lesz.** Azonban e jelenlegi hátrányos, perifériális helyzet későbbiekben lehetőséget fog jelenteni, évtizedek múlva kapocsként funkcionálhatunk majd Kelet- és Délkelet-Európa felé. Emellett idővel, a keleti-európai térségek gazdasági fejlődése révén kibővülő gazdasági térben egy kibővülő centrumtérség határterületét jelenthetjük majd.

2.1.2. Makroregionális és regionális különbségek Európában

A térszerkezetek feltárása szorosan kötődik a különböző társadalmi, gazdasági jelenségek területi egyenlőtlenségének vizsgálataihoz. Ez Európában nemcsak tudományos munkákban, hanem a különböző európai uniós dokumentumokban (pl. kohéziós jelentések) is fellelhető. Azonban, hogy az e fejezetben (II.2.) leírt vizsgálati eredmények jól adaptálhatóak legyenek, szükséges ismertetnünk, hogy milyen módszertani háttére és milyen problémái vannak a kérdésnek.

Az elemzések módszertani kérdései

A területi egyenlőtlenségek vizsgálatának területi kerete a régiók szintje, mely Európában egyet jelent a NUTS-rendszerrel. Vizsgálatainkhoz választott területi szint (melynek egységei a térszerkezet elemei, ld. I.2. fejezet) az adatok elérhetősége miatt **NUTS 2**, egyes esetekben a **NUTS 3** szint. Adatforrásként az évente megjelenő Regionális Statisztikai Évkönyveket (Eurostat), a REGIO adatbázist, valamint az interneten elérhető európai uniós adatbázisokat használtuk (*M1. táblázat*). A elemzések előtt ki kell térnünk arra problémára, hogy **fenntartásokra kötelez az eredményekkel szemben a területi beosztások különbözősége az egyes országokban.**

Ismert, hogy az EU területi beosztásának jegyzéke, a **NUTS** a tagállamok javaslatai és jóváhagyása alapján született az EU statisztikai hivatalának keretein belül, elsődlegesen abból a célból, hogy az integrációnak egy egységes – országos szint alatti – területi felosztása álljon a rendelkezésére, és ehhez a továbbiakban regionális adatbázist lehessen kapcsolni. A jegyzék döntően a tagállamokban már meglévő területi szintekre épített, azonban ennek a rendszernek a létrehozása egyes országoknál nemcsak a már meglévő szintek besorolását, hanem új, alapvetően tervezési-statisztikai célú területi szintek létrehozását is megkövetelte. A jegyzék lényeges jellemzője, hogy az országok azonos területi szinteken szereplő régiói között jelentős eltérések vannak közigazgatási szempontból. Azonban ennél esetünkben az összehasonlíthatóság másik oldala a lényegesebb: az azonos területi szinten szereplő térségek mind területüket, mind népességüket nézve jelentős különbségeket mutatnak. A NUTS egy heterogén területi rendszer, ha például a NUTS 2 szintet vizsgáljuk (211 egység), akkor kiderül, hogy a terület esetén – a szélsőséges eseteket (terület: Ceuta és Mellila régió (31 km²), Brüsszel (161 km²), London belső területe (321 km²) stb. ill. Kasztília és León (94 193 km²), Észak-Finnország (136 068 km²), Észak-Norrland (154 312 km²); népesség: Åland (26 ezer fő), Valle d’Aosta (120 ezer fő), Ceuta és Mellila (136 ezer fő) ill. Île de France (10 900 ezer fő), Lombardia (9 000 ezer fő), Andalúzia (7 190 ezer fő)) leszámítva is – közel ötvenszeres, a népesség esetén pedig közel húszszoros különbség van a legkisebbek és a legnagyobbak között. Az európai sokszínűség, illetve a tagállamok szuverenitása (ti. minden ország ragaszkodott a saját területi felosztásának megtartásához) ebben a nagy differenciáltságban is megmutatkozik. Ezek az eltérések azonban kissé megkérdőjelezzik az országonként feltárt gazdasági-társadalmi különbségek összevethetőségét. Azonban itt meg kell elégedni ezzel a területi statisztikai felosztással, csak óvatosan kell interpretálni az eredményeket.

Területi és népesség szempontból jelentősen különböznek az egyes országok területegységei, régiói, számottevően eltérőek országonként például az átlagok, relatív szórások (*M2. táblázat*). Azonban az **Európai Unióban a különböző regionális vizsgálatoknál vagy az országok összehasonlítása esetén nem foglalkoznak ezzel a problémával,** elfogadják a területi beosztásokat (nem történnek kísérletek az összevetéseknél a területi szintek kompatibilisebbé tételére).

Ezek a differenciák erősen determinálják például a mért területi egyenlőtlenségek nagyságát. Azonban az Európai Unióban így vetik össze az országokat, ezért maradunk ennél a szemléletnél (a NUTS

rendszer minden kritika ellenére egyértelműen elfogadott rendszer), de nem szabad messzemenő következtetéseket levonni és nem szabad belekapaszkodni a konkrét számértékekbe, a trendek és nagyságrendek inkább az elfogadhatóak.

Szintén **problémás, hogy milyen időbeli összevetést lehet készíteni**, mivel az egységes, komplett adatbázisok szűkösek és ráadásul országonként a területi beosztások is változott(n)ak, s így a dinamikus egyenlőtlenségi vizsgálatok komoly korlátokba ütköznek.

A területi egyenlőtlenségek esetében a regionális különbségek alakulását időben is nyomon követhetjük az EU-ban. Ezt – már a térségek szempontjából is – több dolog is nehezíti. Egyrészt az újabb és újabb csatlakozó államoknak is be kellett illeszkedniük a rendszerbe (például korábban még a csatlakozást népszavazáson elutasító Norvégia területi rendszerét is kialakították, egyelőre feleslegesen). Az államok megnövelték az integráció területét, s egyben a NUTS egységek számát. Másrészről lényeges, hogy a területi beosztás egyes országokban megváltozott, s így például az időbeli összehasonlításnál vagy a múltban kell a jelen felosztást, vagy a jelenben kell a múltbeli területi felosztást reprodukálni, a kisebb, változatlan területű egységek adatainak aggregálásával. A változások között találunk olyat, hogy az ország regionális felosztása jelentősen átalakult. 1986-ban Görögországban – a kisebb területi egységek, a nómoszok (51) bolygatása nélkül – a korábbi 9 helyett 13 régiót alkottak (NUTS 2). Ezt megtehették, mivel a korábbi térségek is csak tervezési-statisztikai céllal születtek az 1960-as években, s így nem voltak olyan történelmi-közigazgatási gyökereik, s így „helyi gazdáik”, a térségeknek, melyek „ellenálltak” volna. Legutóbb, a szintén unitárius államnak titulált Nagy-Britanniában „szabták át” részben a régiókat. Mellettük találunk olyan esetet is, hogy egy régió ketté vált két NUTS 2-es régióra: például Olaszországban Abruzzo-Molise régióból Abruzzo illetve Molise, Belgiumban Brabant régióból Vallón- illetve Flamand-Brabant lett, illetve maga Írország vált szét két térséggé NUTS 2 szinten. Persze, ha csak a CECC országokban szétnézünk, az 1990-es években szintén számos átalakulást regisztrálhatunk az új területi szintek létrehozása vagy átszabása kapcsán (pl. Lengyelország, Szlovákia, Csehország stb.). Ezekben az országokban most „születnek” és talán maradnak meg hosszabb időre új területi szintek. A területi változások mögötti okok sokrétűek, egyes esetekben a területfejlesztés, a területi tervezés indokolhatja a változásokat.

A következő nagy kérdés, hogy milyen **mutatókat** lehet használni a gazdasági térszerkezet vizsgálatához. A gazdaság szempontjából kiemelt szerepe van a **GDP-nek**, mely a **gazdasági értéktermelés mérőszáma**, és ennek **egy főre jutó értéke** pedig, mint a **gazdasági fejlettség indikátora** jelenik meg. A mutató dominánsan a gazdasághoz kötődik, mégis használják az általános értelemben vett fejlettség mérőszámaként is.

A gazdasági fejlettség, hasonlóan a tágabb értelmű fejlettséghez, egy többdimenziós, többmutatós jelenség, melynek számszerűsítése ezen felül hely-, idő- és társadalomfüggő. Emiatt több különböző oldalról közelíthető, s így a hozzá rendelhető indikátorokat számos tényező befolyásolja. Jelenleg a fejlettség klasszikus, világszerte elfogadott mérőszámai a GDP és a GNP, azaz a társadalom és a gazdaság által produkált „érték”, illetve annak egy főre jutó értékei. Ezek előnye – többek között –, hogy mértékegységük hétköznapi: nemzeti valuta, illetve az összehasonlíthatóság érdekében gyakran dollár vagy Európában az euró. (Az összehasonlíthatóság miatt gyakran vásárlóerőparitáson is megadják a mutatók értékét.) Míg a GNP országos szinten mért mutató, így kedvelt indikátora számos nemzetközi szervezetnek (OECD, ENSZ stb.), addig a GDP-t használják országon belüli fejlettségi egyenlőtlenségek mérésénél is, azaz regionális szinten is elterjedt mutató (hívják ezen a szinten GRP-nek [Gross Regional Product] is). Azonban a GDP inkább a gazdasági termeléshez, illetve fejlettséghez köthető, mint az általános értelmű fejlettséghez. Emiatt az ENSZ az 1990-es években a GDP és a GNP mellett egy új mutatószámot, az ún. HDI-t is bevezette, amely tartalmában elszakad a jövedelemszintekre korlátozódó fejlettségi mutatóktól, mivel a jövedelemszint mellett a várható élettartam, az iskolázottság is szerepet kap a komplex mutató kiszámításakor. Előnye az előzőekkel szemben, hogy időben stabilabb, nincs kitéve annyira a gazdaság konjunkturális ingadozásainak, és a fejlettség többoldalúságát kívánja reprezentálni a társadalmi indikátorok bekapcsolásával. Hátránya,

hogyan regionális szinten – a számbavehetőségi, adatmérési problémák miatt – nehezen és fenntartásokkal realizálható.

A legtöbb európai ország esetében a GDP az elfogadott mérőszám, és ha rendelkezésre áll az adott területi szinten, akkor kevésbé jellemző a komplex mutatók előállítása, inkább csak tudományos kutatások céljából. A **területfejlesztésben**, például a támogatható térségek lehatárolásánál, gyakorta az egyszerűség és könnyen az értelmezhetőség a vezérlőelv, emiatt **közkedvelt mutató az egy főre jutó GDP** (nehéz „elmagyarázni” a térségeknek, illetve azok vezetőinek és lakosainak, hogy azért nem jutnak támogatáshoz, mert pl. magas a faktorértékük, ha faktoranalízissel mérik a fejlettséget.) Az **Európai Unióban** is a gazdasági értéktermelés mérőszáma – leginkább az összevethetősége miatt – a GDP, a fejlettség és a gazdasági fejlettség mérőszámaként pedig az **egy főre jutó GDP-t** használják (euróban, illetve vásárlóerőparitáson (PPS)) országos és regionális szinten). Közkedvelt mutató, és többek között a közösségi regionális politikában az 1. célkitűzéshez (objective) rendelt jelzőszám.

Magyarország esetében a fő problémát az jelenti, hogy kistérségi szinten nem áll rendelkezésre GDP adat, így a gazdasági fejlettséget, a gazdasági térszerkezetet nem lehet e területi szinten ezzel a mutatóval mérni, hanem komplex mutatókat kell előállítani (de léteznek becslések a kistérségi GDP-re). Azonban ez **európai szinten, illetve az európai országok esetében** rendkívül nehezen kivitelezhető, ellenben **NUTS 2 és 3 szintre rendelkezésre állnak a GDP adatok**, s így e mutatóval közelíthető a gazdasági térszerkezet.ⁱ

A GDP-t önmagában egy komplex gazdasági mutatónak tekinthetjük, mivel a gazdaság különböző ágazatainak értéktermelését foglalja magába. A mutató azonban csak az értéktermelésre összpontosít, s így a gazdaság egyéb szegmenseit (pl. foglalkoztatás, értékesítés, export stb.) nem fedi le. Ennél komplexebb mutatóval jobban lehetne közelíteni a gazdasági térszerkezethez. Ez azonban itt az összevethetőség miatt nehézkes, másrészt általában igaz, hogy kellően nagy elemszám esetén szoros a kapcsolata a mutatónak, más komplex gazdasági indexekkel, illetve az egyes jelzőszámokkal.

A területi egyenlőtlenségek mérésére számos területi egyenlőtlenségi mutató használható. Legismertebbek a statisztikában használatos relatív szórás, de több munkában is fellelhető a Hoover-index.

Azon túl, hogy a társadalmi-gazdasági jelenségekhez tartozó regionális szintű mutatókat és adatokat, s így a jelenségek területi egyenlőtlenségét ábrázoljuk (pl. diagramokon, térképeken), emellett számszerűsíthetjük is különböző, ún. **területi egyenlőtlenségi mutatókkal**. Az Európai Unióban készülő helyzetfeltárásoknál is, a grafikus szemléltetésen mellett, különféle statisztikai módszereket hívnak segítségül és különböző számításokat végeznek a területi egyenlőtlenségek mérésére (pl. a statisztikában ismert súlyozott relatív szórást vagy a Lorenz-görbét). A területi egyenlőtlenségi indexek használatát az elemzésekben mindenneelőtt az indokolja, hogy bár a területi adatok – akár több időpontra vonatkozó – térképezése az adott jelenség területi egyenlőtlenségéről érzékletes, vizuális információt ad, de önmagában nem teszi lehetővé a regionális differenciáltság mértékének, illetve, ami a regionális politikában rendkívül fontos, az egyenlőtlenség változásának a megítélését. Például a fejlettség szempontjából egy-egy kiugró térség még nem biztos, hogy nagy differenciáltságot okoz (gondoljunk Luxemburgra, az ország kicsiny népességszáma miatt nincs különösebb jelentősége messze kiemelkedő fejlettségének a Közösségen belül).

A relatív szórás mellett a Hoover-index az egyik legelterjedtebb, legáltalánosabban használt területi egyenlőtlenségi mutató. Elméleti minimuma zérus, maximuma 100, mértékegysége a %. Két mennyiségi ismérvi területi elterjedésének egymáshoz viszonyított különbségét tudjuk vele mérni. Azt mutatja meg, hogy az egyik vizsgált ismérvi, társadalmi-gazdasági jelenség mennyiségének hány

százalékát kell a terület egységek között átcsoportosítanunk ahhoz, hogy területi megoszlása a másik jellemzőével azonos legyen. A területi kutatásokban leggyakrabban a népesség területi eloszlásával vetjük össze különféle társadalmi-gazdasági tartalommal bíró mennyiségi ismérvek eloszlását.

Hoover-index:

$$h = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - f_i|}{2} \quad \text{ahol: } x_i \text{ és } f_i \text{ két megoszlási viszonyszám, melyekre fennáll a két alábbi}$$

egyenlet:

$$\sum x_i = 100; \sum f_i = 100$$

A különböző indexek segítségével mért területi egyenlőtlenségek összevethetőségének három útján járhatunk, attól függően, hogy a hol, mikor, mit mérünk közül melyik az eltérő. Lehet egy térségben egy jelenséget két időpontban vizsgálni, lehet egy térségben két jelenség területi egyenlőtlenségét egy időpontban vizsgálni, és lehet két térségben egy jelenséget, egy időpontban mérni. Ez utóbbi a legproblémásabb.

Azonban nemcsak a fejlettség jelenségének mérése, de a fejlettség területi egyenlőtlenségének számszerűsítése sem egyszerű. **Számos index** ismert és használatos, melyek a különböző számítási menetek révén, **nem vezetnek teljesen egyező eredményre**. Ez abból a szempontból lényeges, hogy egy-egy dokumentumban nem mindegy, hogy melyik módszerrel és eredményeivel dolgozunk, hiszen így kismértékben eltérő képet rajzolunk a vizsgált térről, terekről (pl. az EU-ban a relatív szórás az elterjedt mutató, mely szerint Magyarország NUTS 2 szinten az ötödik legrosszabb helyzetű ország, ugyanakkor a Hoover-index szerinti mérésnél pedig a legrosszabb pozíciójú).

Az eltérő számítási metódus kismértékben eltérő eredményekre vezethet: a relatív szórás és a koncentrációs mutató esetében a négyzetre emelés miatt, ha egy-egy régió értéke számottevően eltér – a relatív szórásnál az átlagtól, a koncentrációs mutató esetében pedig a többi térség értékétől (nagyobb hányadát összpontosítja a jelenségnek) –, akkor az jelentősen megnöveli a mutató értékének nagyságát. A Hoover-indexnél nincs ilyen „jelenség”, mivel a százalékos eltéréseken van a hangsúly, ugyanakkor viszont nincs az eltérés viszonyítva a két alapértékhez, így más oldalát mutatja az egyenlőtlenségnek. Emiatt részben eltérő rangsorokkal találkozhatunk.

Makroregionális különbségek

Az Európai Unió makroregionális tagolódásánál nem árulunk el nagy titkot, ha kimondjuk, hogy a **bővítés után az Unióban a fejlettség területi egyenlőtlensége átalakul**. Egyrészt megnő a területi egyenlőtlenség nagysága: ez regionális szinten (NUTS 2) közel másfélszeres is lehet (2. táblázat). Fontos kiemelni, hogy ekkora változást egyetlen korábbi bővítési folyamat sem eredményezett. Ha az egyenlőtlenségek időbeli alakulását nézzük, megállapíthatjuk, hogy az 1980-as, 1990-es években az integrációban gyakorlatilag nem csökkentek regionális szinten az egyenlőtlenségek, mindösszesen országos szinten realizáltak fejlettségi közeledést. Hiába a kohéziós politikai, nem történt kiegyenlítődé, de pozitívként kell kiemelni, hogy távolodás sem zajlott le (egyrészt tartják pozícióikat egyes térségek, másrészt a lassú lesüllyedések és felemelkedések arányban állnak egymással).

Ha a közelmúlt folyamatait nézzük, akkor érdemes kiemelni, hogy az 1990-es második felében míg az Unióban nem történt érdemi változás, addig a kibővített térben kisebb közeledés (nivellálódás) történt, köszönhetően több kelet-közép-európai térség lassú felzárkózásának. Ez az időszak inkább tágabb térségünk régióinak mozgását hozta (hozza), most kezdenek egyes térségek kilábalni a válságból.

Terület	Hoover-index (%) 1995	Hoover-index (%) 2000
EU	10,71	10,72
EU+CECC	16,92	16,55

Forrás: EC 2002 alapján saját számítás

2. táblázat: A gazdasági fejlettség területi egyenlőtlensége

A területi egyenlőtlenség átalakulásának másik szegmensét jelenti, hogy az előbb emlegetett térbeli reláció (centrum-periféria) az új tagállamok belépésével meg fog változni, mivel a kelet-közép-európai országok régiói az integráció keleti szomszédságában fekszenek, és döntő többségük fejlettségben jelentősen elmarad az uniós átlagtól. Új földrajzi dimenzió, a **nyugat-kelet ellentét válik az Unió térszerkezetének egyik fő jegyévé** a bővítés után. A következőkben ezt támasztjuk alá egy egyszerű modell segítségével.

A régiók földrajzi pozícióját egy ponttal, a székhellyel vagy a legnépesebb várossal (azok földrajzi koordinátaival) azonosítottuk. Az egyes régiókat földrajzi pozíciójuk alapján aggregáltuk, három térbeli irány szerint is: észak-dél, nyugat-kelet és centrum-periféria. Az aggregálásnál, térszerkezeti jellemzők utáni kutatásról lévén szó, a területi egyenlőséget választottuk. Kétféle területi keretre is megnéztük a térszerkezeti modellt: a jelenlegi és a bővítés utáni Európai Unió. (A centrum-periféria relációnál a pontok koordinátáinak számtani átlaga adta ki a geometriai középpontot, amihez viszonyítottuk a régiók pozícióját). Ezt a vizsgálatot NUTS 2 szinten tudtuk végrehajtani. A földrajzi pozícióik miatt itt kiemeltük az adatbázisból a kontinenstől távol eső régiókat (4 francia, 2 portugál, 1 spanyol térség.), s így összesen 257 területegységgel számolhattunk.

A három dimenzió (Észak-Dél, Nyugat-Kelet, Centrum-Periféria) közül a centrum-periféria szerinti mutatja a legmarkánsabb egyenlőtlenséget, mind a népességet, mind a GDP-t nézve a mai Európai Unió esetében (3. táblázat). Emellett közepes nyugat-kelet, és gyenge észak-dél ellentét figyelhető meg, nyugat és észak javára. Ha a kibővített Uniót nézzük, akkor az észak-dél megosztottság gyakorlatilag eltűnik, a centrum is veszít súlyából, viszont rendkívül megerősödik a nyugat-kelet ellentét, főleg a GDP esetében (4. táblázat).

	Terület (%)	Népesség (%)	GDP (%)
Észak	50,0	53,6	56,7
Dél	50,0	46,4	43,3
Nyugat	50,0	59,1	58,4
Kelet	50,0	40,9	41,6
Centrum	50,0	76,8	82,2
Periféria	50,0	23,2	17,8

Forrás: EC 2001 alapján saját számítás

3. táblázat: A népesség és a GDP makroregionális differenciái az Európai Unióban

	Terület (%)	Népesség (%)	GDP (%)
Észak	50,0	51,1	52,4
Dél	50,0	48,9	47,6
Nyugat	50,0	65,7	78,6
Kelet	50,0	34,3	21,4
Centrum	50,0	73,3	79,4
Periféria	50,0	26,7	20,6

Forrás: EC 2001 alapján saját számítás

4. táblázat: A népesség és a GDP makroregionális differenciái egy kibővített Európai Unióban

Ha az egy főre jutó GDP-t nézzük, akkor is szembeötlő, hogy mennyire más lesz a gazdasági térszerkezete a **leendő Európai Uniónak** (3. ábra). Az észak-dél ellentét kis súlyát is elveszti, a korábbi centrum-periféria viszonynál pedig erősebb lesz a nyugat-kelet ellentét. Azonban a centrum-periféria viszony is megmarad, kis mértékben még erősödik is, azaz **kettős makroregionális egyenlőtlenség fog fennállni**. Olyan térszerkezet áll elő, mint amilyen a jelenlegi Magyarország jellemezhető: **fejlett centrum-elmaradott periféria, fejlett nyugat-elmaradott kelet**.

	ÉSZAK – DÉL	NYUGAT – KELET	CENTRUM PERIFÉRIA
EU	105,9%	98,8%	107,1%
	93,2%	101,7%	76,6%
102,6 %	119,6%	108,4%	77,0%
97,3%	62,5%		
GDP/fő (PPS), EU15=100%, 1998			

Forrás: EC 2001 adatai alapján saját számítás

3. ábra: A fejlettség makroregionális egyenlőtlensége „Európában” (1998)

Regionális különbségek

Az Európa területi egyenlőtlenségeit kutató nagy számú külföldi és kis számú hazai szakirodalom bővelkedik a regionális különbségek különböző módszerekkel történő feltárásában. Egyrészt a különböző országokon belüli különbségeket kutatják (ld. II.2.2. fejezet), másrészt a teljes uniós teret vizsgálják regionális szinten, gyakran az alfejezet elején felvázolt modelleket „gyártva”. E vizsgálatokban szép számban találjuk az egy főre jutó GDP területi különbségeit elemző munkákat. (A területi egyenlőtlenségek regionális szintű közelítése egyre elterjedtebb, kilépett az európai tudományos és hivatali világ kereteiből. Ennek tartalmi háttérét az ún. „Régiók Európája” jelenti, azaz – képviselői, hívei szerint – a nemzetállamok kora lejárt, és a jövő a régióké. A technikai háttér pedig a regionális adatbázisok egyre használhatóbb mivolta jelenti.)

Azonban e munkákra nem jellemző, hogy a térbeliséget emelnék a középpontba. Mi a következőkben inkább erre vállalkoztunk, mivel **a gazdasági térszerkezetet a térbeliség oldaláról próbáljuk közelíteni.**

Azonban ki kell arra térnünk, hogy a térbeliség, mint magyarázótenyező elemzésénél nem feledkezhetünk meg arról, hogy ezekben a vizsgálatokban csak a térparamétereket szerepeltetjük, nem nézzük például az egyes társadalmi-gazdasági mutatók egymás közötti vagy más mutatókkal mérhető kapcsolatait, habár lehet, hogy például minden térparaméternél erősebb magyarázóerővel bír, valamely társadalmi, gazdasági jellemző.

Ha a magyar gazdasági térszerkezet az „európaiban” (EU15+CECC10) szeretnénk elhelyezni célszerű a térparaméterek szerepére helyezni a hangsúlyt, ami azt jelenti, hogy az egyes térparaméterek és a társadalmi-gazdasági jelzőszámok közötti kapcsolatokat érdemes feltárni.

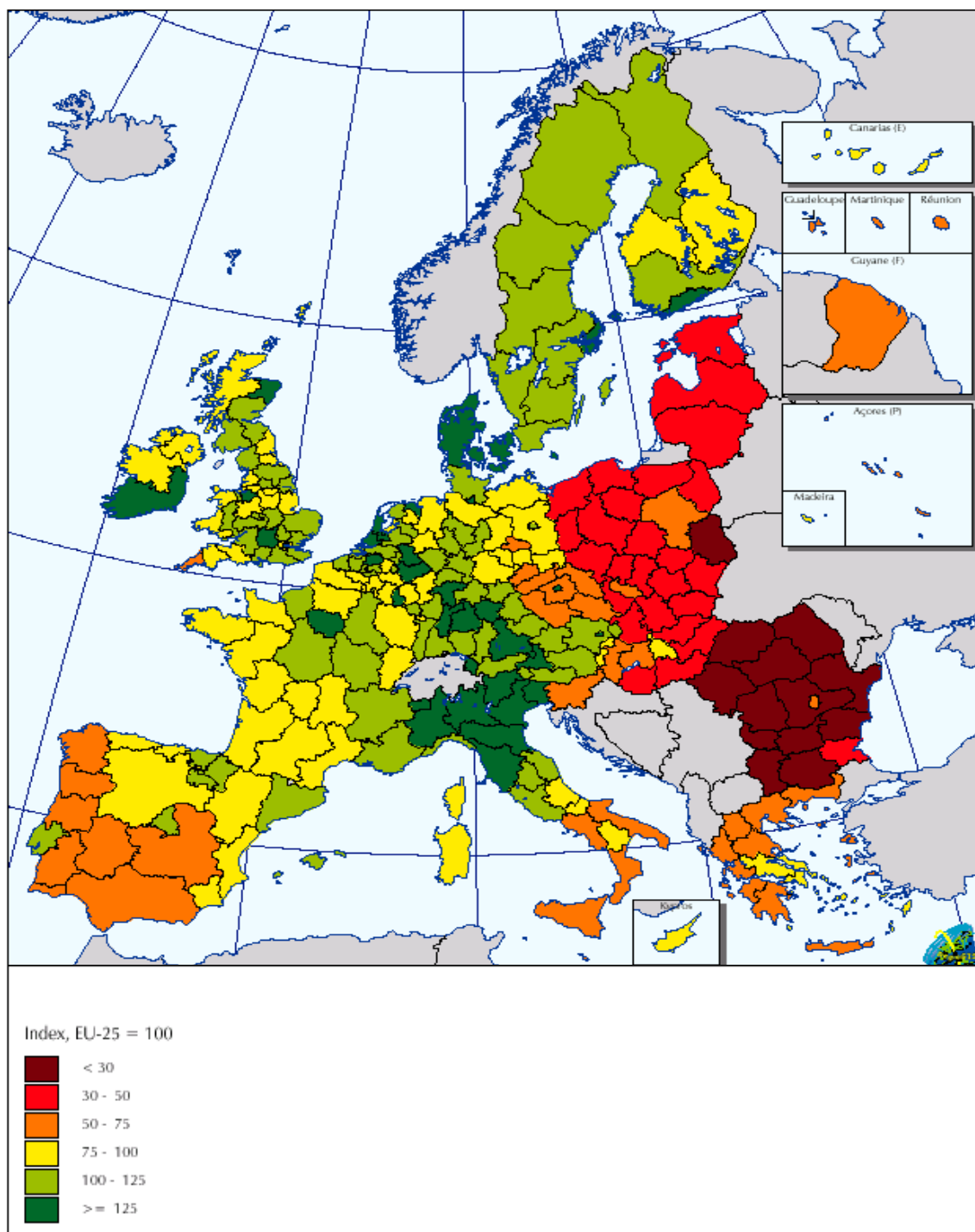
E vizsgálatoknál erősen determinálja a lehetőségeket a már korábban feltárt probléma, miszerint területi egységekkel (régiók) dolgozhatunk és kevés a folyamatokat leíró statisztikai jelzőszám. A statikus megközelítés dominanciája jellemzi a hazai, de a külföldi statisztikákat is, ritkák a térségek közötti társadalmi, gazdasági folyamatokat realizáló adatbázisok (a „térségmátrixok”). Ez kifejezetten igaz nemzetközi szinten, az egyes országok statisztikai hivatalainak – többek között – regionális adatait összefoglaló Eurostat adatbázisainál is csak elvétve találkozunk velük, például egyes Regionális Statisztikai Évkönyvekben lelünk a migrációra vagy az áruforgalomra adatbázisokat, de ezek is csak egy-egy országon belüli és nem az Unión belüli helyzetre adnak adatokat.

Ha az **egy főre jutó GDP-t (PPS) regionális szinten nézzük** megállapíthatjuk, hogy a fejlettségi rangsor élén (GDP/fő>140%, EU15=100%) – nem meglepő módon – a nagyvárosok, nagyvárosi térségek (Belső-London, Brüsszel, Hamburg, Bréma, Bécs, Stockholm, Uusimaa, Île de France), gazdag tartományok (Felső-Bajorország, Darmstadt, Utrecht) illetve Luxemburg helyezkedik el. Az átlagosnál fejlett térségek többsége részben nagyvárosi, fővárosi térség, részben az előbbieken emlegetett centrum térségei (4. ábra) (Kicsit csalóka, hogy észak-finn és svéd régiók is ide tartoznak. Azonban e térségek kedvező pozíciójának oka, hogy a kisszámú népességhez képest elég számottevő az értéktermelés (fapapíruzemek, bányák stb.), de messze nem olyan térségekről van szó, mint a sűrűn lakott magterület régiói.

Az uniós rangsor alján (<60%) görög (Jón-szk., Epírosz, Nyugat-Görögország, Peloponnészosz, Kelet-Macedónia & Trákia), spanyol (Extremadura), portugál (Azori szigetek, Észak-Portugália, Közép-Portugália, Alentejo), és francia tengerentúli (Réunion,

Guyane, Guadeloupe) régiókat találunk. Az elmaradott térségek döntően a perifériákon helyezkednek.

Ha a kibővített EU-t nézzük, akkor látható, hogy a CECC régiók közül néhány épphogy utolérte a sereghajtókat. Ez alól kivétel **Prága** (121%), **Pozsony** (97,9%), **Közép-Magyarország** (75,6%) és **Szlovénia** (67,2%), e régiók a **csatlakozó térség éllovasai**. Mögöttük cseh, valamint magyar régiók és Mazóvia (Varsóval) következnek, de értékeik a 60% alatt maradnak. A sereghajtók a román és bolgár régiók (<25%).

4. ábra: Az egy főre jutó GDP (PPS) regionális egyenlőtlenségei „Európában” 2000-ben

Forrás: EC 2003

A magyar régiók pozíciója EU-s viszonylatban kedvezőtlen (kivéve a központi térséget), de a CECC-ben viszonylag kedvező (5. táblázat). Közülük is, Közép-Magyarország, Nyugat- és Közép-Dunántúl emelkedik ki, ráadásul 1995-höz képest ők hárman még javítani is tudtak pozíciójukon.

	helyezés EU+CECC, 1995 (264 egység)	helyezés CECC, 1995 (53 egység)		helyezés EU+CECC, 2000 (264 egység)	helyezés CECC, 2000 (53 egység)
Közép-Magyarország	186.	3.	Közép-Magyarország	163.	3.
Nyugat-Dunántúl	222.	12.	Nyugat-Dunántúl	207.	6.
Közép-Dunántúl	228.	17.	Közép-Dunántúl	218.	8.
Dél-Alföld	231.	20.	Dél-Dunántúl	235.	24.
Dél-Dunántúl	232.	21.	Dél-Alföld	236.	25.
Észak-Magyarország	242.	31.	Észak-Magyarország	245.	34.
Észak-Alföld	243.	32.	Észak-Alföld	246.	35.

Forrás: EC 2001 és 2003 adatai alapján saját számítás

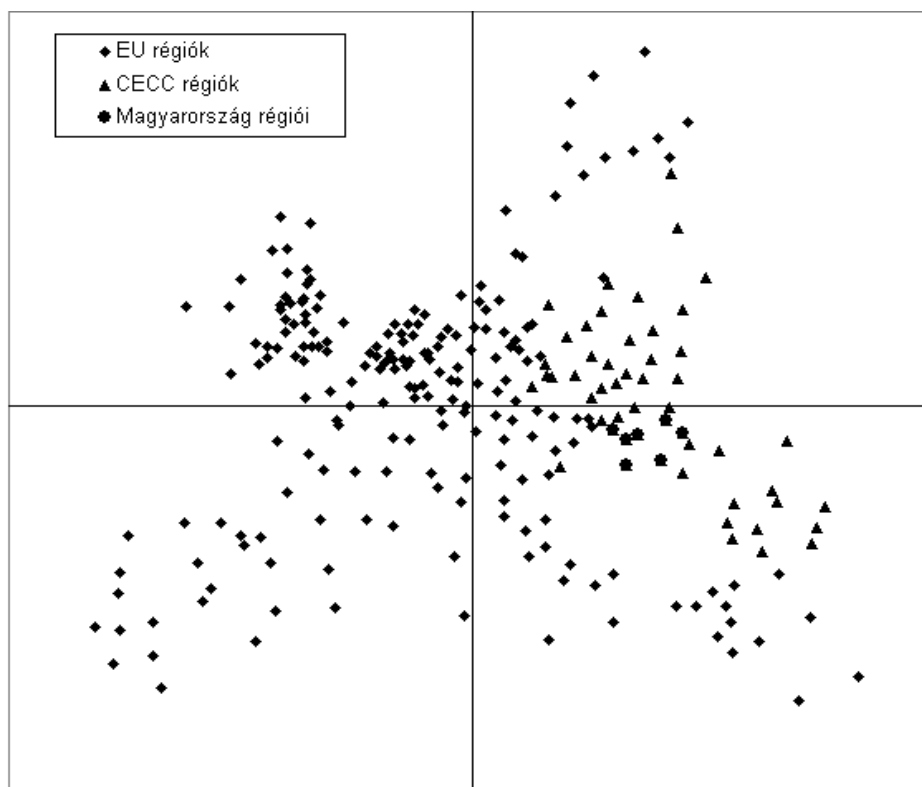
5. táblázat: A magyar régiók „versenypozíciója” az egy főre jutó GDP (PPS) alapján

Térszerkezeti vizsgálat Európára

Az együttes **térszerkezet vizsgálatához** (ld. I.2. fejezet módszere) a földrajzi helyzet különböző térparaméterei közül **a földrajzi irányt, a határ menti fekvést, a gazdasági centrumtól való távolságot és a szomszédságot választottuk**. Az alapot a régiók földrajzi pozíciójának meghatározása és számszerűsítése jelentette.

A régiókat pontokkal úgy azonosítottuk, hogy a régió központját (székhelyét vagy ennek hiányában a legnépesebb városát), és annak földrajzi koordinátáit vettük. Azonban, hogy a pontok távolsága ne fokokban, hanem kilométerben legyen értelmezhető, így koordinátaikat transzformáltuk (5. ábra).

A határmenti fekvés – térképek alapján – könnyen azonosítható volt. Itt a számszerűsítésre a Dummy-indexet használtuk (például tengerparti fekvés=1, nem tengerparti fekvés=0). Gazdasági centrumnak – pontként való értelmezhetősége miatt – a GDP súlypontját választottuk. A gazdasági súlypont Európa esetén valós tartalommal rendelkezik, mivel a fejlett magterület Európa központi részén fekszik, és a súlypont ennek „közepére” esik. Külön paraméterként teszteltük a fő választvonalat, az Unió tagságot (ami politikai értelemben „Nyugat-Kelet”, de a térben is nagyjából választvonalaként jelenik meg), a Dummy index segítségével pedig tagság=1, csatlakozási szándék=0.

Forrás: saját szerkesztés

5. ábra: „Európa” regionális ponttérképe

A kapcsolatokat **korrelációs együtthatók** segítségével számszerűsítettük (6. táblázat). Azonban „Európa” mellett külön megnéztük, hogy csak az EU és csak a csatlakozásra váró országoknál mekkora szerepe van az egyes térparamétereknek. A vizsgálat célja az volt, hogy megállapítsuk mely térparaméterekkel állapítható meg kapcsolat, hogy ezután regresszió segítségével vizsgálhassuk a „térbeli trendet”, és azt, hogy vajon a magyar régiók hogyan igazodnak e trendekhez. (Az egy főre jutó GDP mellett más, a gazdasághoz köthető mutatókat is be lehet emelni a vizsgálatba: aktivitási ráta, munkanélküliségi ráta, mezőgazdaságban, iparban, szolgáltatásban dolgozók aránya stb., de ezektől itt eltekintettünk.)

GDP/fő (PPS)	Észak- Dél	Nyugat- Kelet	Tenger	Országhatár	EU határ	Súlypont	Uniós tagság	Szomszéd
EU	0,34	-0,03	-0,04	0,01	-0,04	-0,43	–	0,52
CECC	0,12	-0,61	-0,16	-0,15	0,42	-0,33	–	0,59
EU+CECC	0,23	-0,44	0,04	-0,22	–	-0,48	0,68	0,79

Forrás: saját számítás

6. táblázat: *Kapcsolat a térparaméterek és az egy főre jutó GDP között Európában (korrelációs együtthatók értékei)*

Az észak-déli pozíció nem mutat jelentősebb kapcsolatot a gazdasági fejlettséggel. A **kelet-nyugati pozíció** viszont számottevő szereppel bír a csatlakozásra váró országoknál. Ennek oka, hogy e térség nyugati részei – az EU közelségéből eredően – általában hamarabb fejlődésnek indultak az 1990-es években. (Emiatt a teljes vizsgált térben is közepes kapcsolatot mutat.). A tengerpart mentiség – ezen a területi szinten – nem bír különösebb szereppel, akárcsak az országhatár. Külön kategóriaként megnéztük az **EU határokat** is, és a CECC országoknál közepes kapcsolatot mutat a fejlettséggel.

Az országhatár egy részletesen kutatott, kiemelt térparaméter, mivel gátját jelentheti a határmenti térségek társadalmi-gazdasági kapcsolatainak (például szélsőséges esetben vasfüggönyként, berlini falként jelent meg Európában). Az EU terében ez elméletileg és gyakorlatilag megszűnt a tőke, a munkaerő, az áru és a szolgáltatások szabad áramlásának megteremtésével. Azonban a már nem közigazgatási, de természetes határok (azaz az országhatár természetföldrajzi határ is volt egyben pl. folyó, hegygerinc) és az országok eltérő társadalom- és gazdaságpolitikája egyes tényezőknél még ma is kirajzolhatja a regionális térképeken az országhatárokat (nem véletlen, hogy külön szerepel, mint közösségi kezdeményezésű program az INTERREG, melynek célja a határmenti uniós térségek kapcsolatainak erősítése). A vizsgált mutatóknál nem találunk összefüggést ezen térparaméterrel az EU esetében. A CECC országoknál – a szabad áramlás hiánya ellenére – ezen a szinten szintén nem jellemző az országhatármenti fekvés szerepe, akárcsak a teljes térben. Azonban e tekintetben is igaz, hogy túl nagy egységekből áll a területi keret.

Az Európai Unióban és Európában a gazdaság és a társadalom számos jellemzőjében egy ún. centrum-periféria szerkezet figyelhető meg. Ennek szellemében megnéztük a **gazdasági súlyponttól való távolság** függvényében a jelzőszámot (mindhárom térenél a saját gazdasági súlypontjához viszonyítottuk térségeik pozícióját). Az integrációnál szépen kijött a fejlettségnél – a centrum-periféria szerkezet nagyvonalú alátámasztásul – egy közepes együtthatóérték. Európai viszonylatban szintén e két mutatónál jellemző a kapcsolat, mivel a CECC régiók elmaradottsága és a magterülettel való távolságuk csak fokozza a centrum-periféria relációt. Az **Uniós tagság** tesztelése során, nem meglepő módon, számottevő összefüggés jön ki.

Külön megvizsgáltuk a **szomszédsági kapcsolatot**, mint az előzetes számítások alapján – a vizsgált térparaméterek közül – az egyik leglényegesebbnek tűnő térbeli jellemzőt.

A szomszédsági kapcsolat mérésére a régiókhoz hozzárendeltük – az egyes mutatók esetében – szomszédjaik értékeinek átlagát. Eltekintettünk a „szomszédok súlyozásától”, habár például a határhosszal (mint a szomszédság „erejének” egyik megnyilvánulásával) lehetne finomítani az egyes értékeket, de a határok szerepe nehezen mérhető és vitatható (ti. egy rövid határhosszon is élénk kapcsolat lehet, például több autótűt, autópálya vezet át rajta, és egy hosszabb határszakasz, például egy hegygerinc, folyó is gátat jelenthet). A szigeteknél vagy a tengeren húzódó regionális határok alapján jelöltük ki a szomszédokat, vagy ha más ország régiója közelebb volt, akkor szomszédnak ezt, valamint az anyaország legközelebbi régióját vettük. A három térség (EU, CECC, EU+CECC) vizsgálatánál mindig csak a belső szomszédokat vettük.

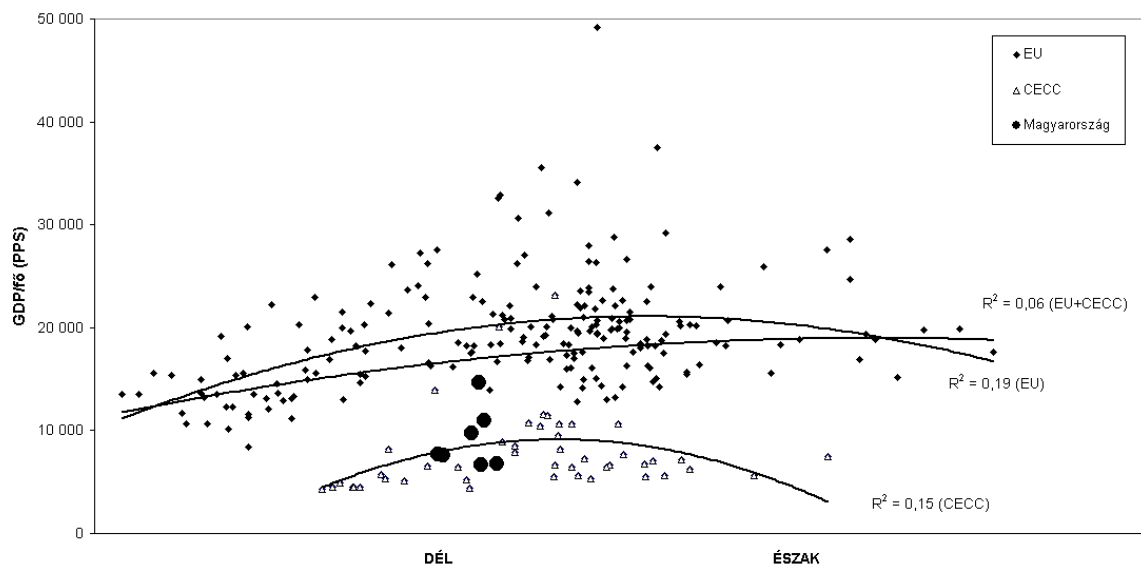
Mindhárom vizsgált tér esetében magas együtthatóértékeket találunk, azaz gyakorlatilag **a legmarkánsabb térségi jellemző a szomszédsági hasonlóság, hasonulás** (pozitív területi autokorreláció). Ez abban nyilvánul meg, hogy a szomszédos régiók értékei általában nem mutatnak jelentős eltéréseket, nem jellemző Európa regionális képére a mozaikszerűség. („Gazdagnak általában gazdag, szegénynek általában szegény a szomszédja.”) Egy-egy elütő „színfoltként” a perifériákon fellelhető nagyvárosi térségek jelennek meg, melyek más mutató (népsűrűség, szolgáltatásban dolgozók aránya stb.) esetében is „sasbércként” emelkednek ki környezetükből. E térségi hasonulás szülte és szüli a korábban felvázolt modelleket (kék banán, napfény-övezet stb.).

Az itt feltárt számottevő hasonulás is indokolja, hogy az egyedi térségi leírások mellett létalapjuk van a térbeli csoportosításoknak. Régiók társadalmi-gazdasági jelzőszámainak értékei, a hasonló vagy eltérő lokális tényezők mellett, térbeli tendenciákat mutathatnak, s így térbeli törvényszerűségek fogalmazhatóak meg. Azonban arról sem feledkezhetünk meg, hogy a regionális léptékben kidomborodott szomszédsági relációk elrejtik a kisebb egységek lokális mozaikszerűségét vagy éppenséggel hasonulását.

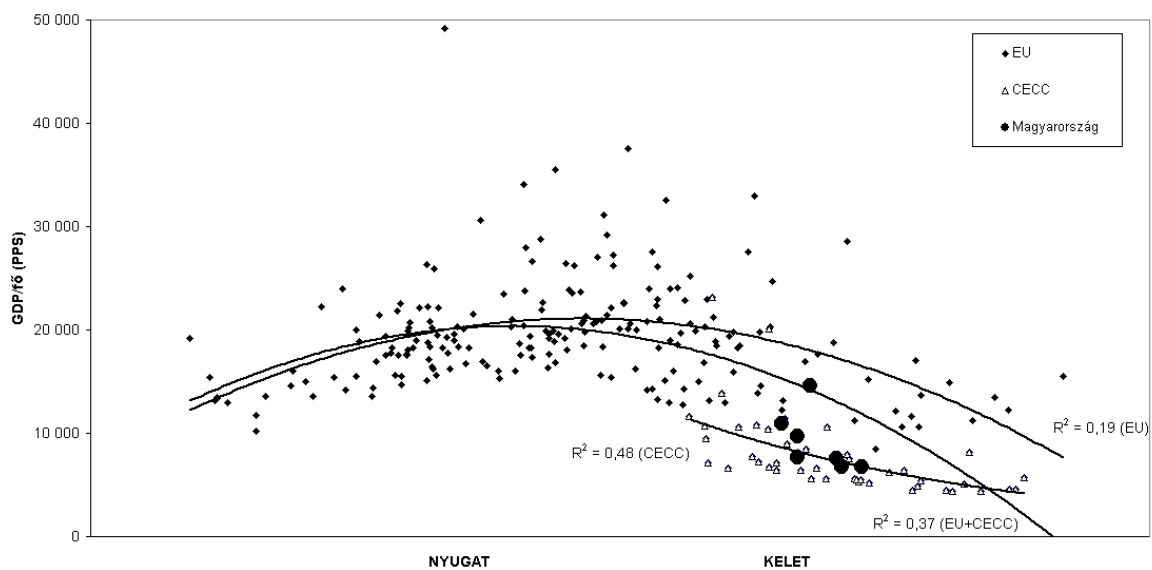
Ha más térparaméterekkel összevetjük, akkor megállapíthatjuk, hogy a szomszédsági hasonlóság a nyugat-kelet ellentétet és a centrum-periféria relációt „erősíti”: keletre illetve a központtól távolodva egyre alacsonyabb értékekkel találkozunk, de a változásra csak a kismértékű „ugrálás” a jellemző. (Jelentős törésvonalat, esésgörbét is tapasztalunk: az egykori vasfüggöny mára „fejlettségi lépcsőfokká” változott, itt, a „széthúzott függöny” két oldalán, a hasonlóság nem jellemző.)

Mint az I.2. fejezetben kitértünk rá, a korrelációs együttható nem tárja fel a nem lineáris kapcsolatokat, így egyes térparaméterekre **regresszióanalízissel** is közelítettünk a teljes európai teret nézve.

Ha a független változó a régiók nyugat-kelet pozíciója, a függő az egy főre jutó GDP, akkor kiderül, hogy a trendvonalak közül a fordított parabola magasabb R^2 értékkel bír (0,37), mint a lineáris (0,07) (6. ábra). Ez alapján a centrum-periféria modellre lehet asszociálni, és kevésbé a nyugat-kelet ellentétre. Azonban, ha hasonlóan az észak-dél pozíciót is megnézzük (7. ábra), kiderül, hogy miért csekély a centrum-periféria szerepe: ezen földrajzi irány szerint kb. 0,06-os R^2 -et ad a parabola trendvonala, azaz nem jellemző az észak-dél ellentét, s így a centrum-periféria ezen irány szerinti szerkezete (ennek oka, hogy a csatlakozó tagországok legnagyobb része ezen irány szerint „közepes” pozíciójú, tőle délre (Olaszország, Spanyolország stb.) és északra (Finnország, Svédország stb.) náluk fejlettebb országokkal találkozunk.)

6. ábra: Regionális fejlettség az Észak-Dél pozíció függvényében Európában

7. ábra: Regionális fejlettség a Nyugat-Kelet pozíció függvényében Európában

Magyarország régióinál döntően a keleti pozíció a meghatározó, és ez magában rejtje a centrumtérstől való közepes távolságot is. Ez az egyik fő térszerkezeti jegy: keletre „ereszkedő” fejlettségi lejtő közepén helyezkednek el régióink. E lejtő az osztrák-magyar határon törik meg élesen. **A másik meghatározó jegy a szomszédság: a magyar régiók CECC szomszédjai nagyságrendileg hasonló pozíciójúak,** nem úgy mint Ausztria tartományai (erről részletesen ld. II.2.3. fejezet). A szomszédsági jegy erős jellemző Európában, így azt is mondhatjuk, hogy gyakorlatilag kevés esélye van a kitörésre azon régióknak, melyeknek „rossz szomszédjai” vannak, a makrotérstégi környezet erősen determinál. Ez alapján nem prognosztizálható a magyar régiók extrém kiemelkedése környezetükből, inkább csak a makrorégió fejlődése hozhatja magával a térség, köztük Magyarország régióinak fejlettségi szintjének emelkedését.

A térbeliség magyarázószerepével kapcsolatban dilemmát jelent, hogy például a jelenlegi centrum-periféria modell vagy a kibővülő Európai Unióban előtérbe lépő nyugat-kelet ellentét mennyiben magyarázható a térparaméterek szerepével, és mennyiben csak az egyenlőtlenség pusztán térbeli vetülete. Az előbbi esetben felhozható, hogy a történelem folyamán Európában egyre északabbra tolódott a mindenkori centrumtérstég, mivel az új korszakok fejlődő térségei az előzőek perifériáin feküdtek. A jelenlegi az EU központjában fekszik, de vajon ez annak köszönhető, hogy a „nyugat-európai” országok közelítőleg egységes társadalma és gazdasága, valamint az Unió, azaz az egységes belső piac létrejött a legjobb, azaz centrális helyzetű térségeknek kedvez? Ebben az esetben tényleg magyarázóerővel bír a helyzet. Az utóbbi, a nyugat-kelet ellentét esetében egyértelműen egy politikai ok húzódik: a kontinens keleti fele a Szovjetunió érdekszférájába került a II. világháború után, és gazdasági fejlődése más úton indult el, mint a többi, kapitalista országé. Már e korszak előtt is valamilyen szinten perifériának számított e térség, hiszen az ipari forradalomtól kezdve az egyes társadalmi-gazdasági fejlődési trendek csak késve jutottak el ide. Azonban a szocialista berendezkedés, más, szintén perifériális helyzetű országokkal szemben évtizedek alatt lépéshátrányba hozta ezeket az országokat. A rendszerváltozás után, az egységes Európa felé haladva, tehát ez a térbeli ellentét, a nyugat-kelet inkább politikaként aposztrofálható. Azonban arról sem feledkezhetünk meg, hogy az országok keleti (nem déli, nem északi, pláne nem nyugati) pozícióik miatt kerülhettek a Szovjetunió érdekszférájába, tehát valójában ezen földrajzi pozíció mégiscsak determinálja például a fejlettséget, pontosabban determinálta egykor azokat a folyamatokat, melyek eredményeként ma, mint közvetett magyarázótenyező jelentkeznek a fejlettség regionális differenciáltságában.

Ha az európai gazdasági térszerkezet nézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy **Magyarország régiói köztes helyzetűek ebben a rendszerben.** Ezt megalapozza, hogy földrajzi pozícióik kedvezőbbek, mint keleti, déli, délkeleti szomszédjaiké vagy éppen a balti államoké. Nem vagyunk periférián, az EU magterülete földrajzilag közelebb van, és ez kedvező lehetőségeket nyújt a gazdasági fejlődéshez. Másrészt régióink gazdasági fejlettsége viszont jelentősen elmarad nyugati szomszédjaitól, habár kedvezőbb számos keletibb fekvésű CECC ország és DK-Európa térségeinek túlnyomó többségénél. A kettő közötti összefüggés nem a véletlen műve, mivel az elérhetőség jelenleg egy lényeges tényező a fejlettség területi alakulásában. Az 1990-es években az európai gazdasági térszerkezet átalakult: első lépésben egységesen összeomlott a keleti gazdasági blokk (drasztikus szakadék tárgongott Nyugat és Kelet között), majd az ezredfordulóhoz közeledve egyre több régió lábalt ki a vesztes helyzetből. Az évtized elején kisebbek voltak a differenciák a CECC régiók között, mára ez megnövekedett. A piaci viszonyok kezdik átvenni az uralmat, ami miatt több nyugati pozíciójú régió gyorsabb fejlődésnek indult, és a lassan kibontakozó nyugat-keleti lejtőt csak a fővárosi térségek (Mazóvia, Bukarest stb.) törik meg. Ezeknek köszönhetően a **kelet-közép-európai térség lassan elkezdett igazodni a centrum-periféria modellhez.**

2.2. MAGYARORSZÁG ÉS A SZOMSZÉDOS ORSZÁGOK EGYÜTTES TÉRSZERKEZETE

2.2.1. A fő makrogazdasági jelzőszámok

Elemzésünk első lépéseként röviden azt kell megvizsgálnunk, hogy **Magyarország** így egészében **hogyan illeszkedik a szomszédos országok, illetve egész Közép-Európa gazdasági térszerkezetébe**. Ennek leírásához a CESTAT adatait használjuk fel. Az adatbázis legnagyobb előnye, hogy a visegrádi országok mellett a román és a szlovén gazdasági folyamatok jelzőszámait is tartalmazza, ám semmiféle információt nem nyújt Horvátországról, Szerbiáról és Ukrajnáról. Ez utóbbit szinte teljes mértékben ki is hagyjuk tanulmányunkból, mivel rá vonatkozó megbízható adatokhoz nem tudtunk hozzájutni. Gyakorlatilag Horvátország is elemezhetetlen; ami gazdasági jelzőszámokat elő lehet állítani a horvát statisztikákból, azok is igen nehezen és nagy bizonytalansággal illeszthetők a meglévő CESTAT-adatokhoz és az Európai Unió statisztikáihoz. Jugoszlávia, illetve Szerbia gazdaságáról is csak közvetett módon, különböző publikációkból juthatunk némi információhoz.

Magyarország és a térség CESTAT-országainak néhány általános gazdasági jelzőszámát tartalmazza az 7. táblázat.

Év	HU	RO	SI	SK	CZ	PL
A GDP termelésének volumenindexe; 1995=100%						
1998	111,2	92,9	112,0	118,2	101,5	118,7
1999	115,8	91,8	117,7	120,4	101,2	123,5
2000	121,9	93,4	123,2	123,1	104,2	128,4
2001	126,5	98,3	126,9	127,1	107,9	129,9
Az ipari termelés volumenindexe; 1995=100%						
1998	129,0	100,0	105,8	100,0	108,2	127,0
1999	142,4	97,6	105,2	97,0	104,8	132,6
2000	169,1	101,9	111,8	105,9	110,4	142,0
2001	175,1	110,2	115,0	111,8	117,9	142,0

Forrás: Nagyné Pakula U. 2002. p. 70.

7. táblázat: Hazánk és néhány térség-béli állam általános jelzőszámai

A GDP termelésének növekedési üteme Lengyelországban volt a legmagasabb a vizsgált négy év során. Ám lényegesen nem marad tőle sem Magyarország, sem Szlovákia, sem Szlovénia. Ebben a tekintetben Csehország, de leginkább Románia járt be sajátos fejlődési pályát. Az ipari növekedés már sokkal nagyobb differenciákat mutat. Bázisindexünk szerint **a magyar gazdaság utolérhetetlen növekedést produkált ebben a néhány évben**, amit még csak megközelíteni sem tudott egy környező ország sem. A lengyel ipar fejlődése is figyelemre méltó, míg e tekintetben a másik négy ország semmi különöset nem produkált. További fontos kérdés azonban, hogy ez a gazdasági fejlődési ütem milyen hatással volt a foglalkoztatásra. Ezt mutatja meg a 8. táblázat.

Év	Gazdasági aktivitási ráta (%)					
	HU	RO	SI	SK	CZ	PL
1998	48,4	63,6	59,4	59,9	61,0	57,3
1999	49,6	63,4	57,9	60,0	61,0	n.a.
2000	50,0	63,2	57,9	60,3	60,4	56,6
2001	49,7	62,2	58,3	60,7	60,0	56,3
	Munkanélküliségi ráta (%)					
	HU	RO	SI	SK	CZ	PL
1998	7,8	6,3	7,9	12,5	6,5	10,6
1999	7,0	6,8	7,6	16,2	8,7	n.a.
2000	6,4	7,1	7,0	18,6	8,8	16,1
2001	5,7	6,6	6,4	19,2	8,1	18,2

Forrás: Nagyné Pakula U. 2002. p. 72.

8. táblázat: *A foglalkoztatottság jelzőszámai térségünk országában*

A gazdasági aktivitási ráta hazánkban lényegesen kisebb, mint a többi vizsgált országban, ez azonban nem járt együtt a munkanélküliségi ráta kiugróan magas értékeivel. Nálunk tehát az inaktivitás sokkal magasabb arányú, mint a térség egyéb államaiban. E tekintetben Románia rendelkezik a legjobb mutatókkal: itt a legmagasabb a gazdasági aktivitás szintje, a munkanélküliségi ráta pedig alig marad el Magyarország értékétől és nem sokban különbözik Szlovénia jellemzőitől.

Témánk szempontjából még az nagyon fontos kérdés, hogy ezek az országok külkereskedelmük mekkora hányadát bonyolítják le egymás között. A CEFTA-ra vonatkozóan ezt mutatja be a 9. táblázat. Mint láthatjuk, a vizsgált országok külkereskedelmük 1/10-ét, maximum 1/5-ét bonyolítják le egymás között. A régió országainak legfontosabb külkereskedelmi partnere az Európai Unió. Magyarország esetében például a 2001. évi import mintegy 60%-a az EU-ból származott, az exportnak pedig kb. 3/4-e oda irányult.

Behozatal								
	CEFTA az összes behozatal %-ában	HU	RO	SI	SK	CZ	PL	BG
A CEFTA összesen %-ában								
HU	7,9	–	13,6	6,3	22,6	26,8	29,1	1,6
RO	9,9	39,0	–	4,4	9,1	17,9	17,9	9,9
SI	9,5	32,6	8,8	–	14,8	25,7	14,9	3,2
SK	22,6	11,3	1,0	2,7	–	66,8	14,4	0,3
CZ	12,6	13,8	1,2	4,5	42,8	–	29,9	0,6
PL	7,4	21,3	3,4	7,1	20,2	46,4	–	1,6
BG	7,6	14,4	34,1	6,4	6,4	20,4	18,4	–
Kivitel								
	CEFTA az összes kivitel %- ában	HU	RO	SI	SK	CZ	PL	BG
A CEFTA összesen %-ában								
HU	9,0	–	27,9	11,2	14,9	20,1	22,1	3,8
RO	7,1	46,0	–	8,1	4,0	4,5	12,4	25,0
SI	8,0	21,1	7,9	–	11,2	22,7	32,7	4,3
SK	30,1	17,9	3,3	3,3	–	55,4	19,3	0,9
CZ	17,0	11,1	4,1	3,9	47,3	–	30,5	1,7
PL	8,7	24,0	7,2	4,0	16,4	45,5	–	2,9
BG	4,8	13,5	52,1	7,9	3,6	8,9	14,0	–

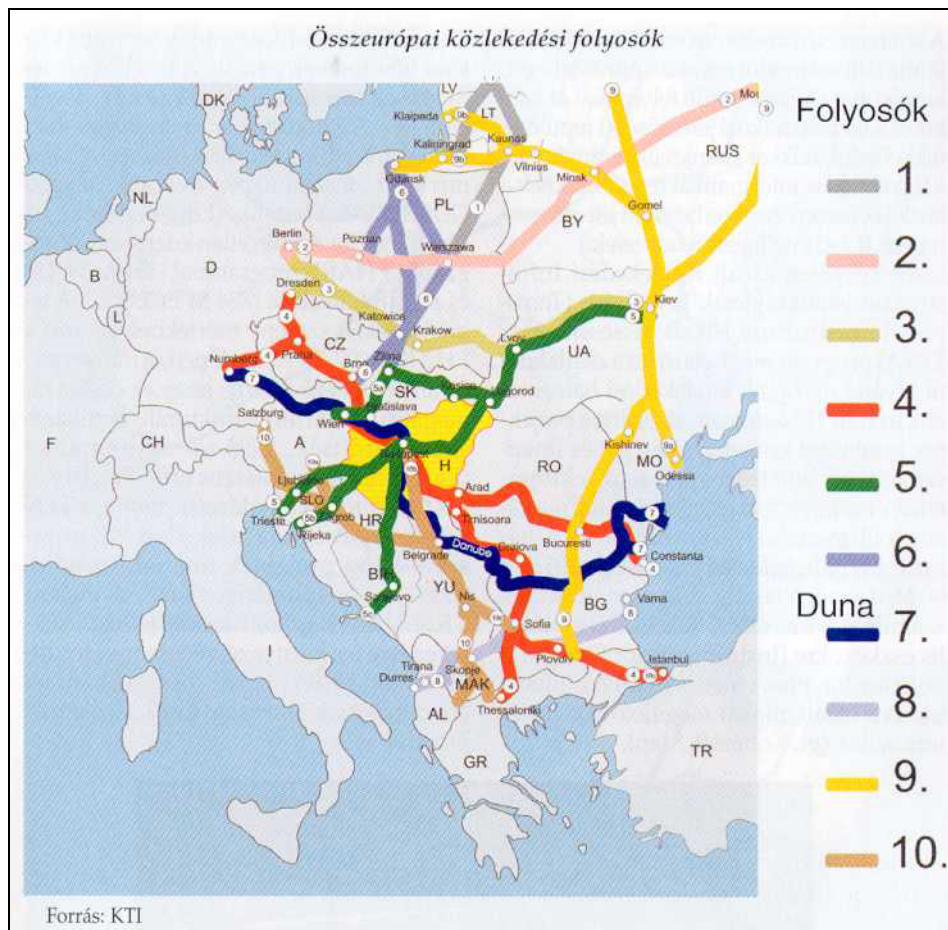
Forrás: Nagyné Pakula U. 2002. pp. 76-77.

9. táblázat: A CEFTA-országok egymás közötti kereskedelmének fő jelzőszámai, 2001.

A CESTAT adatai alapján azt mondhatjuk, hogy a vizsgált országok a CEFTÁN belüli külkereskedelmük meghatározó részét a régió belüli szomszédjaikkal bonyolítják le. Nagyon jelentős az import és export egymás közötti hányada Szlovákia és Csehország esetében, de a cseh-lengyel és román-magyar kapcsolatok is szembetűnőek. A hét vizsgált ország közül **Magyarország külkereskedelme a legdiverzifikáltabb**: nincs olyan CEFTA-tag, amely kiugróan magas arányt képviselne hazánk importjából vagy exportjából. Ez térségünk együttes térszerkezete szempontjából fontos megállapítás, hiszen a térszerkezetet működő kapcsolatok alakítják ki és tartják fenn. Regionális szinten ugyan nem tudjuk azonosítani e relációkat, az országos árumozgások azonban sok mindent elárulnak számunkra. Érdekes módon két olyan országgal, Csehországgal és Lengyelországgal állunk legszorosabb külkereskedelmi kapcsolatban, melyek földrajzilag nem szomszédosak velünk. Románia felé exportunk nagyon jelentős, míg Szlovákia importunkból részesedik jelentős mértékben. Szlovéniával fennálló kapcsolataink ezeknél lényegesen kisebb volumenűek.

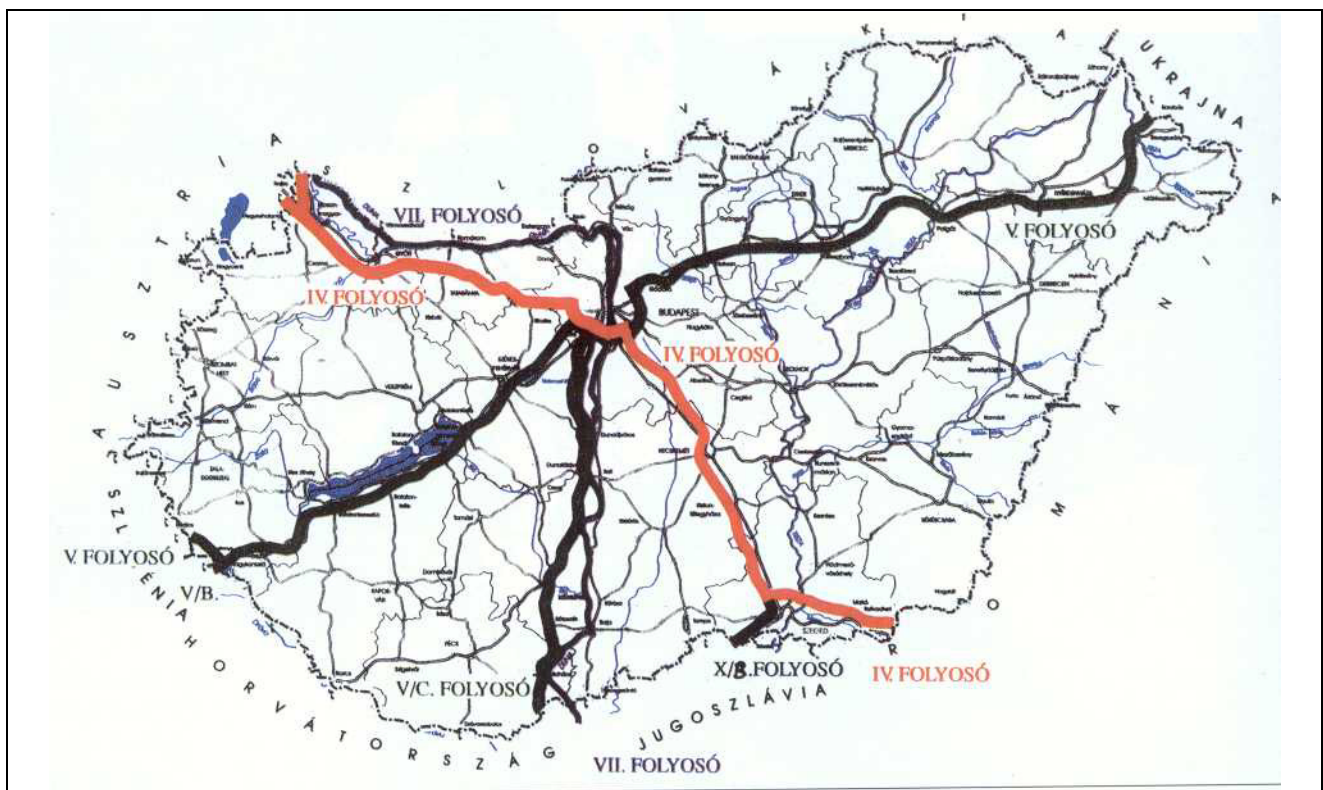
2.2.2. Közlekedési kapcsolatok a térségben

E felvázolt külkereskedelmi kapcsolatok túlnyomórészt *nemzetközi főközlekedési útvonalakon*, közlekedési folyosókon zajlanak le. Ezek tehát igen fontos szerepet játszanak az egységes közép-európai, sőt összeurópai térszerkezet működtetésében. Regionális szempontú vizsgálatoknál is lényeges szerephez jutnak, hiszen ezek biztosítják a határok két oldalán lévő területek közti kapcsolatok legfontosabb áramlási lehetőségét. E főközlekedési útvonalak e fontos tulajdonságát az Európai Unió, valamint a csatlakozni kívánó országok is felismerték. Az EU mai tagállamai a TEN rendszer életre hívásával válaszoltak a felmerült kérdésekre, 2010-ig célul tűzve ki 14 nagyszabású projektum megvalósítását, melyek révén egységesebbé válik az Unió közlekedési hálózata, így térszerkezete is. Ezzel egy időben a csatlakozásra váró országok, de tulajdonképpen egész Kelet-Európa területére vonatkozóan is megjelölték azokat a fő szállítási útvonalakat, térszerkezeti kapcsolódási pontokat, melyek fejlesztése prioritást élvez napjainkban és a következő években is. 1994-ben Krétán, a II. Páneurópai Közlekedési Konferencián kilenc ilyen folyosót terveztek meg, melyet 1997-ben Helsinkiben, a következő ilyen konferencián még egy további tizedikkel is kiegészítettek. Ezek az ún. Összeurópai közlekedési folyosók (közkeletű nevükön „helsinki-folyosók”). E konferencia óta a TEN és a helsinki-folyosók együttes rendszerét értelmezzük páneurópai közlekedési hálózatként. A tíz helsinki folyosót mutatja be az *1. ábra*.

Forrás: Közlekedéstudományi Intézet alapján idézi Czombos – Zsolnay, 2000.

8. ábra: Összeurópai közlekedési folyosók

Forrás: Hamarné Szabó M. 1999, p. 14.

9. ábra: Helsinki-folyosók Magyarországon

E folyosók Magyarországot a korábbinál frekvenciáltabb helyzetbe hozták. A hazánk földrajzi fekvéséből adódó tranzit szerep nyert megerősítést azáltal, hogy az ország területét ma négy helsinki folyosó érinti. Ezek közül egy – a VII. számú – maga a Duna, a másik három viszont közút (9. ábra). Ezek:

A IV. Helsinki folyosó: Berlin/Nürnberg - Prága - Pozsony/Bécs - Budapest-Konstanca/Szaloniki/Isztambul.

Az V. Helsinki folyosó: Velence - Trieszt/Koper - Ljubljana - Budapest - Ungvár - Lvov.

– Az V/B. Helsinki folyosó: Fiume - Zágráb - Budapest.

– Az V/C. helsinki folyosó: Plocse - Szarajevó - Eszék - Budapest.

A X/B. Helsinki folyosó: Budapest - Újvidék - Belgrád. (Hamarné Szabó M. 1999, Molnár L. 2000)

A hazánkat érintő páneurópai közlekedési folyosók elsősorban észak-déli irányultságúak és alapvetően igazodnak a már meglévő autópályákhoz és fő vasútvonalakhoz. A IV. folyosó, mely majdan Berlint köti Isztambullal, Magyarország szempontjából pillanatnyilag a legfontosabb főközlekedési útvonal. Legalábbis nyugati, az M1-es autópálya és a Budapest-Hegyeshalom vasútvonal révén már kiépített része, hiszen ez köti össze hazánkat a mai Európai Unióval. Jugoszlávia szétesésével és a szerbiai helyzet normalizálódásával azonban néhány éven belül erősen fel fog értékelődni e folyosó Balkánra irányuló része is. A ma hatalmon lévő magyar kormány nagy infrastrukturális beruházásaival az V. folyosót preferálja, itt zajlanak ma az autópálya-építkezések. E döntés létjogosultsága elvitathatatlan, hiszen ez a folyosó csak nagyon rövid szakaszban áll készen (M7 és M3), ami tarthatatlan, hiszen Szlovénia leendő csatlakozásával e téren is egy uniós főközlekedési kapcsolat jön létre Magyarország számára. Emellett még külön érdekünk is az északolasz kontaktusok erősítése, valamint az adriai-tengeri minél gyorsabb szállítási útvonal kiépítése. A rövid távú realitás tehát e folyosó teljes belföldi szakaszának kiépítése, amitől elsősorban a szlovén-magyar, de az ukrán-magyar kapcsolatok élénkülése is várható. Magyarország szempontjából, főleg turisztikai, de tengerre jutási szempontok miatt is nagyon fontos lenne az V/C. folyosó kiépítése Zágráb és Fiume felé, ám ez a beruházás valószínűleg még nagyon sok évet fog várni magára, mivel Horvátország most nem lép be az Unióba és e folyosó hazai szakasza is még teljességgel kiépítetlen.

Módszertani megfontolások a térséget tagoló törésvonalak vizsgálatához

A térség együttes térszerkezetét e makrogazdasági differenciákat szem előtt tartva regionális szinten kívánjuk bemutatni, elemezni. E feladat tudományos igényű megvalósítása már az első lépéseknél rengeteg nehézségbe ütközik. A térség térszerkezetét ugyanis igen sok mutató felhasználásával tudnánk igen informatívan és sokrétűen elemezni, ám egy ilyen adatbázis összeállítása szinte lehetetlen, legalábbis messze meghaladja e kutatás kereteit, lehetőségeit. Mindent egybevetve arra tudunk vállalkozni, hogy szomszédos országaink NUTS 2, illetve NUTS 3 szintű régióira vonatkozóan a területi GDP-adatokat vonjuk be vizsgálatainkba.

Nincs ugyanis olyan egységes alapokon nyugvó, egész Európa, vagy akár csak Közép-Európa régióit nyilván tartó adatbázis, melyre munkánk során támaszkodhattunk volna. Éppen ellenkezőleg: minden szomszédos országunk regionális rendszerét külön-külön kellett megvizsgálnunk, majd nekünk magunknak kellett a GDP-adatokat egységes alapra hoznunk, hogy további elemzésre alkalmassá váljanak. Ez a munkánk sajnos nem járt tökéletes eredménnyel. A legnagyobb problémák Horvátországgal kapcsolatban adódtak. Ez az az ország, mely területi egységeire, a húsz megyére vonatkozóan *semmilyen* jövedelemmutatót nem közöl. Így még csak megbecsülni sem tudtuk a horvát regionális GDP-t. Éppen ezért

ezt az országot ki kellett hagynunk elemzésünkéből. Jugoszláviával sem volt sokkal könnyebb dolgunk. Mivel ennél az országnál még csak szóba sem került az EU-csatlakozás, a NUTS-rendszerbe besorolható regionális felosztása sincsen. Hosszas utánajárás során be tudtunk szerezni egy szerb statisztikai évkönyvet (kizárólag szerb nyelven), mely tartalmaz egyfajta nemzeti jövedelem adatot a Központi Szerbiára, Vajdaságra, illetve Koszovóra vonatkozóan. Emellett szerepel benne 30 okrug is, ugyanezzel a gazdasági jelzőszámmal. Mivel más jövedelemmutatót nem találtunk, úgy döntöttünk, hogy ezt fogjuk használni a regionális egyenlőtlenségek vizsgálata során. (A további részletekre Jugoszlávia elemzésénél még visszatérünk.) Ukrajna kutatásaink szempontjából hasonló helyzetben van, mint Jugoszlávia. Régiókat ugyan létrehozta, hiszen intézményesült regionális politika is működik az országban, ám statisztikai adataik nem jutnak el Magyarországra. Így itt sem tudtunk regionális GDP-adatokkal dolgozni. Egyetlen olyan tanulmányt találtunk, ahol közölték a regionális GVA-adatokat egy tematikus térképen, kategorizálva, illetve táblázatban, számszerűsítve is, az országos értékhez való hozzájárulás szerint. Ebből igyekeztünk valamiféle GDP-t megbecsülni, ám ez csak akkora bizonytalansággal sikerült, hogy Ukrajnát kénytelenek vagyunk kihagyni a pontos mérőszámokat tartalmazó összehasonlításból. Mindössze arra tudunk vállalkozni, hogy Kárpátalja fejlettségére és hazánkhoz való viszonyára vonatkozóan vonjunk le néhány következtetést.

2.2.3. Magyarország térszerkezeti vázlata

A térség térszerkezetének elemzését hazánk megyei szintű fejlettségi differenciáinak bemutatásával kezdjük (10. ábra).

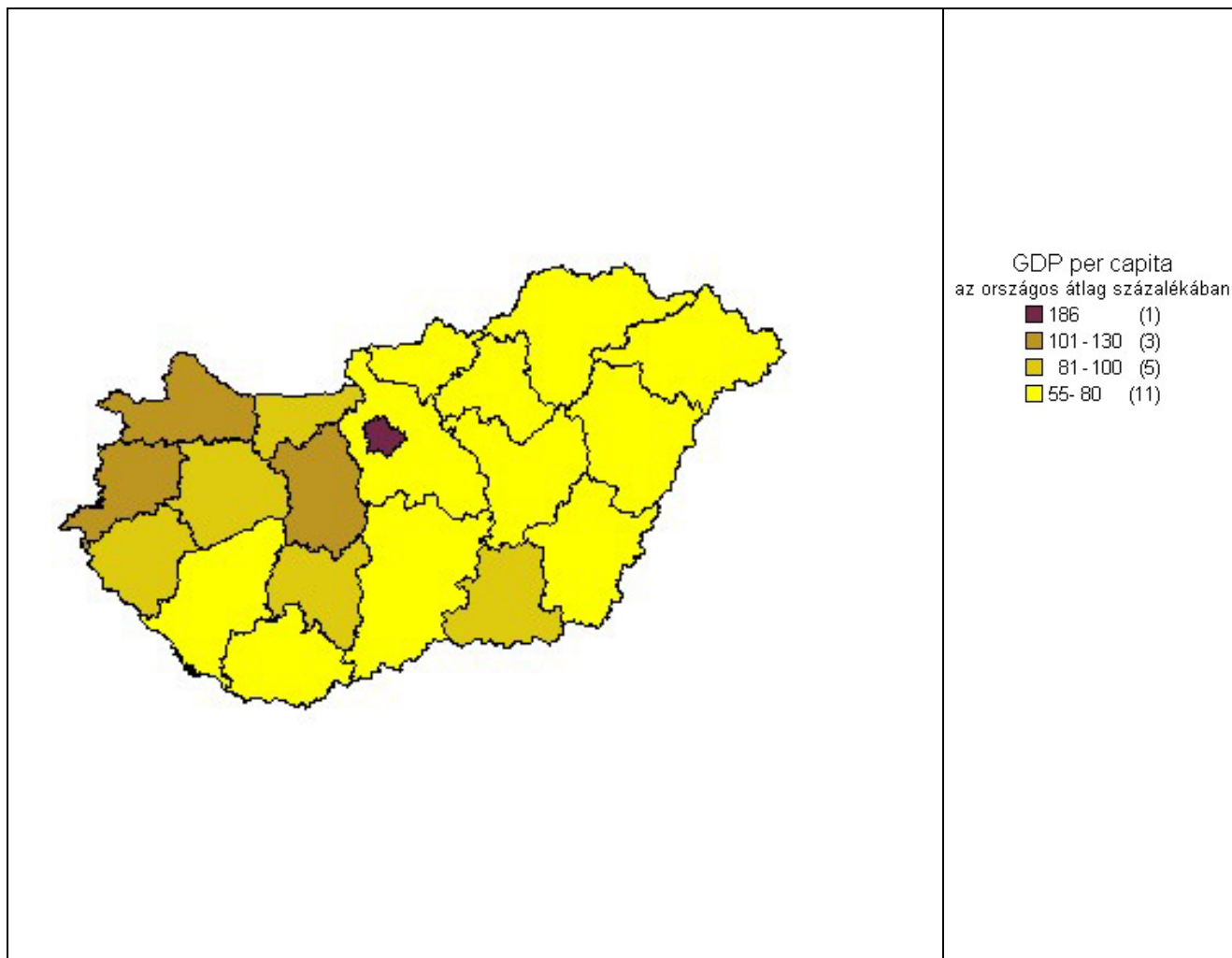
A kilencvenes években alapvetően átalakult az ország társadalmi-gazdasági térszerkezete. Ennek okai elsősorban az elmúlt évtizedet jellemző válságjelenségek (mindenekelőtt a munkanélküliség) és a gazdasági megújulást hordozó elemek (főleg a külföldi tőkebefektetések) térben realizálódó mozgásaiban keresendők. E területi folyamatok a térszerkezetben alapvetően három meghatározó regionális és települési elmozdulást okoztak, melyek révén kiéleződtek a regionális különbségek az országban:

Budapest kiugró dinamikájú fejlődését az ország többi részéhez viszonyítva;

a településhálózaton belüli fokozódó gazdasági hierarchizáltságot;

a nyugati országrész fokozódó gazdasági fejlettség-béli előnyét az északi és a keleti régiókkal szemben. (Nemes Nagy J.1998b, 1999b, Rechnitzer J.1996)

A főváros a gazdasági dinamikát, fejlettséget jellemző minden mérőszám esetén messze kiemelkedik az ország térszerkezetéből. A korábbi évtizedekben már tapasztalható előnyét nemhogy megtartotta, hanem fokozta is. Az egy főre jutó GDP ma már Budapesten mintegy 80%-kal magasabb az országos átlagnál. A főváros gazdasági átalakulását a kilencvenes években nem az ipar, hanem a terciér szektor vezérli, azon belül is elsősorban az üzleti, pénzügyi, kereskedelmi szolgáltatások. Ezek a kimondottan a megújítást hordozó gazdasági szervezetek és intézmények elsőként a fővárosban hozták létre telephelyeiket. Budapest ma már Közép-Európa egyik legdinamikusabb pénzügyi, kereskedelmi centruma, egyben jelentős hatalmi-politikai központ is. (Nemes Nagy J.1999b, Rechnitzer J.1996) A főváros országokon belüli relatíve magas fejlettségi szintje térségünk mindegyik országára jellemző. Ausztriában is Bécs és környéke a legfejlettebb régió a főváros kiugró gazdasági dinamikájának és sajátos gazdasági viszonyainak köszönhetően, de ugyanezt tapasztaljuk Ljubljana, Zágráb, vagy éppen Pozsony esetében is.

Forrás: saját szerkesztés (Szabó P.)

10. ábra: Megyei szintű fejlettségi különbségek Magyarországon, 1999.

A rendszerváltás utáni gazdasági átalakulást erős települési hierarchizáltság jellemzi. A főváros mellett a legnagyobb vidéki városok vannak a legjobb gazdasági helyzetben. Ezeket a településeket kevésbé érintette a munkanélküliség, a nyolcvanas évek „városi” második gazdaságának bázisán itt nőtt legnagyobb mértékben a vállalkozási aktivitás és a jövedelmek reálértéke is kevésbé csökkent itt, mint a településhálózat más szintjein. A legnagyobb krízist a falvak lakói élték át: az ő munkaerőpiaci és jövedelmi helyzetük romlott a leginkább a rendszerváltás után, amiben nagy szerepet játszott a mezőgazdaság mély válsága és a falusi ingázók tömegeit foglalkoztató vidéki ipar nagy részének összeomlása.

Az elmúlt évtized regionális folyamatait elemző kutatások szerint csak a Dunántúlon találunk olyan nagyobb összefüggő térségeket, melyek a rendszerváltás után jelentősen tudtak javítani gazdasági helyzetükön. A megyék közül Győr-Moson-Sopron és Vas van a legjobb fejlettségi helyzetben. E nyugati térségeink jelentős dinamikájukat kiváló földrajzi fekvésüknek köszönhetik, minek következtében kitüntetett helyet foglalnak el a külföldi tőkebehozatalban. Különösen Győr-Moson-Sopron megyében realizálódott sok külföldi érdekeltségű tőkebefektetés. A vegyesvállalatok elhelyezkedése a megyén belül figyelemre méltó területi differenciákat mutat. A városok közül Győrbe települt a legtöbb külföldi tőke, de jelentős vonzó hatást fejt ki Sopron és Mosonmagyaróvár is. a falusi térségek közül elsőként az osztrák-magyar határ mentén jelentek meg a vegyesvállalatok (Hegyeshalom, Rajka), majd látványosan terjedtek el azokon a településeken, ahol megfelelő az infrastruktúra és elfogadhatók a kommunikációs és közlekedési kapcsolatok.

Éppen ezért sűrűsödnek a Szigetközben, az M1-es autópálya mentén, valamint a győri és a soproni agglomerációban. (Nemes Nagy J.1998a, 1999a, Rechnitzer J.1994, 1996)

Az ország legrosszabb gazdasági helyzetben lévő nagytérségeit Kelet- és Észak-Magyarországon találhatjuk. A megyék rangsorában a legutolsó helyen Nógrád áll, de nem sokkal van jobb helyzetben Borsod-Abaúj-Zemplén megye sem, melyek az ÉK-DNY-i nehézipari tengely összeomlásának következtében radikálisan visszaestek gazdaságilag, így már távolról sem különböznek el úgy a tradicionálisan legfejletlenebbnek számító nagytérségtől, az Alföldtől, mint néhány évtizeddel ezelőtt. Az alföldi megyék közül csupán Csongrádban magasabb az egy főre jutó GDP, mint az országos átlag. Azt mondhatjuk, hogy ma az Alföldön általános területi probléma az infrastruktúra és általában a tercier szektor általános elmaradottsága. (Csatári B.1993, Rechnitzer J.1996)

A kisebb terület egységek szintjén végzett vizsgálatok is egyértelműen igazolták az ország Nyugat-Kelet megosztottságát. A kapott eredmények szerint nem húzható éles határ a fejlődésnek indult és a lemaradni látszó kistérségek között (általában a Balassagyarmat-Békéscsaba-vonalat tekinthetjük ilyen határmezsgyének). Témánk szempontjából is nagyon fontos tulajdonsága a hazai térszerkezetnek, hogy a kistérségek szintjén markáns fejlődési tengelynek mutatkozik a Budapest-Győr-vonal, a Budapest-Székesfehérvár-Balaton-tengely és az ezeket összekötő nyugati határszél. Ezek mellett formálódni látszik a Budapest-Kecskemét-Szeged fejlettségi vonal és egy északkeleti tengely is a középhegység lábainál. Mint látható, e tengelyek egybeesnek autópályáink, így a helsinki-folyosók nyomvonalával. (Beluszky P.-Győri R.1999, Nemes Nagy J.1998a, 1999a)

2.2.4. Az országhatárok, mint fejlettségi törésvonalak

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a környező országokat mekkora regionális egyenlőtlenség jellemzi, és az országos térszerkezeteken belül milyen pozíciót foglalnak el a magyar határ menti régiók. A 10. táblázatban közöljük az egy lakosra jutó GDP Hoover-indexeit két időpontra vonatkozóan, és ahol lehet, két területi szinten.

	NUTS2		NUTS3	
	1995	1999	1995	1999
Magyarország	12,87	15,95	15,72	18,81
Ausztria	9,50	8,19	13,03	12,22
Szlovénia			7,44	8,68
Szlovákia	11,44	11,24	12,45	12,08
Románia	5,46	7,27	8,36	10,23
Szerbia	20,76			

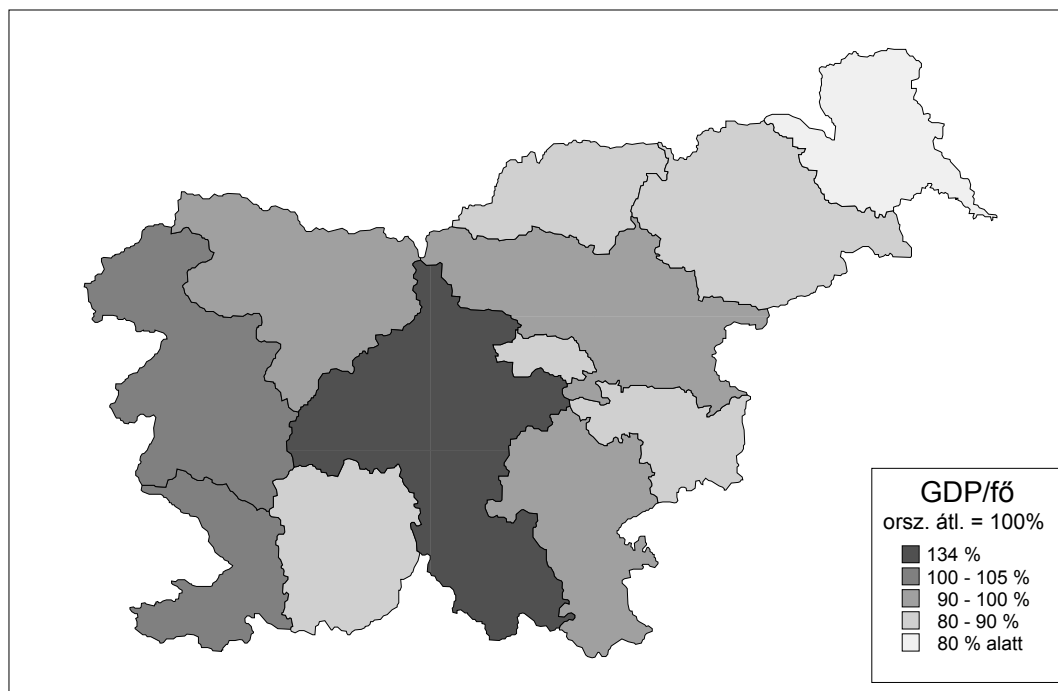
10. táblázat: Az egy lakosra jutó GDP Hoover-indexei térségünkben

Mint látjuk, a hazánkat tagoló regionális egyenlőtlenségek a vizsgált országok közül a legnagyobb mértékűnek számítanak. Ennek térségi konzekvenciáit már elemeztük és az 10. is jól mutatja azokat. **Ausztriában**, az egyetlen EU-tag szomszédunkban viszont sokkal csekélyebben e differenciák, mint nálunk. Alapvetően nyugat-kelet megosztottság jellemzi Ausztriát is, csakúgy, mint hazánkat. További közös vonás, hogy **Ausztriában is** – mint már utaltunk rá – **kiemelkedik a térszerkezetből a főváros, Bécs fejlettségi szintje, mely közel fekszik Magyarországhoz, így térszerkezeti szerepe jelentős.** Gyakorlatilag szomszédságunkban ez az egyetlen dinamikus gócpont. Az ország egy lakosra jutó GDP-je 1999-ben vásárlóerő paritáson (PPS) számolva 23 600 volt. Ezt Bécs értéke haladja meg leginkább (32 000), de a NUTS2 szintű régiók közül Salzburg,

valamint kisebb mértékben Vorarlberg értéke is az országos átlag fölött van. Ami a mi szempontunkból igazán lényeges, az az, hogy a cseh-szlovák hármas határral érintkező Alsó-Ausztria értéke relatíve alacsony, még a 20 ezret sem éri el, ám a **magyar határ menti Burgenland** ezt is bőven alulmúlja (15 200). Összességében Burgenland **Ausztria legfejletlenebb régiója**. NUTS3-as szinten Burgenland tovább tagolható: északi része, Nordburgenland, amely régió Szlovákiával, Pozsony régiójával érintkezik, 17 000-et meghaladó értékével nincs olyan kedvezőtlen helyzetben, mint egész Ausztria két legfejletlenebb térsége, Mittelburgenland és Südburgenland. (Ezek egy lakosra jutó GDP-je nem éri el a 13 000-et sem.) Hozzájuk legközelebb az az Oststeiermark áll, mely szintén nagyon közel fekszik a magyar határhoz. Burgenland alapvetően mezőgazdasági jellegű régió. Természetes központja mindig is Sopron volt, mely az ismert történelmi tragédiák során elszakadt háttországtól. (Így lett a tartomány központja a mindössze 11 ezer lakosú, pusztán egy Esterházy-kastélyról ismert Kismarton.) A határmódosítás következtében megszűnt a vasúti kapcsolat a régió északi és déli része között, így a ma is zajló nyitási folyamatok sokat tudnak könnyíteni és lendíteni nemcsak hazánk nyugati megyéi, de Burgenland helyzetén is. Ausztriának ebben a tartományában folyik a legintenzívebb szántóföldi művelés, és csak itt élnek meg a szőlők. Perifériális földrajzi helyzete és kevésbé termelékeny gazdasági szerkezete miatt folyamatos elvándorlás sújtja (Szegedi, 2000).

Ha vásárlóerő paritáson mérjük a lakossági GDP-t, azt kell mondanunk, hogy nincs nagy fejlettségi törésvonal Burgenland, valamint Győr-Moson-Sopron és Vas megye között. A Nyugat-Dunántúl értéke ugyan alig haladja meg a 12 ezres értéket, így **NUTS2-es szinten azért határozottnak tűnik a törésvonal**, amit az osztrák-magyar határ testesít meg, ám a két szegényebb burgenlandi NUTS3-as régió és a két említett megye között sokkal árnyaltabb a differencia. Az igazán nagy szakadék tehát Ausztrián belül húzódik Bécs és a tőle nyugatra fekvő tartományok, valamint Burgenland között.

Szlovénia esetében már kissé más helyzetet tapasztalunk. Ezt a kis területű és kis népességű országot is a 12 NUTS 3-as régió szintjén lényegesen kisebb fejlettségi differenciák tagolják, mint hazánkat. Vásárlóerő paritáson számítva az ország egy lakosra jutó GDP-je 14 500 körül van. Ebben az országban is **a főváros és környéke a legfejlettebb régió** (11. ábra). Ám itt, Osrednjeslovenskában sem éri el a GDP/fő a 20 ezres értéket. Az országos átlagot még a két olasz határ menti régió, Obalno-kraška és Goriška haladja meg. Az olasz, illetve EU határ menti fekvés, kiegészülve kedvező helyi energiákkal, felértékeli az ország nyugati régióit.

Forrás: Statistical Yearbook of the Republic of Slovenia 2002. adatai alapján saját szerkesztés

11. ábra: Egy lakosra jutó GDP Szlovénia régióiban, 1999.

F

Szlovéniában is vannak azonban kedvezőtlen gazdasági szerkezettel bíró, ezért alacsonyabb fejlettségű régiók. Ilyen a bányászati karakterű Zasavska, de leginkább ilyen a magyar határ menti Pomurska. **Szlovéniában is a magyar határ menti régió az ország legfejletlenebb területe.** A vásárlóerő paritáson számolt egy lakosra jutó GDP itt alig haladja meg a 11 ezres értéket. Gazdaságilag azt jelenti Szlovéniában Pomurska, mint Ausztriában Burgenland: ez az ország mezőgazdasági éléstára. Pomurskában ugyanaz a táj tárul szemünk elé, mint amit Somogyban, illetve Zalaiban magunk mögött hagyunk. Ebben a régióban a legnagyobb a szántók nagysága, itt a legkevesebb az erdő. Pomurskában majdnem háromszor annyi a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, mint országosan. Ez az egyetlen olyan régiója Szlovéniának, ahol a GDP/fő nem éri el a 8 000-et. Zala megyében viszont vásárlóerő paritáson a GDP/fő mindössze 9500. Kissé határozottabb fejlettségi törésvonalat jelent tehát a határ ezen szakasza, mint az osztrák részen. Főleg, ha a nem túl távoli, bár Szlovéniával közvetlenül nem határos Somogy megyét nézzük, ahol az egy lakosra jutó GDP (PPS) mindössze 7 300.

Szlovákiával, északi szomszédunkkal van a leghosszabb közös határszakaszunk. A Szlovákiához tartozó tájak határaink mentén tökéletes folytatásai a magyarországi oldalon láthatónak, így a gazdasági tevékenység is nagyon sok rokonságot mutat. A Kisalföld folytatását jelentő Nagyszombati és Nyitrai régiók az ország éléstárai. Déli részükön tömörül a szlovákiai magyarság, így minden arra utal, hogy ezen a részen nincsen fejlettségi különbség a határ két oldala között. Vásárlóerő paritáson számolva a Nagyszombati régió egy lakosra jutó GDP-je 11 400, a Nyitrai pedig 8 700. Az előbbiét Győr-Moson-Sopron megyével vethetjük össze, hiszen e két térség határos egymással közvetlenül. E megyénkre jellemző GDP/fő érték (PPS) 13800, tehát határozottan magasabb, mint a Nagyszombati érték. A szlovák határ menti területek tehát nem tudták követni azt a fejlődési ütemet, amit a mi megyénk produkált a rendszerváltás után. Komárom-Esztergom megye fejlettségi szintje viszont pontosan megegyezik a Nyitrai régióéval, itt tehát egyáltalán nincs fejlettségi törésvonal a határ mentén. Nógrád megye viszont e legsúlyosabb munkanélküliséggel küszködő, legszegényebb szlovákiai vidékkel szomszédos (Hajdú-Moharos, 2000). Ez a határ menti rész a Besztercebányai régióhoz tartozik. Az egész térség egy lakosra jutó GDP-je 9 500, amit az északabbi városok még működő iparának köszönhet. Nógrád megye viszont összességében Magyarország

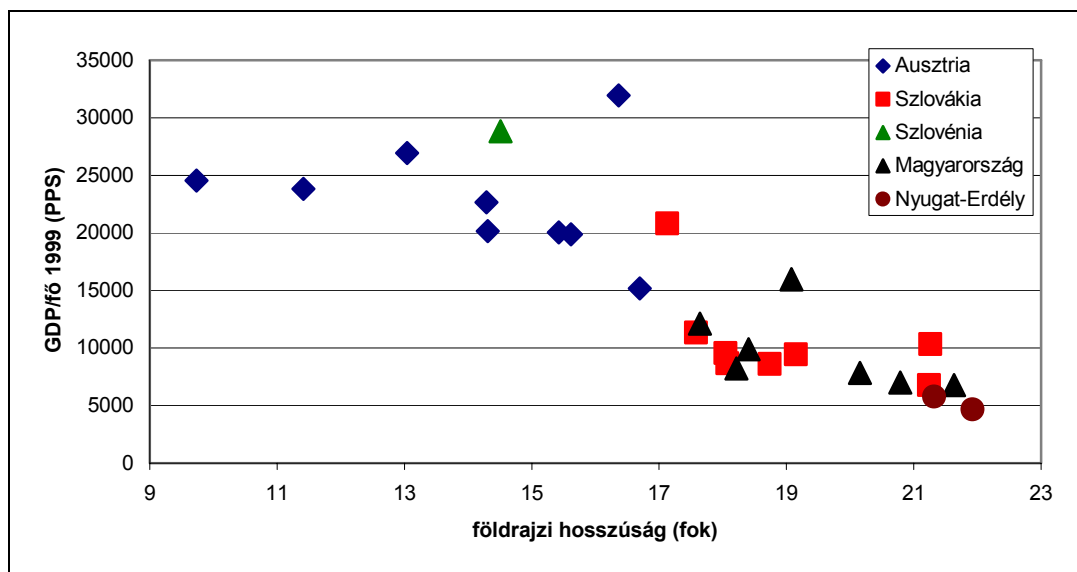
legelmaradottabb megyéje: egy lakosra jutó GDP-je mindössze 5 800 PPS. Ezen a szakaszon tehát jelentős differencia áll fenn a két határos régió között, bár ezt a törést – a közvetlenül határ menti szlovák területek Nógrádhoz hasonló elmaradottsága miatt – nemigen lehet érzékelni. Nincs már ekkora különbség, ha tovább haladunk keletre. Az Eperjesi régió értéke mindössze 6 800, tehát fejlettségi szintje nem nagyon üt el Nógrád megyétől. Borsod-Abaúj-Zempléntől pedig még kevésbé, hiszen e megyénkben a GDP/fő értéke 7 100 (PPS). Kassánál megint magasabb értéket találunk (10 400); igen változatos tehát Szlovákia régióinak fejlettségi, ahogy haladunk kelet felé. És igen nagyok e különbségek, amit a Hoover-index viszonylag magas értéke is jelzett már számunkra. A Kassai régió az ország második éléstára, bár itt már közel sem olyan jó adottságúak a tájak, mint a Csallóközben. Alapvetően periferikus térség ez, mindig is az volt, ami a gazdasági folyamatokra is rányomta bélyegét. A rendszerváltás mégsem viselte meg annyira e régiót, mint Borsod-Abaúj-Zemplén megyét. Összességében **a szlovák-magyar határmente változatos képet mutat, hol közel azonos, hol eltérő – általában a magyar térségek javára – fejlettségű térségek érintkeznek.**

Romániával is igen hosszú közös határszakaszunk van, ami végig „szárazföldi” határ, tehát sokkal intenzívebb és szorosabb kapcsolatokat tud gerjeszteni, mint a szlovák-magyar határszakasz, ami még ma is inkább elválaszt, mint összeköt. Magyarán természeti változást itt sem tapasztalhatunk, amit még a közös megye, illetve régiónevek is jeleznek. Északon a határ túloldalán folytatódik ugyanaz a Szatmár, ami nálunk is megtalálható, annyi különbséggel csak, hogy a román oldalon már több román nyelvű falut is találunk a jelentős bevándorlás következtében. Mezőgazdasági vidék ez is, csakúgy, mint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, bár már kissé kedvezőtlenebb adottságokkal (Hajdú-Moharos, 2000). Szabolcs-Szatmár-Bereg Nógrád mellett az ország legelmaradottabb megyéje, az értéktermelés szempontjából hátrányos gazdasági szerkezettel és társadalmi összetétellel. Az egy lakosra jutó GDP itt 5 800 (PPS), tehát az eddig bemutatott régiók közül valóban Nógráddal egyezik meg az itteni fejlettség szintje. A határ túloldalán, Szatmárnémeti térségében viszont még ennél is sokkal alacsonyabb ez az érték: mindössze 4 100. Itt tehát jelentős törésvonalat érzékelünk a határ mentén. Ugyanezt tapasztaljuk Hajdú-Bihar megye és a romániai Bihar esetében is. Valaha e két térség szerves egységet alkotott, mára azonban a magyarországi rész gazdasági előnyre tett szert a romániai megyével szemben. Relatíván itt találjuk az eddigi legnagyobb fejlettségi különbséget, hiszen a magyar oldali megye GDP/fő értéke 7 600, míg a Biharé az 5 ezret is alig éri el. Ez már határozott fejlettségi küszöb meglétét érzékelteti. Lényegében ugyanez a helyzet a délebbi vidékeken is. Arad megye Románián belül nem számít elmaradott területnek. Alig van munkanélküliség, viszonylag sokrétű ipar is települt ide, ráadásul itt vannak Románia legfontosabb nyugati kapui, határátkelői. A GDP/fő értéke 6 100 (PPS), tehát magasabb, mint a tőle északabbra fekvő részekén. Ám még így is jelentősen elmarad a hazai mezőgazdasági termelés egyik fellegetvárának számító Békés (7 200), valamint a keleti országrész legfejlettebb megyéjének tartott Csongrád (9 100) értékétől. **Összességében tehát a magyar-román határ fejlettségi törésvonalat jelent; a hazánkban belül elmaradottnak számító megyék is jobb helyzetben vannak, mint a Románián belül legalább közepes fejlettségűnek számító területek.**

Szerbia esetében, mint láttuk, igen jelentős jövedelmi regionális különbségeket tapasztalhatunk. A magyar határ menti Vajdaság a főváros, Belgrád után az ország legfejlettebb régiójának számít. Alföldünk folytatása ez, így alapvetően mezőgazdaságból élnek az itteniek. Mondhatni ez a térség Szerbia éléstára (Probáld, 2000). Átlagos fejlettségi szintjét csak becsülni tudjuk. Arra találtunk adatot, hogy az egész Jugoszlávia (a harmadik) az EU fejlettségi szintjének 19%-án állt 1998-ban. Ez alapján az adódik számunkra, hogy a Vajdaság az EU fejlettségi átlagának kb. 22-23%-át éri el, ami úgy 5000-5500 dollár/fő körüli regionális GDP-re enged következtetni. (E tekintetben nincsenek nagy különbségek a vajdaságon belül; az adatok szerint egyedül a Nagybecskerek központú Közép-Bánát okrug marad el egy kissé ettől a szinttől.) Ismereteink alapján tehát arra tudunk következtetni, hogy a **Vajdaság összességében – bár Szerbián belül kifejezetten jó helyzetűnek számít – fejlettségi szintjét tekintve meg sem közelíti Csongrád megyét.** Itt is **jelentős törés van tehát a határ mentén**, hasonlóan ezzel a Románia esetében tapasztalt helyzethez. E fejlettségi differenciáltságból Csongrád megye székhelye, Szeged profitál igazán, mivel – elsősorban gazdasági értelemben vett – vonzáskörzete messze túlnyúlik a határon. Igazából a Vajdaság központja is Szeged, ha bevásárlásról, üzleti ügyek lebonyolításáról, vagy kultúráról van szó. Egyetem jelentős vonzerőt fejt ki a határon túlra, elcsábítva a tanulni vágyó – főként persze magyar – fiatalokat.

A Kárpátalja esetében már említettük az adatokban rejlő nagyfokú bizonytalanságot. Azt vártuk, hogy itt lesz a legnagyobb mértékű differencia a határ két oldalán fekvő magyar, illetve ukrán fennhatóságú térségek között. Az általunk Kárpátaljára becsült GDP/fő értékek messzemenőig

igazolták is ezt, ugyanis még 1000 dollárra sem jött ki az itteni relatív fejlettség mértéke. Ha ez valóban így van, akkor még a nálunk válságtérsegnak számító **Szabolcs-Szatmár-Bereg megye is egy fényévnire található a sok magyarnak otthon adó kárpátaljai térségtől.**

12. ábra: Nyugat-Kelet fejlettségi tagoltság térségünkben

Végül egy diagram segítségével megpróbáltuk érzékeltetni a fent elemzett regionális fejlettségi tagoltságot (12. ábra). Ábránkon Ausztria, Magyarország és Szlovákia NUTS2-szintű régióit szerepeltetjük, valamint Szlovéniát, mely a maga egészében felel meg e területi szintnek. Ezen kívül felvettük azt a két nyugat-erdélyi régiót is, mely közvetlenül szomszédos hazánkkal. Minden mélységekbe hatoló elemzés nélkül látható az a **nagy fokú fejlettségi differenciáltság, ami térségünket jellemzi**. Ausztria régiói, valamint Szlovénia és Pozsony térsége vannak a legjobb helyzetben, majd Burgenland és Budapest követi őket és alacsonyabb szinten. Ezt követően jönnek sorra, egyre alacsonyabb GDP/fő értékekkel a további térségek. Ha lineáris regressziós egyenest illesztünk pontjainkra, számszerűsítve is megkapjuk e nyugat-kelet-lejtő karakterét. Egyenesünk képlete: $y = -2076,5x + 51022$; $R^2 = 0,6849$. A vizsgált nagytérsgben tehát ha egy fokot haladunk keletre, az egy lakosra jutó GDP értéke átlagosan kb. 2 000-rel csökken. A determinációs együttható magas értéke pedig igen szignifikáns összefüggésre utal.

Lényeges a jövőre nézve, hogy a hazai gazdasági térszerkezet alakulását erősen befolyásolja majd a térség országainak az Európai Unióhoz történő csatlakozásuknak időbeli üteme. Leginkább déli szomszédaink távolabbi integrálódása torzíthatja el a térszerkezetet.

Az eddigieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy hazánk és szomszédaink együttes térszerkezete igen tagolt, korántsem tekinthető egységesnek, kiegyenlítettnek. A legtöbb határszakasz fejlettségi törésvonalat is jelent egyben a két érintett ország között, ám ha részletesen elemezzük az egyes országokat is, láthatjuk, hogy az egyes országokon belül is találunk legalább ilyen mélységű, ám földrajzilag már kissé nehezebben megfogható és szemléltethető fejlettségi szakadékokat.

2.3. JELENLEGI ÉS LEENDŐ EU TAGÁLLAMOK GAZDASÁGI TÉRSZERKEZETÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Mint a fejezet bevezetőjében utaltunk rá, sok információval szolgálhat a **gazdasági térszerkezetek országonkénti összehasonlítása**. Ennek ismerete, ti. egyes országok milyen területi problémákkal küzdenek, hol milyen térszerkezet figyelhető meg, lehetőséget nyújthat a jövőben a területfejlesztési analógiák keresésére. Emellett lényeges azt is ismernünk, hogy **miként jelenik illetve jelenhet meg Magyarország, annak területi egyenlőtlenségei az európai uniós dokumentumokban**, kifejezetten a regionális politikai célú hivatalos tanulmányokban.

Első lépésben megnézzük a koncentrációs mutató révén, hogy a gazdasági térszerkezet egyik alappillére, a **gazdasági értéktermelés (GDP) mennyire koncentrálódik** a térben országonként NUTS 2 és 3 szinten. Következő lépésben megnézhetjük, a Hoover-index és súlyozott relatív szórás segítségével, hogy a gazdasági értéktermelés (GDP [PPS]) és a népesség „mennyire válik el egymástól” a térben, illetve **mekkorák a gazdasági fejlettség regionális különbségei**.

2.3.1. A gazdasági koncentráció különbségei

A **gazdasági értéktermelés (GDP) koncentrálódása** Európában elég változatos képet mutat NUTS 2 és 3 szinten (11. táblázat). Azonban e mutatónál – mivel abszolút mutatóval (GDP) számolunk – kifejezetten igaz, hogy a területi beosztás determinál, azaz a területegységek száma erősen befolyásolja az egyes értékeket. Emiatt Németország, Nagy-Britannia, ahol a legtöbb egység van, mutatja a legalacsonyabb koncentrátságot. Emiatt itt csak szűk értelmezést adhatunk, azaz a változásra érdemes koncentrálni.

Az országok túlnyomó többségében megfigyelhető, hogy az évtized közepéhez képest a **gazdaság termelésének koncentrációja magasabb fokú az 1990-es évek végén, és ez alól Magyarország sem kivétel**, sőt NUTS 2 szinten az egyik éllovas. Eszerint az **egyed-országok gazdasági térszerkezetében a centrum(ok) még nagyobb szerepre tettek szert**, melynek éllovasai az északi uniós tagállamok (Svédország, Finnország, Nagy-Britannia, Írország), valamint több CECC ország, köztük is főleg a Balti államok.

Az országok között itt további érdemi összehasonlítást csak a területegységek száma, átlagterülete és relatív szórásának kombinációjakor lehetne tenni, ez azonban már komolyabb módszertani kérdéseket is feszegetne, ami e kutatásban nem irányvonal.

Országok (NUTS 2 egységek száma)	Koncentrációs mutató NUTS 2 szinten		Változás 95=100 %	Országok (NUTS 3 egységek száma)	Koncentrációs mutató NUTS 3 szinten		Változás 95=100 %
	1995	2000			1995	1999	
Svédország (8)	0.0780	0.0858	110	Lettország (10)	0.1723	0.2365	137
Lengyelország (16)	0.0449	0.0484	108	Litvánia (5)	0.0806	0.0917	114
Magyarország (7)	0.1130	0.1204	107	Finnország (20)	0.0677	0.0773	114
Csehország (8)	0.0683	0.0722	106	Svédország (23)	0.0552	0.0624	113
Románia (8)	0.0635	0.0672	106	Lengyelország (44)	0.0181	0.0199	110
Finnország (6)	0.1298	0.1358	105	Csehország (14)	0.0512	0.0559	109
Nagy-Britannia (37)	0.0198	0.0205	104	Észtország (5)	0.1859	0.1967	106
Portugália (7)	0.1517	0.1547	102	Nagy-Britannia (133)	0.0083	0.0088	106
Írország (2)	0.3390	0.3449	102	Írország (8)	0.1026	0.1068	104
Hollandia (12)	0.0673	0.0678	101	Magyarország (20)	0.0706	0.0733	104
Franciaország (22)	0.0558	0.0564	101	Hollandia (40)	0.0232	0.0241	104
Spanyolország (18)	0.0541	0.0544	101	Bulgária (28)	0.0446	0.0459	103
Németország (40)	0.0185	0.0187	101	Szlovénia (12)	0.0792	0.0816	103
Olaszország (20)	0.0476	0.0477	100	Spanyolország (52)	0.0315	0.0323	103
Szlovákia (4)	0.1291	0.1288	100	Románia (42)	0.0191	0.0197	103
Belgium (11)	0.0623	0.0622	100	Belgium (43)	0.0356	0.0358	101
Ausztria (9)	0.0806	0.0800	99	Olaszország (103)	0.0140	0.0142	101
Görögország (13)	0.0975	0.0955	98	Franciaország (100)	0.0127	0.0127	100
Bulgária (6)	0.1098	0.1058	96	Szlovákia (8)	0.0692	0.0690	100
Dánia (1)	–	–	–	Portugália (30)	0.0663	0.0665	100
Luxemburg (1)	–	–	–	Dánia (15)	0.0482	0.0473	98
Észtország (1)	–	–	–	Németország (441)	0.0040	0.0039	98
Lettország (1)	–	–	–	Görögország (51)	0.0818	0.0776	95
Litvánia (1)	–	–	–	Ausztria (35)	0.0515	0.0488	95
Szlovénia (1)	–	–	–	Luxemburg (1)	–	–	–

Forrás: EC 2001, 2003 adatai alapján saját számítások

11. táblázat: A GDP regionális koncentráltága országokként

2.3.2. A gazdasági fejlettség regionális különbségei

A következő lépésben megnézzük egyrészt a gazdaság és a népesség térbeli eloszlásának különbségét, másrészt az egy főre jutó GDP regionális különbségeinek nagyságát (12., 13. táblázat).

ORSZÁGOK (NUTS 2 egységek száma)	Hoover-index (%) 1995	Hoover-index (%) 2000	ORSZÁGOK (NUTS 2 egységek száma)	Súlyozott relatív szórás (%) 1995	Súlyozott relatív szórás (%) 2000
Magyarország (7)	12,9	16,2	Csehország (8)	30,9	41,8
Csehország (8)	9,8	13,3	Szlovákia (4)	36,3	41,2
Szlovákia (4)	11,5	12,9	Románia (8)	15,1	37,5
Belgium (11)	12,4	12,7	Belgium (11)	36,3	36,6
Olaszország (20)	12,5	12,1	Magyarország (7)	29,3	36,3
Románia (8)	5,5	11,9	Nagy-Britannia (37)	32,6	34,0
Portugália (7)	10,2	11,5	Olaszország (20)	27,6	26,7
Franciaország (22)	10,9	10,5	Portugália (7)	21,8	24,5
Finnország (6)	8,5	10,3	Franciaország (22)	27,1	28,0
Spanyolország (18)	9,7	9,9	Németország (40)	23,3	24,6
Németország (40)	8,7	9,5	Finnország (6)	20,1	24,0
Nagy-Britannia (37)	8,6	9,4	Lengyelország (16)	16,4	23,8
Lengyelország (16)	6,6	8,9	Spanyolország (18)	21,5	22,0
Ausztria (9)	9,4	8,5	Ausztria (9)	23,0	21,0
Bulgária (6)	8,6	8,0	Bulgária (6)	21,2	19,3
Svédország (8)	4,4	7,8	Svédország (8)	11,3	19,6
Írország (2)	6,5	7,2	Írország (2)	14,7	16,3
Görögország (13)	6,8	5,9	Görögország (13)	15,8	14,2
Hollandia (12)	5,4	5,8	Hollandia (12)	12,3	14,0
Dánia (1)	–	–	Dánia (1)	–	–
Luxemburg (1)	–	–	Luxemburg (1)	–	–
Észtország (1)	–	–	Észtország (1)	–	–
Lettország (1)	–	–	Lettország (1)	–	–
Litvánia (1)	–	–	Litvánia (1)	–	–
Szlovénia (1)	–	–	Szlovénia (1)	–	–

Forrás: EC 2001, 2003 adatai alapján saját számítások

12. táblázat: A gazdasági fejlettség regionális (NUTS 2) egyenlőtlenségei (1995, 2000)

ORSZÁGOK (NUTS 3 egységek száma)	Hoover-index (%) 1995	Hoover-index (%) 1999	ORSZÁGOK (NUTS 3 egységek száma)	Súlyozott relatív szórás (%) 1995	Súlyozott relatív szórás (%) 1999
Lettország (10)	13,9	25,6	Lettország (10)	29,0	53,5
Észtország (5)	18,2	20,4	Lengyelország (44)	39,3	50,9
Magyarország (20)	15,7	18,8	Nagy-Britannia (133)	49,3	50,1
Lengyelország (44)	14,3	16,2	Magyarország (20)	40,5	46,0
Németország (441)	14,9	15,5	Észtország (5)	39,3	45,2
Belgium (43)	14,1	14,4	Németország (441)	42,3	44,0
Portugália (30)	14,8	14,3	Franciaország (100)	41,2	41,3
Csehország (14)	9,8	12,9	Csehország (14)	31,0	40,7
Olaszország (103)	13,0	12,7	Belgium (43)	38,4	39,5
Bulgária (28)	12,2	12,7	Portugália (30)	36,6	37,3
Ausztria (35)	13,0	12,2	Szlovákia (8)	37,9	37,3
Franciaország (100)	12,2	12,2	Bulgária (28)	33,2	33,3
Szlovákia (8)	12,4	12,1	Olaszország (103)	29,7	29,2
Nagy-Britannia (133)	11,0	12,0	Dánia (15)	27,8	27,6
Írország (8)	9,4	11,2	Ausztria (35)	29,3	27,4
Finnország (20)	8,9	10,6	Finnország (20)	21,6	25,7
Spanyolország (52)	10,1	10,3	Románia (42)	20,5	24,7
Románia (42)	8,4	10,2	Litvánia (5)	13,0	23,8
Litvánia (5)	5,6	10,0	Írország (8)	20,7	23,7
Dánia (15)	10,2	9,6	Spanyolország (52)	22,2	23,7
Szlovénia (12)	7,4	8,7	Hollandia (40)	20,4	22,4
Hollandia (40)	8,1	8,5	Görögország (51)	23,3	22,0
Görögország (51)	8,5	8,2	Szlovénia (12)	19,4	20,4
Svédország (23)	4,6	6,5	Svédország (23)	13,0	16,5
Luxemburg (1)	–	–	Luxemburg (1)	–	–

Forrás: EC 2002; EC 2001 és 2003 adatai alapján saját számítások

13. táblázat: A gazdasági fejlettség regionális (NUTS 3) egyenlőtlenségei (1995, 1999)

Ha a **Hoover-index szerinti eredményeket nézzük**, akkor látható, hogy **NUTS 2 szinten** 2000-ben az EU országai között Belgium, Olaszország és Portugália, míg a csatlakozásra váró országok közül Magyarország, Csehország és Szlovákia küzd a **legjelentősebb regionális különbségekkel a gazdasági fejlettséget nézve**, és **Magyarország** e tekintetben sajnos az „**élen**” áll. Úgyis fogalmazhatunk, hogy ezen országokban van legtávolabb a gazdasági térszerkezet az „**egyensúlyi állapottól**”. A népesség és a gazdasági termelés olyan mértékű területi „**elkülönülése**” ez (NUTS 2 szinten!), mely komoly hatással van az ország társadalmi és gazdasági életére, akár az országon belüli térségek közötti társadalmi (például politikai) ellentétek születését generálhatja. Ha a **súlyozott relatív szórást nézzük**, lényegében hasonló, de egyes elemeiben eltérő ország rangsort kapunk (pl. **Magyarország** az előző első helyéhez képest, csak az **ötödik**, ennek okait ld. fentebb). Ott találunk számottevő eltérést a rangsorban, ahol egy-egy messze kiugró érték van (általában a főváros) az országban, (pl. Románia, Nagy-Britannia), illetve azoknál, ahol a területi egyenlőtlenség jobban „**szétterül**” (pl. Olaszország, Spanyolország).

NUTS 3 szinten kicsit más az országok helyzete. Egyrészt belépnek azok az országok, ahol csak ezen a szinten van területi felosztás, így például Lettország és Észtország, melyek a **Hoover-index értékei szerint** az „**élre**” is kerülnek rögtön, **Magyarország a harmadik** (a relatív szórás értékek esetén az előzőekben leírtak a relevánsak). Másrészt a rangsor is módosul, kiemelhető Lengyelország és Németország előrelépése. Míg utóbbinál a rendkívül megnövekedett elemszám (s így a differenciák felerősödése) a fő tényező, addig előbbinél más tényező, a központ „**kibontakozása**” a nagy területű régiójából (Mazóviából Nagy-Varsó).

Ha az indexek változását nézzük (14., 15. táblázat), kiderül, hogy drasztikus változás egyes CECC országokban (kiemelten a balti államokban), valamint Svédországban és Finnországban játszódik le. **Magyarországon is megfigyelhető, hogy a területi egyenlőtlenség fokozódik**. Ebben számottevő szerepe van a központi térségek „**növekedésének**”. A főváros és környezete rendkívül vonzó a népesség és a gazdaság számára, utóbbi a CECC országokban most „**épült újjá**”, s attól függően,

hogy ezen országok mennyire léptek előre a gazdasági felzárkózásban, olyan mértékben figyelhető meg ez a folyamat. Hasonló tendencia van a két kiemelt észak-európai ország esetében: a gazdaság egyre nagyobb része kezd koncentrálni a központi térségbe (Svédország – Stockholm, Finnország – Uusimaa (Helsinki)).

Összefoglalva: indextől és területi szinttől függetlenül tény, hogy **Magyarországon a gazdasági fejlettség területi egyenlőtlensége az európai országok viszonylatában rendkívül magas**. Ezt tetézi, hogy 1995-höz képest **tovább nő ez a differencia**. Bár ez – a gazdasági koncentráció fokozódása mellett – szintén európai tendencia, de nagyságrendileg **meghaladja több CECC ország, köztük hazánk belső egyenlőtlenségének növekedése a legtöbb nyugat-európai országét**.

ORSZÁGOK NUTS 2	Hoover-index változása 95=100%	ORSZÁGOK NUTS 3	Hoover-index változása 95=100%
Románia (8)	216	Lettország (10)	184
Svédország (8)	177	Litvánia (5)	179
Csehország (8)	136	Svédország (23)	141
Lengyelország (16)	135	Csehország (14)	132
Magyarország (7)	126	Románia (42)	121
Finnország (6)	121	Magyarország (20)	120
Portugália (7)	113	Finnország (20)	119
Szlovákia (4)	112	Írország (8)	119
Írország (2)	111	Szlovénia (12)	118
Németország (40)	109	Lengyelország (44)	113
Nagy-Britannia (37)	109	Észtország (5)	112
Hollandia (12)	107	Nagy-Britannia (133)	109
Belgium (11)	102	Hollandia (40)	105
Spanyolország (18)	102	Németország (441)	104
Olaszország (20)	97	Bulgária (28)	104
Franciaország (22)	96	Belgium (43)	102
Bulgária (6)	93	Spanyolország (52)	102
Ausztria (9)	90	Franciaország (100)	100
Görögország (13)	87	Olaszország (103)	98
Dánia (1)	–	Szlovákia (8)	98
Luxemburg (1)	–	Portugália (30)	97
Észtország (1)	–	Görögország (51)	96
Lettország (1)	–	Dánia (15)	94
Litvánia (1)	–	Ausztria (35)	94
Szlovénia (1)	–	Luxemburg (1)	–

Forrás: EC 2001, 2003 adatai alapján saját számítások

14. táblázat: A gazdasági fejlettség regionális egyenlőtlenségeinek (NUTS 2, 3) változása

ORSZÁGOK NUTS 2	Súlyozott relatív szórás változása 95=100%	ORSZÁGOK NUTS 3	Súlyozott relatív szórás változása 95=100%
Románia (8)	248	Lettország (10)	184
Svédország (8)	173	Litvánia (5)	183
Lengyelország (16)	145	Csehország (14)	131
Csehország (8)	135	Lengyelország (44)	130
Magyarország (7)	124	Svédország (23)	127
Finnország (6)	119	Románia (42)	120
Hollandia (12)	114	Finnország (20)	119
Szlovákia (4)	113	Észtország (5)	115
Portugália (7)	112	Magyarország (20)	114
Írország (2)	111	Írország (8)	114
Németország (40)	106	Hollandia (40)	110
Nagy-Britannia (37)	104	Spanyolország (52)	107
Franciaország (22)	103	Szlovénia (12)	105
Spanyolország (18)	102	Németország (441)	104
Belgium (11)	101	Belgium (43)	103
Olaszország (20)	97	Nagy-Britannia (133)	102
Ausztria (9)	91	Portugália (30)	102
Bulgária (6)	91	Franciaország (100)	100
Görögország (13)	90	Bulgária (28)	100
Dánia (1)	–	Dánia (15)	99
Luxemburg (1)	–	Olaszország (103)	98
Észtország (1)	–	Szlovákia (8)	98
Lettország (1)	–	Ausztria (35)	94
Litvánia (1)	–	Görögország (51)	94
Szlovénia (1)	–	Luxemburg (1)	–

Forrás: EC 2001, 2003 adatai alapján saját számítások

15. táblázat: A gazdasági fejlettség regionális egyenlőtlenségeinek változása

E folyamatok feltárása miatt fontos, hogy részletesebben megnézzük a területi különbségeket, köztük hangsúlyosan a központok szerepét. A népességnek és az értéktermelő gazdasági tevékenységeknek is gyűjtőhelyei ezek az országrészek, s emiatt a fejlettség országon belüli egyenlőtlenségének gyakori megjelenési formája a főváros(fővárosi térség)–vidék ellentét.

Az egyenlőtlenség mért értékét erősen befolyásolja, hogy a központ (ami általában a főváros) vagy a központok mekkora szereppel bírnak az ország életében („vízfejek” a társadalom és a gazdaság koncentrációjában avagy a jelenségek jobban terülnek a térben). Azonban ezek vizsgálatánál sajnos a területi beosztások „visszássága” visszaköszön, mivel nem mindegy, hogy mekkora „holdudvarral” jelenik meg egy-egy főváros: minél nagyobb a hinterlandja, annál kevésbé üt el például a vidéki átlagtól az értéke, s így az egyenlőtlenség nagysága nem tűnik nagynak (pl. Bulgáriában NUTS 2 szinten Szófia nem jelenik meg önálló területi egységként, hanem az ország egyhatodát kitevő Délnyugati régióban található). Ezt is figyelembe kell venni az országok összevetésekor.

Első lépésben a központi térségek szerepét néztük meg: vajon mekkora súlyuk van az ország életében (16-17. táblázat).

A táblázatokban a fővárost tartalmazó régiókat vettük figyelembe, habár ez egyes esetekben elég nagy területű régiókat is jelenthetett (pl. Mazóvia). A másik problémát a fővárosok felosztása jelentette, mivel az adott területi szinten több „kerületből” is állhatnak. Ilyenkor megálltunk a városnál (pl. Nagy-Britannia – London).

Ország	NUTS 2	Ország népességéből való részesedés (%)	Ország	NUTS 2	Ország GDP-jéből való részesedés (%)
IE	Dél- és Kelet-Írország	73,6	IE	Dél- és Kelet-Írország	80,8
PO	Lisszabon és a Tejo völgy	33,5	PO	Lisszabon és a Tejo völgy	44,8
GR	Attiki	32,7	HU	Közép-Magyaró.	43,1
HU	Közép-Magyaró.	28,3	GR	Attiki	37,3
FI	Uusimaa	26,8	FI	Uusimaa	36,9
BG	Délnyugat-Bulgária	26,2	BG	Délnyugat-Bulgária	34,4
SE	Stockholm	20,5	FR	Île de France	28,4
AT	Bécs	19,8	SE	Stockholm	28,3
FR	Île de France	18,2	AT	Bécs	27,3
NL	Észak-Holland	15,9	CZ	Prága	24,8
PL	Mazóvia	13,1	SK	Pozsony	24,4
ES	Madrid	12,9	RO	Bukarest	21,0
UK	London (Belső London)	12,2 (4,7)	PL	Mazóvia	19,9
CZ	Prága	11,5	BE	Brüsszel	19,0
SK	Pozsony	11,4	NL	Észak-Holland	18,6
RO	Bukarest	10,2	UK	London (Belső London)	17,9 (11,4)
BE	Brüsszel	9,4	ES	Madrid	17,3
IT	Lazio	9,2	IT	Lazio	10,1
DE	Berlin	4,1	DE	Berlin	3,7

Forrás: EC 2001, 2003 adatai alapján saját számítások

16. táblázat: A központi régiók (NUTS 2) súlya az európai országokban (2000)

Ország	NUTS 3	Ország népességéből való részesedés (%)	Ország	NUTS 3	Ország GDP-jéből való részesedés (%)
LV	Riga	41,0	LV	Riga	66,6
EE	Põhja-Eesti	38,4	EE	Põhja-Eesti	58,8
GR	Attiki (N2)	32,7	IE	Dublin	39,0
IE	Dublin	29,3	GR	Attiki (N2)	36,7
FI	Uusimaa (maakunta)	24,8	FI	Uusimaa (maakunta)	35,2
SI	Osrednjeslovenska	24,5	HU	Budapest	34,6
LT	Vilnius	24,1	LT	Vilnius	33,1
SE	Stockholm (N2)	20,2	SI	Osrednjeslovenska	32,8
AT	Bécs (N2)	19,8	PO	Nagy-Lisszabon	31,7
PO	Nagy-Lisszabon	18,5	AT	Bécs (N2)	26,8
HU	Budapest	18,1	SE	Stockholm (N2)	26,8
BG	Szófia	14,7	BG	Szófia	25,4
ES	Madrid (N2)	12,8	CZ	Prága (N2)	24,5
UK	London (N1) (Belső London)	12,2 (4,7)	SK	Pozsony (N2)	22,7
CZ	Prága (N2)	11,6	UK	London (N1) (Belső London)	17,9 (11,4)
SK	Pozsony (N2)	11,4	BE	Brüsszel (N2)	19,1
DK	Koppenhága és Frederiksberg	10,9	DK	Koppenhága és Frederiksberg	17,3
BE	Brüsszel (N2)	9,3	ES	Madrid (N2)	17,3
RO	Bukarest (város)	8,8	RO	Bukarest (város)	13,2
NL	Nagy-Amszterdam	7,3	PL	Miasta Warszawa	12,7
IT	Róma	6,6	NL	Nagy-Amszterdam	11,4
PL	Miasta Warszawa	4,2	FR	Párizs	10,1
DE	Berlin (N2) (K,NY)	4,1	IT	Róma	8,0
FR	Párizs	3,6	DE	Berlin (N2) (K,NY)	3,8

Forrás: EC 2001, 2003 adatai alapján saját számítások

17. táblázat: A központi régiók (NUTS 3) súlya az európai országokban (1999)

Az értékek kissé vitathatóak, azonban a térségek ismeretében kiemelhetjük, hogy Portugália, Görögország, Finnország, valamint Észtország, Szlovénia és **Magyarország esetében számottevő probléma a központi térség kiemelkedő szerepe, az ún. egyközpontúság (egy centrumtér), mind a népesség, mind a gazdaság szempontjából. Ez gyakran együtt jár a főváros központúsággal** (így jellemezhető több előbb említett ország, valamint Lettorság, Írország).

Azonban mint látható, némely országnál számottevő differencia van a népességből és a GDP-ből való részesedés között. Ennek függvényében „szembeállíthatjuk” a központot a vidékkel, vajon mekkora ellentét van közöttük (18-19. táblázat).

Ország	Központi régió (NUTS 2)	Ország népességéből való részesedés (%)		Ország GDP-jéből való részesedés (%)		Hoover-index (%)		Allokációs hányados	
		1995	2000	1995	2000	1995	2000	1995	2000
Magyarország	Közép-Magyar.	28,3	28,3	40,9	43,1	12,6	14,8	1,4	1,5
Csehország	Prága	11,7	11,5	21,5	24,8	9,8	13,3	1,8	2,2
5	Pozsony	11,5	11,4	23,0	24,4	11,4	12,9	2,0	2,1
Portugália	Lisszabon és a Tejo v.	33,4	33,5	43,4	44,8	10,1	11,3	1,3	1,3
Románia	Bukarest	10,3	10,2	14,1	21,0	3,8	10,8	1,4	2,1
Franciaország	Île de France	18,8	18,2	28,2	28,4	9,4	10,3	1,5	1,6
Finnország	Uusimaa	25,5	26,8	33,9	36,9	8,4	10,1	1,3	1,4
Belgium	Brüsszel	9,4	9,4	19,0	19,0	9,6	9,6	2,0	2,0
Bulgária	Délnyugat-Bulgária	25,7	26,2	34,9	34,4	9,2	8,2	1,4	1,3
Svédország	Stockholm	19,5	20,5	23,9	28,3	4,3	7,8	1,2	1,4
Ausztria	Bécs	19,8	19,8	28,0	27,3	8,2	7,4	1,4	1,4
Írország	Dél- és Kelet-Írország	73,3	73,6	79,8	80,8	6,5	7,2	1,1	1,1
Lengyelország	Mazóvia	13,1	13,1	16,3	19,9	3,2	6,8	1,2	1,5
Nagy-Britannia	London (N1) (Belső London)	11,9 (4,6)	12,2 (4,7)	17,2 (10,9)	17,9 (11,4)	5,2 (6,3)	5,7 (6,6)	1,4 (2,4)	1,5 (2,4)
Görögország	Attiki	33,1	32,7	38,1	37,3	4,9	4,6	1,2	1,1
Spanyolország	Madrid	12,8	12,9	16,8	17,3	4,0	4,4	1,3	1,3
Hollandia	Észak-Holland	16,0	15,9	18,4	18,6	2,4	2,7	1,2	1,2
Olaszország	Lazio	9,1	9,2	10,3	10,1	1,2	1,0	1,1	1,1
Németország	Berlin	4,3	4,1	4,3	3,7	0,0	0,4	1,0	0,9

Forrás: EC 2001, 2003 adatai alapján saját számítások

18. táblázat: A központi régiók (NUTS 2) súlya az európai országokban (1995, 2000)

Ország	Központi régió	Ország népességéből való részesedés (%)		Ország GDP-jéből való részesedés (%)		Hoover-index (%)		Allokációs hányados	
		1995	1999	1995	1999	1995	1999	1995	1999
Lettország	Riga	41,3	41,0	53,8	66,6	12,5	25,6	1,3	1,6
Észtország	Põhja-Eesti	38,2	38,4	56,4	58,8	18,2	20,4	1,5	1,5
Magyarország	Budapest	18,7	18,1	33,9	34,6	15,2	16,5	1,8	1,9
Csehország	Prága (N2)	11,7	11,6	21,5	24,5	9,8	13,0	1,8	2,1
Portugália	Nagy-Lisszabon	18,8	18,5	31,3	31,7	12,5	13,2	1,7	1,7
Szlovákia	Pozsony (N2)	11,5	11,4	23,0	22,7	11,5	11,2	2,0	2,0
Bulgária	Szófia	14,2	14,7	24,8	25,4	10,7	10,7	1,7	1,7
Finnország	Uusimaa (maakunta)	23,8	24,8	32,2	35,2	8,4	10,4	1,4	1,4
Belgium	Brüsszel (N2)	9,4	9,3	18,7	19,1	9,4	9,7	2,0	2,1
Írország	Dublin	29,1	29,3	37,7	39,0	8,7	9,7	1,3	1,3
Litvánia	Vilnius	24,2	24,1	28,5	33,1	4,3	8,9	1,2	1,4
Lengyelország	Miasta Warszawa	4,2	4,2	10,0	12,7	5,8	8,5	2,4	3,0
Szlovénia	Osrednjeslovenska	24,4	24,5	31,8	32,8	7,4	8,3	1,3	1,3
Ausztria	Bécs (N2)	19,8	19,8	28,0	26,8	8,2	7,0	1,4	1,4
Svédország	Stockholm (N2)	19,5	20,2	23,9	26,8	4,3	6,6	1,2	1,3
Franciaország	Párizs	3,7	3,6	10,1	10,1	6,4	6,5	2,7	2,8
Dánia	Koppenhága és Frederiksberg	10,7	10,9	18,1	17,3	7,4	6,4	1,7	1,6
Nagy-Britannia	London (N1) (Belső London)	11,9 (4,6)	12,2 (4,7)	17,2 (10,9)	17,9 (11,4)	5,2 (6,3)	5,7 (6,6)	1,4 (2,4)	1,5 (2,4)
Spanyolország	Madrid (N2)	12,8	12,8	16,8	17,3	4,0	4,5	1,3	1,4
Románia	Bukarest (város)	9,1	8,8	12,9	13,2	3,8	4,4	1,4	1,5
Görögország	Attiki (N2)	33,2	32,7	38,1	36,7	4,9	4,0	1,1	1,1
Hollandia	Nagy-Amszterdam	7,3	7,3	10,8	11,4	3,5	4,1	1,5	1,6
Olaszország	Róma	6,6	6,6	8,0	8,0	1,5	1,4	1,2	1,2
Németország	Berlin (N2) (K,NY)	4,3	4,1	4,3	3,8	0,0	0,3	1,0	0,9

Forrás: EC 2001, 2003 adatai alapján saját számítások

19. táblázat: A központi régiók (NUTS 3) súlya az európai országokban (1995, 1999)

A Hoover-index szerint NUTS 2 szinten a legjelentősebb centrum-vidék ellentétet Magyarországon regisztrálhatjuk. Hozzánk hasonló helyzetben (>10% az eltérés) Csehország és Szlovákia, valamint Portugália, Románia, Franciaország és Finnország van (a térszerkezetben „túlsúlyos” térelem van, amit lehet abszolút volumenben (vízfej), de lehet relatív értelemben is értelmezni („kiemelkedően fejlett”) térség). NUTS 3 szinten „belépnek” a balti államok is, és

rögtön az „élre” állnak, azonban mögöttük – Budapesttel – bronzérmesek vagyunk, azaz **NUTS 3 szinten is jelentős**, sőt jelentősebb **az ellentét** – itt már – **főváros-vidék között hazánkban**. Ezen a szinten az előzőekben felsoroltaktól eltérést csak Románia és Franciaország „kilépése”, Bulgária „belépése” jelent. Lényeges azt is kiemelni, hogy a **Közép-Magyarország- illetve a Budapest-központúság az előző évtized közepéhez képest csak fokozódott**. Ilyen jelenség az országok közel háromnegyedénél figyelhető meg, amit európai folyamatként aposztrofálhatunk. Vagyis **Magyarországra is jellemző az az európai tendencia, hogy a központi térség, illetve a főváros egyre nagyobb súllyal szerepel az ország életében**.

A Hoover-indexnél maradván minden vizsgált országra jellemző, hogy a főváros, illetve a központi régió az ország GDP-jének nagyobb hányadát összpontosítja, mint a népességnek, egyetlen kivétel Németország Berlinnel. Minél nagyobb a két érték közötti eltérés (a két régióra, főváros-vidék, számított Hoover-index értéke), annál nagyobb a területi egyenlőtlenség ezen formája. Azonban a Hoover-indexek számítási oszlopait boncolgatva, azaz az egyes régiók esetén a népességből és a GDP-ből való részesedés közötti különbségeket elemezve kiderül, hogy más jellegű területi egyenlőtlenség figyelhető meg Olaszországnál (ahol nem is a központi, Rómát magába záró Lazio régió a legnagyobb súlyú, hanem Lombardia viselkedik kis „vízfejként”, illetve a jól ismert, markáns észak–dél ellentét a meghatározó), valamint Spanyolországnál (ahol Madrid mellett Katalónia is „központi” régió). Esetükben főleg, de más országoknál is térben jobban eloszlik, elaprózódik az egyenlőtlenség, nem kétpólusú (főváros–vidék) az ország, mint például Magyarország.

Az index azonban csak a százalékos eltéréseket méri, és nincs figyelemmel az eltérések mellett az értékek nagyságrendjére (habár nem mindegy, hogy a 10 százalékpontos eltérést 5% és 15%, vagy pedig 30 és 40% között mérjük), ezért lehet allokációs hányadost is számítani ($GDP\% / népesség\%$). E mutató szerint viszont **Magyarország nincs a szorosan vett élmezőnybe, nem olyan kedvezőtlen a kép, azaz a központi térségben a két jelenség (népesség, gazdasági értéktermelés) arányaiban egymáshoz közelebb áll, mint néhány európai országnál**. NUTS 2 Csehország, Szlovákia, Románia, Belgium is megelőzi hazánkat, valamint Nagy-Britannia, Lengyelország hasonló képet mutat, míg NUTS 3 szinten Franciaország is megelőzi, de Románia nem. A **legproblémásabb országok, ahol a nagy részesedési differencia mellett magas az allokációs hányados értéke is (Csehország, Szlovákia)**.

A térszerkezet vizsgálatánál ki kell arra is térni, hogy milyen egyéb térbeli jegy figyelhető meg. Ismert, hogy **Magyarország esetében – a főváros-vidék dualizmus mellett – a másik fő területi jegy a nyugat-kelet ellentét**. Hasonló, földrajzi irányultságot mutató, markánsnak titulálható területi ellentét Olaszországnál és Belgiumnál találkozhatunk az Unióban. (Bár mindkettő esetében az észak–dél ellentét regisztrálható, ami formailag, de nem tartalmilag jelent különbséget). Németországnál szintén jelentős a térbeli „elválás”, de itt az ország újraegyesülése óta küzdenek a két, keleti és nyugati országrész közötti különbségek mérséklésével. A CECC országoknál általában jellemző, hogy az ország nyugati, az „EU felé néző” része fejlettebb a keletinél, de a különbség mértéke nem annyira markáns, mint hazánkban.

Magyarországon a nyugat-kelet ellentét „megfejeji” az egyközpontú gazdasági térszerkezetet, s így több jegyű térszerkezet áll elő. Emiatt **elég egyedi az ország gazdasági térszerkezete Európában**, mivel a hasonló területi formációkkal találkozunk több országnál, de vagy az egyik jegy (pl. Olaszországban, Belgiumban, Németországban a területi tagolódás), vagy a másik jegy (pl. Csehországban, Szlovákiában a központi régió kiemelkedő szerepe) a domináns, vagy ha mindkettő jegy megfigyelhető, akkor egyik súlya sem kirívó.

E jelenséget, ti. a földrajzi irány szerinti területi tagolódást (a térszerkezet egyoldalúságát, „torzságát”, ha folyamatként értelmezzük, akkor „el(ki)billenését”) lehet számszerűsíteni az egyes országok esetében, például a térségek aggregálásnak modelljével vagy akár regressziók segítségével (ld. pl. EU-ra II.2.3. fejezet). A feltárt helyzet időbeli nyomon követésével lehet érdemben nyilatkozni a térbeli folyamatok alakulásáról (például nő-e az adott országban a nyugat-kelet ellentét).

2.4. ÖSSZEFOGLALÁS

A gazdasági jelenségek és folyamatok jelentős része térségek, országok közötti kapcsolatokban realizálódik, emiatt egy térség gazdasága, s így a gazdasági térszerkezete is elhelyezhető egy nagyobb területi keretben. Magyarország, földrajzi pozíciójából eredően, az európai gazdasági tér része, és méretéből, fejlettségéből eredően a magyar gazdaság Európához, egyre inkább az Európai Unióhoz kötődik ezer szállal. Magyarország illeszkedése az európai gazdasági térstruktúrába megkerülhetetlen elemzési kérdést jelent EU csatlakozásunk küszöbén.

Az **európai gazdasági térszerkezet központja**, kontinensünk gazdasági magterülete földrajzi szempontból a centrumban van (kék banán), mely térség nincs távol hazánktól, s így „kisugárzó” hatása könnyebben elér ide, mint keleti, délkeleti szomszédjainkhoz, vagy akár az Ibériai-, vagy a Skandináv-félsziget távolabb eső részeire. Ez kecsesítő az ország számára. Ráadásul az 1950-es évekhez képest az európai gazdasági erő súlypontja az észak-francia–benelux–nyugatnémet háromszögből délkeletre, a délnémet és az északolasz térségek irányába tolódott át.

Némely, a gazdasági fejlettséget, fejlődést leíró **európai modell**ben a dinamikus centrum „keleti elvégződése” ma már Magyarországon lelhető fel, de inkább csak az ország északnyugati felével és Budapesttel számolnak, mint gazdasági szempontból fontos térséggel. A jelenlegi állapot szerint viszont problémát jelent, hogy a gazdasági erőter kisugárzása egyoldalúan nyugatról áramlik felénk, se délről, se északról, se keletről nem várható a gazdasági dinamika, annak áttérjedése (a szomszédban politikai konfliktusok, általános elmaradottság, hazánkéhoz hasonló gazdasági múlt gátolja a fejlődést), így gyorsabb fejlődési esélye az ország nyugati felének van. Az „áramlás” mellett, mint egyes modellek kiemelik, a nagyvárosoknak, mint a gazdasági térszerkezet csomópontjainak fontos szerepe van. Erről nézve Budapest az egyetlen városunk, mely az európai városhálózat tagjaként szóba jöhet, és környezetéből pedig csak Bécs és Pozsony lehet jelenleg megjelölni, melyek csomópontokként funkcionálnak. A modellek szerint tehát a nyugati országrész mellett Budapestnek és szűkebb térségének van még lehetősége a gyorsabb felzárkózásra.

A korábbi „keleti” gazdasági orientációt a „nyugati” váltotta fel, és ez döntő hatással volt a gazdasági térszerkezetre is, akárcsak az a másik, a volt szocialista országokra jellemző jelenség, hogy a fővárosok az átmenet nyertesei voltak, s így továbbra is él, sőt egyre erősödik dominanciájuk az országon belül. **Magyarország gazdasági térszerkezetét** tekintve, megállapíthatjuk, hogy hazánkban több jegyű gazdasági térszerkezet állt elő: egyszerre él a nyugat-kelet és a főváros-vidék ellentét. Ebből a szempontból elég egyedi az ország Európában, mivel bár hasonló területi formációkkal találkozunk több országnál, de vagy az egyik jegy (pl. Olaszországban, Belgiumban, Németországban a területi tagolódás), vagy a másik jegy (pl. Csehországban, Szlovákiában a központi régió kiemelkedő szerepe) a domináns.

Az 1990-es években az **európai gazdasági térszerkezet átalakult**: első lépésben egységesen összeomlott a keleti gazdasági blokk, drasztikus szakadék tátongott Nyugat és Kelet között, majd az ezredfordulóhoz közeledve egyre több térség lábalt ki a vesztes helyzetből. Az évtized elején kisebbek voltak a differenciák a CECC régiók között, mára ez megnövekedett, egyre több nyugati pozíciójú régió indult fejlődésnek, így a legtöbb országban egy nyugat-keleti lejtő kezd kibontakozni, melyet csak a fővárosi térségek törnek meg. Ezeknek köszönhetően térségünk lassan elkezdett igazodni az Európai Unióra jellemző centrum-periféria modellhez.

Magyarország régiói esetében döntően a magterülethez viszonyított keleti pozíció a meghatározó, de emellett a centrumtársaságtól való közepes távolság is lényeges tényező. Magyarország régiói köztes helyzetűek ebben a rendszerben. Földrajzi pozícióik kedvezőbbek, mint keleti, déli, délkeleti szomszédjaiké vagy éppen a balti államoké. Régióink gazdasági fejlettsége azonban jelentősen elmarad nyugati szomszédaitól, habár pozíciója kedvezőbb számos keletibb fekvésű CECC ország és DK-Európa térségnél. A kettő közötti összefüggés nem a véletlen műve, mivel az elérhetőség, a

centrumterülettől való távolság jelenleg egy lényeges tényező a gazdasági fejlettség területi alakulásában.

Az egyik fő térszerkezeti jegy tehát, hogy keletre „ereszkedő” fejlettségi lejtő közepén helyezkednek el régióink. E lejtő az osztrák-magyar, majd a magyar-román és magyar-ukrán határon törik meg élesen. A másik meghatározó jegy a szomszédság: a magyar régiók CECC szomszédjai nagyságrendileg hasonló pozíciójúak. A „szomszédsági hasonulás” markáns jellemző Európában, így azt is mondhatjuk, hogy gyakorlatilag kevés esélye van a kitörésre azon régióknak, melyeknek „rossz szomszédjai” vannak, a makrotérési környezet erősen determinál. Ez alapján nem prognosztizálható a magyar régiók látványos kiemelkedése környezetükből, inkább csak a tágabb térség fejlődése hozhatja magával Magyarország régióinak felemelkedését.

Ami **Magyarországot és szűkebb környezetét** illeti, megállapíthatjuk, hogy hazánk és szomszédaink együttes térszerkezete igen tagolt, korántsem tekinthető egységesnek, kiegyenlítettnek. A legtöbb határszakasz fejlettségi törésvonalat is jelent egyben a két érintett ország között, ám ha részletesen elemezzük az egyes országokat is, láthatjuk, hogy az egyes országokon belül is találunk legalább ilyen mélységű, ám földrajzilag már kissé nehezebben megfogható és szemléltethető fejlettségi szakadékokat.

A **jövőt** illetően a hazai gazdasági térszerkezetre drasztikus hatással lesz az Európai Unióhoz történő csatlakozás. Szerves részévé válunk egy gazdasági integrációnak, mely mind a térszerkezeti elemekre, mind a térkapcsolatokra kihat (munkaerő, áru, tőke, szolgáltatások szabad áramlása). Kinyílik a gazdaság, s így átalakulhatnak, megváltozhatnak a gazdasági kapcsolatok. Emiatt új tényezőkkel, új elemekkel kell majd számolni a magyar gazdaságban, s így a gazdasági térszerkezetben is. A formális gazdasági keretek nyugat felé fognak nyitni, azonban az Európai Unióhoz való szorosabb kötődés megritkíthatja, esetenként „lezárhatja”, a gazdasági térszerkezet kapcsolódásait hosszabb távon a déli és északkeleti, rövid távon a keleti irányba. Magyarország az Európai Unió gazdasági térszerkezetének földrajzi és gazdasági szempontból is perifériája, Európai mértékben gondolkodva viszont fél perifériája lesz. Azonban e jelenlegi hátrányos helyzet a későbbiekben még felértékelődhet, hiszen évek, évtizedek múlva kapocsként funkcionálhatunk majd Kelet- és Délkelet-Európa felé.

Ami a jövő másik oldalát illeti: a térszerkezeti modellek szerint kiemelt fontosságú egyrészt a sűrű városhálózat, másrészt a közöttük jól kiépített kapcsolatrendszer, s így a térbeli kontinuitás. A modellek szerint e kettős rendszer (városhálózat, közlekedési hálózat) fejletlensége egyik fő akadálya a centrumtériséghez való kötődésnek. Ez Magyarország esetében azt jelenti, hogy a felzárkózáshoz és a gazdasági fejlődéshez nélkülözhetetlen egyrészt a városhálózat, s ezen belül a kapuvárosok fejlesztése, másrészt csökkenteni kell az ország kommunikációs és közlekedési (bővebben infrastrukturális) elmaradottságát, ki kell építeni például az autópálya-hálózatot, e nélkül nem várható a gazdasági fejlődés terjedése. Ezek megvalósulása esetén tud majd igazából illeszkedni hazánk az Európai Unió gazdasági térszerkezetébe, ekkor lesz a térszerkezetben biztos elem.

Összességében megállapítható, hogy Magyarország pozíciója Európában nemcsak földrajzilag köztes (Kelet-Közép-Európa), hanem a jelenlegi gazdasági térszerkezet szempontjából is az.

II.2. MELLÉKLETEK

1. sz. Melléklet Az EU15 és a CECC10 régióinak fő indikátorai

KÓD	NAME	KOORD		AREA	POP		POPAGE			AC	UN	EMPBRA			GDPPPOP	
		SZ	H		1995	2000	<15	15-64	65+			AG	IN	SE	1995	2000
EU15	Európai Unió	–	–	3 240 039	371 943	378 914	16.8	66.9	16.3	56.0	8.4	4.3	28.9	66.5	100.0	100.0
EUR27		–	–	4 324 382	479 369	484 374	17.1	67.3	15.6	...	9.3	8.0	29.5	62.6	86.2	86.5
BE	Belgium	50.83	4.33	30 528	10 137	10 246	17.6	65.6	16.8	52.3	6.7	1.9	25.8	72.3	112.5	107.4
BE1	Brüsszel	50.83	4.33	161	950	961	17.8	65.4	16.8	51.6	11.1	0.0	14.4	85.6	227.9	217.6
BE2	Flandria	51.22	4.42	13 522	5 873	5 943	17.1	66.2	16.7	53.5	4.0	2.1	28.2	69.8	110.4	106.1
	BE21 Antwerpen	51.22	4.42	2 867	1 630	1 644	17.2	65.9	16.9	51.8	4.6	0.9	29.7	69.4	132.0	125.1
	BE22 Limburg	50.93	5.33	2 422	774	793	17.4	68.8	13.8	52.5	5.0	2.8	31.8	65.4	96.3	90.6
	BE23 Kelet-Flandria	51.05	3.72	2 982	1 351	1 362	16.6	66.3	17.1	53.9	4.3	1.5	27.6	71.0	97.8	93.7
	BE24 Flamand-Brabant	50.88	4.70	2 106	997	1 016	17.1	66.1	16.8	55.4	2.9	1.8	18.7	79.5	110.5	112.2
	BE25 Nyugat-Flandria	51.22	3.23	3 144	1 122	1 129	17.0	64.9	18.1	54.4	3.3	4.3	33.1	62.6	103.5	98.6
BE3	Vallónia	50.42	4.43	16 844	3 314	3 341	18.6	64.6	16.8	50.3	10.7	2.1	24.2	73.8	83.3	78.2
	BE31 Vallón-Brabant	50.72	4.62	1 091	338	351	19.7	65.6	14.7	56.0	6.5	1.1	19.7	79.2	100.1	100.7
	BE32 Hainaut	50.45	3.93	3 786	1 286	1 279	18.2	64.6	17.3	48.2	13.1	2.4	26.3	71.2	75.9	70.8
	BE33 Liège	50.64	5.57	3 862	1 014	1 019	18.1	64.6	17.2	49.4	10.9	1.2	26.2	72.6	88.7	81.7
	BE34 Luxemburg	49.68	5.82	4 440	241	248	20.4	63.4	16.2	54.0	5.5	5.3	21.4	73.4	83.8	76.3
	BE35 Namur	50.47	4.87	3 666	435	445	19.0	64.7	16.3	52.0	10.2	2.2	19.3	78.6	79.4	74.9
NL	Hollandia	52.37	4.89	41 574	15 459	15 922	18.6	67.9	13.6	63.5	2.8	3.3	21.6	75.2	109.2	111.2
NL1	Észak-Hollandia	53.23	6.57	11 388	1 625	1 664	18.2	67.2	14.7	61.1	4.3	4.4	24.7	70.9	104.5	101.6
	NL11 Groningen	53.23	6.57	2 967	558	564	16.8	68.7	14.5	60.0	4.6	2.8	22.0	75.3	129.7	124.3
	NL12 Frízföld	53.21	5.79	5 741	611	627	19.0	66.7	14.3	61.8	4.6	4.9	26.4	68.8	91.1	91.5
	NL13 Drenthe	53.01	6.56	2 680	456	472	18.6	66.1	15.3	61.4	3.6	5.8	25.7	68.5	91.6	87.9
NL2	Kelet-Hollandia	51.99	5.91	10 976	3 190	3 331	19.6	67.3	13.2	64.2	2.8	3.8	24.3	71.9	94.1	94.3
	NL21 Overijssel	52.52	6.09	3 420	1 052	1 082	19.5	66.9	13.7	63.4	2.7	4.5	27.5	68.0	93.8	94.4
	NL22 Gelderland	51.99	5.91	5 143	1 871	1 926	19.0	67.5	13.6	63.5	2.6	3.2	23.4	73.4	95.8	96.6
	NL23 Flevoland	52.52	5.45	2 412	268	323	23.8	67.3	8.9	71.1	4.0	5.7	19.0	75.3	83.3	79.9
NL3	Nyugat-Hollandia	52.08	4.28	11 871	7 229	7 420	18.4	68.0	13.6	64.1	2.7	2.7	16.8	80.6	119.9	123.4
	NL31 Utrecht	52.10	5.11	1 434	1 067	1 113	19.0	68.6	12.5	66.8	2.1	1.9	13.3	84.8	130.4	140.3
	NL32 Észak-Holland	52.39	4.62	4 059	2 466	2 526	17.8	68.8	13.5	63.6	2.9	1.9	16.2	81.9	125.8	130.2
	NL33 Dél-Holland	52.08	4.28	3 446	3 329	3 408	18.6	67.6	13.8	64.0	2.7	3.5	17.5	79.1	113.8	115.7
	NL34 Zeeland	51.50	3.61	2 932	367	373	18.5	65.2	16.4	61.1	3.6	2.5	25.6	71.9	105.7	97.5
NL4	Dél-Hollandia	51.70	5.31	7 291	3 415	3 507	18.2	68.5	13.4	62.8	2.4	3.6	27.8	68.7	102.8	106.0
	NL41 Észak-Brabant	51.70	5.31	5 082	2 283	2 365	18.6	68.6	12.8	63.8	2.2	3.4	27.5	69.1	106.4	110.0
	NL42 Limburg	50.85	5.69	2 209	1 132	1 142	17.3	68.2	14.6	60.8	2.9	3.9	28.4	67.8	95.6	97.6
LU	Luxemburg	49.62	6.12	2 586	410	441	18.9	66.8	14.3	53.4	2.4	2.5	20.8	76.7	170.6	195.3
FR	Franciaország	48.86	2.34	549 087	57 847	60 589	18.9	65.1	16.0	55.7	9.6	4.2	26.3	69.5	103.8	101.1
FR1	Île de France	48.86	2.34	11 965	10 872	11 001	19.8	68.1	12.1	61.7	8.7	0.5	19.3	80.2	160.3	158.3
FR2	Párizsi medence	47.33	5.03	146 599	10 418	10 492	19.2	64.4	16.4	55.1	9.7	5.5	30.2	64.3	93.5	90.1
	FR21 Champagne–Ardennek	48.97	4.36	25 720	1 350	1 343	19.2	65.1	15.7	54.5	10.1	8.7	26.8	64.5	95.2	94.6
	FR22 Pikárdia	49.90	2.30	19 518	1 849	1 865	20.6	65.2	14.2	55.4	11.6	5.0	31.0	64.0	87.7	82.3
	FR23 Felső-Normandia	49.44	1.08	12 334	1 773	1 789	20.3	65.2	14.5	57.8	10.2	1.9	32.2	65.9	97.4	95.2
	FR24 Közép	47.90	1.90	39 536	2 421	2 454	18.4	63.8	17.8	55.9	8.0	4.7	32.0	63.3	96.2	90.8
	FR25 Alsó-Normandia	49.19	-0.36	17 740	1 410	1 429	19.1	63.6	17.3	51.2	10.6	9.4	26.5	64.0	88.7	85.3
	FR26 Burgundia	47.33	5.03	31 752	1 615	1 612	17.7	63.4	18.9	54.0	8.3	6.1	29.5	64.4	94.4	92.7
FR3	Nord–Pas-de-Calais	50.64	3.07	12 451	3 989	4 009	21.3	64.8	13.9	52.7	13.4	1.9	29.4	68.7	82.5	80.6
FR4	Kelet	48.58	7.76	48 309	5 122	5 189	19.1	65.9	15.0	57.7	6.7	3.0	35.3	61.8	96.6	90.9
	FR41 Lotaringia	49.12	6.18	23 669	2 316	2 313	19.0	65.6	15.4	56.5	7.8	2.8	33.0	64.2	89.7	83.5
	FR42 Elzász	48.58	7.76	8 332	1 694	1 754	19.2	66.8	13.9	60.8	5.3	2.0	36.1	61.9	108.9	102.9
	FR43 Franche-Comté	47.24	6.02	16 308	1 113	1 121	19.1	65.0	15.9	55.6	6.7	4.8	38.7	56.5	92.2	87.6
FR5	Nyugat	47.23	-1.57	85 856	7 624	7 834	18.4	63.9	17.7	54.7	8.2	7.2	29.0	63.8	88.6	87.1
	FR51 Loire-vidék	47.23	-1.57	32 404	3 155	3 255	19.2	64.4	16.4	57.4	7.6	6.3	31.9	61.8	91.3	90.0
	FR52 Bretagne	48.11	-1.68	27 507	2 847	2 929	18.3	63.8	18.0	53.0	8.0	7.7	27.3	65.0	87.0	86.2
	FR53 Poitou–Charentes	46.58	0.34	25 946	1 622	1 651	17.0	63.1	19.9	52.4	9.9	8.4	26.0	65.7	86.1	82.9

KÓD	NAME	KOORD		AREA	POP		POPAGE			AC	UN	EMPBRA			GDPPPOP	
		SZ	H		1995	2000	<15	15-64	65+			AG	IN	SE	1995	2000
FR6	Délnyugat	43.62	1.45	104 490	6 077	6 220	16.6	63.8	19.6	53.4	9.5	7.0	24.1	69.0	90.9	88.6
FR61	Aquitánia	44.84	-0.58	41 834	2 860	2 932	16.9	64.0	19.1	52.7	10.0	7.3	21.7	71.0	92.3	90.4
FR62	Dél-Pireneusok	43.62	1.45	45 597	2 501	2 576	16.7	64.1	19.2	54.7	9.7	5.9	26.2	67.9	91.4	88.5
FR63	Limousin	45.83	1.25	17 058	716	711	14.6	62.4	23.0	51.6	6.7	9.3	26.1	64.7	84.1	82.0
FR7	Közép-Kelet	45.76	4.83	71 136	6 850	7 008	18.9	65.3	15.8	56.0	8.6	4.8	30.1	65.1	101.1	100.0
FR71	Rhône-Alpok	45.76	4.83	44 967	5 539	5 697	19.5	65.5	15.0	57.1	8.6	4.1	30.0	65.9	104.7	103.1
FR72	Auvergne	45.78	3.08	26 169	1 312	1 310	16.2	64.3	19.6	51.8	8.4	8.1	30.5	61.4	86.2	86.5
FR8	Mediterránium	43.31	5.37	68 282	6 894	7 137	17.8	63.5	18.7	50.5	14.4	4.3	18.8	76.9	89.6	86.0
FR81	Languedoc-Roussillon	43.61	3.87	27 761	2 219	2 325	17.5	63.2	19.3	49.9	16.1	7.0	18.6	74.4	79.8	77.7
FR82	Prov.-Alpok-Côte d'Azur	43.31	5.37	31 804	4 416	4 551	18.0	63.7	18.4	51.6	13.7	3.0	18.7	78.3	95.3	90.8
FR83	Korzika	41.93	8.73	8 717	259	261	16.9	64.4	18.7	35.5	12.5	4.8	23.6	71.6	75.2	76.0
FR9	Tengerentúli régiók	-20.87	55.46	88 859	1 616	1 699	27.6	64.3	8.1	...	29.0	4.9	14.5	80.7	56.6	56.4
FR91	Guadeloupe	16.00	-61.72	1 705	420	428	25.2	65.2	9.6	...	26.1	3.6	14.6	81.8	56.2	57.6
FR92	Martinique	14.60	-61.08	1 100	386	385	23.5	65.1	11.5	...	27.7	6.5	13.0	80.5	64.2	67.4
FR93	Francia Guyana	4.92	-52.34	83 534	152	164	35.6	60.6	3.8	...	22.0	3.3	18.2	78.6	55.2	53.7
FR94	Réunion	-20.87	55.46	2 520	659	722	29.5	64.2	6.3	...	33.1	5.0	14.6	80.4	52.8	50.4
DE	Németország	52.52	13.38	357 028	81 661	82 188	15.7	68.1	16.3	57.5	8.1	2.6	33.5	63.8	110.0	106.4
DE1	Baden-Württemberg	48.79	9.19	35 752	10 296	10 499	16.8	67.7	15.5	59.2	4.4	2.2	41.3	56.5	123.2	122.0
DE11	Stuttgart	48.79	9.19	10 558	3 852	3 926	16.8	68.0	15.3	60.3	4.2	2.2	44.7	53.0	133.5	134.1
DE12	Karlsruhe	49.00	8.40	6 919	2 645	2 680	15.9	68.1	16.0	56.6	5.1	1.3	38.0	60.7	126.8	125.4
DE13	Freiburg	47.99	7.85	9 357	2 079	2 131	17.1	67.0	15.9	59.0	4.6	2.8	38.7	58.6	107.5	105.2
DE14	Tübingen	48.53	9.06	8 918	1 720	1 762	18.0	67.2	14.8	61.3	3.8	2.9	41.3	55.8	113.4	110.1
DE2	Bajorország	48.14	11.58	70 548	11 958	12 187	16.4	67.6	16.0	60.3	4.5	3.6	35.8	60.7	124.3	124.0
DE21	Felső-Bajorország	48.14	11.58	17 529	3 969	4 056	15.7	69.0	15.4	61.9	3.5	2.7	29.8	67.5	148.9	154.4
DE22	Alsó-Bajorország	48.58	13.44	10 330	1 138	1 173	17.1	67.0	15.9	60.5	4.4	6.3	39.1	54.6	104.0	97.3
DE23	Felső-Pfalz	49.02	12.11	9 692	1 051	1 076	17.2	67.0	15.9	59.6	5.1	5.3	38.5	56.2	106.4	107.8
DE24	Felső-Frankföld	49.95	11.58	7 230	1 108	1 113	16.1	66.4	17.4	58.5	6.3	2.7	39.4	58.0	109.4	103.6
DE25	Közép-Frankföld	49.45	11.05	7 245	1 664	1 685	16.0	67.7	16.4	59.7	5.4	4.4	39.6	56.0	126.2	126.3
DE26	Alsó-Frankföld	49.80	9.94	8 529	1 313	1 334	17.1	66.8	16.1	57.9	5.1	2.6	39.4	58.0	106.3	103.7
DE27	Schwaben	48.36	10.89	9 992	1 717	1 749	17.5	66.5	16.1	60.7	3.9	3.0	38.2	58.8	113.2	107.6
DE3	Berlin	52.52	13.38	892	3 471	3 384	13.8	72.1	14.2	59.1	13.0	0.7	21.7	77.6	111.2	95.6
DE4	Brandenburg	52.40	13.07	29 476	2 539	2 600	14.1	71.1	14.9	61.8	14.7	3.9	30.4	65.8	72.0	69.4
DE5	Bréma	53.08	8.81	404	680	661	14.0	67.9	18.1	53.9	10.5	1.1	25.2	73.7	144.8	142.9
DE6	Hamburg	53.55	10.00	755	1 707	1 710	13.5	69.8	16.7	58.9	7.0	1.2	21.1	77.7	185.4	181.5
DE7	Hessen	50.08	8.23	21 115	5 994	6 058	15.5	68.3	16.2	57.5	6.0	1.7	30.8	67.5	133.4	129.4
DE71	Darmstadt	49.87	8.64	7 445	3 676	3 727	15.1	69.3	15.7	58.5	5.2	1.5	28.0	70.5	152.7	148.8
DE72	Gießen	50.58	8.68	5 381	1 052	1 063	16.4	67.4	16.2	56.3	6.3	1.8	33.9	64.3	98.9	95.0
DE73	Kassel	51.32	9.48	8 289	1 265	1 268	16.0	66.1	17.8	55.7	8.0	2.5	36.9	60.6	105.9	101.3
DE8	Mecklenburg-Elő-Pomer.	53.63	11.40	23 170	1 828	1 783	14.5	71.0	14.5	60.1	15.3	5.6	29.2	65.2	71.2	69.4
DE9	Alsó-Szászország	52.40	9.73	47 612	7 748	7 911	16.6	66.8	16.6	55.4	7.6	3.4	31.7	64.9	101.5	96.0
DE91	Braunschweig	52.27	10.51	8 097	1 679	1 669	15.5	66.8	17.7	53.9	9.3	1.6	36.1	62.4	103.5	106.1
DE92	Hannover	52.40	9.73	9 046	2 135	2 156	15.4	67.1	17.5	55.7	7.6	1.3	28.4	70.3	114.2	108.2
DE93	Lüneburg	53.25	10.40	15 505	1 592	1 666	17.1	66.8	16.1	56.8	6.7	4.8	28.3	67.0	87.9	78.5
DE94	Weser-Ems	52.28	8.05	14 965	2 342	2 419	18.3	66.5	15.2	55.3	7.2	5.5	34.0	60.5	97.8	90.1
DEA	Észak-Rajna-Vesztfália	51.24	6.79	34 079	17 855	17 998	16.3	67.1	16.6	53.9	7.7	1.8	33.9	64.4	114.2	108.6
DEA1	Düsseldorf	51.24	6.79	5 289	5 289	5 257	15.5	67.3	17.2	53.3	8.1	1.7	32.4	66.0	124.2	121.2
DEA2	Köln	50.95	6.97	7 365	4 175	4 270	16.1	68.2	15.7	54.7	7.1	1.2	30.4	68.4	123.8	115.5
DEA3	Münster	51.96	7.62	6 904	2 566	2 610	17.6	66.6	15.9	53.2	7.6	2.9	34.1	63.0	95.7	87.7
DEA4	Detmold	52.03	8.53	6 518	2 002	2 052	17.6	65.6	16.8	56.1	6.7	1.8	39.6	58.6	111.0	105.5
DEA5	Arnsberg	51.51	7.48	8 002	3 822	3 809	16.1	66.8	17.1	53.0	8.4	1.8	36.8	61.5	103.8	99.7
DEB	Rajna-vidék-Pfalz	50.00	8.26	19 853	3 965	4 030	16.4	66.6	17.0	56.8	5.8	3.0	35.2	61.8	101.9	96.7
DEB1	Koblenz	50.35	7.60	8 072	1 484	1 518	16.8	65.7	17.5	54.3	5.5	2.2	36.4	61.4	95.9	89.5
DEB2	Trier	49.75	6.63	4 923	504	511	16.5	65.8	17.7	...	5.3	4.2	31.2	64.6	92.0	85.4
DEB3	Rheinhausen-Pfalz	50.00	8.26	6 852	1 977	2 002	16.1	67.4	16.5	...	6.2	2.2	37.4	60.4	108.9	105.0

KÓD	NAME	KOORD		AREA	POP		POPAGE			AC	UN	EMPBRA			GDPPPOP	
		SZ	H		1995	2000	<15	15-64	65+			AG	IN	SE	1995	2000
DEC	Saar-vidék	49.25	6.97	2 570	1 084	1 070	15.0	67.2	17.8	...	8.0	0.9	33.7	65.5	104.5	96.8
DED	Szászország	51.05	13.74	18 413	4 575	4 442	13.0	69.1	18.0	59.0	15.0	3.0	35.0	62.1	73.0	70.4
DED1	Chemnitz	50.83	12.92	6 097	1 699	1 630	12.7	68.2	19.1	58.7	14.8	2.8	38.4	58.9	67.1	65.9
DED2	Drezda	51.05	13.74	7 930	1 763	1 718	13.4	69.2	17.4	59.2	15.1	3.5	34.4	62.1	73.4	71.6
DED3	Leipzig	51.35	12.40	4 386	1 114	1 094	12.8	70.0	17.2	59.1	15.2	2.5	30.8	66.8	81.3	75.0
DEE	Szász-Anhalt	52.13	11.62	20 447	2 750	2 633	13.5	69.7	16.9	58.4	18.0	4.0	32.1	63.9	67.4	68.4
DEE1	Dessau	51.83	12.22	4 280	576	548	13.1	69.8	17.1	59.1	18.1	3.9	36.1	60.0	64.3	64.2
DEE2	Halle	51.48	11.96	4 430	914	870	13.1	69.6	17.3	57.1	19.2	3.8	31.1	65.1	70.8	70.0
DEE3	Magdeburg	52.13	11.62	11 738	1 261	1 214	13.8	69.7	16.5	59.0	17.3	4.2	31.1	64.8	66.3	69.1
DEF	Schleswig-Holstein	54.32	10.12	15 771	2 717	2 782	16.1	67.6	16.4	57.2	6.9	3.0	25.4	71.6	105.1	96.2
DEG	Türingia	50.99	11.03	16 172	2 511	2 440	13.5	70.3	16.3	60.3	13.4	4.1	35.5	60.4	67.5	69.6
IT	Olaszország	41.89	12.50	301 330	57 301	57 762	14.4	67.6	18.0	48.1	10.8	5.2	31.8	63.0	103.4	102.0
IT1	Északnyugat	45.08	7.68	34 082	6 073	6 023	11.5	67.0	21.5	49.3	6.8	3.9	34.5	61.6	117.9	116.5
IT11	Piemonte	45.08	7.68	25 400	4 293	4 284	11.9	67.7	20.4	50.7	6.7	3.9	38.5	57.5	121.6	119.6
IT12	Valle d'Aosta	45.75	7.31	3 263	119	120	12.6	68.7	18.7	54.8	4.5	6.3	20.4	73.3	139.7	123.1
IT13	Liguria	44.42	8.93	5 418	1 661	1 619	10.4	64.9	24.7	45.2	9.4	3.6	23.8	72.6	106.8	108.1
IT2	Lombardia	45.48	9.19	23 863	8 918	9 109	13.0	69.5	17.5	51.7	4.5	2.1	39.8	58.1	137.6	134.5
IT3	Északkelet	45.43	12.33	39 853	6 529	6 663	13.3	68.5	18.2	51.7	3.8	4.9	38.0	57.2	123.5	120.6
IT31	Trentino–Alto Adige	46.08	11.12	13 607	911	942	15.9	67.5	16.6	55.0	3.1	8.7	26.3	65.0	137.3	136.3
IT32	Veneto	45.43	12.33	18 391	4 428	4 534	13.3	69.0	17.8	52.0	4.2	4.5	41.6	54.0	121.9	119.0
IT33	Friuli–Venezia Giulia	45.65	13.77	7 855	1 190	1 187	11.2	67.7	21.1	48.2	4.3	3.2	33.6	63.2	118.9	114.1
IT4	Emilia-Romagna	44.50	11.34	22 123	3 924	4 003	11.2	66.7	22.1	52.2	4.7	6.1	35.4	58.5	132.6	129.1
IT5	Közép	43.78	11.24	41 138	5 791	5 849	12.0	66.2	21.8	48.7	6.0	3.9	36.0	60.2	108.7	108.8
IT51	Toszkána	43.78	11.24	22 987	3 525	3 543	11.5	66.6	21.9	48.8	6.7	3.9	34.0	62.2	112.6	113.5
IT52	Umbria	43.11	12.39	8 456	824	839	12.2	65.6	22.2	47.7	6.7	4.1	32.1	63.9	101.6	100.6
IT53	Marche	43.60	13.50	9 695	1 442	1 467	12.9	65.8	21.3	49.0	5.4	3.6	43.1	53.3	103.1	102.1
IT6	Lazio	41.89	12.50	17 208	5 198	5 295	14.2	68.8	17.0	47.9	11.9	3.0	19.1	77.9	117.1	112.9
IT7	Abruzzo–Molise	40.85	14.27	15 235	1 601	1 606	14.4	65.7	19.9	44.9	9.2	6.0	32.3	61.7	86.0	82.7
IT71	Abruzzo	42.35	13.39	10 798	1 269	1 279	14.4	65.9	19.8	44.8	7.6	4.7	33.4	61.9	88.3	83.7
IT72	Molise	41.57	14.65	4 438	332	327	14.7	64.8	20.5	45.3	13.6	11.3	27.7	61.0	77.4	78.8
IT8	Campania	40.85	14.27	13 593	5 754	5 774	19.3	67.2	13.6	44.1	23.6	6.8	23.8	69.4	65.3	65.3
IT9	Dél	41.12	16.87	44 447	6 765	6 725	17.2	67.1	15.7	43.8	20.0	11.1	25.4	63.6	65.4	66.2
IT91	Puglia	41.12	16.87	19 372	4 079	4 081	17.3	67.7	15.1	43.8	17.6	11.2	26.9	61.8	66.7	67.1
IT92	Basilicata	40.66	15.79	9 994	610	604	16.3	66.0	17.8	44.0	17.4	10.7	34.9	54.4	70.4	73.4
IT93	Calabria	38.90	16.60	15 080	2 076	2 040	17.4	66.3	16.3	43.9	27.7	10.9	18.5	70.6	61.2	62.1
ITA	Szicília	38.12	13.36	25 703	5 089	5 070	18.0	65.9	16.1	42.9	24.2	9.5	19.4	71.0	65.9	65.4
ITB	Szardínia	39.22	9.10	24 090	1 660	1 646	14.6	70.2	15.3	46.4	20.5	9.8	21.4	68.8	76.0	75.5
UK	Egyesült Királyság	51.52	-0.10	243 820	58 606	59 756	19.1	65.4	15.6	62.3	5.6	1.5	25.4	73.1	96.4	100.3
UKC	Északkelet	55.00	-1.60	8 612	2 612	2 596	18.8	65.2	16.1	57.7	9.3	0.6	28.3	71.1	79.9	77.4
UKC1	Tees Valley és Durham	54.58	-1.23	3046	1 169	1 170	19.3	65.2	15.5	...	9.1	0.7	28.8	70.5	79.2	76.0
UKC2	Northumberland, T. és W.	55.00	-1.60	5566	1 443	1 426	18.3	65.2	16.5	...	9.5	0.6	27.8	71.6	80.4	78.5
UKD	Északnyugat	53.42	-2.99	14 165	6 913	6 912	19.4	65.0	15.6	60.4	6.4	1.0	28.2	70.9	86.7	87.2
UKD1	Cumbria	54.91	-2.95	6824	491	495	17.7	64.3	17.9	...	5.6	4.7	32.8	62.5	97.7	91.1
UKD2	Cheshire	53.20	-2.92	2331	979	987	19.0	65.6	15.5	...	4.2	1.7	31.6	66.7	111.6	114.4
UKD3	Nagy Manchester	53.48	-2.25	1286	2 583	2 586	20.1	65.4	14.5	...	6.0	0.3	26.9	72.9	87.1	88.6
UKD4	Lancashire	53.76	-2.73	3070	1 428	1 432	19.3	64.3	16.4	...	5.0	1.1	30.3	68.6	83.5	81.1
UKD5	Merseyside	53.42	-2.99	655	1 433	1 412	19.4	64.5	16.1	...	11.2	0.3	23.5	76.2	68.4	70.2
UKE	Yorkshire és Humber	53.57	-1.49	15 566	5 036	5 072	19.2	65.0	15.8	61.6	6.6	1.1	28.4	70.5	84.9	88.1
UKE1	K-Riding és É-Lincolnshire	53.83	-0.42	3658	891	887	19.3	64.2	16.5	...	7.8	2.4	31.8	65.8	92.0	94.6
UKE2	Észak-Yorkshire	54.35	-1.41	8315	730	752	17.8	64.4	17.8	...	3.5	2.1	24.2	73.6	90.4	94.2
UKE3	Dél-Yorkshire	53.57	-1.49	1559	1 307	1 308	18.9	65.3	15.8	...	8.2	0.6	28.9	70.5	70.5	74.8
UKE4	Nyugat-Yorkshire	53.68	-1.50	2034	2 109	2 124	19.9	65.4	14.7	...	6.3	0.5	28.2	71.3	89.0	91.5
UKF	Kelet-Midlands	52.64	-1.13	15 627	4 120	4 213	18.8	65.3	15.9	63.6	4.9	1.8	31.1	67.2	90.3	93.9
UKF1	Derbyshire és Nottingham	52.97	-1.18	4788	1 991	2 018	18.6	65.4	16.0	...	6.0	1.2	32.0	66.8	85.8	89.9

KÓD	NAME	KOORD		AREA	POP		POPAGE			AC	UN	EMPBRA			GDPPPOP	
		SZ	H		1995	2000	<15	15-64	65+			AG	IN	SE	1995	2000
UKF2	Leicestershire, R. és N.	52.64	-1.13	4918	1 520	1 563	19.6	65.9	14.5	...	3.9	0.9	31.6	67.5	99.5	102.6
UKF3	Lincolnshire	53.25	-0.55	5921	610	631	17.7	63.3	19.0	...	4.0	5.6	26.9	67.5	82.0	84.8
UKG	Nyugat-Midlands	52.48	-1.91	13 004	5 310	5 363	19.5	64.9	15.6	61.5	6.1	1.2	32.1	66.7	89.6	92.0
UKG1	Herefordshire, W. és W.	52.20	-2.24	5902	1 197	1 223	18.3	65.2	16.5	...	3.3	2.1	28.1	69.8	92.7	97.2
UKG2	Shropshire és Staffordshire	52.71	-2.75	6203	1 476	1 502	18.7	65.8	15.6	...	4.2	1.8	34.4	63.8	81.2	86.1
UKG3	Nyugat-Midland	52.48	-1.91	899	2 637	2 639	20.5	64.2	15.3	...	8.8	0.3	32.9	66.8	93.0	92.9
UKH	Kelet	52.65	1.28	19 120	5 249	5 443	18.9	65.1	16.0	64.3	3.5	1.8	25.2	73.1	96.8	103.9
UKH1	Kelet-Anglia	52.65	1.28	12570	2 118	2 206	18.4	64.4	17.2	...	4.1	2.5	25.9	71.6	103.1	109.3
UKH2	Bedfordshire és Hertfords.	52.15	-0.49	2875	1 555	1 612	19.9	66.0	14.2	...	2.7	1.0	25.1	73.9	99.1	107.0
UKH3	Essex	51.73	0.47	3675	1 576	1 625	18.7	65.0	16.3	...	3.7	1.6	24.2	74.2	86.2	93.7
UKI	London	51.52	-0.10	1 584	6 999	7 307	19.3	68.2	12.5	63.9	7.0	0.2	14.3	85.5	138.5	147.0
UKI1	Belső-London	51.52	-0.10	321	2 674	2 825	19.2	69.8	10.9	...	10.6	0.2	12.2	87.6	229.8	241.4
UKI2	Külső-London	51.52	-0.10	1263	4 326	4 482	19.4	67.1	13.6	...	4.9	0.2	15.5	84.3	82.1	87.5
UKJ	Délkelet	53.75	-0.36	19 111	7 829	8 114	18.8	65.2	16.0	66.3	2.8	1.5	22.5	76.0	100.7	110.6
UKJ1	Berkshire, B. és O.	51.45	-0.98	5742	2 036	2 126	19.6	67.5	12.9	...	1.9	1.2	23.1	75.7	119.9	130.6
UKJ2	Surrey, K- és Ny-Sussex	53.75	-0.36	5461	2 503	2 604	17.9	63.7	18.4	...	2.6	1.8	19.7	78.5	94.3	105.4
UKJ3	Hampshire és Wight-sziget	51.07	-1.33	4174	1 739	1 790	18.6	65.4	16.0	...	3.0	1.5	23.4	75.2	95.6	109.3
UKJ4	Kent	51.28	-0.51	3735	1 551	1 593	19.3	64.4	16.4	...	4.1	1.4	25.3	73.3	91.5	93.7
UKK	Délnyugat	51.46	-2.60	23 971	4 821	4 962	18.0	63.6	18.4	63.0	3.8	2.1	25.2	72.7	89.3	91.0
UKK1	Gloucestershire, W. és É-S.	51.46	-2.60	7603	2 124	2 191	18.7	65.2	16.1	...	3.1	0.8	25.4	73.8	103.2	105.0
UKK2	Dorset és Somerset	51.03	-3.11	6105	1 157	1 192	17.4	61.9	20.7	...	3.1	2.8	23.5	73.7	84.3	86.9
UKK3	Cornwall és Scilly-szigetek	50.27	-5.05	3559	482	497	17.4	62.6	20.0	...	7.1	5.8	25.8	68.5	61.5	65.0
UKK4	Devon	50.73	-3.54	6703	1 058	1 082	17.5	62.6	19.9	...	4.9	2.7	26.6	70.8	79.3	79.2
UKL	Wales	51.48	-3.18	20 768	2 920	2 958	19.0	63.8	17.3	56.6	6.5	3.0	27.8	69.3	80.8	80.6
UKL1	Nyugat-Wales és Valleys	51.63	-3.96	13121	1 878	1 881	18.8	63.3	17.9	...	7.4	2.9	28.4	68.7	69.8	70.7
UKL2	Kelet-Wales	51.48	-3.18	7647	1 042	1 077	19.4	64.6	16.1	...	5.1	3.1	26.9	70.1	100.6	97.8
UKM	Skócia	55.95	-3.22	78 132	5 145	5 117	18.3	66.3	15.4	61.7	7.1	2.5	25.2	72.4	98.2	97.2
UKM1	Északkelet-Skócia	57.15	2.10	7335	512	503	18.4	67.4	14.2	...	5.1	4.9	32.7	62.4	129.1	123.0
UKM2	Kelet-Skócia	55.95	-3.22	17987	1 895	1 905	18.0	66.4	15.7	...	6.0	2.3	24.0	73.7	101.4	100.3
UKM3	Délnyugat-Skócia	55.87	-4.27	13033	2 365	2 341	18.5	66.3	15.2	...	9.4	1.5	24.6	74.0	92.3	92.7
UKM4	Highlands és Islands	57.49	-4.24	39777	373	368	18.6	64.8	16.6	...	4.1	4.6	24.7	70.7	77.3	75.4
UKN	Észak-Írország	54.60	-5.93	14 160	1 652	1 699	22.5	64.5	13.0	56.9	8.2	5.4	28.3	66.3	78.6	77.8
IE	Írország	53.33	-6.25	70 273	3 601	3 799	21.9	66.9	11.2	58.8	4.4	7.9	28.8	63.4	93.2	115.2
IE01	Határ, Közép és Nyugat	53.28	-9.06	33 276	960	1 002	22.3	64.9	12.8	55.8	5.8	13.5	32.5	54.0	70.5	83.8
IE02	Dél és Kelet	53.33	-6.25	36 997	2 641	2 797	21.7	67.7	10.6	59.9	3.9	6.1	27.6	66.4	101.5	126.4
DK	Dánia	55.68	12.57	43 094	5 228	5 338	18.4	66.8	14.8	65.5	4.7	3.7	25.4	71.0	118.1	118.6
GR	Görögország	37.98	23.72	131 957	10 454	10 558	15.2	67.6	17.3	50.0	11.1	17.0	22.5	60.5	65.9	67.7
GR1	Észak-Görögország	40.64	22.95	56 792	3 373	3 422	15.4	67.6	17.0	50.2	11.0	25.2	23.8	51.1	61.2	64.2
GR11	Kelet-Macedónia, Trákia	41.12	25.41	14 158	562	564	16.0	66.2	17.9	51.9	8.6	35.9	20.9	43.3	55.6	54.6
GR12	Közép-Macedónia	40.64	22.95	19 146	1 768	1 809	15.3	68.6	16.1	49.8	10.7	18.9	25.5	55.6	64.4	67.9
GR13	Nyugat-Macedónia	40.32	21.80	9 451	302	304	15.8	66.3	17.9	48.8	14.7	22.4	31.9	45.6	63.0	67.0
GR14	Tesszália	39.63	22.42	14 037	742	744	15.2	66.7	18.2	50.6	12.4	33.1	18.7	48.2	57.1	61.4
GR2	Közép-Görögország	38.24	21.73	53 899	2 609	2 657	14.0	66.6	19.4	48.6	10.3	32.0	19.8	48.3	58.9	59.1
GR21	Épirosz	39.66	20.86	9 203	365	376	13.2	67.2	19.6	46.5	10.6	26.0	20.2	53.8	43.0	47.1
GR22	Jón-szigetek	39.63	19.92	2 307	198	205	14.8	64.7	20.5	52.1	5.1	26.1	13.5	60.4	56.2	59.2
GR23	Nyugat-Görögország	38.24	21.73	11 350	730	741	15.5	67.1	17.4	49.1	10.2	34.3	18.2	47.5	52.7	51.1
GR24	Közép-Görögország	38.90	22.43	15 549	653	664	13.2	67.7	19.1	45.7	13.6	25.7	28.2	46.1	82.7	76.4
GR25	Peloponnészosz	37.51	22.37	15 490	664	671	13.2	65.3	21.5	50.7	9.3	39.3	17.1	43.6	51.8	57.7
GR3	Attika	37.98	23.72	3 808	3 465	3 456	15.3	68.8	15.9	50.0	12.2	1.3	24.2	74.5	75.7	77.1
GR4	Égei-szigetek, Kréta	35.33	25.14	17 458	1 007	1 023	16.8	65.6	17.6	51.9	7.8	24.0	17.0	58.9	66.3	69.7
GR41	Észak-Égeikum	39.11	25.55	3 836	186	183	15.4	61.6	23.0	39.5	7.4	21.1	21.8	57.2	58.9	65.6
GR42	Dél-Égeikum	37.45	24.94	5 286	265	273	17.5	67.5	15.0	53.0	10.5	9.3	22.0	68.7	73.9	79.8
GR43	Kréta	35.33	25.14	8 336	556	566	16.9	66.1	17.1	55.8	6.7	31.4	13.6	55.0	65.2	66.1

KÓD	NAME	KOORD		AREA	POP		POPAGE			AC	UN	EMPBRA			GDPPPOP	
		SZ	H		1995	2000	<15	15-64	65+			AG	IN	SE	1995	2000
ES	Spanyolország	40.42	-3.71	504 887	39 210	39 927	14.9	68.4	16.8	50.5	14.4	6.9	30.8	62.4	78.2	82.2
ES1	Északnyugat	43.35	-5.83	45 362	4 330	4 295	12.0	68.2	19.8	47.2	15.6	14.8	30.8	54.4	65.8	68.1
ES11	Galícia	42.87	-8.62	29 477	2 727	2 714	12.3	68.0	19.7	49.2	15.0	17.9	29.6	52.4	63.2	64.7
ES12	Asztúria	43.35	-5.83	10 564	1 077	1 053	10.9	68.3	20.8	43.5	17.9	9.5	32.4	58.1	68.9	70.9
ES13	Kantábria	43.47	-3.80	5 321	527	528	12.7	68.8	18.6	44.5	14.2	7.4	34.1	58.5	72.7	80.3
ES2	Északkelet	41.65	-0.89	70 354	4 045	4 036	12.6	68.8	18.6	50.5	9.8	4.5	38.4	57.1	91.4	97.4
ES21	Baszkföld	42.85	-2.67	7 251	2 076	2 064	12.1	70.7	17.2	51.6	12.4	1.7	38.2	60.1	93.3	101.5
ES22	Navarra	42.82	-1.65	10 391	525	538	13.7	68.3	18.0	50.2	4.9	6.9	40.6	52.5	99.1	105.3
ES23	La Rioja	42.47	-2.44	5 034	261	265	13.3	67.4	19.3	48.5	8.1	9.2	43.9	47.0	89.8	91.2
ES24	Aragónia	41.65	-0.89	47 679	1 182	1 169	12.8	65.9	21.4	49.1	7.3	7.5	36.4	56.1	84.8	87.9
ES3	Madrid	40.42	-3.71	8 028	5 009	5 150	14.6	70.1	15.4	53.1	11.9	0.9	26.0	73.1	102.9	110.0
ES4	Közép	41.65	-4.74	214 837	5 275	5 256	14.5	65.4	20.1	47.4	15.9	11.0	31.3	57.7	66.1	68.2
ES41	Kasztília és León	41.65	-4.74	94 010	2 516	2 470	12.4	66.0	21.6	46.6	14.1	10.0	31.5	58.5	74.5	75.9
ES42	Kasztília-La Mancha	39.86	-4.03	79 225	1 687	1 713	16.1	64.7	19.2	47.4	12.7	10.7	34.1	55.2	64.2	66.8
ES43	Extremadura	38.95	-6.34	41 602	1 072	1 074	16.6	65.3	18.1	49.5	24.8	13.9	25.9	60.2	49.3	53.0
ES5	Kelet	41.40	2.17	60 148	10 696	10 998	14.5	68.7	16.8	52.6	9.8	3.7	34.9	61.4	87.9	92.0
ES51	Katalónia	41.40	2.17	31 947	6 067	6 170	13.9	68.6	17.5	52.3	9.0	2.7	36.6	60.7	95.5	99.5
ES52	Valencia	39.48	-0.39	23 259	3 903	4 039	15.1	68.9	16.1	52.6	11.9	5.6	34.5	59.9	74.2	79.2
ES53	Baleár-szigetek	39.57	2.65	4 942	726	790	16.4	68.3	15.3	55.5	4.8	2.0	24.1	74.0	97.1	98.3
ES6	Dél	37.40	-5.98	98 677	8 306	8 502	17.9	68.1	14.1	49.5	23.5	11.0	25.1	63.9	59.1	62.3
ES61	Andalúzia	37.40	-5.98	87 359	7 097	7 237	17.8	68.1	14.1	48.9	25.3	11.0	24.7	64.3	58.0	61.2
ES62	Murcia	37.98	-1.13	11 317	1 078	1 125	18.0	67.8	14.3	52.8	12.0	11.9	28.5	59.6	65.2	68.7
ES63	Ceuta és Melilla	35.91	-5.30	32	132	140	21.4	66.5	12.2	52.8	25.5	0.5	12.3	87.2	65.3	68.1
ES7	Kanári-szigetek	28.10	-15.43	7 480	1 549	1 689	17.1	71.0	11.9	53.4	14.5	6.1	20.2	73.7	75.2	77.5
PT	Portugália	38.72	-9.14	91 910	9 917	10 231	16.0	67.6	16.4	61.4	4.1	12.5	34.9	52.6	69.7	68.0
PT1	Kontinens	38.72	-9.14	88 800	9 419	9 747	15.8	67.7	16.5	61.7	4.2	12.4	35.2	52.5	70.3	68.2
PT11	Észak	41.15	-8.62	21 280	3 525	3 636	17.5	68.5	14.0	62.7	4.1	12.4	45.2	42.4	59.0	56.0
PT12	Közép	40.22	-8.43	23 670	1 713	1 773	14.9	65.5	19.6	67.7	1.8	25.8	33.1	41.1	57.0	54.2
PT13	Lisszabon, Vale do Tejo	38.72	-9.14	11 930	3 310	3 430	14.9	68.8	16.3	59.5	5.4	4.6	28.5	67.0	90.7	90.9
PT14	Alentejo	38.57	-7.91	26 930	526	527	13.6	62.9	23.5	53.2	5.7	11.2	22.5	66.4	59.2	54.5
PT15	Algarve	37.03	-7.94	4 990	345	381	14.7	66.6	18.7	56.8	3.3	10.2	20.2	69.6	71.7	66.0
PT2	Azori-szigetek	37.75	-25.67	2 330	241	239	21.9	65.8	12.4	53.2	3.4	16.8	26.0	57.2	51.5	51.7
PT3	Madeira	32.65	-16.90	780	257	245	19.4	67.2	13.4	57.0	2.3	15.1	31.8	53.1	66.2	74.4
AT	Ausztria	48.22	16.37	83 858	8 047	8 110	16.8	67.7	15.5	58.7	3.9	6.1	30.0	63.9	110.3	114.3
AT1	Kelet-Ausztria	48.22	16.37	23 555	3 385	3 429	15.8	67.9	16.3	59.1	4.5	5.4	26.0	68.6	118.9	123.1
AT11	Burgenland	47.91	16.70	3 966	274	278	15.2	66.7	18.1	56.6	3.6	8.0	31.8	60.2	71.4	73.2
AT12	Alsó-Ausztria	48.21	15.61	19 174	1 518	1 542	16.8	66.6	16.5	58.3	3.2	9.7	29.4	60.9	88.8	96.8
AT13	Bécs	48.22	16.37	415	1 593	1 609	15.0	69.3	15.7	60.2	5.8	0.9	21.9	77.2	155.7	157.0
AT2	Dél-Ausztria	47.08	15.42	25 921	1 767	1 765	16.5	67.2	16.4	55.0	4.3	8.0	33.3	58.7	92.8	95.9
AT21	Karintia	46.62	14.31	9 533	561	563	16.9	66.9	16.2	54.3	4.8	6.9	31.1	62.0	94.4	96.0
AT22	Stájerország	47.08	15.42	16 388	1 206	1 202	16.2	67.3	16.5	55.3	4.1	8.5	34.3	57.2	92.0	95.9
AT3	Nyugat-Ausztria	48.31	14.29	34 382	2 894	2 916	18.2	67.7	14.0	60.6	3.0	5.8	32.8	61.4	110.8	115.0
AT31	Felső-Ausztria	48.31	14.29	11 980	1 386	1 379	18.0	67.1	14.9	60.3	2.6	7.3	35.8	56.9	103.4	109.4
AT32	Salzburg	47.81	13.04	7 154	507	517	17.9	68.6	13.5	62.3	3.0	5.2	28.1	66.7	127.9	130.8
AT33	Tirol	47.28	11.41	12 647	658	670	18.4	68.2	13.4	60.0	3.9	5.0	24.9	70.1	111.2	112.8
AT34	Vorarlberg	47.51	9.73	2 601	343	349	19.2	68.4	12.4	60.8	2.9	2.0	43.5	54.5	114.7	117.9
FI	Finnország	60.17	24.94	338 147	5 108	5 176	18.2	66.9	14.8	63.2	11.0	6.2	28.0	65.9	96.9	104.0
FI1	Manner-Finnország	60.17	24.94	336 597	5 083	5 150	18.2	66.9	14.8	63.2	11.1	6.2	28.0	65.8	96.8	103.8
FI13	Kelet-Finnország	61.70	27.26	85 172	706	684	17.6	65.4	17.0	57.7	15.5	11.6	25.4	63.0	75.2	74.5
FI14	Nyugat-Finnország	60.45	22.25	46 708	707	705	18.8	64.9	16.4	60.1	12.0	11.5	31.0	57.5	82.0	84.4
FI15	Észak-Finnország	65.02	25.47	136 068	557	557	20.7	66.2	13.2	62.3	15.2	8.9	28.3	62.9	88.5	91.5
FI16	Uusimaa	60.17	24.94	10 405	1 302	1 387	18.6	69.9	11.5	69.8	6.3	1.4	21.8	76.8	128.8	143.2
FI17	Dél-Finnország	61.00	24.45	58 244	1 811	1 818	17.3	66.3	16.4	61.7	12.0	5.9	33.1	61.1	90.6	96.0
FI2	Åland	60.10	19.94	1 552	25	26	18.8	65.2	16.0	66.2	1.7	8.8	21.3	69.9	119.2	139.2

KÓD	NAME	KOORD		AREA	POP		POPAGE			AC	UN	EMPBRA			GDPPPOP	
		SZ	H		1995	2000	<15	15-64	65+			AG	IN	SE	1995	2000
SE	Svédország	59.33	18.07	449 960	8 838	8 871	18.5	64.2	17.3	60.4	6.2	2.9	24.6	72.4	106.1	106.6
SE01	Stockholm	59.33	18.07	6 490	1 726	1 821	18.6	67.0	14.4	74.5	3.6	0.5	14.8	84.7	129.6	147.0
SE02	Kelet-Közép-Svédország	59.86	17.64	38 432	1 501	1 490	18.7	64.0	17.3	68.2	6.2	3.8	27.0	69.2	96.6	91.5
SE04	Dél-Svédország	55.61	13.02	13 968	1 265	1 278	18.2	63.9	18.0	65.5	7.6	3.3	26.0	70.7	96.5	98.5
SE06	Észak-Közép-Svédország	60.69	17.13	63 971	863	831	18.0	62.3	19.7	66.5	8.8	3.0	28.9	68.1	102.8	91.0
SE07	Dél-Norrland	63.18	14.65	71 122	394	376	17.5	62.5	20.0	67.4	8.8	3.7	21.7	74.6	108.6	97.1
SE08	Észak-Norrland	63.83	20.24	154 312	527	511	18.4	64.2	17.4	66.2	8.5	3.4	20.9	75.7	105.6	92.0
SE09	Smaland és a szigetek	57.78	14.17	33 244	812	796	18.8	62.3	18.9	68.2	4.7	4.8	35.3	59.9	101.0	97.1
SE0A	Nyugat-Svédország	57.72	12.01	29 396	1 752	1 767	18.9	63.8	17.3	68.6	6.5	3.6	27.9	68.5	101.4	101.3
BG	Bulgária	42.69	23.31	111 000	8 406	8 170	15.9	67.9	16.2	49.2	18.6	13.2	32.8	54.0	33.0	25.6
BG01	Északnyugat	43.42	23.23	10 680	619	582	15.3	63.4	21.3	50.5	31.0	8.7	33.9	57.4	27.9	24.0
BG02	Észak-Közép	43.15	24.72	17 756	1 278	1 220	14.8	66.5	18.7	46.1	22.0	15.0	37.6	47.4	28.0	22.5
BG03	Északkelet	43.21	27.90	19 855	1 383	1 339	16.9	68.6	14.5	44.1	25.0	19.3	27.7	53.1	28.9	23.0
BG04	Délnyugat	42.69	23.31	20 654	2 162	2 143	14.9	69.6	15.5	48.4	8.7	5.2	31.0	63.8	44.8	33.6
BG05	Dél-Közép	42.15	24.75	27 496	2 117	2 065	16.4	68.2	15.4	48.2	19.4	19.0	36.4	44.6	30.2	21.2
BG06	Délkelet	42.51	27.47	14 566	848	822	17.4	67.5	15.1	52.7	21.7	12.6	29.4	58.1	28.0	25.7
CZ	Csehország	50.08	14.43	78 865	10 331	10 272	16.6	69.6	13.8	60.1	8.8	5.2	39.9	54.8	62.1	56.2
CZ01	Prága	50.08	14.43	496	1 213	1 184	13.9	69.8	16.3	62.2	3.4	0.7	21.7	77.7	114.0	121.0
CZ02	Közép	50.15	14.09	11 015	1 108	1 113	16.3	69.3	14.4	60.2	6.8	5.6	41.2	53.3	48.3	47.0
CZ03	Délnyugat	49.75	13.37	17 617	1 183	1 178	16.6	69.6	13.8	60.9	6.1	7.5	42.3	50.2	59.0	52.4
CZ04	Északnyugat	50.67	14.02	8 649	1 131	1 132	17.3	70.7	12.0	61.3	13.7	3.6	41.2	55.2	58.2	45.8
CZ05	Északkelet	50.22	15.82	12 440	1 494	1 489	17.1	69.1	13.9	60.2	6.7	6.2	43.5	50.3	54.1	48.1
CZ06	Délkelet	49.20	16.61	13 991	1 665	1 658	16.9	69.0	14.1	59.3	8.8	7.8	41.0	51.2	55.3	48.9
CZ07	Közép-Morvaország	49.61	17.25	9 103	1 243	1 240	17.0	69.5	13.6	58.9	10.1	5.8	45.6	48.6	52.8	45.0
CZ08	Ostrava	49.83	18.27	5 554	1 295	1 280	17.6	70.2	12.2	58.1	15.2	3.5	44.2	52.3	58.7	46.6
EE	Észtország	59.44	24.74	45 227	1 484	1 372	18.0	67.5	14.5	58.8	13.2	7.0	34.7	58.4	33.6	40.1
PL	Lengyelország	52.26	21.02	312 685	38 588	38 646	18.8	68.9	12.3	56.8	16.3	18.7	31.1	50.3	34.3	38.9
PL01	Alsó-Szilézia	51.11	17.03	19 948	2 988	2 975	17.2	70.4	12.4	55.4	19.3	10.1	33.0	56.9	35.7	40.2
PL02	Kujávia-Pomeránia	53.12	18.01	17 970	2 091	2 101	19.4	69.1	11.4	55.7	19.7	17.6	31.8	50.6	34.2	34.8
PL03	Lublin	51.24	22.57	25 114	2 244	2 233	19.8	66.6	13.6	59.6	14.4	40.2	20.0	39.8	26.4	26.6
PL04	Lubuskie	52.74	15.23	13 984	1 013	1 024	19.4	69.8	10.8	54.8	20.5	9.9	35.8	54.3	33.7	34.9
PL05	Łódź	51.77	19.46	18 219	2 689	2 648	17.0	68.7	14.3	57.4	15.3	14.7	30.6	54.6	31.3	34.5
PL06	Kis-Lengyelország	50.06	19.96	15 144	3 183	3 227	20.0	67.7	12.3	57.4	12.6	21.2	30.4	48.4	30.4	34.7
PL07	Mazóvia	52.26	21.02	35 579	5 057	5 069	17.8	68.3	14.0	59.5	12.5	19.4	25.2	55.5	42.7	58.9
PL08	Opole	50.68	17.94	9 412	1 095	1 087	18.1	70.2	11.7	56.4	14.8	21.8	35.2	43.0	33.9	33.2
PL09	Podkarpackie	50.05	22.00	17 926	2 103	2 128	21.4	66.8	11.8	58.4	20.1	29.1	28.2	42.7	26.6	27.6
PL0A	Podlaskie	53.14	23.16	20 180	1 221	1 222	20.1	66.4	13.5	59.3	15.6	33.4	23.2	43.5	26.0	28.9
PL0B	Pomeránia	54.36	18.64	18 293	2 161	2 195	19.8	69.4	10.7	55.0	19.0	10.3	30.7	59.0	34.4	39.1
PL0C	Felső-Szilézia	50.26	19.02	12 294	4 915	4 858	17.3	71.2	11.5	52.0	16.6	4.3	47.7	48.0	42.2	42.8
PL0D	Świętokrzyskie	50.89	20.65	11 691	1 331	1 324	18.8	67.4	13.8	56.2	19.6	30.3	26.8	42.9	27.3	30.4
PL0E	Mazuria	53.78	20.49	24 203	1 451	1 466	20.7	69.0	10.4	56.4	24.4	12.5	30.7	56.8	27.4	29.0
PL0F	Nagy-Lengyelország	52.40	16.90	29 826	3 328	3 358	19.8	68.9	11.3	57.9	12.0	20.6	34.6	44.8	33.8	41.4
PL0G	Nyugat-Pomeránia	53.43	14.53	22 902	1 718	1 733	18.7	70.4	10.9	55.9	21.7	7.0	31.8	61.2	35.3	38.3
LV	Lettország	56.97	24.13	64 589	3 526	2 373	17.8	67.5	14.7	57.0	14.1	14.4	26.8	58.7	24.7	30.9
LT	Litvánia	54.70	25.27	65 300	3 715	3 506	19.8	66.9	13.4	60.9	15.6	18.4	27.4	54.2	32.0	35.7
HU	Magyarország	47.51	19.08	93 030	10 229	10 211	17.1	68.3	14.6	49.6	6.6	6.5	33.8	59.8	45.5	49.7
HU01	Közép-Magyarország	47.51	19.08	6 919	2 898	2 891	15.5	69.3	15.2	52.7	5.4	1.6	27.0	71.4	65.7	75.6
HU02	Közép-Dunántúl	47.20	18.41	11 237	1 117	1 128	17.4	69.5	13.2	52.3	5.1	6.4	42.7	50.9	41.2	49.9
HU03	Nyugat-Dunántúl	47.69	17.64	11 209	1 000	1 001	16.3	68.9	14.8	54.5	4.4	6.1	41.5	52.4	46.9	56.6
HU04	Dél-Dunántúl	46.08	18.22	14 169	999	991	17.1	68.3	14.7	47.5	8.0	10.0	32.4	57.6	37.2	37.2
HU05	Észak-Magyarország	48.10	20.79	13 428	1 300	1 290	18.2	67.0	14.8	45.2	9.9	5.3	38.3	56.4	33.1	32.1
HU06	Észak-Alföld	47.54	21.63	17 729	1 544	1 548	19.4	67.1	13.5	44.9	9.8	8.6	34.9	56.5	32.5	31.5
HU07	Dél-Alföld	46.26	20.16	18 339	1 372	1 363	17.1	67.5	15.5	47.7	5.1	14.9	31.2	53.9	37.9	35.7

KÓD	NAME	KOORD		AREA	POP		POPAGE			AC	UN	EMPBRA			GDPPPOP	
		SZ	H		1995	2000	<15	15-64	65+			AG	IN	SE	1995	2000
RO	Románia	44.44	26.10	238 391	22 681	22 435	18.5	68.3	13.2	64.4	7.0	45.2	25.8	29.0	27.9	23.3
RO01	Északkelet	47.17	27.57	36 850	3 785	3 824	21.2	66.2	12.6	70.6	6.9	58.6	19.2	22.2	22.3	16.3
RO02	Délkelet	44.18	28.63	35 762	2 955	2 935	18.8	68.7	12.6	63.6	8.9	48.2	21.3	30.5	27.4	20.7
RO03	Dél	44.94	26.03	34 453	3 525	3 468	18.2	67.0	14.7	67.4	6.6	51.0	25.1	23.9	26.6	19.1
RO04	Délnyugat	44.33	23.82	29 212	2 437	2 401	18.5	67.0	14.5	71.1	5.0	61.3	20.0	18.7	26.8	19.7
RO05	Nyugat	45.76	21.23	32 033	2 086	2 040	17.7	69.4	12.9	61.0	7.6	40.1	26.8	33.1	30.3	24.0
RO06	Északnyugat	47.07	21.92	34 160	2 883	2 846	19.0	68.6	12.4	63.0	7.0	42.1	27.4	30.5	26.2	21.7
RO07	Közép	46.78	23.59	34 100	2 678	2 642	18.5	69.2	12.3	59.8	7.4	32.5	37.4	30.2	30.0	24.9
RO08	Bukarest	44.44	26.10	1 821	2 333	2 278	14.3	72.1	13.6	54.5	6.6	6.1	37.3	56.6	38.1	48.1
SI	Szlovénia	46.06	14.51	20 270	1 988	1 990	16.1	70.0	13.9	57.4	6.9	9.6	37.7	52.8	62.8	67.2
SK	Szlovákia	48.16	17.13	49 030	5 374	5 401	19.8	68.8	11.4	59.8	19.1	6.9	37.3	55.8	45.9	45.9
SK01	Pozsony	48.16	17.13	2 050	619	617	16.4	71.6	12.0	65.4	6.6	2.5	22.5	75.1	91.5	97.9
SK02	Nyugat-Szlovákia	48.31	18.08	14 990	1 876	1 876	18.5	69.5	12.0	58.3	17.8	9.0	40.5	50.6	43.1	42.6
SK03	Közép-Szlovákia	49.22	18.74	16 240	1 351	1 356	20.2	68.4	11.5	59.4	20.6	6.5	41.1	52.4	39.6	38.7
SK04	Kelet-Szlovákia	48.73	21.26	15 750	1 529	1 552	22.4	67.2	10.4	59.5	25.1	7.2	37.8	55.0	36.4	35.5

Az adattáblákban közölt mutatók:

- KÓD** – Az adott ország, régió kódja a NUTS-rendszerben.
- NAME** – Az adott ország, régió magyar vagy magyarra fordított neve (egyes nevek rövidítve lettek, teljes nevüket kód alapján ld. adatforrásnál megjelölt kötetekben).
- KOORD** – Az adott terület központjának (ország–főváros, régió–székhely vagy ennek hiányában –legnépesebb város) koordinátái.
- SZ** – Földrajzi szélesség (fok).
- H** – Földrajzi hosszúság (fok).
- AREA** – Terület (km²), 2000.
- POP** – Állandó népesség (fő), 1995 és 2000.
- POPAGE** – Korosztályos megoszlás, 2000.
- <15** – 15 év alattiak aránya a teljes népességen belül (%).
- 15–64** – 15-64 évesek aránya a teljes népességen belül (%).
- 65+** – 64 év felettiek aránya a teljes népességen belül (%).
- AC** – Aktivitási ráta: a munkaerő (gazdaságilag aktív nép.) aránya a munkaképes korú népességen belül (15 éves és idősebb népesség) (%), 2000.
- UN** – Munkanélküliségi ráta: a munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív népességen belül (%), 2000.

EMPBRA – Foglalkozási szerkezet, 2000.

- AG** – Mezőgazdaság (%).
- IN** – Ipar (%).
- SE** – Szolgáltatás (%).
- GDPPPOP** – Egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson, EU15=100%), 1995 és 2000.

2. sz. Melléklet: A NUTS 2 régiók területi egyenlőtlenségei országoként

ORSZÁGOK	NUTS 2 egységek száma	Átlagos terület (km ²)	Terület relatív szórása (%)	Maximum (km ²)	Minimum (km ²)
Spanyolország	18	28 044	105	Kasztília és León 94 010	Ceuta és Melilla 32
Nagy-Britannia	37	6 590	104	Highlands and Islands 39 777	Belső-London 321
Svédország	8	51 367	86	Észak-Norrland 154 312	Stockholm 6 490
Finnország	6	56 358	81	Észak-Finnország 136 068	Åland 1 552
Portugália	7	13 129	76	Alentejo 26 931	Madeira 779
Franciaország	26	24 356	71	Martinique 1 128	Francia Guyana 83 934
Ausztria	6	9 318	64	Alsó-Ausztria 19 174	Bécs 415
Németország	40	8 918	63	Brandenburg 29 480	Bréma 404
Csehország	8	9 859	50	Délnyugat 17 617	Prága 496
Görögország	13	10 125	50	Közép-Macedónia 19 146	Jón-szigetek 2 307
Olaszország	20	15 066	48	Szicília 25 703	Valle d'Aosta 3 263
Szlovákia	4	12 259	48	Közép-Szlovákia 16 240	Pozsony 2 050
Belgium	11	2 774	44	Luxemburg 4 440	Brüsszel 161
Hollandia	12	3 419	38	Frízföld 5 741	Utrecht 1 434
Románia	8	29 799	36	Északkelet 36 850	Bukarest 1 821
Lengyelország	16	19 564	34	Mazóvia 35 579	Opole 9 412
Bulgária	6	18 492	28	Dél-Közép 27 496	Északnyugat 10 680
Magyarország	7	13 290	28	Dél-Alföld 18 339	Közép-Magyaró. 6 919
Írország	2	35 144	5	Dél és Kelet 36 997	Határ, Közép és Nyugat 33 276
EU	211	15 563	135	Észak-Norrland 154 312	Ceuta és Mellila 31
EU+CECC	211+53	16 518	119	Észak-Norrland 154 312	Ceuta és Mellila 31

Forrás: EC 2002 alapján saját szerkesztés

3. sz. Melléklet A NUTS 2 régiók népességegyenlőtlenségei országoként

ORSZÁGOK	NUTS 2 egységek száma	Átlagos népesség (ezer fő)	Népesség relatív szórása (%)	Maximum (ezer fő)	Minimum (ezer fő)
Görögország	13	809	106	Attika 3 456	Észak-Égeikum 183
Portugália	7	1 424	96	Észak 3 636	Azori szk. 241
Franciaország	26	2 310	94	Île de France 11 001	Francia Guyana 164
Spanyolország	18	2 187	92	Andalúzia 7 237	Ceuta és Melilla 140
Olaszország	20	2 879	79	Lombardia 9 109	Valle d'Aosta 120
Hollandia	12	1 309	73	Dél-Holland 3 408	Flevoland 323
Finnország	6	859	67	Dél-Finnország 1 818	Åland 26
Ausztria	6	898	55	Bécs 1 609	Burgenland 278
Németország	40	2 051	54	Düsseldorf 5 257	Trier 511
Nagy-Britannia	37	1 601	50	Külső-London 4 482	Highlands and Islands 373
Lengyelország	16	2 417	50	Mazóvia 5 069	Lubuskie 1 024
Írország	2	1 852	47	Dél és Kelet 2 797	Határ, Közép és Nyugat 1 002
Svédország	8	1 106	46	Stockholm 1 821	Dél-Norrland 376
Belgium	11	928	45	Antwerpen 1 644	Luxemburg 248
Bulgária	6	1 376	42	Délnyugat 2 143	Északnyugat 582
Magyarország	7	1 445	42	Közép-Magyarország 2 891	Dél-Dunántúl 991
Szlovákia	4	1 348	34	Nyugat-Szlovákia 1 876	Pozsony 617
Románia	8	2 813	20	Északkelet 3 824	Nyugat 2 040
Csehország	8	1 287	14	Délkelet 1 658	Közép 1 108
EU	211	1 783	87	Île de France 11 001	Åland 26
EU+CECC	211+53	1 822	80	Île de France 11 001	Åland 26

Forrás: EC 2002 alapján saját szerkesztés

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Beluszky P.–Győri R. (1999): A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér és Társadalom*, 1-2. 1-30.o.
- Brunet, R. (1989), Les Villes "Européennes". Rapport pour la DATAR. Paris: La Dommergues (1992) The strategies for international and interregional cooperation. *Egistiks*, 352–353, 7–12.o. Documentation Française (RECLUS/DATAR).
- Csatári B. (1993): Az Alföld fejlesztésének lehetőségei és korlátai. *Társadalmi Szemle*, 11. 35-44.o.
- Czombos T. – Zsolnay T. (2000): *Közlekedés az Európai Unióban*. A Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma. Budapest.
- Goddard, J. (1995), Information and Communication Technologies, Corporate Hierarchies and Urban Hierarchies in the New Europe. In: J. Brothie, M. Batty, E. Blakely, P. Hall and P. Newton, eds., *Cities in Competition. Productive and Sustainable Cities for the 21st Century*, pp. 127-138. Melbourne: Longman Australia.
- Gorzelak, G. (1996), *The Regional Dimension of Transformation in Central Europe*. London: Regional Studies Association.
- Hajdú-Moharos J. (2000): Szlovákia és Románia. In: Probáld F. (szerk.) *Európa regionális földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 477-515.
- Hall, Peter. 1992. *Urban and regional planning*. London ; New York: Routledge.
- Hamarné Szabó M. (1999): A kormány 2117/1999. (V.26.) Korm. határozata a gyorsforgalmi úthálózat tízéves fejlesztési programjának megvalósításáról. *Falu Város Régió*, 7. 11-17.o.
- Horváth Gy. (1998) *Európai regionális politika*. Dialóg-Campus Kiadó, Pécs
- Kunzmann, K.R. (1992), Zur Entwicklung der Stadtsysteme in Europa. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft* 134, pp. 25-50.
- Kunzmann, K.R. and Wegener, M. (1991), *The Pattern of Urbanisation in Western Europe 1960-1990*. Report for the Directorate General XVI of the Commission of the European Communities as Part of the Study 'Urbanisation and the Function of Cities in the European Community'. Dortmund: IRPUD.
- Meer, L. van der (1998), Red Octopus. In: W. Blaas, ed., *A New Perspective for European Spatial Development Policies*, pp. 9-26. Aldershot: Ashgate.
- Molnár L. (2000): Budapest regionális közlekedési szerepköre és felelőssége. *Falu Város Régió*, 2. 3-8.o.
- Nagyné Pakula U. (2002): Térségünk fejlődése – a CESTAT gazdaságstatisztikai adatai. *Gazdaság és Statisztika*. 3. sz. pp. 69-81.
- Nemes Nagy J. (1996a): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények*, 1. 31-48.o.
- Nemes Nagy J. (1996b): Soprontól Nyíradonyig. Városok a piacgazdasági átmenetben. *Comitatus*, 5. 193-203.o.
- Nemes Nagy J. (1998a): Átrajzolódó térképek. In: *Magyarország évtizedkönyve 1988-1998*. A rendszerváltás. II. kötet. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 657-672.o.
- Nemes Nagy J. (1998b): Az ország térszerkezete, területi folyamatok. In: *Területfejlesztés Magyarországon*. Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, Budapest, 1998. 15-26.o.
- Nemes Nagy J. (1999a): Elágazó növekedési pályák az ezredvégi Magyarországon. In: *Helyek, terek, régiók*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest, 1999. 65-86.o.
- Nemes Nagy J. (1999b): A földrajzi helyzet szerepe a regionális tagoltságban. In: *Munkaerőpiac és regionalitás az átmenet időszakában*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 149-165.o.

- Probáld F. szerk. (2000) Európa regionális földrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Rechnitzer J. (1994): Az innovációfogadás vidéki bázisa, Győr-Moson-Sopron megye. *Falu Város Régió*, 5. 12-16.o.
- Rechnitzer J. (1996): A regionális folyamatok sajátosságai és jövőbeli fejlődési irányai. *Magyar Tudomány*, 11. 1347-1360.o.
- Sárfalvi B. (1995) Földrajzi szempontok a társadalomfejlődés vizsgálatához. *Regionális Tudományi Tanulmányok*, 2. 5–17.o.
- Szegedi N. (2000): Ausztria. In: Probáld F. (szerk.) *Európa regionális földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. pp. 302-318.

- European Commission (EC) Regions – Nomenclature of territorial units for statistics (NUTS) Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1999.
- European Commission (EC) Unity, solidarity, diversity for Europe, its people and its territory – Second report on Economic and Social Cohesion Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2001.
- European Commission (EC) Regions – Statistical Yearbook 2002 Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2002.
- Second progress report on economic and social cohesion (January 2003)
http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/key/key_en.htm

ⁱ Példaként hoznánk fel Lettországot, ahol az EU regionális politikai kritériumrendszerét szeretnék átvenni az elmaradott térségek kiválogatásánál (Objective 1– egy főre jutó GDP alapján történő lehatárolás), de kerületi szinten nincs GDP adatuk, ezért különböző, ezen a szinten meglévő indikátorokat jelöltek ki a legelmaradottabb térségek azonosítására: pl. munkanélküliségi ráta, egy főre jutó jövedelemadó, egy főre jutó ipari termelés, egy főre jutó tőkeberuházás, egy főre jutó kiskereskedelmi forgalom, népsűrűség, 1000 lakosra jutó természetes szaporodás/fogyás ill. vándorlási egyenleg, a születéskor várható élettartam, 1000 lakosra jutó szétvált családokban élő gyermekek ill. hátrányos helyzetű személyek száma, 1000 lakosra jutó közép vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma, havi átlagkeresetek, fizetések, a regisztrált vállalkozások számának növekedési rátája, megszűnt vállalkozások aránya az összes vállalkozáson belül, magántulajdonban lévő személygépkocsik száma 1000 lakosra, nyilvántartásba vett bűnesetek száma 1000 lakosra. Az egyes mutatókat súlyozták az általuk megítélt társadalmi-gazdasági jelentőségükkel (1-3-szoros szorzó). Az indikátorok értékéből képzett egy darab komplex mutató alapján határozták meg a társadalmi-gazdasági szempontból legelmaradottabb térségeket, melyek a regionális támogatások célterületeivé váltak. Azonban, mihelyt a Statisztikai Hivataluk képes lesz kerületi szinten GDP értéket produkálni (ezt néhány éven belül teljesíteni akarják), azonnal a kiválogatás fő kritériumává az egy főre jutó GDP-t teszik.

**VÁTI Kht. – Területfejlesztési Igazgatóság
Elemző és Értékelő Iroda**

**A GAZDASÁGI TÉRSZERKEZET VIZSGÁLATÁT ELŐSEGÍTŐ
ÚJ DIMENZIÓK ILLETHEZ AZ EZZEL KAPCSOLATOS
MÓDSZEREK KUTATÁSA**

IV.

**ZÁRÓJELENTÉS
KUTATÁSI ÖSSZEFOGLALÓ**

Budapest, 2003. június

VÁTI
Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht.
TERÜLETFEJLESZTÉSI IGAZGATÓSÁG
Elemző és értékelő iroda
Törzsszám: 2514/2002-1.4.1

Témavezető:
Salamin Géza

Irodavezető:
Sallai Anna

Vezérigazgató:
Paksy Gábor

A kutatás résztvevői:

<i>Kiss Csaba (VÁTI Kht.)</i>	<i>(III/2.3.3 fejezet)</i>
<i>Nagy András(VÁTI Kht)</i>	<i>(III/1.2, III/1.3 fejezetek)</i>
<i>Salamin Géza (VÁTI Kht.)</i>	<i>(III/1.3, III/1.2, III/1.1 fejezetek)</i>
<i>Sóvágó Krisztina (VÁTI Kht.)</i>	<i>(II/1. fejezet)</i>
<i>Rechnitzer János (MTA RKK NYUTI)</i>	<i>(I/1., III/1.1 fejezetek)</i>
<i>Lados Mihály (MTA RKK NYUTI)</i>	<i>(III/2.3.5 fejezet)</i>
<i>Grosz András(MTA RKK NYUTI)</i>	<i>(III/2.1, I/1., III/2.3.5 fejezetek)</i>
<i>Barsi Boglárka (MTA RKK NYUT)</i>	<i>(I/1., III/2.3.5 fejezetek)</i>
<i>Edelényi Béla (MTA RKK NYUTI)</i>	<i>(III/1.1 fejezet)</i>
<i>Németh Krisztina (MTA RKK NYUTI)</i>	<i>(III/1.1 fejezet)</i>
<i>Smahó Melinda (MTA RKK NYUTI)</i>	<i>(III/1.1 fejezet)</i>
<i>Jakobi Ákos (ELTE)</i>	<i>(III. 2.2 fejezet)</i>
<i>Szabó Pál (ELTE)</i>	<i>(I/2, II/2. fejezetek)</i>
<i>Németh Nándor (ELTE)</i>	<i>(I/2, II/2. fejezetek)</i>
<i>Németh Sarolta (University of Joensuu)</i>	<i>(III/2.2.5 fejezet)</i>
<i>Bodor Ádám (Geomedicina Bt.)</i>	<i>(III/1.3 fejezet)</i>
<i>Laky Ildikó (TERRA Stúdió Kft.)</i>	<i>(III/1.1.4 fejezet, III/2.3 fejezetek)</i>
<i>Fürstánd Attila (TERRA Stúdió Kft.)</i>	<i>(III/1.1.4 fejezet, III/2.3 fejezetek)</i>
<i>Aradi Renáta (TERRA Stúdió Kft.)</i>	<i>(III/1.1.4 fejezet, III/2.3 fejezetek)</i>
<i>Földi Zsuzsa (TERRA Stúdió Kft.)</i>	<i>(III/1.1.4 fejezet, III/2.3 fejezetek)</i>
<i>Galli Károly (TERRA Stúdió Kft.)</i>	<i>(III/1.1.4 fejezet, III/2.3 fejezetek)</i>
<i>Gerlach Viktor (TERRA Stúdió Kft.)</i>	<i>(III/1.1.4 fejezet, III/2.3 fejezetek)</i>
<i>Guzmics István (TERRA Stúdió Kft.)</i>	<i>(III/1.1.4 fejezet, III/2.3 fejezetek)</i>
<i>Horváth Kinga (TERRA Stúdió Kft.)</i>	<i>(III/1.1.4 fejezet, III/2.3 fejezetek)</i>
<i>Veres László (TERRA Stúdió Kft.)</i>	<i>(III/1.1.4 fejezet, III/2.3 fejezetek)</i>

Budapest, 2003. június

TARTALOMJEGYZÉK

A KUTATÁS CÉLJA, HIPOTÉZISEI ÉS STRUKTÚRÁJA	2
I. AZ ÚJ GAZDASÁGI DIMENZIÓK FELTÁRÁSA: ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI ALAPOK.....	6
I.1. GAZDASÁGI FOLYAMATOK, ÚJ GAZDASÁGI TÖRVÉNYSZERŰSÉGEK A TÉRFOLYAMATOK SZEMPONTJÁBÓL	6
I.2. A GAZDASÁGI TÉRSZERKEZET JELENTÉSE, MÉRÉSE ÉS LEÍRÁSA	8
II. KITEKINTÉS.....	14
II.1. TERÜLETI GAZDASÁGI FOLYAMATOK ÉRTÉKELÉSÉNEK NEMZETKÖZI TAPASZTALATAI	15
II.2. MAGYARORSZÁG ILLESZKEDÉSE AZ EURÓPAI GAZDASÁGI TÉRSZERKEZETBE.....	17
III. AZ ÚJ GAZDASÁGI DIMENZIÓK EMPIRIKUS ÉS MÓDSZERTANI VIZSGÁLATA	20
III.1. A GAZDASÁG TÉRBELI LOKALIZÁCIÓJÁT MEGHATÁROZÓ KÖZVETETT TÉNYEZŐK: A TELEPÍTŐ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA.....	21
<i>III.1.1. Új típusú telepítő tényezők és a gazdasági szereplők térpreferenciái az ezredfordulón</i>	<i>21</i>
<i>III.1.2. Humán erőforrás, mint telepítő tényező területi vizsgálata</i>	<i>30</i>
<i>III.1.3. A piac, mint telepítő tényező térbeli rendszere és mérése.....</i>	<i>34</i>
III.2. AZ „ÚJ GAZDASÁG” TÉRSZERKEZETÉNEK VIZSGÁLATA.....	39
<i>III. 2.1. Gazdasági hálózatok, klaszterek megjelenése a gazdasági térben</i>	<i>39</i>
<i>III.2.2. Az információs társadalom és gazdaság térszerkezetének vizsgálata.....</i>	<i>44</i>
<i>III.2.3. A vállalkozások aktivitásának térszerkezeti vizsgálata</i>	<i>50</i>

A KUTATÁS CÉLJA, HIPOTÉZISEI ÉS STRUKTÚRÁJA

Célok

A gazdaság szerveződésének és működésének természetes jellemzője, hogy folyamatosan átalakul. A változások üteme az utóbbi években felgyorsult, s ez különösen igaz a volt szocialista országok esetében, s így Magyarországon is, ahol a piacgazdaság kiépülése önmagában is radikális átalakulásokat eredményezett, amit a globálisan jelentkező folyamatok – információs „robbanás”, globalizáció, hálózatok szerveződése, stb. – hatásainak gyors megjelenése tovább fokoz.

A kézben tartott dokumentummal záruló módszertani kutatás alapvető feladata az volt, hogy hozzájáruljon a folyamatosan változó gazdaság térfolyamatainak sikeresebb, naprakészebb figyelemmel kíséréséhez, rendszeres értékeléséhez, annak érdekében, hogy a területfejlesztési politika alakításának és a fejlesztési eszközök tervezésének elemző megalapozását erősítse.

A K+F tanulmány elkészítésének **általános célja** ezért olyan új módszerek kidolgozása, amelyek hozzájárulnak a gazdaság új típusú folyamatainak, jelenségeinek, azok térszerkezetének korszerű feltárásához. E módszerek:

- képesek kimutatni a gazdaság működésének újonnan megjelenő törvényszerűségeit, új jelenségeit, a **legújabb fejlődést meghatározó dimenzióit**;
- új megközelítések segítségével **részletesebb képet** adnak a gazdaság térbeliségéről és területi szerkezetéről a területfejlesztési gyakorlat szempontjai szerint;
- a területfejlesztési monitoring és értékelés gyakorlatához szükséges új elemzési módszereket (pl. indikátorok) kínálnak;

A kutatás eredményeinek legfontosabb hasznosítási területét más egyéb értékelési dokumentumok mellett a területi folyamatokról és a területfejlesztési politikáról rendszeresen készülő országgyűlési jelentés jelenti, melynek a gazdaság területi folyamatairól szóló munkarésze számos új dimenzióval bővül ezután. A tanulmány eredményei azonban hasznos adalékot és támpontot nyújtanak a területfejlesztési, gazdaságfejlesztési eszközrendszer tervezéséhez, (pl. az Országos Területfejlesztési Konceptió közeljövőben aktuális felülvizsgálatához), csakúgy mint a megfigyelési, adatgyűjtő rendszerek (KSH, TeIR) továbbfejlesztéséhez.

A cél érdekében a kutatás tervezése során azon jelenségek, törvényszerűségek áttekintésére, ill. a vizsgálati módszertanára helyeztük a hangsúlyt, amelyek újdonságként jelentek meg a gazdaságban, a jelenlegi területfejlesztési monitoring és értékelési gyakorlat még kevésbé vesz figyelembe. A kutatás idő- és költség korlátok miatt nem törekedhetett a teljes körűsége, a közvetlen célt éppen ezért néhány olyan aktuális változáshoz ill. új jelenséghez kapcsolódó kérdéskör vizsgálata jelenti, melyeket a huszonegyedik század elején figyelembe kell vennie a területfejlesztési szempontú értékeléseknek. A legfontosabb – ugyanakkor reálisan vizsgálható – jelenségcsoportok kiválasztása kutatási hipotézisek alapján történt.

A zárójelentés a fejezetek rövid összefoglalóit és a témakörönként javasolt mutatók táblázatait tartalmazza.

A kutatás hipotézisei

A legfontosabb kutatási témakörök meghatározásához a tervezés során elsőként a főbb változások meghatározására volt szükség.

A kutatás nemzetközi irányzatokon és a szerzők tervezői és kutatói tapasztalatain alapuló *hipotézise* szerint a gazdaságban az alábbi főbb változások mennek végbe, melyek a termelés és a piacok működésére, a gazdasági szereplők versenyképességére alapvetően hatnak, s ezzel a területi gazdasági fejlődést is befolyásolják:

- Felgyorsuló, Magyarországot is mindinkább elérő **globalizáció**, melyben:
- a vállalatok mindinkább nemzetközi, ill. globális szinten kerülnek **versenybe** egymással, ugyanakkor a **kooperáció** lehetősége is globális és nemzetközi szintre kerülve robbanásszerűen kibővül;
- az ezredforduló globalizálódó gazdasága gyorsan és gyökeresen változik, a világgazdaság az ipari társadalomból egy új, **tudásalapú gazdaság** felé tart;
- az **információs technika** fejlődése robbanásszerűen alakítja át a gazdaság működését, e technikák alkalmazása, az informatikai szektor jelenléte, csakúgy, mint a globálisan szerveződő **pénz és tőkepiacok** működése (pl. infrastruktúrája) a gazdaság fejlődésének kulcselemei lettek;
- a piaci feltételek változása felgyorsul, az **innováció** (technikai, szervezeti és piaci innováció egyaránt) elsődleges versenyképességi tényezővé vált;
- A szervezeti **vertikális dezintegráció** mellett a **horizontális kooperáció** vált meghatározóvá a vállalatok szerveződésében. A vertikumokat felváltották a rugalmas tőkeakkumulációra alkalmas vállalkozások, a merev hierarchikus vállalatóriásokat a rugalmasabb hálózatok;
- Az innovációban való sikernek, a sikeres piaci érvényesülésnek feltételévé a szervezetek közötti **kooperáció** válik, a gazdaság mindinkább **hálózatosan** szerveződik;
- A vállalkozások versenyképességét nem azok ágazati hovatartozása, hanem más dimenziók, pl. a tőkeellátottság, a piaci kommunikációra, innovációra, hálózatépítésre való **szervezeti készségei** határozzák meg;
- a **térbeliség szerepe** alapvetően **megváltozik**, különösképp az új típusú gazdasági ágak és piacok esetében kell újraértelmezni a gazdasági tevékenység térhez fűződő viszonyát, pl. az egyes gazdasági tevékenységek térségi fejlődésre gyakorolt hatását, a telephelyek lokalizációjának valós szerepét;
- A különböző **helyek** (országok, térségek, települések) **mindinkább versenybe kerülnek egymással** a tőkéért, munkaerőért, közösségi fejlesztési forrásokért, a turizmus dinamikus bővülő piacáért, a termelő befektetésekért, stb.;
- E folyamatok különböző mértékben - esetenként jelentős késéssel – megjelentek, ill. hatnak a **hazai gazdaság** alakulására, befolyásolva annak térfolyamatait és területi szerkezetét is.

A kutatás tartalma és struktúrája

A kutatás céljainak elérését a tanulmány hármassal szolgálja.

Az első (I.) modul keretében először a gazdaságban a legutóbbi időszakban lejátszódó változások, új törvényszerűségek és jelenségek rövid áttekintésére került sor, valamint a gazdasági térszerkezet értelmezése, mérése és komplex leírásának főbb módszertani kérdései kerültek vizsgálatra.

A második modul (II.) keretében az új dimenziók vizsgálatához kapcsolódó két kitekintésnek tekinthető témakör került vizsgálatra. A nemzetközi tapasztalatok keretében területfejlesztési és területi gazdasági értékelések tapasztalatainak számbavételére és értékelésére került sor. A modul másik témáját Magyarország illeszkedése az európai térszerkezetbe adja, mely uniós csatlakozásunk kapcsán meghatározó fontosságú kérdést jelent.

A kutatás harmadik és egyben fő egysége (III.) tartalmazza az egyes új dimenziókra koncentrált módszertani és empirikus vizsgálatokat két blokkba tömörítve:

A gazdaság térbeli mintázatát, lokalizációját befolyásoló tényezők, az új típusú telepítő tényezők számbavétele és e tényezők közül néhány összefüggésrendszerének és vizsgálati módszereinek részletesebb áttekintése jelenti az első blokkot. (III.1.) Az egyes új típusú gazdasági jelenségek és térszerveződés (klaszterek, információs gazdaság), új, dinamikus ágazatok vizsgálati módszereinek, indikátorainak összegyűjtése és hazai térszerkezetének feltárása, mint az "új gazdaság" térszerkezetének vizsgálata alkotják a modul második blokkját.

Minden részfejezet kapcsán összegyűjtésre kerültek az adott jelenség leírására ajánlható mérőszámok, ill. indexek. E mutatók táblázatos formában jelen összefoglaló tanulmányba is megjelennek.

A kutatás alaplogikája:

I. ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI ALAPOK

II. KITEKINTÉS

nemzetközi tapasztalatok, illeszkedés az európai térszerkezetbe

III. EMPIRIKUS ÉS MÓDSZERTANI VIZSGÁLATOK

új típusú gazdasági dimenziók vizsgálata

A kutatás tartalma és fejezetei:

- I. AZ ÚJ GAZDASÁGI DIMENZIÓK FELTÁRÁSA: ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI ALAPOK**
 - I.1. Új gazdasági folyamatok és törvényszerűségek a térfolyamatok szempontjából**
 - I.2. A gazdasági térszerkezet, jelentése, mérése és leírása**
- II. KITEKINTÉS**
 - II.1. A területi gazdasági folyamatok értékelésének nemzetközi tapasztalatai**
 - II.2. Magyarország illeszkedése az európai gazdasági térszerkezetbe**
- III. MÓDSZERTANI ÉS EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK**
 - III.1. A gazdaság lokalizációját meghatározó új közvetett tényezők: Telepítő tényezők**
 - III.1.1 Új típusú telepítő tényezők és a gazdasági szereplők térpreferenciái az ezredfordulón
 - III.1.2 A humán erőforrás, mint a gazdaság telepítését meghatározó tényező területi vizsgálata
 - III.1.3 A piaci kereslet, mint telepítő tényező térbeli rendszere és mérése
 - III.2. Az „új gazdaság” térszerkezetének vizsgálata**
 - III.2.1 Gazdasági hálózatok, klaszterek megjelenése a magyar gazdasági térben
 - III.2.2 Az információs társadalom és gazdaság térszerkezetének vizsgálata
 - III.2.3. Vállalkozások aktivitásának térszerkezeti vizsgálata
 - III.2.3.1 *A vállalkozói szféra általános jellemzői Magyarországon*
 - III.2.3.2 *A vállalkozások térszerkezete Magyarországon – területi specializáció*
 - III.2.3.3 *A 200 legnagyobb vállalkozás földrajzi lokalizációjának elemzése*
 - III.2.3.4 *Beszállítói hálózatok vizsgálata a térszerkezet szempontjából*
 - III.2.3.5 *K+F és menedzsment funkciók a térszerkezet szempontjából*
- IV. KUTATÁSI ÖSSZEFOGLALÓ**

I. AZ ÚJ GAZDASÁGI DIMENZIÓK FELTÁRÁSA: ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI ALAPOK

I.1. Gazdasági folyamatok, új gazdasági törvényszerűségek a térfolyamatok szempontjából

A tanulmány első, bevezető fejezetének célja, hogy a szakirodalom, és a kutatói tapasztalatok alapján röviden áttekintse a gazdaság jelenkori változásainak fő irányait a területi fejlődés és térfolyamatok szempontjából.

A világgazdaság lehetséges trendjeinek meghatározása nem egyszerű feladat, s mindezt még súlyosbítja, ha ezeket az összefüggéseket regionális, területi dimenzióval is párosítani kell. Megkíséreljük felvázolni azokat a lehetséges jövőbeli irányokat, amelyek hatnak a területi szervezetre, egyben valamilyen formában mérhetők, regisztrálhatók, s ezzel együtt hatásuk mérőszámokkal kimutatható. Ugyanakkor a világgazdasági trendek mellett, azokkal lényegében párhuzamosan a regionális fejlődést összeurópai folyamatok is befolyásolják. Ezek az összeurópai folyamatok következnek az Európai Unió tagságból, a közösség által meghatározott regionális politika elveiből, azok irányából. Hiszen az Európai Unió regionális politikája is előrejelzi a lehetséges jövőbeli fejlődési irányokat, egyben kijelöli azokat a fejlődési csomópontokat, melyekre a területi folyamatokban figyelni szükséges, illetve meghatározza azokat a faktorokat, amelyek jelentősen befolyásolják a regionális szerkezeteket, azok alakulását.

A **globális gazdasági rendszerek** terjedése a kilencvenes évek elején érte el hazánkat, ami természetesen együtt járt a rendszerváltozás által megnyílt gazdasági, politikai és társadalmi környezettel. A globalizáció hazai megjelenésével foglalkozó elemzések rávilágítanak arra, hogy a területi elhelyezkedés roppant rugalmassá vált, ennek megfelelően a településeknek versenyezniük kell a telephelyért, s ebben a versenyben fő tényezővé vált a tudás és az ahhoz kötődő szolgáltatások egész sorozata. Emellett a helyi adottságok, a lokális erőforrások felértékelődnek, amelyek számos gazdasági (pl. termelési tradíciók, helyi innovációs környezet) és nem gazdasági (pl. közösségi kapcsolatok, támogatások) tényezőben nyilvánulnak meg. Megszűnnek a homogén régiók, térhálózatok alakulnak ki, s ezekben a hálózatokban kell a településeknek, térségeknek a helyzetüket stabilizálni, illetve a be nem kapcsolódott egységeket, döntően a központi regionális politika segítségével felfűzni. Mindez a versenyképesség javításában nyilvánul meg (Lengyel 2000.).

A globalizáció területi hatásainak elemzésénél a jövőben túl kell lépni a működő tőke regionális szintű szerkezetvizsgálatán, annak változásainak regisztrálásánál. A továbblépés lehetséges irányai a következők:

- a különféle gazdasági szektorok nemzetközi hálózatai megtelepedésének elemzése, a kiépülésre kerülő hálózatok terjedési intenzitásának folyamatos mérése;
- a területi szintű fogyasztás, a kereslet szerkezetének átalakulására;
- az életmód vizsgálatokhoz, melyekkel regionális metszetben elemezhetők lennének az életmódváltozások (pl. időmérleg, új életmód elemek megjelenése stb.).

A számítástechnika, a távközlés és a média konvergenciájának eredményeként ma a következő évtizedekre jellemző új társadalmi rend kibontakozásának vagyunk tanúi: az **információs társadalomnak**, s annak gazdasági bázisának, az új gazdaságnak. E folyamat ma

minden országban, régióban és településen kiemelkedő kérdéssé vált, cselekvési stratégiákra ösztönözve a társadalom szereplőit. A gyors fejlődés, az állandóan változó körülmények azonban állandó monitorozásra készítetnek.

Az **új gazdaság** a termelékenységben, foglalkoztatásban és gazdasági növekedésben az elmúlt években végbe ment rohamos változásoknak a gyűjtőszava. Az új gazdaság központi jellemzője, hogy az információs és kommunikációs technológiák ugrásszerű fejlődése és alkalmazása innovációk egész sorát eredményezi. Ezek az innovációk alapvető hatással vannak a kölcsönhatások, tranzakciók és az információfeldolgozás költségeire. Új lehetőségek és optimális megoldások jönnek létre a vállalati szervezet, piacok és innovációs folyamat hatékonyságának növelésére, melynek összetett és radikális hatásai vannak a gazdaság szerkezetére és dinamikájára.

A globalizáció fokozza a vállalatok közötti versenyt, egyrészt termelői oldalon (minél alacsonyabb költséggel való termelés), másrészt fokozódik a nyomás a befektetők és a tőkepiacok oldaláról is. A gyáripartól a szolgáltatások felé való hosszú távú elmozdulást felgyorsította és még komplikáltabbá tette a kommunikációs s információs technológiák mindent átítató megjelenése. Az előállított termékeknek ugyanis egyre nagyobb a tudástartalma és a technikai komplexitása.

A globalizálódó gazdaságban a klasszikus **gazdasági súlypontok** mellett, egyre több új tényezőcsoport jelenik meg. Ezeknek a tényezőknek jellemzője, hogy magas, sőt meghatározó a lokális kötődése, egy adott településből, vagy régióból táplálkoznak, annak, vagy csakis annak a meglévő erőforrásaira épülnek. A főbb új gazdasági súlypontok a következők:

- Turizmus, idegenforgalom, mely a területi folyamatok számottevő alakítójává válik és hat a településszerkezetre, újjáalakítja a térségi kapcsolatokat, formálja az életmódot, behatárolja az életmódot és életminőséget egyaránt.
- A gazdasági fejlődés másik súlypontja a tudás, a tudásalakításhoz kapcsolódó intézmények hálózata, a tudásipar.
- A termelés és szolgáltatások újszerű térbeli sajátosságokat mutatnak, mivel a lokális adottságok felértékelődnek, s ennek megfelelően olyan térségi gazdasági, de közösségi együttműködések, egymásra épülések, azaz hálózatok alakulnak ki, amelyek képesek a rendelkezésre álló, többségében tudás alapú erőforrásokat megsokszorozni.
- A gazdasági tér szerveződésének minőségileg új elemei a gazdasági hálózatok, klaszterek.

A tanulmány befejező részében az **Európai Unió regionális politikájának lehetséges új irányait** körvonalazzuk, hiszen ezeknek az elveknek az ismeretében lehet kijelölni elemzési célokat. Így nagyobb szerepet kapnak a hálózatok, azok szervezése és működése (városhálózatok, annak tagolódása), a városi környezet alakulása, annak elemeinek értékelése, a versenyképesség értelmezése és mérésének lehetséges módjai, a városi szerkezet alakulása, változásainak irányai, illetve a város és vidék kapcsolatrendszer.

Az európai területfejlesztés új irányai és alapelveinek érvényesítése a hazai területi politikában és egyben gyakorlatban is szükséges. Nem tekinthetünk el attól, hogy az új évezred regionális és település politikájában a városok szerepe felértékelődik, a különböző szinteken és funkciókkal rendelkező központok együttese, azok hálózata, de maguk az egységek is egy szélesebb feladatrendszert vállalhatnak át a területrendszer alakításában.

I.2. A gazdasági térszerkezet jelentése, mérése és leírása

A második bevezető fejezet keretében a gazdasági térszerkezettel kapcsolatos főbb módszertani kérdések tisztázására került sor. Mindenekelőtt szükséges volt a térszerkezet gyakran, azonban rendkívül heterogén tartalommal használt fogalmának tisztázása. A fejezet ezt követően a gazdaság területi mérésének módszertani problémáinak értékelését, és az eddig használt mérőszámok számbavételét, valamint a gazdasági térszerkezet komplex mutatókkal történő leírásának lehetőségeit ismerteti, valamint javaslatot tesz egy új komplex mutató bevetésére.

A gazdasági térszerkezet fogalmának értelmezése a területfejlesztés szempontjából

A területfejlesztés mára jelentősen felduzzadt szakszókincse bővelkedik – többek között – a különböző értelmű és tartalmú térfogalmakban. A területi kutatások és a területfejlesztés, mint szakterület, gyűjtőhelye a különböző szakmáknak, így más fogalmak mellett – a térszerkezetre sincs egységes fogalmi definíció területfejlesztésben.

A területfejlesztési törvény óta a területfejlesztés egyik kulcsszava lett a térszerkezet. A területfejlesztési politika számára kiemelt fontosságú a térszerkezet ismerete, és ennek függvényében annak befolyásolása. Ennek oka, hogy a területi beavatkozás egyrészt az egyensúly teremtésére törekszik, másrészt hangsúlyt fektet a területi egységek hatékonyságának, versenyképességének fokozására, amihez nélkülözhetetlen az ország és a térségek belső térszerkezetének feltárása, és ezek működési jellemzőinek ismerete, mivel ugyanazon jelenség különböző térszerkezete más és más jellemzőkkel bírhat, és így „hatékonysága” is különböző lehet.

A tapasztalatok szerint a térszerkezet értelmezését inkább a használat determinálja, azaz szövegkörnyezettől függően más és más értelmet nyerhet. Ha mégis valami összefoglaló értelmezést kellene adni, akkor **a térszerkezet térelemekből és a közöttük lévő térkapcsolatokból felépülő, működő rendszer**, egy valós jelenség, melynek értelmezését és leírását azonban erősen determinálja a közelítés módja, szemlélete.

A területfejlesztésben használt térszerkezet fogalmát determinálja, hogy országos, regionális és megyei szinten döntően területi, települési statisztikai adatokra épül. Emiatt a területfejlesztésben a térszerkezet **alapelemei a különböző területegységek**. A térszerkezet fogalmának ez egy erős leszűkítése, amit ki kell hangsúlyoznunk. A területegységek, mint elemek számos összefüggést, több közelítést, módszert döntően meghatároznak! Emiatt van az is, hogy a területfejlesztésben a térszerkezet vizsgálata közel áll, egyes elemeiben egyezik a területi egyenlőtlenségek vizsgálatával. Ami a térszerkezet másik alapkövét, a **térkapcsolatokat** illeti, sajnos megállapíthatjuk, hogy egyre inkább háttérbe szoruló része a területi kutatásoknak, s így a területfejlesztésben is elfeledett kérdéskör. Ennek prózai oka, hogy a jelenség nehezen megfogható, és ebből eredően statisztikai rendszerünk adatbázisaiban alig-alig jelenik meg. A kapcsolatok vizsgálatának hiányában azonban a térszerkezetnek, és annak analizálásának egy újabb erős leszűkítését tesszük meg.

Összességében megállapítható, hogy mivel a területfejlesztés döntően a területi kutatásokra támaszkodik, így ennek kérdései, problémái meghatározzák a területfejlesztés alapjait, ezen belül például a térszerkezet fogalmának értelmezését is. Kiemelhető, hogy a területfejlesztésben – jellegéből eredően – a területi szemlélet a jellemző, és meghatározó a területegységek és az ezekhez rendelhető mérőszámok dominanciája. Igazából épp az ettől

eltérő közelítések (másfajta térelemek, áramlások-kapcsolatok mérése stb.) lehetnének igazán érdekesek, ezek nyitnának új utakat a térszerkezetek vizsgálatához, de mivel ez a területi kutatásokban ritka, így a területfejlesztésben jelenleg gyakorlatilag nem realizálható, csak az alapadatok előállítása és az alapkutatások után lehetne beépíteni.

A gazdasági térszerkezet mutatóinak katasztere

A gazdasági térszerkezet - csakúgy, mint a gazdaság maga - tartalma sokrétű, felbontására, pl. ágazatai szerint lehet kísérleteket tenni, azonban lehet törekedni komplex vizsgálatára is. Az előbbi esetében a térszerkezet felfogástól a területi egyenlőtlenségi vizsgálatok irányába mozdulunk el, és közelítünk a pontosabban megragadható jelenségek felé. A komplex felfogás - bár esetében több a szubjektív elem (pl. a gazdaság mely szegmenseit, és ezek mely jelzőszámait emeljük be) – közelebb áll a területfejlesztés szemléletéhez, amely a gazdaságot komplexen és a térben közelíti.

Jelentősen behatárolja a gazdasági térszerkezet feltárására irányuló törekvéseket, hogy a jelenlegi viszonyok között gyakorlatilag csak az egyes területi egységek gazdasági jellemzéséből, a közöttük fennálló egyenlőtlenségek oldaláról indulhatunk ki, mivel a gazdasági térszerkezet feltárását erősen determinálják a rendelkezésre álló számszerű információk, adatok. A gazdasági térszerkezet kutatását emiatt le kell szűkítenünk a különböző térségek (régió, megye, kistérség, település) gazdasági jellemzésére, ezek (egyedi vagy komplex) jellemzőinek térbeli megjelenítésére, és ezáltal a gazdaság ilyen irányú térbeliségének elemzésére.

Miért szükséges a gazdasági térszerkezet vizsgálatához az új dimenziók feltárása? A társadalom és gazdaság intenzív fejlődése megköveteli az egyes, klasszikus ill. új jelenségekhez rendelhető indikátorok át- ill. kialakítását. Ismert, hogy időről időre megváltoznak (megváltozhatnak) a számba veendő tényezők, ami kifejezetten igaz a gyorsan átalakuló gazdaságokra. Ami problémát okoz ezzel kapcsolatban, hogy a jelzőszámok cseréje esetén kérdőjelessé válhat a különböző időpontokban feltárt gazdasági térszerkezetek összehasonlíthatósága. Ezt áthidalja, hogyha ún. tartós jelenségek jelzőszámait válogatjuk mindenkor össze. Ez azonban fenntartásokkal kezelhető, mivel egy új gazdaság új tényezőkre épülhet, illetve az egyes korábbi tényezők le-, fel- vagy átértékelődhetnek.

Sajnos ez Magyarország esetében az 1990-es években teljesen meghatározó volt, hiszen a rendszerváltás óta számos, a gazdaságot érintő új elem és jelenség bukkant fel, melyek hosszabb-rövidebb ideig meghatározták illetve tartósan meghatározzák a gazdasági folyamatokat, s így a gazdasági térszerkezetet. Az eltérő időszakokban, különböző oldalról (más mutatókkal) közelítve lehetett a gazdasági térszerkezetet feltárni. Persze mindez nem jelenti azt, hogy a gazdaság folyamatos fejlődése nem követlené meg az új vagy dinamikus fejlődő jelenségek tényezőinek számbavételét, „súlyuk emelését”, hiszen ez finomítja a klasszikus, évszázadok óta jelenlévő, és még sokáig megmaradó mutatók (pl. értéktermelés, értékesítés, foglalkoztatottak) révén megfogható gazdasági térszerkezetet. Általános értelemben: a változások indukálhatják, hogy az egyes időszakokban részben eltérő mutatórendszerrel közelítsük a térszerkezetet.

A gazdasági térszerkezet feltárásához **használható mutatók** katasztere erősen korlátozott. Gyakorlatilag csak bizonyos adataink területi bontása áll rendelkezésre, e mutatók nem mérik a kapcsolatokat, áramlásokat, gyakorta problémát okoz, hogy csak megyei szinten érhető el számos adat, illetve hasonlóan komoly probléma a gazdaság térbeliségének korlátozott számszerűsíthetősége. Így a térszerkezet feltárása is erősen korlátozott.

A gazdasági térszerkezet területfejlesztési szempontú értékelésének eddig használt mutatói (A Jelentés a területi folyamatok alakulásáról a területfejlesztési politika érvényesüléséről és az OTK végrehajtásáról c. dokumentum alapján.)

Mérőszám	Értékelés területi szintje	Értelmezés	Adatforrás
GDP	megye	A gazdasági értékteremtés általánosan használt összetett mérőszáma	KSH
külföldi működőtőke aránya a teljes jegyzett tőke értékében	kistérség	Főképp a privatizáció csúcsidőszakában volt fontos megjelenítője a gazdasági dinamikának	KSH
ipari termelés változása	kistérség	Jelentős jelzőszám, mert a magyar export teljesítményét ma is döntően az ipar adja.	KSH
állami tulajdon aránya	megye	Főképp a privatizáció időszakában jelezte a gazdaság átalakulását.	KSH
100.000 lakosra jutó vállalkozások száma	kistérség	Főképp a vállalkozói szektor megjelenése idején adott érdemi információkat a vállalkozói tevékenység terjedéséről.	TSTar
az iparban foglalkoztatottak aránya az aktív népességen belül	kistérség	Az ágazat súlyát jelző mérőszám. Elfedi azonban az exportorientált korszerű ipari termelés és a korszerűtlen, versenyképtelen ipar kettősségét.	KSH
agrár-vállalkozások aránya az összes vállalkozáson belül	kistérség	Nehezen értelmezhető mutató, hiszen az elaprózott tulajdonosi struktúrát és a térségi agrár profilt összeszmosva jelzi.	TSTar
kereskedelmi szálláshelyek száma	kistérség	A vendégfogadás kapacitását jelzi, a valós forgalmat, turisztikai eredményességet nem.	KSH
bankfiókra jutó lakosságszám	kistérség	A bankszektor hazai területi terjedését jól jelző mutató, mára e terjedés döntően megállt, és az ország telítetté vált.	KSH
egy gazdasági szolgáltatóra jutó vállalkozások száma	kistérség	Gazdasági szolgáltatások térségi különbségeit méri.	TSTar

Jelen kutatás eredményeiként a III. modul fejezeteinek összefoglalóiban táblázatos formában szerepelnek a gazdasági térszerkezet új dimenzióihoz kapcsolható mérőszámokat.

A gazdasági térszerkezet leírása komplex mutatókkal

A gazdasági térszerkezet a valóságban rendkívül összetett, számos tényező összegződésének tekinthető. Éppen ezért leírása során célszerű a különböző tényezőket együttesen is figyelembe venni, azok összegzésével ún. komplex mutatókat alkalmazva leírni a gazdaság térszerkezetét. E komplex mutatók esetében is szűkítést jelent, hogy a területfejlesztésben a térszerkezettel kapcsolatban értelmezett elemek, mint fentebb kitértünk rá, területi egységek és az elemek közötti társadalmi-gazdasági kapcsolatokat, ill. azok vizsgálatát mellőzni vagyunk kénytelenek. E kettős szűkítés miatt a gazdasági térszerkezet komplex leírása során a területi fejlettséggel kapcsolatos vizsgálatokhoz kell fordulnunk módszertani segítségért, melyekre számos hazai példa fellelhető, melyekből többet bemutat a tanulmány. E korábbi eredményekre építve a kutatás keretében egy önálló javaslatot is bemutatunk a gazdasági térszerkezet komplex mérésére vonatkozóan.

A különböző mutatók „egybegyűrásához” többféle módszer- faktoranalízis, rangsorolás, stb. - kínálkozik, melyek közül az adott célnak megfelelően kell választania az elemzőnek.

A hazai területi egyenlőtlenségekkel, térszerkezettel kapcsolatban **számos többváltozós elemzés született** az 1990-es években, melyek igazolják, hogy a rendszerváltozást követő folyamatok jelentősen megváltoztatták a térszerkezetet, benne a gazdasági térszerkezetet. A

vizsgálatok különböző terület szinteket céloztak meg (a régióktól a településekig), ezek közül a területfejlesztési vonatkozású értékelés kapcsán a részletesebb kép feltárása érdekében a kistérségi szempontúakra koncentráltunk. A munkák el-eltérnek módszereikben, részben az alkalmazott mutatók körében, de mindegyik jól tükrözi az általános hazai térszerkezetet, és annak tipikus jegyeit: Budapest-vidék ellentét, nyugat-kelet lejtő, dinamikus tengelyek, válságtérségek stb., és általánosan jellemző, hogy a térszerkezet értelmezése a különböző típusokba sorolt kistérségek területi eloszlására (rendezettsége, szóródása stb.) vonatkozik.

Komplex mutató előállításának két kulcskérdése, hogy mely mutatókat vegyük figyelembe, valamint milyen technikával „gyúrjuk” őket egybe. A különböző alapmutatók közül válogatás, illetve a mutatók súlyozása erősen szubjektív, függ attól, hogy a gazdaság melyik oldalát akarjuk kidomborítani (egy-egy komplex jelenséget milyen indikátorokra támaszkodva mérünk), és a helyes jelzőszámok kiválasztása minden esetben feladattól függően az elemző feladata és felelőssége. A komplex mutatók kialakításakor dönteni kell arról, hogy vajon csak a „tisztán” gazdasági mutatókat (pl. vállalkozások száma) alkalmazzunk, vagy beemelünk a gazdaság szempontjából áttételes mutatókat is (pl. életszínvonal, infrastruktúra jelzőszámait). Az előbbi esetben gondot jelent, hogy kistérségi szinten kevés tisztán gazdasági mutató áll rendelkezésre.

Jelenleg a KSH csak megyei szinten közli a gazdaság leírására használt legáltalánosabb jelzőszámot a GDP-t. Így kistérségi szinten a gazdasági fejlettség területi egyenlőtlenségeinek bemutatásához más mutatókat, és ebből következően különböző statisztikai módszereket kell alkalmazni. E problémának kiküszöbölésére azonban lehetőségként kínálkozik a nemrég elkészített - fejezetünkben is ismertetett - **kistérségi GDP becslés** módszertana, mely egy új mérési dimenziót jelent a gazdasági térszerkezet mérésében. (legutóbb Kiss J. 2003).

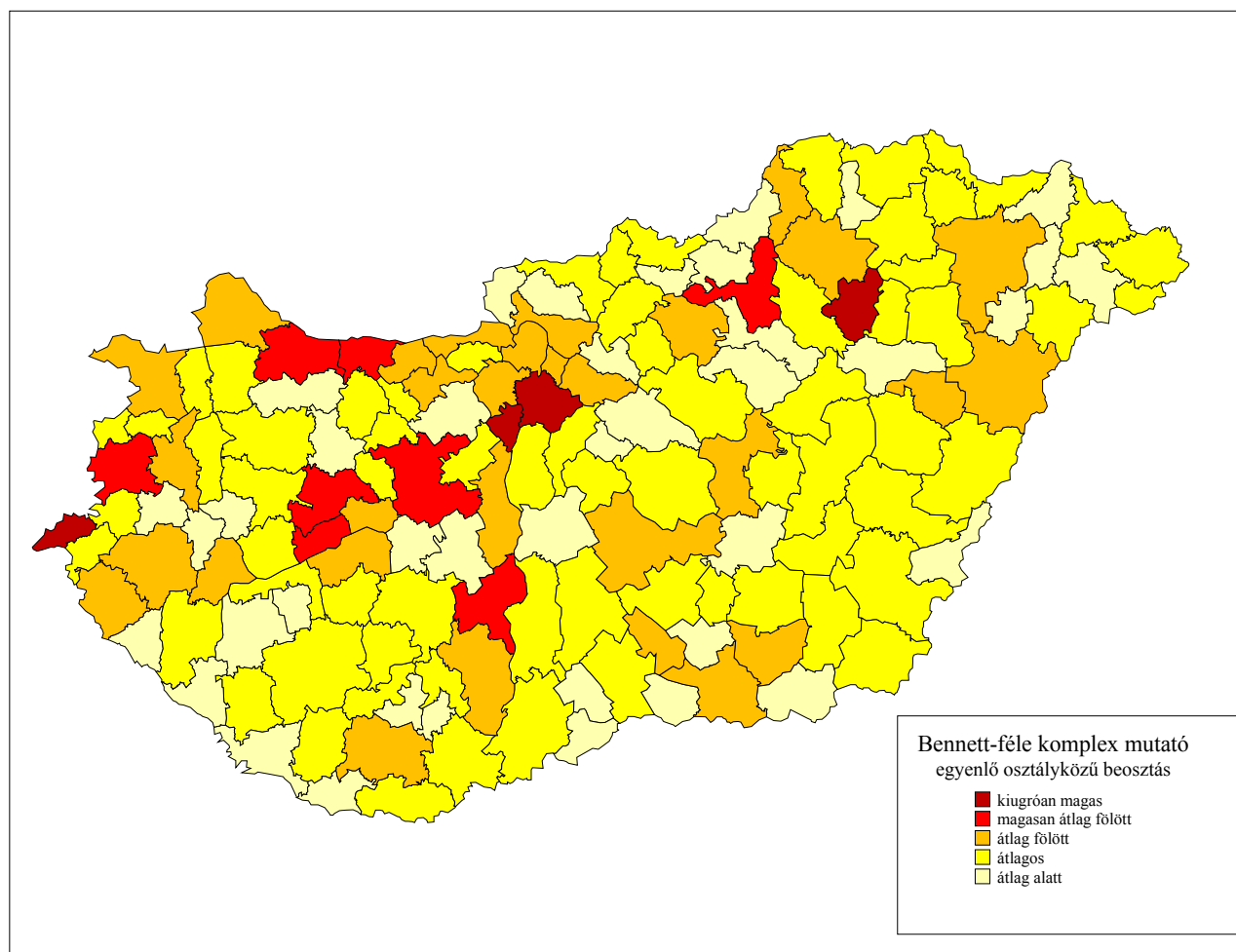
A gazdasági térszerkezet komplex leírására egy lehetséges alternatívaként javasoljuk a **Bennett-féle komplex mutatót**, melynek segítségével teszteltük hazánk kistérségi szintű gazdasági térszerkezetét. E vizsgálathoz az alábbi mutatókat használtuk fel:

munkanélküliségi ráta; az adózók népességen belüli aránya; a helyi adók egy lakosra jutó értéke; az iparüzési adó aránya a helyi adókon belül; egyéni vállalkozások sűrűsége; az összes gazdasági szervezet sűrűsége; kettős könyvelésű vállalatok gazdasági szervezeteken belüli aránya; egy kettős könyvelésű vállalatra jutó hozzáadott érték. E komplex mérőszám jellemzője, hogy főképp szűk értelemben vett gazdasági jelzőszámokra épít, leginkább a helyi gazdaság működésében felfedezhető differenciákat emeli ki. E komplex mutatónk alapján az ábrán látható térszerkezet rajzolódik ki.

E kistérségi szintű, komplex mutató értékeit összevetettük az **egy lakosra jutó adóköteles jövedelem** 2001. évi, valamint a kistérségek becsült GDP-jének egy lakosra jutó 2000. évi értékeivel. Korrelációs együtthatónk értéke az előbbi esetben 0,77, az utóbbi esetben pedig 0,87 lett. Eszerint tehát e két mérőszám igen hasonlóan írja le a térszerkezetet, mint ahogyan a nyolc mutató felhasználásával előállított komplex-mutató. Ez elsősorban a lakossági jövedelmek esetén könnyítheti meg lényegesen az ilyen típusú elemzések elvégzését, hiszen ez önmagában egy igen egyszerű mérőszám, melynek előállításához mindössze – az igen könnyen hozzáférhető – lakossági jövedelmek és népességszámok adatsorára van szükségünk. Fontos azonban megemlíteni, hogy a legutóbbi kistérségi szintű vizsgálatok (Kiss J. 2003.) tanulsága szerint a jövedelmi térszerkezet, elsősorban az állami újraelosztásnak köszönhetően nivelláltabb területi képet mutat, mint a gazdasági értéktermelésé. Magyarország kistérségi szintű gazdasági differenciáinak lényegi elemeit tehát egyetlen mutató segítségével is jól meg tudjuk ragadni; minden további mutató felhasználása már csak árnyalja, finomítja, de alapvetően meg nem változtatja a kapott képet. Az **egy lakosra jutó becsült GDP-re** még inkább igaz ez az állítás. Ennek előállítása azonban már nem egyszerű, lévén maga is egy

komplex mutató. Ám a segítségével leírt térszerkezet szinte tökéletesen megegyezik azzal, amit mi a Bennett-féle komplex mutató segítségével felvázoltunk.

A hazai gazdasági térszerkezet az ezredfordulón – egy közelítésben

Forrás: saját szerkesztés (Szabó P. – Németh N. KSH és APEH adatok alapján)

Térbeliség mérése

A gazdasági térszerkezet leírásának további finomítását jelenti, ha a térbeliséget, a térbeli elhelyezkedést, a rendezettséget és a térelemek egymáshoz való viszonyulását is számszerűsítjük. Az új térszerkezet feltárásában fontossá váltak nemcsak a területi egyenlőtlenségi vizsgálatok, hanem magának a térbeliségnek a kutatása is. Ezt indokolja, hogy felértékelődött a térbeliség szerepe Magyarország társadalmi, gazdasági életében, mivel a térbeliség az egyes jelenségek esetében nemcsak kép, a területi egyenlőtlenség nemcsak a jelenség területi vetülete, hanem a különböző térparaméterek magyarázóerővel is bírhatnak. A földrajzi térbeliség számos jelenségre hatással lehet, azaz nemcsak a helyi, de a helyzeti tényezőkkel is számolni kell.

Erre példaként egy-két utat ajánlunk, ahol a térbeliség mérése, számszerűsítése – óvatos interpretációkkal – megvalósítható. Ezek révén mérhetővé válik például, hogy az

egyenlőtlenség melyik formája az erősebb, valamint az egyes **makroregionális különbségek** (pl. nyugat-kelet ellentét) alakulása is nyomon követhető, így a térszerkezet jegyeiről, földrajzi (térbeli) jellemzőiről, azok változásairól kaphatunk információkat. A különböző módszerek (regresszió, legközelebbi szomszédanalízis) több új információt adhatnak a gazdasági térszerkezet vizsgálatához, de lényeges kihangsúlyozni, hogy a módszerek a térbeliség jelenségét számszerűsítik, és ezáltal a térbeliség magyarázóerejének kérdését is felvetik, de nem magyarázzák az egyes társadalmi, gazdasági jelenségek térszerkezetének társadalmi, gazdasági okait.

Összegzésként azt emelhetjük ki, hogy a térszerkezetek (köztük a gazdasági térszerkezet) vizsgálata kiemelt fontosságú. E vizsgálatoknak a klasszikus adatbázisokon túl építkeznie kellene a gazdaság új dimenzióinak számba vett, vagy a jövőben számba veendő tényezőire, mutatóira. Másrészt része kell, hogy legyen a számszerűsítés, így egyrészt a területi egyenlőtlenségi mutatók használata ajánlott, másrészt azonban hangsúlyt kell helyezni a térbeliség mérésére is. A térszerkezeti kutatásokkal kapcsolatban javaslatként megfogalmazhatjuk, hogy mivel a térszerkezet kutatása rendkívül összetett, így kutatása nem állhatna meg itt. Egyrészt, ha el is fogadjuk térelemeknek a térségeket, akkor is igény van a közöttük lévő kapcsolatok feltárására, a térségek közötti áramlások mérésére. Szintén külön utakra vezet nem területegységekből, hanem más térelemekből álló térszerkezetek vizsgálata. Ezek lényegesek lennének a területfejlesztés szempontjából, de széleskörű, és más metódusú adatgyűjtést, valamint területi alapkutatásokat igényelnének.

II. KITEKINTÉS

A második kutatási fázisban két kitekintésnek tekinthető vizsgálati lépés megtételére került sor:

Mivel a teljes kutatás legfőbb hasznosítási területét az Országgyűlés számára kétévente készülő a területfejlesztési politika érvényesüléséről és az Országos Területfejlesztési Koncepció végrehajtásáról szóló jelentés adja, célszerű volt egy rövid áttekintés keretében megvizsgálni, hogy a hasonló célú és jellegű dokumentumok milyen tartalommal, és módszerekkel vizsgálják a gazdasági területi folyamatokat. (II.1.)

A hazai térszerkezetre koncentráló kutatás keretében ugyancsak kitekintésnek tekinthető annak, az uniós csatlakozásunk kapcsán meghatározó fontosságúvá vált kérdésnek a vizsgálata, hogy Magyarország hogyan illeszkedik az európai térszerkezetbe (II.2.). E kérdéskör bár aktuális, sőt sürgető fontosságú vizsgálati téma, mégis egy meglehetősen gyengén megkutatott terület, nem csak a területfejlesztési vonatkozású értékelések gyakorlatában, de a tudományos kutatások körében is. Ez utóbbi munkafázisban részletes empirikus vizsgálatok is elvégzésre kerültek, és adatokkal ill. szakirodalommal alátámasztva kerül meghatározásra Magyarország pozíciója az európai térben, térszerkezeti kapcsolatrendszere a szűkebb térségben.

II.1. Területi gazdasági folyamatok értékelésének nemzetközi tapasztalatai

A kutatási részmodul keretében a gazdasági folyamatok változásának nyomon követését bemutató különböző nemzetközi értékelési dokumentumok, azoknak is elsősorban a gazdasági vonatkozású munkarészeinek feldolgozására került sor. A gazdasági jelenségeken belül is elsősorban azokra a tényezőkre koncentrálunk, melyek az ország különböző térségei között tapasztalható egyenlőtlenségeket tükrözik. Az értékelési jelentések hatókörét folyamatosan szűkítve először egy OECD dokumentumot analizáltunk, majd az EU és nemzeti szint után eljutottunk a regionális szintű értékelési jelentések elemzéséig.

OECD Éves Jelentése 2002

Az átfogó értékelés célja hozzájárulni a tagországok gazdaságpolitikai döntéseinek javításához. Ebben a jelentésben az OECD egy egészen új területen folytatott elemzéseit is bemutatja. A szervezet felismerte, hogy a nemzeti kormányok egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak annak a kérdéskörnek, hogy miért vannak különböző gazdasági teljesítményt felmutató területek egy országon belül, *ezért* már három éve kiterjesztette elemzéseit a tagországok nemzeti szintű területfejlesztési politikájára is. A vizsgálat a gazdasági folyamatok értékelése mellett azokra az ágazati politikákra fókuszál, melyek támogatják a társadalmi-gazdasági fejlődést és csökkentik a térségi különbségeket azáltal, hogy támogatják a helyi, versenyképes adottságok jobb kihasználását illetve a kiaknázatlan lehetőségek feltárását és jövedelemtermelő képességük fejlesztését. Ezek az elemzések nagyban segíthetik a tagországokat és a régiókat abban, hogy célzottabb, hatékonyabb területfejlesztési politikát folytassanak és mindezt hatékonyabb intézményi struktúra keretében hajtsák végre.

Az Európai Unió második Kohéziós Jelentése

A dokumentum alapját az az uniós előírás adja, mely szerint a Bizottságnak háromévente jelentést kell készítenie a társadalmi és gazdasági kohézió ügyében tett előrelépésekről, illetve a strukturális alapoknak e célhoz való hozzájárulásáról, valamint az Európai Beruházási Bankról és az egyéb pénzügyi forrásokról. A kohéziós jelentésben a gazdasági folyamatok értékelése több dimenzióban jelenik meg. Az EU15-ök társadalmi-gazdasági helyzetében az utóbbi években bekövetkezett változásokat és a jelenlegi helyzet főbb irányait, valamint a területi hatással bíró szakpolitikák, ágazati politikák keretében hozott intézkedések gazdasági kohézióra gyakorolt hatását mutatja be. A fejezetben részletesen bemutatásra kerül, hogy a különböző, a kohéziós politikához kapcsolódó tématerületeket milyen mutatók, indikátorok segítségével mutatják be az értékelők.

Tapasztalatok az uniós tagállamok szintjén

Először a tagországok saját, nemzeti szintű értékelési dokumentumait vizsgáltuk, azon belül is elsősorban Franciaország éves értékelési jelentését. Franciaországban egy intézmény kezében koncentrálódik a hazai és az uniós társfinanszírozású területfejlesztési programok értékelési feladata és politika szintű értékelési jelentések évenkénti elkészítése is. Ez utóbbi dokumentum kerül részletesebben bemutatásra a fejezetben, kitérve arra, hogy az elemzések során milyen mutatókat alkalmaznak a szakértők.

Ezt követve a tagállamok pl.: Írország és Portugália uniós programozási dokumentumaira térünk ki, melyek alapján megállapítható, hogy elég nagy a hasonlóság az alkalmazott indikátorokat tekintve.

Értékelési tapasztalatok regionális szinten az Európai Unióban

A gazdasági folyamatok minél szélesebb perspektívájú megközelítése érdekében annak áttekintésére is kitértünk, hogy a régiók a saját fejlesztési programjaikhoz kapcsolódó értékeléseikben a gazdasági folyamatok változásának leírására milyen tényezőket, indikátorokat alkalmaznak. Az Egyesült Királyságban South Yorkshire régió programozási dokumentuma szolgál, a benne szereplő elemzés részletezettsége és megalapozottsága révén leginkább példaként számunkra. A statisztikai adatok feldolgozásán kívül újfajta adaptálható információgyűjtési és feldolgozási módszereket is tartalmaz. E dokumentum kapcsán mutatunk be néhány konkrét esettanulmányt, szűk hatókörű, de mélyreható tematikus értékelést.

Az értékelések alapját biztosító regionális adatbázisok

A gazdasági folyamatok értékelésének alátámasztásául szolgáló területfejlesztési monitoring rendszerekre, regionális adatbázisokra térünk rá a fejezet zárásaként. Igen szoros kapcsolat áll fenn a monitoring és értékelés között. A jó monitoring rendszer adja ugyanis a hatékony értékelés bázisát, ez bocsátja az értékelés részére az annak elvégzéséhez szükséges információkat. A kutatás témájához kapcsolódóan egy, az Eurostat által 2002-ben készített elemzés alapján a különböző regionális adatbázisok bemutatására, azon belül is a gazdasági folyamatok területére térünk ki. A felmérés alapján 15 uniós tagország illetve a 13 tagjelölt ország regionális adatbázisa került vizsgálat alá.

A fejezet zárásaként, az összegyűjtött tapasztalatok szintéziseként bizonyos következtetések vonhatóak le, ajánlások fogalmazhatók meg a tapasztalatok hazai adaptációja érdekében. A bemutatásra kerülő **mutatók** a legtöbb esetben megegyeznek a hazai értékelési jelentésekben, alkalmazott indikátorok körével. Elsősorban az ICT, a K+F szektor illetve az állami támogatások területén találhatunk a nemzetközi forrásokban új, általunk eddig nem alkalmazott mutatókat. Az értékelések során megfigyelt legfőbb **tématerületek körébe** a gazdasági helyzet leírása kapcsán a gazdasági versenyképesség, a beruházások, a közlekedési infrastruktúra, a munkaerő piac helyzete, az információs és kommunikációs szektor fejlődése, a K+F szektor alakulása, és a gazdasági fejlődést szolgáló állami támogatások számba vétele tartozik. Ez utóbbi három értékelési kérdés a hazai értékelésnél jóval nagyobb hangsúlyt kap. További fontos új területet képez a városfejlesztés, mely a hazai jelentésbe az eddigiekben nem épült be, ám jelenleg is már folynak a VÁTI-ban kutatások e tekintetben. A **módszertani kérdések esetében** a legszembetűnőbb következtetés, hogy a nem számszerűsíthető minőségi adatok is kulcsfontosságú információkat hordoznak. Természetesen a nem kvantifikálható adatok, az újfajta módszerek alkalmazása csak megalapozott információk birtokában lehetséges, hogy az értékelés hitelessége megmaradjon. Fontos jellemzője ezen új módszereknek, hogy nem alkalmazhatóak olyan tág körben, sablonszerűen, mint a mennyiségi mutatók. Ezek sokkal inkább egyedi vizsgálatok elvégzését teszik lehetővé. Végül az **adatbázisok** kapcsán meg kell említeni, hogy az eddigiekben Magyarország élen járt e kérdésben, ám az utóbbi években megfigyelhető egy erőteljes, gyors fejlődési tendencia a regionális adatbázisok kapcsán, ami egyértelműen a területfejlesztés utóbbi években bekövetkezett térnyerésének köszönhető. Napjaink gyorsan változó, technológiaorientált világában folyamatosan lépést kell tartani a változásokkal, nem szabad megelégedni a jelenlegi helyzettel, különben könnyen elveszíthetjük kedvező pozíciónkat. Az uniós csatlakozás kapcsán ezt különösen fontos hangsúlyozni.

II.2. Magyarország illeszkedése az európai gazdasági térszerkezetbe

A gazdasági jelenségek és folyamatok jelentős része térségek, országok közötti kapcsolatokban realizálódik, emiatt egy térség gazdasága, s így a gazdasági térszerkezete is elhelyezhető egy nagyobb területi keretben. Magyarország, földrajzi pozíciójából eredően, az európai gazdasági tér része, és méretéből, fejlettségéből eredően a magyar gazdaság Európához, egyre inkább az Európai Unióhoz kötődik ezer szállal. Magyarország illeszkedése az európai gazdasági térstruktúrába megkerülhetetlen elemzési kérdést jelent EU csatlakozásunk küszöbén.

Az **európai gazdasági térszerkezet központja**, kontinensünk gazdasági magterülete földrajzi szempontból a centrumban van (kék banán), mely térség nincs távol hazánktól, s így „kisugárzó” hatása könnyebben elér ide, mint keleti, délkeleti szomszédjainkhoz, vagy akár az Ibériai-, vagy a Skandináv-félsziget távolabb eső részeire. Ez kecsegtető az ország számára. Ráadásul az 1950-es évekhez képest az európai gazdasági erő súlypontja az észak-francia–benelux–nyugatnémet háromszögből délkeletebbre, a délnémet és az északolasz térségek irányába tolódott át.

Némely, a gazdasági fejlettséget, fejlődést leíró **európai modellben** a dinamikus centrum „keleti elvégződése” ma már Magyarországon lelhető fel, de inkább csak az ország északnyugati felével és Budapesttel számolnak, mint gazdasági szempontból fontos térséggel. A jelenlegi állapot szerint viszont problémát jelent, hogy a gazdasági erőter kisugárzása egyoldalúan nyugatról áramlik felénk, se délről, se északról, se keletről nem várható a gazdasági dinamika, annak áttérjedése (a szomszédban politikai konfliktusok, általános elmaradottság, hazánkéhoz hasonló gazdasági múlt gátolja a fejlődést), így gyorsabb fejlődési esélye az ország nyugati felének van. Az „áramlás” mellett, mint egyes modellek kiemelik, a nagyvárosoknak, mint a gazdasági térszerkezet csomópontjainak fontos szerepe van. Erről nézve Budapest az egyetlen városunk, mely az európai városhálózat tagjaként szóba jöhet, és környezetéből pedig csak Bécs és Pozsony lehet jelenleg megjelölni, melyek csomópontokként funkcionálnak. A modellek szerint tehát a nyugati országrész mellett Budapestnek és szűkebb térségének van még lehetősége a gyorsabb felzárkózásra.

A korábbi „keleti” gazdasági orientációt a „nyugati” váltotta fel, és ez döntő hatással volt a gazdasági térszerkezetre is, akárcsak az a másik, a volt szocialista országokra jellemző jelenség, hogy a fővárosok az átmenet nyertesei voltak, s így továbbra is él, sőt egyre erősödik dominanciájuk az országon belül. **Magyarország gazdasági térszerkezetét** tekintve, megállapíthatjuk, hogy hazánkban több jegyű gazdasági térszerkezet állt elő: egyszerre él a nyugat-kelet és a főváros-vidék ellentét. Ebből a szempontból elég egyedi az ország Európában, mivel bár hasonló területi formációkkal találkozunk több országnál, de vagy az egyik jegy (pl. Olaszországban, Belgiumban, Németországban a területi tagolódás), vagy a másik jegy (pl. Csehországban, Szlovákiában a központi régió kiemelkedő szerepe) a domináns.

Az 1990-es években az **európai gazdasági térszerkezet átalakult**: első lépésben egységesen összeomlott a keleti gazdasági blokk, drasztikus szakadék tátongott Nyugat és Kelet között, majd az ezredfordulóhoz közeledve egyre több térség lábalt ki a vesztes helyzetből. Az évtized elején kisebbek voltak a differenciák a CECC régiók között, mára ez megnövekedett, egyre több nyugati pozíciójú régió indult fejlődésnek, így a legtöbb országban egy nyugat-keleti lejtő kezd kibontakozni, melyet csak a fővárosi térségek törnek meg. Ezeknek köszönhetően térségünk lassan elkezdett igazodni az Európai Unióra jellemző centrum-periféria modellhez.

Magyarország régiói esetében döntően a magterülethez viszonyított keleti pozíció a meghatározó, de emellett a centrumtárségtól való közepes távolság is lényeges tényező. Magyarország régiói köztes helyzetűek ebben a rendszerben. Földrajzi pozícióik kedvezőbbek, mint keleti, déli, délkeleti szomszédjaiké vagy éppen a balti államoké. Régióink gazdasági fejlettsége azonban jelentősen elmarad nyugati szomszédaitól, habár pozíciója kedvezőbb számos keletibb fekvésű CECC ország és DK-Európa térségnél. A kettő közötti összefüggés nem a véletlen műve, mivel az elérhetőség, a centrumterülettől való távolság jelenleg egy lényeges tényező a gazdasági fejlettség területi alakulásában.

Az egyik fő térszerkezeti jegy tehát, hogy keletre „ereszkedő” fejlettségi lejtő közepén helyezkednek el régióink. E lejtő az osztrák-magyar, majd a magyar-román és magyar-ukrán határon törik meg élesen. A másik meghatározó jegy a szomszédság: a magyar régiók CECC szomszédjai nagyságrendileg hasonló pozíciójúak. A „szomszédsági hasonulás” markáns jellemző Európában, így azt is mondhatjuk, hogy gyakorlatilag kevés esélye van a kitörésre azon régióknak, melyeknek „rossz szomszédjai” vannak, a makrotérségi környezet erősen determinál. Ez alapján nem prognosztizálható a magyar régiók látványos kiemelkedése környezetükből, inkább csak a tágabb térség fejlődése hozhatja magával Magyarország régióinak felemelkedését.

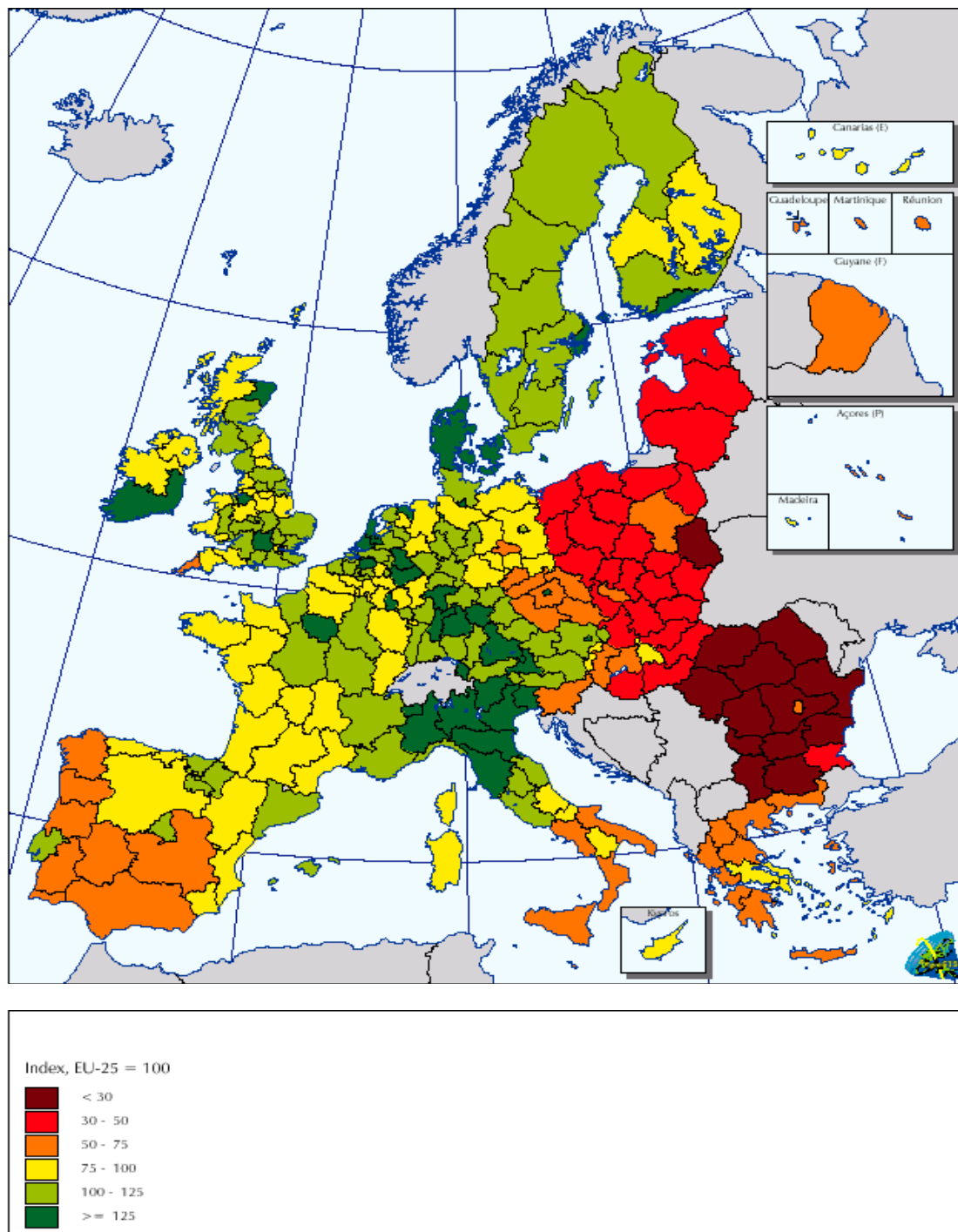
Ami **Magyarországot és szűkebb környezetét** illeti, megállapíthatjuk, hogy hazánk és szomszédaink együttes térszerkezete igen tagolt, korántsem tekinthető egységesnek, kiegyenlítettnek. A legtöbb határszakasz fejlettségi törésvonalat is jelent egyben a két érintett ország között, ám ha részletesen elemezzük az egyes országokat is, láthatjuk, hogy az egyes országokon belül is találunk legalább ilyen mélységű, ám földrajzilag már kissé nehezebben megfogható és szemléltethető fejlettségi szakadékokat.

A **jövőt** illetően a hazai gazdasági térszerkezetre drasztikus hatással lesz az Európai Unióhoz történő csatlakozás. Szerves részévé válunk egy gazdasági integrációnak, mely mind a térszerkezeti elemekre, mind a térkapcsolatokra kihat (munkaerő, áru, tőke, szolgáltatások szabad áramlása). Kinyílik a gazdaság, s így átalakulhatnak, megváltozhatnak a gazdasági kapcsolatok. Emiatt új tényezőkkel, új elemekkel kell majd számolni a magyar gazdaságban, s így a gazdasági térszerkezetben is. A formális gazdasági keretek nyugat felé fognak nyitni, azonban az Európai Unióhoz való szorosabb kötődés megritkíthatja, esetenként „lezárhatja”, a gazdasági térszerkezet kapcsolódásait hosszabb távon a déli és északkeleti, rövidtávon a keleti irányba. Magyarország az Európai Unió gazdasági térszerkezetének földrajzi és gazdasági szempontból is perifériája, Európai mértékben gondolkodva viszont fél perifériája lesz. Azonban e jelenlegi hátrányos helyzet a későbbiekben még felértékelődhet, hiszen évek, évtizedek múlva kapcsolóként funkcionálhatunk majd Kelet- és Délkelet-Európa felé.

Ami a jövő másik oldalát illeti: a térszerkezeti modellek szerint kiemelt fontosságú egyrészt a sűrű városhálózat, másrészt a közöttük jól kiépített kapcsolatrendszer, s így a térbeli kontinuitás. A modellek szerint e kettős rendszer (városhálózat, közlekedési hálózat) fejletlensége egyik fő akadálya a centrumtárséghez való kötődésnek. Ez Magyarország esetében azt jelenti, hogy a felzárkózáshoz és a gazdasági fejlődéshez nélkülözhetetlen egyrészt a városhálózat, s ezen belül a kapuvárosok fejlesztése, másrészt csökkenteni kell az ország kommunikációs és közlekedési (bővebben infrastrukturális) elmaradottságát, ki kell építeni például az autópálya-hálózatot, e nélkül nem várható a gazdasági fejlődés terjedése. Ezek megvalósulása esetén tud majd igazából illeszkedni hazánk az Európai Unió gazdasági térszerkezetébe, ekkor lesz a térszerkezetben biztos elem.

Összességében megállapítható, hogy Magyarország pozíciója Európában nemcsak földrajzilag köztes (Kelet-Közép-Európa), hanem a jelenlegi gazdasági térszerkezet szempontjából is az.

Az egy főre jutó GDP (PPS) regionális egyenlőtlenségei „Európában” 2000-ben

Forrás: EC 2003

III. AZ ÚJ GAZDASÁGI DIMENZIÓK EMPIRIKUS ÉS MÓDSZERTANI VIZSGÁLATA

A gazdasági térszerkezet egyes új dimenzióinak módszertani és empirikus vizsgálatait tartalmazó részjelentés két fő blokkból áll:

A **gazdaság lokalizációját meghatározó új típusú tényezők (telepítő tényezők)** számbavétele és e tényezők közül kettő összefüggésrendszerének és vizsgálati módszereinek részletesebb áttekintése jelenti az első blokkot. (III.1.) A korábbi területi értékelések, elemzések elsősorban a gazdasági termelés megjelenítésére koncentráltak. Egy új értékelési dimenziót jelent a gazdasági lokalizáció okainak vizsgálata, amely az eddigi termelési teljesítményre koncentráló megjelenítésnél árnyaltabb értékeléshez járul hozzá. Az új, ill. felértékelődő gazdasági telepítő tényezők vizsgálata hozzájárulhat annak feltárásához, hogy az egyes térségek a gazdasági aktivitás számára mennyire kínálnak kedvező adottságokat, mennyire képesek vonzani vagy egyáltalán megtartani a mindinkább mobillá váló tőkét, a termelést, összességében gazdasági szempontból mennyire versenyképesek. A felértékelődő telepítő tényezők számbavétele után két telepítő tényezőt tárgyalunk részletesebben, a telephelyválasztásban betöltött szerepük ismertetésével, területi mérésük módszereinek feltárásával valamint a hazai térszerkezetükre vonatkozó empirikus elemzésekkel. A fejezet a telepítő tényezők széles sora közül két tényező a humán erőforrás és a piaci kereslet vizsgálatát végzi el, mely tényezők közös jellemzője, hogy az elmúlt időszakban egyre inkább felértékelődik, a tényező térbeli elrendeződése a népesség térbeli mintázatához kapcsolódik, gazdasági szempontú területi vizsgálatuk háttérbe szorult.

A második blokkot az egyes új típusú gazdasági jelenségek és térszerveződés, a vállalkozások hazai térszerkezetének újszerű értékelése, mint az **"új gazdaság" térszerkezetének vizsgálata** alkotják. (III.2.) A gazdasági hálózatok és klaszterek nem csak a gazdasági tér minőségében új szerveződési formáját jelentik, hanem mint fejlődés-ösztönzési eszköz a különböző regionális és gazdaságfejlesztési politikák egy kiemelt kérdéskörét is jelentik az Európai Unióban és egyre inkább hazánkban is. Az információs társadalom megjelenése és terjedése forradalmi hatással van a gazdaság térbeli szerveződésére (is). A blokk harmadik és egyben legnagyobb részfejezete a korábbi ágazati megközelítéssel szemben a vállalkozások típusai szerint vizsgálja a gazdaság térszerkezetét, a vállalkozási adatok térségi elemzésével; a legnagyobb hazai cégek térszerkezetének analízisével; végül a külföldi nagyvállalatok térségi kisugárzó hatásában kulcsfontosságú beszállítói hálózatok elemzésével.

A kutatás e modulja az előzetes kutatási terv jelentős szűkítése után is meglehetősen széles témakört ölel fel ezért a népes szerzői csoport elsősorban az új dimenzióknak tekinthető jelenségek mérési módszereire koncentrált. Emellett azonban részben a módszerek „tesztelése”, részben a hazai térszerkezet megrajzolása céljából a kutatás keretében számos empirikus elemző értékelés is elkészült, amit a főtanulmány gazdaság térképanyaga is igazol. Az egyes fejezetek egységes belső logikai sorrendet követnek, melyben a bevezetés, célmeghatározás után az adott jelenség ill. tényező összefüggésrendszerének és térbeli-területi vonatkozásai, majd a jelenség mérési értékelési módszerei kerülnek bemutatásra. Ezt követik az empirikus elemzések (nem minden fejezetnél), míg végül az összefoglalás és ajánlások megfogalmazása zárja a témaköröket. Természetesen e struktúrától több fejezet felépítése tartalmából adódóan többé-kevésbé eltér. Az alábbiakban közölt részfejezeti összefoglalók végén táblázatos formában ismertetjük az adott jelenség méréséhez rendelhető indikátorokat, esetenként komplex mutatókat, melyek közül vastag kiemeléssel jelöljük a területfejlesztési monitoring, értékelés számára kiemelten ajánlott mutatókat.

III.1. A gazdaság térbeli lokalizációját meghatározó közvetett tényezők: A telepítő tényezők vizsgálata

III.1.1. Új típusú telepítő tényezők és a gazdasági szereplők térpreferenciái az ezredfordulón

Az elmúlt évtizedeket jellemző gazdasági változások – globalizáció, információs robbanás, stb. – sok vonatkozásban átalakítják a gazdaság szereplőinek térhez, területiséghez fűződő viszonyát, ezzel formálva a gazdaság térbeli működését és térszerkezetét. A fejezet alapvető célja, hogy a szakirodalom és a kutatói tapasztalatok alapján áttekintést adjon arról, hogy e változások nyomán hogyan alakulnak át a vállalkozások tér-preferenciái, mely telephely-választási tényezők értékelték fel, melyek szorultak háttérbe.

A telephelyelmélet a gazdaság egységeinek térbeli elhelyezkedésével és működésével, mint általános gazdasági törvényszerűséggel foglalkozik. A megnevezés magyar nyelven pontatlan (angolul: location theory), mivel nemcsak a telephely, azaz az üzem, a vállalat elkülönült működési helyének kiválasztását jelenti, hanem vizsgálja a gazdaság bármelyik mikroszervezete gazdasági tevékenységének minden olyan mozzanatát, amelyekben térbeli sajátosságok figyelhetők meg.

A telephelyelméletek fejlődése öt egymást követő szakaszra bontható, jelenleg az ötödik szakasz jellemzői határozzák meg a gazdaság térszerkezetét.

Az ötödik szakasz telephelyelméletei (új típusú telepítő tényezők) a kilencvenes évek elejére körvonalazódtak, főbb jellemzőik: az infrastruktúra térben nagyjából egyenletes kiépülése után a mikroelektronikára és az informatikára alapozott innovációk és csúcstechnológiák kerülnek előtérbe.

A telepítési tényezők típusai:

<i>Kemény telepítési tényezők</i>	<i>Puha telepítési tényezők</i>	
• Beszerzési- és felleveőpiacokhoz viszonyított fekvés • Közlekedési kapcsolatok (utak, sínek, víz, levegő) • Munkaerőpiac (mennyiségi, minőségi) • Telephelykínálat, telephelyek ára/bérleti díja (ipari) • Energia- és környezeti költségek • Helyi adók • Támogatások	• Helyi/regionális gazdasági környezet • Közigazgatás minősége és rendelkezésre állása • Város/régió image • Iparági kapcsolatok, kommunikációs- és kooperációs lehetőségek • Felsőoktatási intézmények, kutatás • A régió innovációs miliője • Gazdasági szövetségek teljesítőképessége	• Lakás/lakókörnyezet • Környezet állapota, minősége • Iskolák, képzés • Szociális infrastruktúra • Szabadidő értéke (sport, kulturális kínálat) • a város és a régió varázsa

A befektetők elsőként a **kemény telepítési tényezőket** vizsgálják meg a telephely-választási döntések során, ezen tényezők rendelkezésre állása alapfeltétele a letelepedésnek. Miután a kemény telepítési tényezőkben mutatózó területi különbségek – többek között a telephelyek közötti fokozódó verseny hatására - eltűnnek, illetve minimálisra csökkennek, a döntésben

egyre nagyobb súllyal szerepelnek a **puha telepítési tényezők**. Ez a tendencia Nyugat-Európában már egyértelműen kimutatható: a kemény telepítési tényezők tekintetében a földrajzi hely kivételével már szinte alig tapasztalhatóak különbségek, a vállalatok egyre inkább a puha tényezők alapján döntenek a telephelyről. Magyarországon ezzel ellentétben még jelentős területi különbségek tapasztalhatók a kemény telepítési tényezők tekintetében.

A kemény telepítési tényezők az üzemgazdaságtan logikája felől közelítik meg telephelyválasztást, és többnyire mérhetőek. A puha telepítési tényezők az utóbbi években nagyobb figyelmet kaptak, így a kemény és puha telepítési tényezők szerepe kiegyenlítődött. A puha telepítési tényezők túlnyomórészt nem mérhetőek, a csoporton belül két típust különböztetünk meg: *puha vállalati telepítési tényezők; puha személyi telepítési tényezők*.

A puha vállalati tényezők a *vállalati versenyképesség szempontjából fontos* telepítési tényezők, viszont nehezen mérhetőek, s így a kemény tényezőkhez nem rendelhetőek hozzá. A puha személyi tényezők a *foglalkoztatottak életminősége szempontjából fontos* tényezők, amelyek a régió vonzerejét jelentik az odatelepedő munkaerő számára. Ezek a tényezők a már letelepedett vállalatok szempontjából is fontosak, mivel egy ilyen személyi körben feltételezhető egy bizonyos mértékű mobilitás, ezért a puha személyi tényezők romlása esetén a munkaerő elvándorlásával kell számolni.

A nemzetgazdasági nyitás és a globalizáció a vállalatokkal szemben támasztott követelmények növekedéséhez vezettek. A cégeknek egyre inkább specializálódniuk kell, és egyre nagyobb mértékben rá vannak utalva a beszállítókra és a támogató intézetekre, intézményekre. Ennek következtében a vállalatok telephelyekkel szemben támasztott igényei jelentős mértékben megváltoztak, emelkedtek. A vállalatok ezért azokat a térségeket választják telephelyül, ahol rátalálnak a számukra legjobb környezetre (beszállítók, szolgáltatók, támogató intézmények), azaz *egy teljesítőképes mikrokörnyezetre és egy jól fejlett mezotérségre*.

A vállalati-iparági telephelyválasztás során fontosnak tartott tényezők nemcsak a térben, hanem időben is változnak. Az időtényezőt az iparág életciklusához köthető innovációk befolyásolják, illetve az, hogy a húzóágazat szerep mennyire jellemző az adott tevékenységre

A „puha” telepítő tényezők mérése egyrészt általában csak egyedi adatvétellel történhet, a statisztikailag elérhető adatok helyes felhasználásához pedig összetettebb módszertanra és komoly módszertani előkészítő munkára van szükség a helyes értékelések elkészítése érdekében.

III.1.1.1. A vállalkozások telephely-választási szempontjai Magyarországon - esettanulmány

A mai globális világgazdaságban a **működő tőke szabadon áramlik** az egyes országok között. A fejlett gazdaságú, tőkeerős országokból a felzárkózni igyekvő, tőkeszegény országokba vándorol. Miközben a magasabb profit reményével kecsegteti a tőkeexportőrt, a befogadó tőkeimportőr ország gazdaságát élénkíti, fellendíti, javítva például a külkereskedelmi mérleget is. Hazánk gazdasági fejlődésének is ez az egyik motorja, mellyel nagyban befolyásolja a gazdasági térszerkezet alakulását. A külföldi működő tőke beruházások, vagyis a multinacionális vállalatok betelepülése az országba területi sajátosságokat mutatnak, miközben intenzíven formálják a gazdasági térszerkezetet. A kiválasztott telephely környezetében beszállítói hálózatok, klaszterek alakulhatnak ki,

átrajzolva ezzel a gazdaság korábbi szerkezetét. A gazdaság térszerkezetének vizsgálata során tehát fontos szempontot jelent az, hogy a befektetők milyen tényezőket vesznek számításba telephelyválasztásuk folyamán. A kérdés tárgyalásában kitüntetett szerep jut az ipari parkoknak. Rendeltetésükből kifolyólag a beruházások legfontosabb célterületei. A befektetőkkel való szoros és gyakori kapcsolataik révén, az első kézből kapott információk által az ipari parkok vezetői autentikus forrásai a kérdésnek. Ebből kifolyólag a kutatási modul keretében a téma alapvető szakirodalmi feldolgozása mellett, az ipari parkok vezetőit meginterjúvált kérdőíves felmérés, esettanulmány keretében történő feldolgozására került sor.

A **felmérés** helyszíne a Közép-Magyarországi Régió (továbbiakban a Régió) volt, mely több szempontból ideális tere az információgyűjtésnek. Ide irányult az országban a befektetések nagy százaléka, valamint a nagyszámú potenciális telephelyek között talán itt a legélesebb a verseny a beruházások vonzásában, amely egyben megköveteli a telephelyek vezetőinek fokozott aktivitását. Budapest súlya és központi szerepe rányomja bélyegét a felmérés eredményére, azonban a szükséges nagyságrendi korrekciók elvégzése után a levont következtetések helytállóak lehetnek az egész országra nézve. A Régió 27 ipari parkjából, 63%-os visszaküldési arányt produkálva, 17 reagált a megkeresésre, mely eredmény biztosította, hogy a kapott információkból releváns következtetéseket lehessen levonni.

A téma szakirodalmi vizsgálata során összegyűjtésre került az összes telephelyválasztást befolyásoló általános szempont, melyek aztán differenciálódtak ágazatok és vállalatnagyság szerint. Kiderült, hogy a tőke letelepedésének két legalapvetőbb feltétele a biztonság és a profit. A számos globálisan érvényes tényező mellett (mint pl. a viszonylag olcsó, jól képzett munkaerő, az élénk piaci kereslet, a megfelelően kiépített infrastrukturális háttér, stabil jogi környezet, vagy éppen a vállalkozóbarát gazdaságpolitika) több olyan ágazat és méret-specifikus igény is megjelenik, melyek lehetőséget jelentenek a különböző területi szereplők számára, hogy a befektetőkért folytatott versenyben kihasználják a komparatív előnyükből származó lehetőségeiket, és egy adott befektetői körre specializálódjanak.

A működő tőke **befektetések céljai** közül (úgy, mint költségcsökkentés, piacszerzés, hatékonyságnövelés, valamint stratégiai megfontolás) bár mind a négy fellelhető Magyarországon, mégis a multinacionális vállalatok többnyire stratégiai megfontolásokból döntenek úgy, hogy ide telepítik gazdasági egységüket. Ebben a térségi piaci pozíciójuk javítása mellett szerepet játszik még az ország küszöbön álló EU-csatlakozása.

A **telephelyválasztást** erősen **befolyásoló tényezők** közül az autópályák közelsége már régóta jól ismert kritérium. Ezt a szerepet a közúti közlekedés, a többi közlekedési mód rovására végbemenő előretörése, tovább erősítette. Említést érdemel a közelmúltban még nem fajsúlyos szempont a környezet minőségének felértékelődése: a befektetők egyre nagyobb hangsúlyt helyeznek erre a tényezőre. A Régió ipari parkjaiban letelepedett vállalatok telephely-választási döntéseiben szerepet játszó kritériumok alapján felvázolható preferenciasorrend nagyrészt érvényes a többi régióra is. A különbségeket leginkább a helyi specifikumok képezik. Például Budapest közelsége, mint elsődleges szempont természetesen nem lehet mérvadó a Dél-Dunántúlon, viszont ekkor a régiós központhoz, Pécshez való közelség, hasonlóan jelentős tényezőt jelenthet. A kedvezőbb adottságokkal rendelkező területek ezekhez a változó feltételekhez rugalmasabban és gyorsabban képesek alkalmazkodni.

A külföldi beruházások átlagos motivációi a magyarországi megtelepedést illetően

Mérlegelt tényezők	Milyen erős volt az adott tényező hatása?
Bejutás a magyar piacra:	5
Bejutás a kelet-európai piacra:	3
A nyugat-európai piac közelsége:	2
Olcsó munkaerő:	4
Fejlett infrastruktúra:	2
Minőségi munkaerő:	2
Olcsó nyersanyagok:	1
Kormányzati kedvezmények:	2
Magyar bankrendszer fejlettsége:	2
Privatizációs kínálat nagysága:	4
Politikai stabilitás:	4
Egyéb*:	4

Ható tényezők erősségi skálája:	
elhanyagolható	1
csekély	2
átlagos	3
nagy	4
döntő	5

- A kisméretű beruházások esetén a személyes kapcsolat

Preferenciapiramis a 17 közép-magyarországi ipari park tapasztalatai alapján:

Preferenciák sorrendje	Kategória	Telephelyválasztási szempontok.
15 14 13 12 11	3	vasút közvetlen közelsége Budapesten való megtelepülés kínált helyi kedvezmények repülőtér közvetlen közelsége a tulajdoni viszonyok
10 9 8 7 6	2	partnerek, beszállítók közelsége a kínált szolgáltatások sokfélesége és/vagy minősége a kedvező ár/bérleti díj a piac közelsége a terület/épület mérete
5 4 3 2 1	1	a megfelelő munkaerő közelsége az infrastruktúra a környezet minősége autópálya, autóút közvetlen közelsége BUDAPEST KÖZELSÉGE

Indikátorok a telepítő tényezők méréséhez 1.: A kemény tényezők méréséhez rendelhető mutatók

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S / D *	Területi szint		Adatfelvétel ajánlott rendszeressége	Értelmezés	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
Telephelykínálat	Telephelyi költség	telephely ára/bérleti díja (Ft/m ²)	S	telephely	telephely	évente	A telephely ára az egyik legfőbb beruházási költség.	önkormányzatok
		pótlólagos beruházások értéke (Ft/m ²)	S	telephely	telephely	évente		önkormányzatok
		környezeti költségek (Ft/m ²)	S	telephely	telephely	évente		önkormányzatok
		helyi adók nagysága	S	település	település	évente	Országos összehasonlításban is jól mérhető, egyértelműen értelmezhető tényező.	önkormányzatok
Közlekedés	Elérési idő	Budapest elérhetősége	S	település	–	infrastr. változás esetén évente	A vidéki repülőterek figyelembevételével is célszerű kiszámítani.	Közútkezelő Kht-k, elérhetőségi vizsgálat
		autópálya elérési ideje személyautóval/kamionnal (perc)	S	település	–	infrastr. változás esetén évente	A gazdasági szereplők letelepedésének egyik legfontosabb kemény tényezője ma még az autópálya.	Közútkezelő Kht-k, elérhetőségi vizsgálat
		(vidéki) repülőtér elérési ideje személyautóval (perc)	S	település	–	infrastr. változás esetén évente		Közútkezelő Kht-k, elérhetőségi vizsgálat
		Nemzetközi repülőtér elérhetősége	S	település	–	infrastr. változás esetén évente		Közútkezelő Kht-k, elérhetőségi vizsgálat
		Legközelebbi határátkelő elérhetősége Ausztria felé	S	település	–	infrastr. változás esetén kétfévente	Az EU csatlakozás küszöbén kiemelten fontos az EU tagországok irányába az elérhetőség.	Közútkezelő Kht-k, elérhetőségi vizsgálat
		A legközelebbi határállomás elérhetősége	S	település	–	infrastr. változás esetén kétfévente		Közútkezelő Kht-k, elérhetőségi vizsgálat
Kommunikáció	Elérhetőség	Adatátviteli sebessége	S	település	település	évente		HIF
		Térerő	S	település	település	évente	Azok a területek, ahol ma nincsen térerő kiesnek a legtöbb vállalkozás látóköréből.	HIF
Munkaerőpiac	Munkaeró ára	átlagbér (Ft)	S	megye	kistérség	évente	(Ld. III.1.2. fejezet)	KSH

* A mérőszám jellege: D: dinamikus, S: statikus

Indikátorok a telepítő tényezők méréséhez 2.: A Puha telepítő tényezők mérésének mutatói

A.) A puha vállalati tényezők mérése (példák)

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S/D*	Területi szint		Adatfelvétel ajánlott rendszeres-sége	Értelmezése	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
Város régió gazdasági környezete	Kommunikáció, reakció sebessége	A kapcsolatfelvételtől, kérdéstől a válaszig eltelt napok száma	D	-	település	háromévente, ill. alkalomszerűen	A gazdasági környezet, bár szerepe egyre felértékelődik, számszerűsítő eszközökkel nehezen mérhető. Leginkább egy egy konkrét térség, település esetében elkészített célzott esettanulmány jellegű vizsgálattal értékelhető.	primer adatgyűjtés
	Megbízhatóság	A szolgáltatott adatok jellemzői (időpontja, pontossága, forrása) megfelelők és ismertek	S	-	település			primer adatgyűjtés
	Személyesség	A válaszadó szintje azonos vagy magasabb	S	-	település			primer adatgyűjtés
Város régió image	Ismertség	A megkérdezettek hány százaléka ismeri a terület egység befektetési környezetét vázlatosan	S	-	település, ország, régió	háromévente, ill. alkalomszerűen	A kvantitatívan gyakran nehezen megfogható város/térség imázs a tapasztalatok szerint is igen fontossá vált tényező. Az ITDH vonatkozó elemzései és néhány kutatói (Kiss J.-Bajmóczy P., Kozma G., stb.) vizsgálat jelent előzményeket.	primer adatgyűjtés/ ITDH felmérés
	Kedveltség	A megkérdezettek hány százaléka ítéli jónak a Régió befektetési lehetőségeit annyira, hogy ismét mellette döntsön	S	-	régió			primer adatgyűjtés/ ITDH felmérés
Iparági kapcsolatok	Diverzitás	A térségben az iparban termelt fontosabb cikkek száma, típusa	S	-	megye	háromévente, ill. alkalomszerűen		KSH
		A térségben telephellyel rendelkező szervezetek által exportált cikkek vámtarifa száma	S	-	megye			VPOP
Felsőoktatási intézmények, kutatás	Felsőoktatás	A térségben lévő felsőoktatási intézmények profilja, hallgatók száma az egyes szakokon	S	megye	régió, megye	háromévente	Mára vizsgálatokkal is igazolt tény, hogy a felsőoktatás, kutatás jelenléte közvetlenül stimulálja a város, térség gazdasági teljesítményét is.	KSH, OM
	Kutatás	A térségben lévő kutató intézmények profilja, kutatók száma	S	megye	kistérség, megye			KSH, OM

* A mérőszám jellege: D: dinamikus, S: statikus

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S/D*	Területi szint		Adatfelvétel ajánlott rendszeres-sége	Értelmezése	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
A régió innovációs miliője	Innovativitás	IKT index (ld. III.2.2. fejezet)	S	megye	megye		(ld. III.2.2. fejezet)	Egyedileg számított mutató
		A térségben telephellyel, lakhellyel rendelkező szervezetek, magánszemélyek által jegyzett szabadalmak száma.	D	település	megye			Szabadalmi Hivatal
A gazdasági szövetségek teljesítőképessége		Bejegyzett klaszterek száma (ld. III.2.1. fejezet)	S	-	régió		(ld. III.2.1. fejezet)	RFÜ-k
		Kamarai tagok száma	S	település	megye			MKIK
		Minőségi hotelek száma	S	település	település	évente	négy-öt csillagos hotelek	Regionális Marketing Igazgatóságok
		Szakképzési intézmények száma	S	település	kistérség	évente		OM-KSH

stb.

B. A puha személyi tényezők mérése: (példák)

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S/D*	Terület i szint		Adatfelvétel ajánlott rendszeressége	Értelmezése	Adatforrás
				Elérhető	Javaolt			
A munkaerő szempontjából meghatározó tényezők	Lakás	Nagyság (m2) kategóriánként rendelkezésre álló lakások száma.	S		Kistérség	háromévente	A lakóhellyel, a lólakossági ellátottságok, lakóhelyi környezettel kapcsolatos adottságok a humán erőforrások termelésben betöltött szerepének felértékelődésével párhuzamosan jelentősen felértékelődnek a gazdasági szereplők telephelyválasztásában, ezáltal a gazdasági értéktermelés területi eloszlásában, annak változásában is. E tényezők elsődlegesen települési szinten mérhetőek, bár gazdaságra hatnak, azonban nem szűk értelemben vett gazdasági tényezők, a települési komfort tényezőcsoportjának részét képezik. Számbavételükre ezért a területi folyamatok értékelése során újonnan megjelent irányzat, a települési komfort vizsgálatok keretében kerülhet sor.	KSH, egyedi adatfelvétel
		lakásár (Ft/m ²)	S	település	település			ingatlanforgalmazók
	Iskolák, képzés	Általános iskolák száma	S	település	település	háromévente		OM, önkormányzat
		Legközelebbi általános iskola elérhetősége	S	-	kerület	háromévente		elérhetőségi vizsgálat
		Középiskolák száma	S	-	település	háromévente		OM, önkormányzat
		Legközelebbi középiskola elérhetősége	S		település	háromévente		elérhetőségi vizsgálat
		Legközelebbi egyetem elérhetősége	S	település	település	kétévente (változás esetén)		Közútkezelő Kht-k
A management szempontjából meghatározó tényezők	Lakás	lakásár (Ft/m ²)	S	település	település	háromévente		ingatlanforgalmazók
	Iskolák, képzés	egy lakosra jutó orvosok száma (fő/fő)	S	település	kistérség	háromévente		KSH
		Többtannyelvű általános iskolák száma	S	település	kistérség	háromévente		KSH-OM
		A legközelebbi többtannyelvű általános iskola elérési ideje (perc)	S	-	település	háromévente		Közútkezelő Kht-k
		Többtannyelvű középiskolák száma	S	település	kistérség	háromévente		KSH-OM
		A legközelebbi többtannyelvű középiskola elérési ideje (perc)	s	-	település	háromévente		Közútkezelő Kht-k
		Legközelebbi egyetem elérési ideje (perc)	s	-	település	kétévente (változás esetén)		Közútkezelő Kht-k

* A mérőszám jellege: D: dinamikus, S: statikus

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S/D*	Terület i szint		Adatfelvétel ajánlott rendszeressége	Értelmezése	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
A management szempontjából meghatározó tényezők	Környezet	Központi fűtéssel ellátott lakások száma / lakosság	S	-	település	háromévente		KSH
		Imisszió határérték túllépések %-ban minden vizsgált komponensre (por, SO ₂ , NO ₂)	D	-	település	háromévente		-
		A biológiailag és kémiailag is kezelt szennyvizek aránya	S	megye	település	háromévente		KSH
		Az összes közhasználatú zöldterület aránya a településen	S	település	település	háromévente		KSH
		Természetvédelmi területek nagysága	S	kistérség	település	háromévente		KSH
		A rendszeresen tisztított közterületek aránya a településen	S	település	település	háromévente		KSH

III.1.2. Humánerőforrás, mint telepítő tényező területi vizsgálata

A gazdaság térszerkezetét, a vállalkozások telephelyválasztásának meghatározó tényezői közé tartoznak a humán-erőforrások mennyiségi, minőségi jellemzői. Korunk gazdaságában a **humánerőforrások szerepe** mind inkább felértékelődik. A munkaerő ugyanakkor az egyik leginkább térhez (lakóhelyhez) kötött termelési tényező ezért a gazdaság szereplőinek térbeli településében, ily módon a gazdasági térszerkezet formálásában is egyre inkább meghatározó szerepet játszik. A részfejezet a szakirodalmi áttekintés és a hazai térszerkezetre vonatkozó empirikus adatelemzések segítségével, meghatározza melyek a gazdasági térszerkezetre ható legfontosabb humán tényezők, milyen indikátorok segítségével mérhető ezen tényezők területi jellemzői, melyek a humán telepítő tényezők hazai térszerkezetének fő jellegzetességei.

A gazdasági versenyképességet meghatározó társadalmi-gazdasági faktorok között meghatározóak a humán tényezők. A sikeres térségekben a munkaerő tudásbázisa magas, rugalmasan tud alkalmazkodni a változásokhoz. A kilencvenes évek magyarországi területi folyamatai is azt támasztják alá, hogy a társadalmi-gazdasági változás adta lehetőségeket azok a térségek tudták a legjobban kihasználni, melyek nem csak kedvező földrajzi helyzetűek voltak, de rendelkeztek megfelelő humán potenciállal.

Ez a jövő fejlesztési, fejlődési lehetőségeit is meg fogja határozni. A műszaki fejlődés nyomán tovább nő ugyanis a képzett munkaerő iránti igény. Ez részint az ágazatok technológiai fejlődéséből adódik, részint abból, hogy a gazdaságszerkezetben egyre meghatározóbbak lesznek a tudásigényes ágazatok.

A kilencvenes évtized meghatározó folyamata volt a külföldi tőke beáramlása. A külföldi tőke koncentrációja szoros összefüggésben van a társadalmi-gazdasági fejlettség mutatóival. A jelentős külföldi tőkét vonzó térségekben alacsonyabb a munkanélküliség, magasabb a jövedelemszint. Ezért lényegesek azok az empirikus elemzések, melyek a befektetők (elsősorban a külföldi befektetők) telephelyválasztásának szempontjait kutatták a kilencvenes években.

E **korábbi vizsgálatok** alapján megállapítható, hogy a külföldi befektetők számára a piacszerzés volt a döntő motivációs tényező, valamint kisebb mértékben a munkaerő minősége és ára. Jelentős különbség figyelhető meg a hazai piacra termelő illetve az exportorientált cégek döntései között. A hazai piacra termelő cégek számára a humán tényezők közül a fogyasztópiac nagysága meghatározó (Ld. következő fejezet). Ezzel szemben az exportorientált cégek esetében a munkaerő képzettsége és ára kap nagyobb jelentőséget. A képzettség ebben az esetben nem kizárólag illetve nem elsősorban a formális iskolai végzettséget jelenti, hanem az alkalmazkodóképességet, rugalmasságot jelenti. Ennek megfelelően a külföldi befektetők részéről egy általános alapot biztosító szakképzés az elvárás, amit belső képzéssel egészíthetnek ki. Az oktatási rendszertől továbbá megfelelő színvonalú nyelvi és számítástechnikai képzés biztosítását várják el.

A fenti telephelyválasztás tárgykörében készült empirikus elemzések alapján a **gazdaság térszerkezetével összefüggő humán tényező csoportoknak** a demográfiai folyamatokat, képzettséget, a munkanélküliséget és a jövedelmi viszonyokat (béreket) tekinthetjük.

A **demográfiai mutatók** közül a munkaképes korú népesség száma és aránya a munkaerő-állomány nagyságát jelzi, a vándorlási egyenleg pedig a térség társadalmi-gazdasági helyzetét

jelző indikátor, ami egyúttal a népesség korszerkezetét, képzettségét módosítja. A népsűrűség elsősorban a fogyasztópiac nagyságát jelzi.

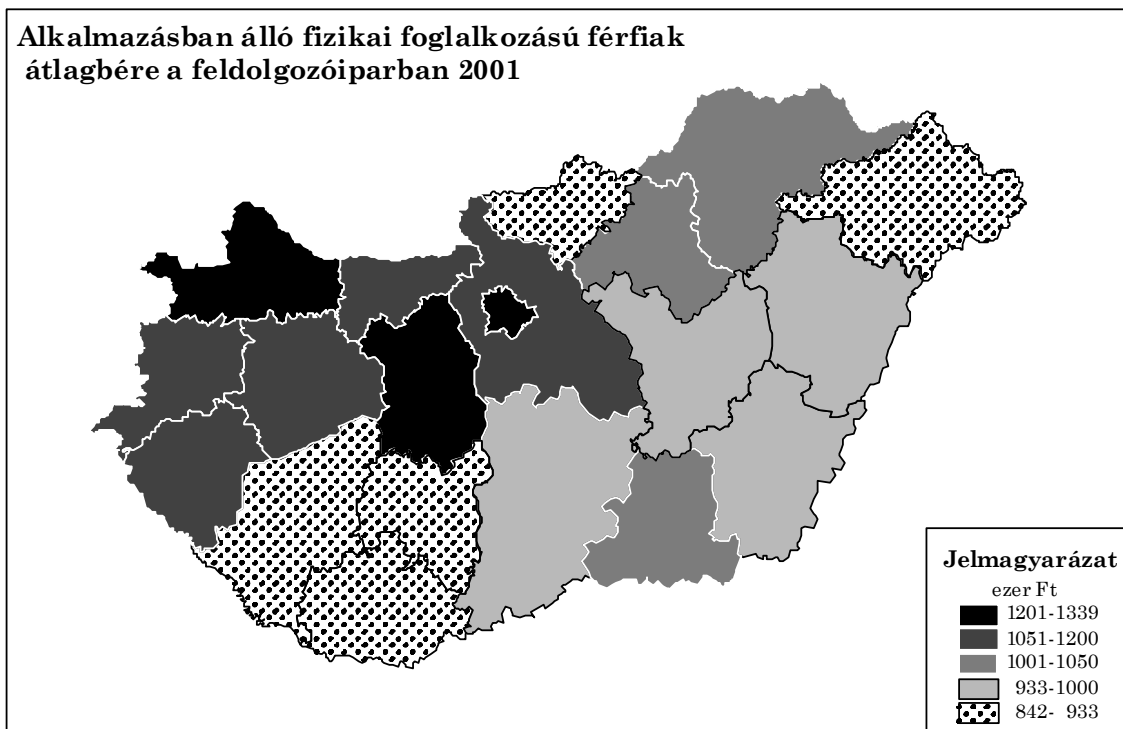
A népesség **képzettségében** meglévő területi különbségek vizsgálata alapvetően az iskolázottsági, nyelvismereti mutatók elemzésével történhet. A diplomás népesség koncentrációját vizsgálva, megállapítható, hogy a nagyobb városok, megyeszékhelyek kistérségei azok, ahol a felsőfokú végzettségűeknek mind abszolút száma, mind pedig relatív aránya a legmagasabb. A képzettség területi különbségeit a vándorlás is befolyásolja, mivel elsősorban a fiatal képzettségű rétegeket érinti, így a kedvezőtlen helyzetű térségekben tovább csökken a képzett népesség aránya.

A térségek tudásbázisának jövőbeni alakulására vonatkozóan lényeges információt ad a közép-és felsőfokú oktatás szerkezetének vizsgálata. Ezen keresztül értékelhető, hogy milyen szerepe van az egyes térségekben az általános és a szakképzésnek, hol folyik nagy számban piacépítő szakmák oktatása. A meglévő adatok elemzése azt mutatja, hogy a fejlettebb kistérségekben abszolút számban sokan vesznek részt szakképzésben, ugyanakkor a szak- és az általános középiskolai képzésben résztvevők aránya is egészséges. A felsőoktatás szerkezetének vizsgálatakor a gazdaság számára elsőrendűen a gazdasági, pénzügyi, műszaki szakirányokon tanulók száma. A felsőoktatás Budapest-központúsága e két területen is megfigyelhető. A nyelvtudást illetően is a nagyobb városok térségei vannak a legkedvezőbb helyzetben, de nyugat-kelet különbség is megfigyelhető, köszönhetően az osztrák határmenti és a nemzetiségek lakta Dél-Dunántúli kistérségeknek.

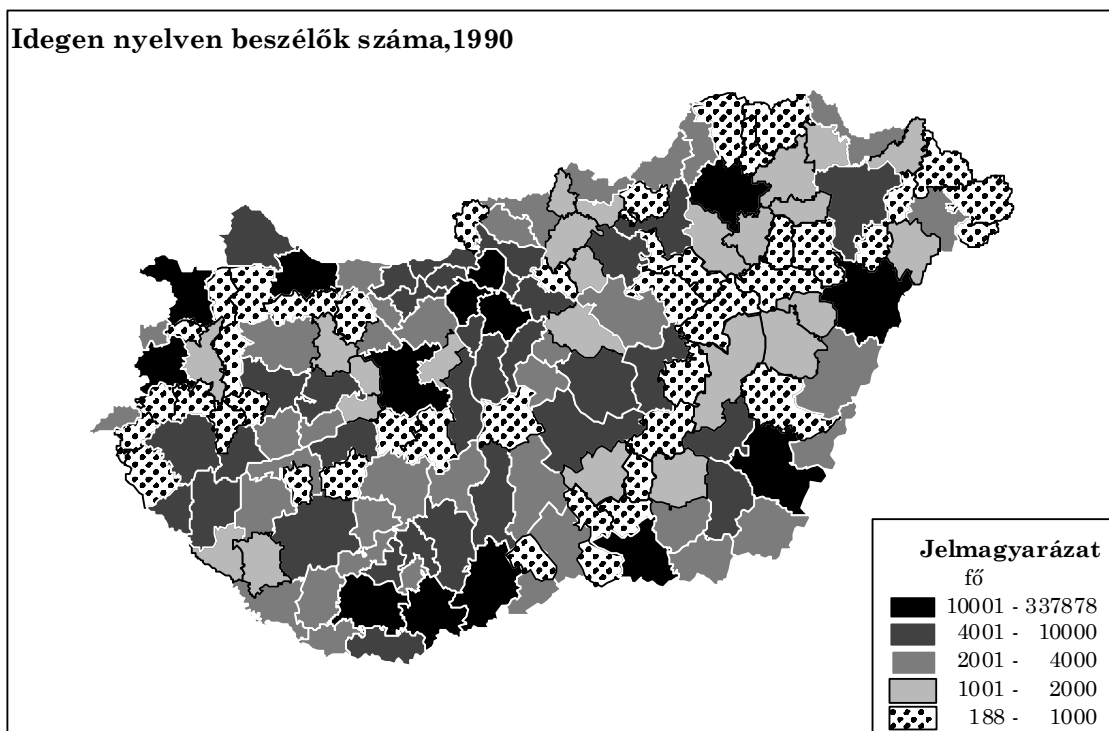
A **munkanélküliség**, mint a területi különbségek egyik alapmutatója társadalmi és gazdasági térszerkezeti viszonyok vizsgálatakor is előtérbe kerül. Amíg azonban társadalmi szempontból elsősorban a munkanélküliek aránya lényeges, addig a gazdaság szereplői számára a munkanélküliek száma, mint szabad munkaerőforrás nagysága meghatározó. E tekintetben a kelet-magyarországi kistérségekben lényegesen nagyobb számban találni munkát keresőket, a Balassagyarmat-Békéscsaba vonaltól keletre kistérségenként legalább ezer regisztrált munkanélkülit találnának a vállalkozások. Ezek a térségek azonban mégsem vonzóak a befektetők számára. Ennek hátterében pedig a rossz megközelíthetőség mellett az áll, hogy a regisztrált munkanélküliek között magas az alacsony iskolázottságú (legfeljebb 8 általánost végzett), idősebb korú (45 évnél idősebb) és a munkaerőpiacról hosszabb ideje (legalább egy éve) kiszorultak aránya.

A **jövedelmi-kereseti viszonyok** két oldalról hatnak a gazdaság térszerkezetére, miközben ki is fejezik annak teljesítőkéességét. Az átlagos jövedelem nagyság, a térségben lévő összes jövedelem a belső fogyasztópiac nagyságát, minőségét jelzi. A munkaerő képzettségén túl a telephelyválasztás lényeges szempontja a munkaerő ára, amit pedig a lehetőleg azonos ágazatban, azonos nemű, foglalkozású jellegű csoportok átlagbérén keresztül vizsgálhatunk. Ezek szerint a gazdaságilag fejlettebb (észak-dunántúli) megyékben, a fővárosban magasabbak az átlagbérek, a befektetők döntéseit a földrajzi fekvésen, a munkaerő képzettségéhez képest kevésbé befolyásolják az országon belüli bérkülönbségek, meghatározóbb a nyugat-európai bérszínvonalhoz képest kedvezőbb helyzet.

**Alkalmazásban álló fizikai foglalkozású férfiak
átlagbére a feldolgozóiparban 2001**

Idegen nyelven beszélők száma, 1990

Humán erőforrás, mint telepítő tényező területi méréséhez rendelhető főbb mutatók

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S / D *	Terület szint		Adatfelvétel ajánlott rendszeres- sége	Értelmezése	Adatforrás
				Elérhető	Javaolt			
Humán erőforrás, mint telepítő tényező	Potenciális munkaerő- állomány	Munkaerőkoncentráció (15-59 éves/ km ²)	S	település	kistérség	évente	időben lassan változó demográfiai folyamatokról lévén szó, elemzése 5 évente is elegendő	TSTAR
	Munkaerő migrációja	Utolsó öt év vándorlási egyenlege (ezrelék)	S	település	kistérség	évente	Az elvándorlás egyrészt oka a kedvezőtlen gazd. folyama-toknak ill. mivel képzettebbeket fiatalabbakat érint a térség jövőjét is kedvezőtlenül befolyásolja	TSTAR
	HE képzettsége	átlagos iskolai végzettség (osztály)	S	település	kistérség	10 év	A tízéves népszámlálások közti mikrocenzu- soknál megyei szinten is rendelkezésre áll	KSH
		Idegen nyelvet beszélők száma	S	település	kistérség	10 év	A tízéves népszámlálások közti mikrocenzu- soknál megyei szinten is rendelkezésre áll	KSH
	HE képzés szerkezete	Középiskolások száma a szak, és szakmun- káképző iskolákban	S	település	kistérség	évente	Gazdaság számára fontos szakképzés koncentrációját mutatja	KSH
		Nappali tagozatos gazdasági és műszaki felsőoktatásban részt vevők száma	S	település	megye	évente	Gazdaság számára legfontosabb területeken folyó képzés koncentrációját mutatja	KSH
	Szabad munkaerőállo- mány nagysága	Regisztrált munkanélküliek száma	S	település	kistérség	évente		OFH
	Szabad munkaerőállomá- ny minősége	Tartós (min. 1 év)+max. általános isk. végzett+45 év feletti munkanélküliek együttes aránya a regisztrált munkanélküliek közt (%)	S	település	kistérség	évente	Az elhelyezkedés szempontjából legked- vezőtlenebb helyzetű munkanélküliek arányát jelzi	OFH
	HE ára	Alkalmazásban álló fizikai foglalkozású férfiak átlagbére a feldolgozóipar 4 főnél nagyobb vállalkozásainál	S	település	megye	évente	Leginkább a feldolgozóiparban telepítőtényező a bér, ahol is a többség fizikai foglalkozású és férfi	KSH

* A mérőszám jellege: D: dinamikus, S: statikus

III.1.3. A piac, mint telepítő tényező térbeli rendszere és mérése

A gazdasági tevékenység lényegét az emberi szükségletek kielégítése jelenti, s éppen ezért a piacgazdaság feltételei között a fizetőképességgel párosuló igények, vagyis a kereslet jelenti a gazdaság termelési, kereskedelmi, szolgáltatási tevékenységeinek mozgatórugóját. A hazai, még sok szempontból kialakulatlan helyzetben lévő piacgazdaság új feltételeket teremt a gazdasági térszerkezet átalakulása, fejlődése területén is. A kereslet és piacok vizsgálata, azok területi mintázatának elemzése épp ezért indokolt és aktuális feladatot jelent az ország területi folyamatainak értékelésekor is, hiszen a gazdasági térszerkezet formálódásában nagy szerepet játszik a kereslet, fogyasztópiac területi rendszere.

A kutatási modul célja a piaci kereslet, mint telepítő tényező jelentőségének és szerepének vizsgálata, a kereslet területi mérése módszertanának megalapozása, valamint néhány mintavizsgálat segítségével a hazai piaci kereslet áttekintő területi értékelése.

Az első részfejezet a **piac, mint a vállalatok lokalizációjára ható tényező** fontosságát és jelentőségét vizsgálja, vagyis a kereslet telepítésben betöltött szerepét tárja fel. A piac fizikai térbeli közelsége elsősorban a fogyasztópiacra termelő harmadik szektor, azon belül is a lakossági szolgáltatások és a kiskereskedelem számára fontos, azonban több iparág pl. az élelmiszeripar számára is meghatározó jelentőségű. A nem exportra termelő, hanem főként a helyi piacot megcélzó multik számára is gyakran a piaci kereslet az elsődleges telepítési szempont. A gazdaság posztfordi átalakulásával a fogyasztás és a piaci kereslet „lefedése” mind fontosabb versenytényezővé vált. A globalizáció során bár sok ágazat termelése a piacoktól – csakúgy, mint a termelési tényezők többségétől - el tud szakadni, azonban az értékesítési verseny során a piacok területi lefedéséért folyó „harc” kiélesedett, melynek során a cégek térbeli hálózatokat építenek. Számos korábbi empirikus vizsgálat igazolja a területi piacok megszerzésének kiemelkedő szerepét a nemzetközi tőkemozgásban.

A második részfejezet a **piacok és kereslet területi vizsgálatának módszertanába** kínál mélyebb betekintést: elsőként a kapcsolódó ismeretkörök feltérképezésével, majd a piac fogalmi értelmezésével és térbeli szerveződésének, a piacvolumen területi mérésének módszereivel, végül néhány, a hazai térszerkezetre vonatkozó empirikus elemzéssel.

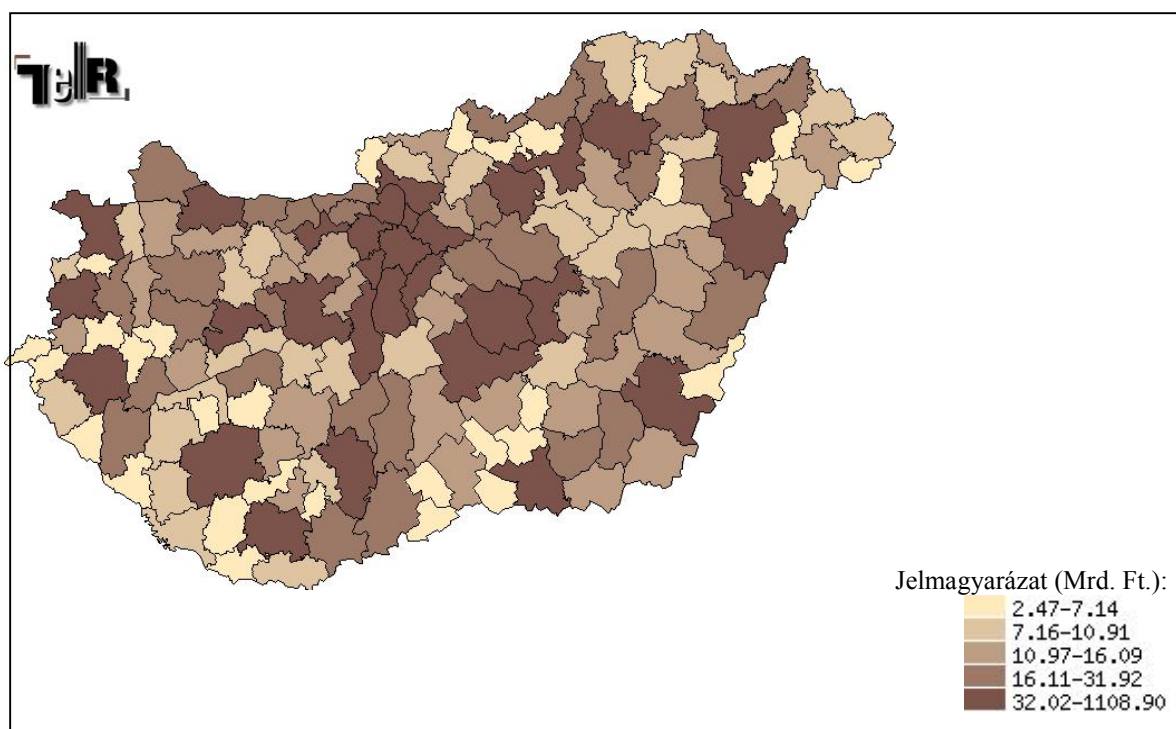
A piaci kereslet területi elemzésének kérdésköre a klasszikus telephelyelméletek majd az üzletföldrajz és területi keresletkutatás iskoláinak keretein belül, valamint a marketingkutatás szakterületén jelent meg, ezért módszerek elsősorban e szakterületekről adaptálhatóak.

A fogyasztói keresletet alapvetően különböző termékekre, ill. termékcsoportokra külön jelentkezik. Országos léptékű értékelés készítésekor azonban a két nagy piac, fogyasztópiac és szervezeti (vállalati) piac-ra vonatkozó a teljes (aggregált) keresletek vizsgálata indokolt. A legfőbb keresleti mutatókat a fogyasztópiac esetében a különböző jövedelmi és demográfiai mutatók, a vállalati piac esetében a GDP, különböző a vállalati bevételekre és pénzügyi eredményességre vonatkozó mérőszámok jelentik. Egy komplexebb mérőszámot jelent a Kotler féle területi keresleti index, amely a jövedelem a kiskereskedelmi forgalom valamint a lakosságszám adatait egyaránt magába foglalja.

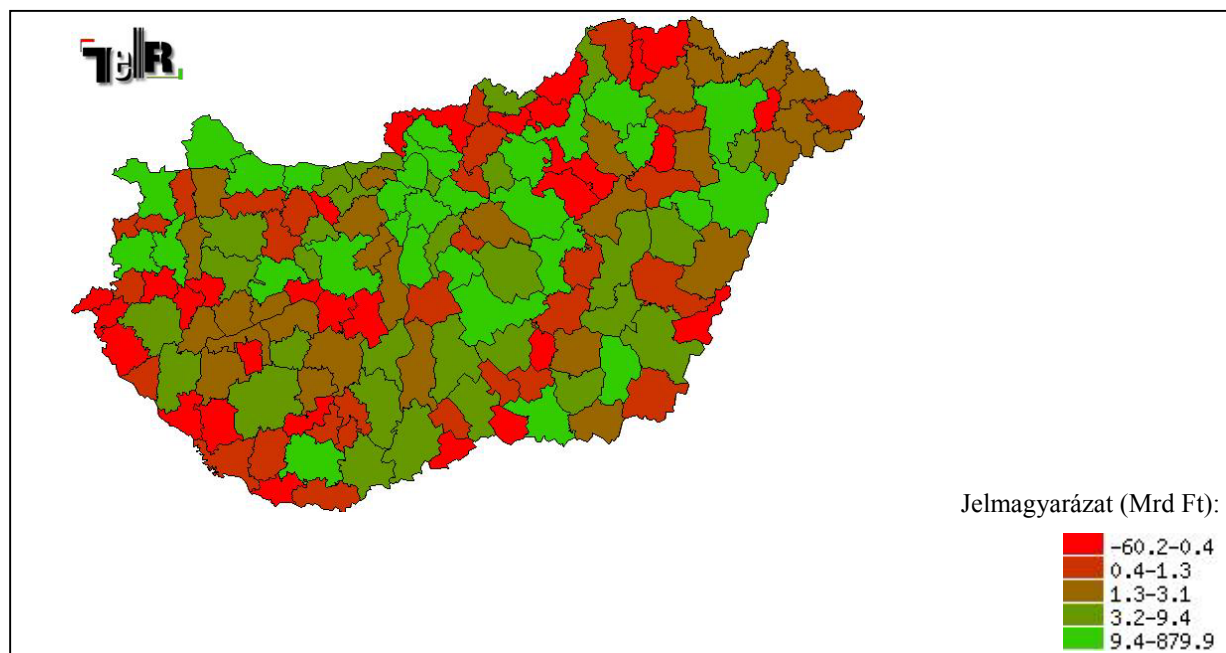
Az ország térszerkezetének értékelésekor a kereslet szempontjából a településhálózatra és a vonzáskörzetekre, mint területegységekre szükséges helyezni a hangsúlyt, hiszen a kereskedelem piacai a települések és azok vonzáskörzeti rendszerei mentén szerveződnek. A jelenlegi adatelérhetőségi lehetőségek között a fogyasztói piac mérésére a kistérségi szintű alapegység, szervezeti piac esetében pedig főként a megyék szintje ajánlható.

A keresletre, igényekre irányuló területi vizsgálatok módszertana ajánlható a közösségi célú beruházások, fejlesztések helyszínére vonatkozó döntéshozatal, ill. tervezés megalapozásához is, hiszen a különböző fejlesztések, beruházások legfőbb indoklását a helyi szükséglet igények jelentik, melynek méréséhez hasznos eszköz a területi keresletkutatás. **A hazai piaci térszerkezet feltárását célzó mintavizsgálatok** megmutatták, hogy az általánosan használt fajlagos (pl. egy főre eső.) mutatókkal szemben a jelenségek telepítő tényezőként történő elemzésekor gyakran abszolút mutatók, ill. speciális indexek szükségesek. A térképi elemzés tanulsága szerint a piaci kereslet eloszlása részben igazolja a területi fejlettség térbeli mintázatát, részben azonban olyan indokolható, mégis újszerű eredményeket is hozott, mint például a részben még ma is depressziós, nehézipari térségek fejlettségi szintjéhez képest magas kumulált fogyasztópiaci kereslete, vagy a településrendszer kiemelkedő szerepe. Az abszolút számokkal végzett elemzés felhívta a figyelmet arra, hogy a vállalatok szemével nézve piacok szempontjából a település hierarchia dimenziójának fontossága mellett kevésbé jelentős a regionális megoszlás, és a földrajzi pozíció szerepe.

A fogyasztópiac térszerkezete a jövedelmek területi eloszlása alapján (2001)

A vállalati piac kereslete Magyarországon a vállalatok adózás előtti eredménye alapján (2001)

Piaci kereslet, mint a gazdaság lokalizációját meghatározó (telepítő) tényező területi mérése

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	D/ S *	Területi szint		Adatfelvétel ajánlott rendszeressége	Értelmezés	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
Fogyasztópiac	fogyasztópiaci kereslet területi sűrűsége	km²-re jutó személyi jövedelem (Ft/km ²)	s	település	kistérség	évente	A hazai piacra építő főként kiskereskedelmi és lakossági szolgáltató vállalatok telepítésének fontos tényezője, stb.	TeIR
	(területi piacpotenciál)	Bi = 0,5yi + 0,3ri + 0,2 pi Ahol: Bi = a teljes országos vásárlóerő i területre jutó százaléka; yi = az országos rendelkezésre álló jövedelem i területi százaléka; ri = az országos kiskereskedelmi eladások i területen realizált százaléka; pi = az ország lakosságának i területen élő hányada %-ban.		megye	kistérség (vonzás-körzet)	kétévente	A fogyasztópiac területi potenciáljának komplex mérőszáma, stb.	Megyei KSH, Tstar TeIR
	(luxusjövedelmek)	az 6 millió feletti sávba eső jövedelmek kummulált összege (Ft)	s	település	kistérség	kétévente	A legmagasabb adósávba eső jövedelmek jól jelzik a különböző luxus termékek ill. szolgáltatások iránti keresletet	APEH
	(jövedelmek)	összes személyi jövedelmek abszolút összege (Ft)	s	település	kistérség	évente	A fogyasztópiaci kereslet számszerűsítésére leginkább a rendelkezésre álló jövedelmek alkalmasak. A telepítés szempontjából elsősorban a kereslet abszolút volumene a releváns.	APEH
	(háztartások)	Háztartások száma (db)	s	település	kistérség	kétévente	A legtöbb napi fogyasztású cikk (pl. élelmiszerek) keresletét a jövedelmeknél jobban jelzi a háztartások száma	KSH
	(népesség)	népesség száma (fő)	s	település	kistérség	évente	a potenciális fogyasztópiac legáltalánosabb közvetett jelzőszáma az adott területen lévő népesség száma, azonban ez nem mutatja meg a kereslet struktúráját, valós volumenét	KSH

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	D/ S *	Területi szint		Adatfelvétel ajánlott rendszeressége	Értelmezés	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
	(megtakarítás)	lakossági megtakarítás és annak változása (Ft, Ft/év)	D, S	megye	megye	kétévente	A lakossági megtakarítások elsősorban a tartós fogyasztási cikkek iránt fizetőképességről tájékoztatnak, ugyanis ezeket a háztartások megtakarításaikból megvalósított beruházás keretében szerzik be.	PM
	(életstílusra utó közvetett tényezők)	- Kultúrcikk kiskereskedelem forgalma - Könyvtárak olvasóinak száma, - színházlátogatók száma - Internetelőfizetők száma - Felsőfokú végzettségűek száma ill. aránya		település	település	kétévente	A fogyasztói keresletet némileg – azonban nem túl specializáltan – árnyalhatják bizonyos életformára utaló egyértelmű tényezők. A felsoroltak főképp az urbanizált, értelmiségi-szellemi életformára utaló jegyek.	KSH
vállalati (szervezeti) piac	(piac méret)	vállalatok adózás előtti eredménye	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások keresleti erejét méri kiszűrve belőlük a működés során felmerült költségeket	APEH
		vállalatok teljes bevételei	S	település	kistérség	évente	A teljes bevétel mérése is indokolt, hiszen a vállalatok beszerzései (melyek a teljes bevételt csökkentik) jelentik a vállalati piacra termelő szervezetek számára a keresletet. Pl. az a cég, amely nem tud felmutatni pozitív eredményt még keresletként jelentkezik a vállalati piacon, hiszen már a működéséhez is különböző árukat, tényezőket szerez be.	APEH
		GDP	D	megye	megye	évente	A gazdasági értékteremtés mérőszáma, jól jelzi, hogy mekkora gazdasági aktivitás található egy adott térségben, potenciálisan mekkora igény jelentkezhet vállalatok számára nyújtott szolgáltatásokra és különböző termékekre.	KSH
	(aktivitás)	Egyéni, ill. társas vállalkozások száma	S	kistérség	kistérség	kétévente	Több termék vagy szolgáltatás számára minden – pl. kicsi és nem jövedelmező – vállalkozás piacot jelent. (pl. vállalatalapítási jogi szolgáltatás, bélyegző, stb.)	KSH

III.2. AZ „ÚJ GAZDASÁG” TÉRSZERKEZETÉNEK VIZSGÁLATA

III. 2.1. Gazdasági hálózatok, klaszterek megjelenése a gazdasági térben

A klaszterek, valamint azokat középpontba helyező klaszter orientált fejlesztési politika – annak ellenére, hogy maga a fogalom csak az elmúlt évtizedben került be a szakmai köztudatba – egyre fontosabb szerepet játszanak várhatóan nemcsak a fejlett országok, hanem hazánk gazdaságfejlesztési és területfejlesztési tevékenységét meghatározó stratégiai irányjaiban is. A hálózati gazdaság kialakulása és formálódása, a regionális és iparági klaszterek szerveződése, a klaszteresedési folyamatok beindulása az elmúlt években – elsősorban nyugat-európai példák alapján – hazánkban is megindult ezért e jelenségeknek, mint a gazdasági tér új típusú szerveződésének a gazdaság területi szerkezetének sajátosságainak leírásában, bemutatásában is meg kell jelenniük.

A résztanulmány célja, hogy a regionális és iparági klaszterek elméleti hátterének bemutatása, a hazai klaszter kezdeményezések legfőbb jellemzőinek feltárása, a klaszterek létrehozására, kialakítására, fejlesztésére irányuló helyi/regionális, illetve központi kormányzati politikájának áttekintése, a gazdasági klaszterek mérésére vonatkozó javaslatok, valamint empirikus vizsgálatok és esettanulmányok segítségével próbáljon meg rávilágítani a klaszterekben rejlő lehetőségekre és a területi gazdaságban betöltött jelentőségükre.

A téma rövid bemutatását és indoklását tartalmazó bevezetést követő második fejezetben a **nemzetközi szakirodalom eredményei** alapján tekintjük át a hálózati gazdaság, a regionális/lokális klaszterek legfontosabb elméleti oldalról megközelíthető sajátosságait. Először a klaszterek általános jellemzőit ismertetjük, és kísérletet teszünk a klaszter fogalmának meghatározására. Ezt követően bemutatjuk az iparági versenyelőnyök lokális forrásait rendszerező „rombusz-modellt”, majd ismertetjük a földrajzilag koncentrált vállalati együttműködések, azaz a klaszterek hatását a vállalatok lokális versenyelőnyeire. Részét képezi a vizsgálatnak a hálózatok és a klaszterek közötti alapvető különbségekre való figyelem ráirányítása. Végezetül röviden kitérünk a klaszter-alapú gazdaságfejlesztés néhány alapgondolatára is, különös tekintettel a klaszterek azon tipizálására, amelyik az európai vizsgálatok alapján a fejlesztéspolitikában jól felhasználható. Így megkülönböztetjük a hagyományos ágazat orientált gazdaságfejlesztés és a klaszter orientált fejlesztési politika jellemzőit.

A harmadik fejezet az elméleti hátteret követően már a hazai sajátosságokkal foglalkozik. Röviden bemutatja a **hazai klaszter kezdeményezések** néhány éves történetét, a hazai klaszterek legfontosabb típusait iparágak, és területi érintettségüket illetően. Ezt követően felvázolja a klaszterek szerveződésének központi kormányzat oldalról történő eddigi támogatását a Széchenyi Tervből és jövőbeli lehetőségét a Nemzeti Fejlesztési Terv Gazdasági Versenyképesség Operatív Programjának célkitűzésrendszere alapján. A klaszterek szerveződésében a kormányzat támogatása mellett a legjelentősebb szerepet a regionális fejlesztési tanácsok és ügynökségek játsszák, különösen a Nyugat-dunántúli és a Közép-dunántúli régióban. Végül a fejezet zárásaként felvázolásra kerülnek a klaszter orientált fejlesztés hazai sajátosságai, legfontosabb teendői.

A **klaszterek mérésének, értékelésének lehetséges módszereivel** a negyedik fejezet foglalkozik. Először is különválasztja a klaszterek két féle értelmezéséhez kapcsolódó értékelést. Hiszen a klaszter fogalmát lehet annak általános értelmezése szerint vizsgálni, miszerint a klaszter nem más, mint egy térségben, régióban az azonos, vagy hasonló iparágak tevékenységének nagyfokú koncentrációja. A klaszteresedésnek, mint folyamatnak a

vizsgálatára számos lehetőség, módszer található a nemzetközi szakirodalomban. Ezek közül véleményünk szerint a legfontosabb az iparágak, ágazatok közötti input-output kapcsolatok elemzésén, egyfajta ágazati kapcsolatok mérlegén alapuló vizsgálati módszer lehet, mely képes feltárni az egymással szoros szállítói-vevői kapcsolatban álló ágazatok által meghatározott regionális gazdaság szerkezetét. Az input-output modelleket továbbfejlesztve gráfok alkalmazásával lehet finomítani az eredményeket, amit a lokációs együtthatók segítségével (ágazatok relatív koncentrációjának mérése foglalkoztatottság, exporttevékenység stb. alapján). A vizsgálatokat és kutatásokat esettanulmányok segítségével lehet színesebbé tenni, valamint még mélyebb információkkal pontosítani. A klaszter fogalom másik értelmezése, a klaszternek mint gazdaságfejlesztési és területfejlesztési eszközként való alkalmazása, azaz egy olyan szervezatként való meghatározása, mely célja különböző szolgáltatások nyújtásával ennek a klaszteresedési folyamatnak az elősegítése, katalizálása és felgyorsítása. A klaszter szervezetek értékelésére többféle mutató, indikátor is használható, ezek közül a legfontosabb a klaszterhez csatlakozott vállalkozások számának, gazdasági tevékenységének (árbevétel, export), foglalkoztatotti számának mérése. A klaszteren belül a vállalkozások számára még számos mutatót határoz meg a tanulmány.

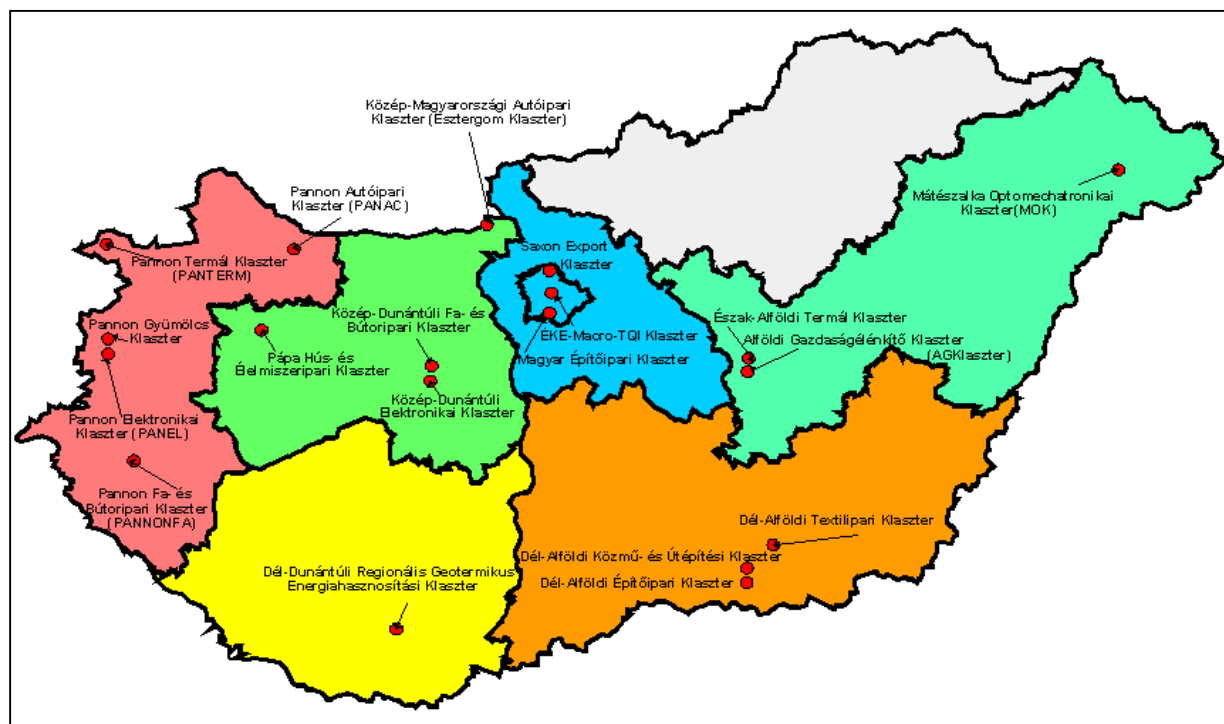
Végül az ötödik fejezetben kerülnek bemutatásra **a magyarországi klaszterekhez kapcsolódó empirikus kutatások** legfontosabb eredményei. Egy a hazai klaszterek körében végzett kérdőíves felmérés tapasztalatai alapján, melyet összesen 14 klaszter szervezet töltött ki és küldött vissza (70%-os visszaérkezési arány) megfogalmazható, hogy a klaszterek kívánalmainak megfelelően a kezdeményezések többsége alulról szerveződő, általában széleskörű vállalkozások és nonprofit szervezetek alkotta együttműködésekben alapuló, de nagy ösztönző erőt jelentett a Széchenyi Terv regionális klaszterek létrehozására és működésre nyújtott támogatása. Az egy-két éve létrehozott szervezetek többsége még a szolgáltatások kialakításának fázisában van, de találhatók közöttük már igen jelentős eredményeket felmutatni képes szervezetek is, különösen a Nyugat-dunántúli régióban, ahol széleskörű együttműködési kapcsolatrendszer és valamennyi vállalkozás irányába mutatott nyitottság jellemzi e kezdeményezéseket. A szervezetek működésének legjelentősebb problémája – hasonlóan számos egyéb fejlesztési területhez – a szükséges források hiánya. Sajnos ma nem létezik olyan pályázati rendszer, amelyen keresztül akár működésük biztosításához, akár a megvalósítandó szolgáltatások nyújtásához források lennének képesek szerezni. A kérdőíves felmérésen alapuló vizsgálatot személyes interjúk segítségével készített esettanulmányok egészítik ki.

Összefoglalásként és javaslatként megfogalmazható, hogy a regionális és iparági klaszterek feltérképezése, alapos és szisztematikus felmérése, egy-egy adott térség, régió gazdaságában betöltött szerepük, súlyuk meghatározása kiválóan alkalmas a régiók gazdasági-társadalmi fejlődését leíró vizsgálatok új, hasznos információkkal való kiegészítésre. Különösen azért, mert a klaszteresedési folyamattal jellemezhető iparágak, az ahhoz tartozó vállalkozások, felsőoktatási és kutatóintézetek határozzák meg középtávon egy-egy térség, régió versenyképességét, így legfontosabb fejlesztési irányait. Tehát a régiók gazdasági-társadalmi fejlettségi szintének leírása mellett legalább ilyen fontos szerepet kaphat a klaszterek vizsgálata, mérése a sikeres és eredményes klaszter politika (pl. klaszter orientált fejlesztési politika, vagy nemzeti, illetve regionális klaszter programok) megalapozása, kialakítása és megvalósítása érdekében.

Magyarországon sajnos még nem került sor a hazai klaszteresedési folyamat átfogó vizsgálatára, annak ellenére, hogy a klaszterek elméleti hátterének a nemzetközi szakirodalmon alapuló feldolgozása már megtörtént. Ezért mindenképpen szükségesnek tartjuk, hogy bizonyos időközönként, ami jelenthet 2-3, vagy 4-5 évet feltárássra kerüljenek a klaszteresedési folyamatok. A vizsgálatok alapját elsősorban az iparágak, ágazatok közötti

megfelelő részletezettségű input-output kapcsolatok elemzése jelenthetné (Ágazati Kapcsolatok Mérlege segítségével). Egy részletes input-output kapcsolatrendszer elemzés képes bemutatni azokat az iparágak közötti kapcsolatokat, koncentrációs folyamatokat, tendenciákat, amelyek az alapját képezhetik a további fejlesztési stratégiáknak. Az input-output elemzéseken alapulva lehetőség nyílik a gráf elemzésre is az eredmények pontosítása végett. A bemutatott lokációs együtthatón alapuló vizsgálatok kiegészíthetnék az ágazati kapcsolatok felhasználásával kapott eredményeket, azokkal együtt még pontosabb képet kaphatunk a térség, régió gazdasági szerkezetéről. Végül néhány, az eredmények alapján körültekintően kiválasztott esettanulmánnyal tovább lehet mélyíteni a kutatást, és az azzal nyerhető információ tartalmát.

A magyarországi klaszter kezdeményezések székhelyei régióként

Forrás: Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Technológia-politikai Főosztály, 2002.

Gazdasági hálózatok, klaszterek területi mérésének javasolt mutatói

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S / D *	Területi szint		Adat rend- szeres -ség	Értelmezés	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
Klaszterek	ágazati koncentráció mértéke	Ágazat relatív koncentrációja $LQ = (E_{ij}/E_j)/(E_{in}/E_n)$, vagy pedig $LQ = (E_{ij}/E_{in})/(E_j/E_n)$ ahol: E_{ij} az i iparágban foglalkoztatottak száma a j régióban E_j az összes foglalkoztatott száma a j régióban E_{in} az i iparágban foglalkoztatottak száma az egész országban E_n az összes foglalkoztatott száma az egész országban	S	megye	régió (megye)	évente	Adott ágazat relatív területi koncentrációját mutatja a nemzetgazdaságban. Ismerete szükséges a megfelelő klaszter orientált fejlesztési politika megalapozásához	KSH
		Ágazat relatív koncentrációjának változása (%)	D					
	klaszter szerveződés	Megalakult klaszter szervezetek száma (db)	S	település (klaszter székhely)	régió (megye)	évente	A megalakult klaszter szervezetek képesek a vállalkozások speciális igényeinek kielégítésére, hozzájárulva azok, és a térség versenyképességének javításához.	egyedi adatfelv. (reg. fejl. szereplők)
		Az elmúlt évben a klaszter szervezetek számának változása (db és %)	D					
	klaszter tagság	Klaszter szervezetekhez csatlakozott tagok száma (db) külön a gazdasági szervezetek és a nem gazdasági szervezetek	S	település (tag székhely)	régió (megye)	évente	A klaszterekhez csatlakozott vállalkozások számára lehetőség van speciális szolgáltatások igénybevitelére, ami hozzájárul versenyképességük javításához.	egyedi adatfelv. (klaszter szervezetek)
		az elmúlt évben csatlakozott tagok száma (db)	D					
Klaszterek	klaszter források	A klaszter szervezetek működésére rendelkezésre álló források nagysága egy évente (e Ft) külön állami, regionális támogatások és egyéb források	S	település (klaszter székhely)	régió (megye)	évente	A klaszter szervezetek működésére többféle forrás szolgálhat. Legjelentősebb az állami támogatás, a regionális források, valamint a működésből, tagságtól származó egyéb források.	egyedi adatfelv. (klaszter szervezetek)
		A klaszter szervezetek működésére rendelkezésre álló források nagyságának változása az előző évhez képest (Ft és %)	D					

* A mérőszám jellege: D: dinamikus, S: statikus

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S / D *	Területi szint		Adat rend- szeres -ség	Értelmezés	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
	klaszter foglalkoztatás	A klaszter tag vállalkozások által foglalkoztatottak száma (fő)	S	település (tag székhely)	régió (megye)	évente	A klaszterekhez csatlakozott vállalkozások által foglalkoztatottak száma és annak változása jól mutatja az ágazati koncentráció súlyát.	egyedi adatfelv. (klaszter szervezetek)
		A klaszter tag vállalkozások által foglalkoztatottak számának változása évente (fő és %)	D					
	klaszter árbevétel	Klaszter tag vállalkozások árbevétele (Ft)	S	település (tag székhely)	régió (megye)	évente	A klaszterekhez csatlakozott vállalkozások által elért árbevétel nagysága és annak változása jól mutatja az ágazati koncentráció súlyát.	egyedi adatfelv. (klaszter szervezetek)
		A klaszter tag vállalkozások által elért árbevétel nagyságának változása (Ft és %)	D					

III.2.2. Az információs társadalom és gazdaság térszerkezetének vizsgálata

Számos megközelítés és értelmezés létezik arról, hogy mi az információs gazdaság és hogy ez miként illeszkedik az információs társadalom fogalmához. A nemzetközi és a hazai szakirodalom állításaira építve legközelebb talán a KSH fogalmaz, mely azt írja, hogy az információs társadalomnak része az információgazdaság a társadalmi hatások, mint másik részelem mellett. A szakirodalomban ugyancsak gyakran használt információs kommunikációs technológiák (IKT) kifejezés az információgazdaság egyik alrendszerként értelmezhető a tartalomszektor alrendszerrel egyetemben.

A különböző **szegmensek és alrendszerek** más-más folyamatokat jelölnek, ugyanakkor egymásra is épülnek. Ennek függvényében alkotható meg az egyes főbb fogalmi csoportok leírására legjobban alkalmazható indikátorok köre és ezzel összefüggésben a rendszeres megfigyelés megfelelő eszköztára is.

A legmarkánsabban elkülönülő vizsgálati részt az információs társadalom társadalmi összetevői és az IKT összetevők képezik (a tartalomszektor ebből a szempontból még rendkívül kiforratlan szegmensként van jelen).

A **társadalmi összetevők** vizsgálatánál az információs társadalom és gazdaság fejlesztésének alapvető lehetőségeit megszabó befogadói légkört, adaptív hajlandóságot, szociális igényt, helyi közösség- és társadalomfejlesztő hatékonyságot valamint az informatikai fejlődéssel elérhető általános életszínvonal-változást kell mérnie a helyesen kialakított területi monitoring rendszernek. A mérési és megfigyelési eszköztárban ezért olyan indikátorok kell, hogy szerepeljenek, mint a képzés és a képzettség mérőszámai, a kutatói és fejlesztői aktivitás mérőszámai, a teleházak és a távmunka mutatói vagy a lokális információ-igény egyéb közvetett indikátorai.

A szakmai köztudatban némiképp könnyebben lehatárolhatónak tűnik az információs gazdaság technológiai és infrastrukturális elemeit tartalmazó **IKT szegmense**. E vizsgálati témakörbe a különféle információtechnológiai eszközöknek, a kommunikációs eszközöknek, a számítástechnikai és hálózati infrastruktúra eszközeinek, az információs szolgáltatásoknak, az IKT vállalkozásoknak valamint az egyéb ágazatok innovációinak és technológiai újításainak felmérése tartozik. Jól látható, hogy ez a szegmens is hozzájárul azokhoz az ismeretekhez, amelyek az információs és tudástársadalom fejlettsége összetett fogalmának méréséhez szükséges. Konkrétabban fogalmazva a monitoring rendszer ebben a témakörben olyan indikátorokra kell, hogy koncentráljon, mint az információs és kommunikációs eszközállomány lakossági ellátottsági szintjét jelző mutatói, a közintézmények, vállalatok és egyéb szereplők info-kommunikációs eszközállományának mérőszámai, a hálózati infrastruktúra mutatói vagy az új gazdasági szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások különféle mutatói.

Egyelőre, amíg a **tartalomszektor** nem tekinthető teljes mértékben önállóan mérhető szegmensnek, csak néhány markáns elem említhető meg, amit a rendszeres monitoringnak is előbb-utóbb integrálnia kell saját felméréseibe. A tartalomszektor tulajdonképpen a virtuális térben mutatott aktivitásnak valamilyen szinten térségileg is leképeződő elemeit jelentheti, ezért itt olyan indikátorokat helyezhet előtérbe a megfigyelési rendszer, mint az Internet-hostok számának, az e-government kiépültségének, az e-kereskedelem elterjedtségének vagy a minőségi tartalomrendszerek (pl. kiemelt forgalmú oldalak) volumenének mutatói.

Az információs társadalom és gazdaság fogalmának összetettségéből adódóan nem csak az indikátorkészletnek kell bőnie és átfogónak lennie, hanem az elemzési módszernek is, ami

annyit tesz, hogy a témakör feltárásában leginkább a komplex elemzési eljárások lehetnek segítségünkre. Nemzetközi szinten leggyakrabban több elemű **mutatócsoportok** összeállításával kísérleteznek, illetve az információs társadalom fejlettségi szintjét befolyásoló tényezőket főbb csoportokban (szegmensek szerint) értékelik. Értelme van a mutatók egyenkénti területi értékelésének is, amellyel az információs társadalom és gazdaság egy-egy kiragadott jellemzőjét, tulajdonságát vizsgálhatjuk. Az efféle elemzések a komplex információs társadalmi és gazdasági fejlettség háttérokainak megértésében lehet segítségünkre.

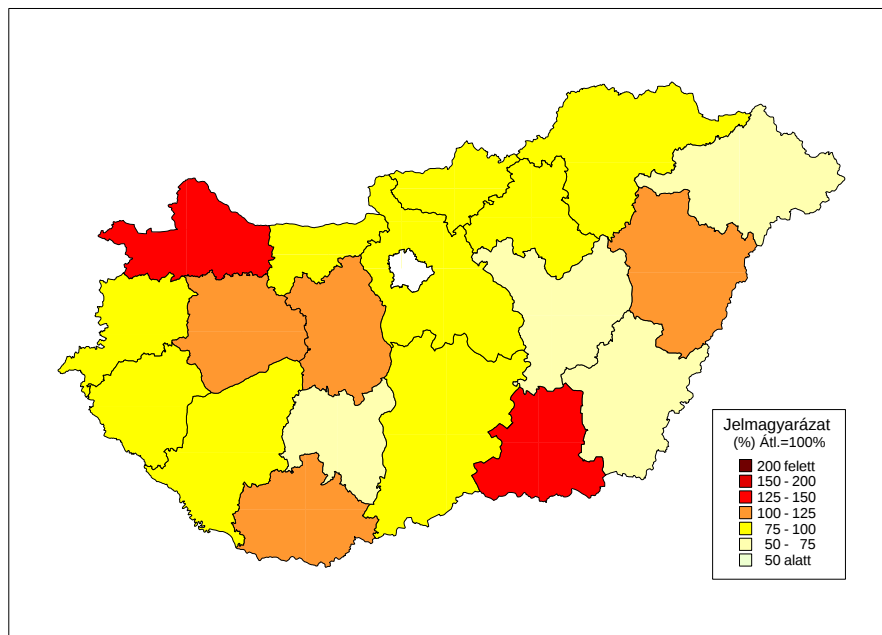
Az összetett mutatóhalmazt értékelő eljárásokat továbbvezetve egy-egy konkrét index formájában is megfogalmazható az információs szektor fejlettsége és területi különbségei. Az adatösszegző eljárások között az index-képzés, a komplex-mutatóképzés (lásd Bennett-féle komplex mutató), a főkomponens-elemzés vagy a faktoranalízis is alkalmazható.

Újszerű elemzési eszközként kerülnek elő a szerkezetfeltáró **grafikus módszerek**, amelyek néhány meghatározó információs társadalmi és gazdasági elem egymáshoz viszonyított arányait és hangsúlyeltolódásait képesek bemutatni egy-egy terület egység vonatkozásában. E módszer révén eldönthető, hogy adott térségben a kedvező információs társadalmi versenyképességi pozíció eléréséhez az infrastrukturális alapokat, a fejlett szolgáltatásokat és eszközállományt vagy a társadalom befogadói hajlamát stb. kell-e erősíteni. Ez a módszer tehát sok tekintetben inkább az információs társadalomfejlesztés területi stratégiáinak megalkotásában lehet hasznos.

Természetes, hogy a mutatóválasztás nagyban befolyásolja az eredményül kapott térszerkezeti kép alakulását, bármilyen jellemzőről is legyen szó. Az információs társadalom és gazdaság esetében az egyes vizsgálható mutatók és indikátorok a saját jellegzetességeiken túl jellemző egységes vonásokat is mutatnak. **Az információs társadalom ezredforduló környéki hazai térszerkezetében** a következő általános megállapítások fogalmazhatók meg:

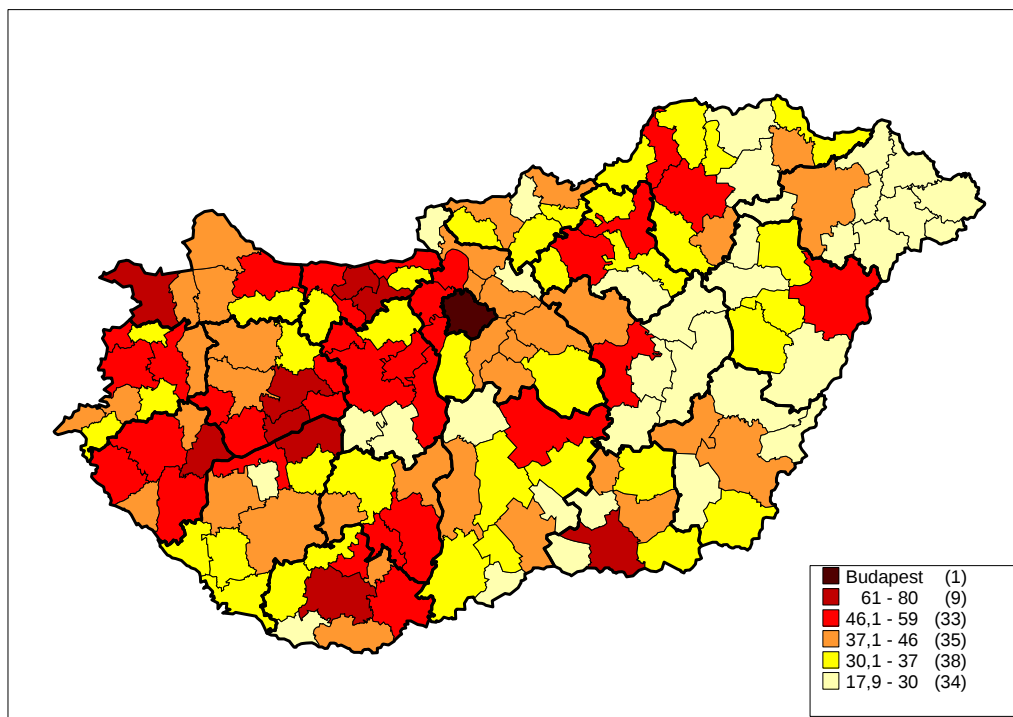
- az információs társadalom és gazdaság tulajdonképpen minden összetevőjét tekintve a főváros jelentős mértékben különvállik az ország többi részétől. Ez a kijelentés mind a jellemzők abszolút számaiban, mind a népességarányos értékeiben kijelenthető.
- az információs társadalmi és gazdasági versenyképesség vagy fejlettség erősen településnagyság-függő, főleg ami az infrastrukturális és elérhetőségi elemeket illeti.
- a hazai térszerkezetben jelentős regionális gócpontokat képeznek az intenzív felsőoktatási és K+F légkörrel rendelkező településeink (lásd egyetemi városok).

A megyék összetett információs társadalmi fejlettségi térstruktúrája

Jakobi Á.(2003)

A kistérségek komplex információs indexe Budapest %-ában, 2000

Nagy G. (2003) alapján Jakobi Á. (2003)

Az információs társadalom és gazdaság mérőszámai

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S / D *	Terület i szint		Adatfelvétel rendszere ssége	Értelmezése	Adatforrás
				Elérhető	Javaolt			
Információs infrastruktúra	Számítástechnikai infrastruktúra	100 háztartásra jutó személyi számítógépek száma	S	régió	régió, megye	évente	Alapinfrastruktúra az info. társ. kiépítéséhez	KSH háztartási felmérések
	Telekommunikációs infrastruktúra	1000 lakosra jutó bekapcsolt telefonfővonalak száma	S	település	kistérség, megye	évente	Az info. társadalomban a kommunikáció minden formája felértékelődik	Tstar
		ISDN-vonalak a bekapcsolt telefonfővonalak arányában	S	megye	megye	évente	Digitális kommunikáció aránya	HÍF, KSH
		Kábeltelevízió-szolgáltatók száma	S	megye (település)	megye	évente	Az info. társadalomban a kommunikáció minden formája felértékelődik. Az információszerzés biztosítói e szolgáltatók.	HIF, Cégtár
		1000 lakásra jutó kábeltelevízió-hálózatba kötött lakások száma	S	megye, település	kistérség	évente	Az info. társadalomban a kommunikáció minden formája felértékelődik. Az információszerzés fontos csatornája e jellemző.	HÍF, Tstar
		100 háztartásra jutó mobiltelefonok száma	S	település	kistérség	évente	Az info. társadalomban a kommunikáció minden formája felértékelődik. A mobilkommunikáció a rugalmas info-társadalom egyik alapfeltétele	KSH háztartási felmérések
		100 háztartásra jutó TV-készülékek száma	S	régió (megye)	kistérség	évente	Az info. társadalomban a kommunikáció minden formája felértékelődik	KSH háztartási felmérések
	Hálózati és tartalmi infrastruktúra	Internet szolgáltatók száma	S	megye (település)	megye	évente	Az információszerzés biztosítói e szolgáltatók.	HIF, Cégtár
		Domain-név szerverek száma	S	település	kistérség, M	évente	Az információszerzés közvetett formájú megragadása	NIC
		100 háztartásra jutó Internet-előfizetések száma	S	?	megye	évente	Lehetőség az információkhoz, mint erőforrásokhoz való hozzáférésre	?, HÍF
	Info-kommunikációs	(hálózati) kommunikációs költségek	S	-	település	évente	Az info-kommunikációs technológiák üzleti szintű elterjedtségének közvetett indikátora	Egyedi vállalati adatfelvétel

* A mérőszám jellege: D: dinamikus, S: statikus

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S / D *	Terület i szint		Adatfelvétel rendszere ssége	Értelmezése	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
	kommunikációs technológiák üzleti szintű elterjedtsége	Szoftver- és hardver költségek	S	-	település, kistérség	évente	Az info-kommunikációs technológiák üzleti szintű elterjedtségének közvetett indikátora	Egyedi vállalati adatfelvétel
		IKT-termékek kibocsátásából származó bevételek	S	-	település, kistérség	évente	Az info-kommunikációs technológiák üzleti szintű elterjedtségének közvetett indikátora	Egyedi vállalati adatfelvétel
Információs társadalmi vívmányok befogadói hajlandósága (adaptivitás) - tudástársadalmi jellemzők	K+F színvonal (Ld. még III.2.3.5. fejezet)	Kutató és fejlesztő foglalkozásúak teljes munkaidőre átszámított létszáma 1000 lakosra	S	megye	megye	évente	A K+F intenzív környezet vonzólag hat az információs tevékenységek megtelepedése számára	KSH
		Kutató és fejlesztő helyek száma	S	megye	megye	évente	A K+F intenzív helyek vonzólag hatnak az információs tevékenységek megtelepedése számára	KSH
		Ezer lakosra jutó K+F fejlesztési ráfordítások értéke	S	megye	megye	évente	A K+F intenzív helyek vonzólag hatnak az információs tevékenységek megtelepedése számára	KSH
	Képzettség és képzés	Átlagos elvégzett osztályszám	S	(település) megye	megye	5 évente	Az info-társadalmi fejlődés csak az arra nyitott társadalmakban intenzív, amely szoros kapcsolatban van a képzettségi színvonallal	Népszámlálás, Mikrocenzus, KSH
		Felsőfokú nappali tagozatos hallgatók száma a 25 évesnél idősebb népesség százalékában a szülők lakóhelye szerint	S	megye	megye	évente	A legmagasabban kvalifikáltak között nagyobb a hajlandóság az új eszközök és értékek megismerésére	KSH
		Felsőfokú oktatási intézmények és karok száma	S	település	kistérség, megye	évente	Az info-társadalmi fejlődés csak az arra nyitott társadalmakban intenzív, amely szoros kapcsolatban van a képzettségi színvonallal	KSH
Információs gazdaság	IG részarány	Elektronikai termékgyártás részesedése a GDP-ből	S	-	ország	évente	Információs gazdaság jelentősége a térségben	-
		Egy főre jutó elektronikai termékfogyasztás / egy főre jutó GDP	S	-	ország	évente	E termékek fogyasztásából adódó tapasztalatszerzés fontos eleme az információs gazdaság fejlődésének	-
		Információs szektorban működő vállalkozások a főtevékenység szerint / összes vállalkozás	S	település	kistérség, megye	évente	A TEÁOR kódok alapján kiválogatható a vállalatok azon köre, amelyek az info. gazdaságban (is) részt vesz	TEÁOR lekérdezéssel Cégtár

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S / D *	Terület i szint		Adatfelvétel rendszere ssége	Értelmezése	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
Komplex információs társadalmi-gazdasági fejlettség	(IKT index)	$K_j = \frac{\sum_{i=1}^n \left(\frac{x_{ij}}{\bar{x}_i} \cdot 100 \right)}{n}$ ahol: K_j = a komplex mutató értéke j megyében x_{ij} = az i mutató értéke j megyében $\bar{x}_i$ = az i mutató országos átlagos értéke n = a vizsgálatba bevont mutatók száma A komplex mutató kialakításában alkalmazandó mutatók (i): - 1000 lakosra jutó bekapcsolt telefonfővonalak száma - ISDN-vonalak a bekapcsolt telefonfővonalak arányában - 1000 lakásra jutó kábeltelevízió-hálózatba kötött lakások száma - 100 háztartásra jutó személyi számítógépek száma - Kutató és fejlesztő foglalkozásúak teljes munkaidőre átszámított létszáma 1000 lakosra - Felsőfokú nappali tagozatos hallgatók száma a 25 évesnél idősebb népesség százalékában a szülők lakóhelye szerint - Felsőfokú oktatási intézmények és karok száma - Információs szektorban működő vállalkozások a főtevékenység szerint / összes vállalkozás - Domain-név szerverek részesedése az országos állományból	S	megye	megye	évente	A módszer a mutató értékeit az országos átlag százalékára vetíti, majd ezeket az értékeket összesítve átlagolja. A módszer nagyfokú szabadsággal bír a mutatóválasztást illetően, összességében cél az információs társadalom és gazdaság jelenségeinek minél szélesebb reprezentálása. A mutatóválasztás során figyelemmel kell lenni a komplex mutatóképzés általános szabályaira (halmozódásmentesség, alkalmazott mutatók száma...)	

Magyarázat: HÍF: Hírközlési Felügyelet, NIC: www.nic.hu (Internet Szolgáltatók Tanácsa)

III.2.3. A vállalkozások aktivitásának térszerkezeti vizsgálata

Mindenképpen új dimenziónak tekinthető, ha a korábban általános ágazati bontás helyett a gazdaság elemi szereplői a vállalkozások felől közelítjük meg gazdasági térszerkezet leírását. A vállalkozási szféra tagoltságának és különböző gazdasági terekben zajló folyamatainak vizsgálata a kutatások egyre gyakoribb témája. Az elemzéseket indokoltta a vállalkozási szférában lezajló változások teszik. Ezek a változások a közelmúltig egy jól meghatározható irányvonal mentén haladtak, az utóbbi években azonban a vállalkozási szféra fejlődésének alakulásában érzékelhetően új elemek jelentek meg, amelyek egy új struktúra irányába hatnak. Az új szerkezet létrejöttének legfontosabb tényezői egyfelől a magyar gazdaság a szerkezeti átalakulás új szakaszába történő lépése, az egyensúlyi, fenntartható növekedés feltételeinek létrejötte, másfelől a globalizálódás mechanizmusainak egyre erősödő jelenléte. Szükségesnek mutatkozik tehát az újonnan fellépő jelenségeknek, folyamatoknak a feltárása, megismerése, területi vonatkozású vizsgálata, hogy megteremtődjenek a megfelelő gazdaságpolitikai és területfejlesztési politikai tervezés alapjai.

Jelen vizsgálat a célhoz első lépésben a hazai vállalkozási szféra fejlődésének és szerkezetének általános jellemzésével kíván hozzájárulni. Ezt követően a vállalkozási adatok területi specializációra fókuszáló elemzésével; a legnagyobb hazai cégek térszerkezetének analízisével; a külföldi nagyvállalatok térségi kisugárzó hatásában kulcsfontosságú beszállítói hálózatok elemzésével, végül pedig a K+F funkciók területi vizsgálatának néhány a gazdasági térszerkezethez kapcsolódó kérdésével foglalkozik.

Módszertani megfontolások

Részben a vállalkozások térszerkezeti vizsgálatával foglalkozó kutatások újszerűsége, részben pedig a kutatások indíttatásában megnyilvánuló tartalmi sokrétűség következtében a vállalkozási szféra térszerkezetének feltárására a mai napig nem született széles körben elfogadott mérési módszertan. **Módszertani problémákat** vetettek fel a statisztikai adatbázisokban a közelmúltban bekövetkező változások – mint pl. a más időpontokban gyűjtött adatok különbözősége, vagy a vállalkozások méretkategóriáira 1999 óta alkalmazott hármas kritériumrendszerhez kapcsolódó adatgyűjtési nehézségek. A vállalkozások működéséről, térbeli elhelyezkedéséről ugyanakkor számos tanulmány, könyv, cikk jelent meg, melyek alapot jelentenek a vállalkozásokkal kapcsolatos további kutatásoknak. A szakirodalom áttekintése és annak a térszerkezet szempontjából való elemzése jelen vizsgálat egyik módszertani kiindulópontját jelentette.

A közvetlen elemzések tekintetében a módszertani problémák és az egyes elemzési típusok előnyeinek-hátrányainak figyelembe vételével a kutatás készítői olyan módszertan kialakítására törekedtek a vállalkozások térszerkezetének felméréséhez, amely kellően megalapozott, pragmatikus és egyben kellően hiteles eredményeket ígér. Ennek szellemében a vizsgálat módszertanában fellelhetők úgy a statisztikai adatbázisokra épülő elemzési eszközök, mint a közvetlen tapasztalatra épülő módszertan elemei (mint a kérdőívezés és interjúzás primer adatgyűjtései, „puha”, elsősorban a folyamatok megismerését szolgáló vizsgálatok). E módszertani „sokszínűség” ugyanakkor magában hordozza annak veszélyét, hogy az eltérő vizsgálati szemléletmódoknak nem minden esetben sikerül megtalálni a kapcsolódási pontjaikat, következésképpen az egységes rendszerbe történő integrálásuk, a koherencia megteremtése közöttük nagy kihívás elé állítja a vizsgálat készítőit.

A hazai vállalkozások általános jellemzőinek és tendenciáinak vizsgálata, olyan a vállalkozási szférát jól leíró statisztikai adatok elemzésével történt, mint a regisztrált vállalkozások számának, a vállalkozások méretstruktúrájának, a vállalkozások ágazatok szerinti megoszlásának, foglalkoztatásból és az országos GDP-termelésből való részesedésének, termelékenységeinek, árbevételének és exportértékesítésének alakulása.

A konkrét elemzések, a fent már említett „kevert” módszertan alkalmazásával történtek. E módszerek magukba foglaltak szakirodalmi és/vagy interjú-jellegű információszerzést, amelynek eredményei aztán a statisztika nyelvére lefordítva adnak módot országosan is értelmezhető jelenségek leírására. Az elemzések során a térinformatikai alkalmazások nemcsak az eredmények ábrázolásában nyújtottak segítséget, de olyan területi összehasonlító elemzésekre is módot adtak, amelyek eltérnek az eddigiekben használt „abszolút” adatokon alapuló leíró elemzésektől.

III.2.3.1. A vállalkozási szféra szerkezete, általános jellemzői Magyarországon

A főképp gazdasági szereplők számával, összetételével jellemezhető **struktúra-átalakulás** üteme 1995 után erőteljesen lefékeződött. Kialakult a vállalkozások, a vállalkozási formák új rendje, és az új gazdasági szerkezet, melyet a vállalkozások méretstruktúrájában a mikro- és kisvállalkozások rendkívül magas (több mint 99%-os) aránya jellemez a beszállítói kapcsolatok építésében fontos szerepet betöltő közép vállalatok optimálisnál alacsonyabb arányával szemben. A vállalkozások ágazati megoszlásában a terciér szektor – azon belül is elsősorban az ingatlanforgalmazás, számítástechnikai és gazdasági szolgáltatások gyűjtőágazatba soroltak – súlyának növekedése jellemző.

Az elmúlt években az új gazdasági szerkezet tisztulási, konszolidálódási folyamata lelassult, a fejlődés minőségi irányban folytatódott. A nagy gazdasági átalakulásokat túlélő versenyképes vállalkozások technológiai beruházásai, innovációs fejlesztései már egy új gazdaság-fejlődési szakasz kezdetét jelzik, amelyet egyre inkább minőségi mutatókkal, a piaci orientáció és tőkefelhalmozási képesség változásával lehet jellemezni.

1997 után a vállalkozások száma, egyes méretkategóriák egymáshoz viszonyított aránya, az árbevétel, a munka- és a tőkejövedelmek egymáshoz viszonyított aránya, valamint a megtermelt jövedelem megoszlása csak kisebb elmozdulásokat mutat. Néhány fontos területen ugyanakkor folytatódik a vállalkozások méret szerinti differenciálódása. Az exportban tovább nőtt a nagyvállalatok dominanciája, ők adják az export közel háromnegyedét, és termelésük exportorientációja is nőtt. A vállalkozási szférában folytatódik a tőkekoncentráció; a vállalkozások saját tőkéjének kétharmadát a nagyvállalkozások birtokolják.

A tanulmány érinti a **vállalkozási szféra duális szerkezetének** aktuális problémáját. A magyar gazdaságot – ágazati, területi és tulajdonosi szempontból – jellemző kettősségre utal, hogy egy viszonylag szűk, erősen exportorientált, döntően külföldi tulajdonú, néhány „modernizációs szigetre” koncentrálódó nagyvállalati kör állítja elő a GDP és az export nagyobbik hányadát, míg a Magyarországon működő közel egymillió társas és egyéni vállalkozás túlnyomó többségét alkotó, javarészt hazai tulajdonú mikro-, kis- és közép vállalati szféra hozzájárulása a bruttó nemzeti termékhez és az exporthoz jóval elmarad a szférának a foglalkoztatásban betöltött súlyától. A Magyarországon letelepedett külföldi tulajdonú

vállalatok fejlődést és a teljesítmény növelését sem tőkehiány, sem pedig egyéb finanszírozási probléma nem akadályozza, ami természetesen kedvezően hat a tervezett beruházásaik megvalósítására és a korszerű technológiák alkalmazására, versenyképességük javulására. Ezzel szemben a hazai tulajdonú vállalkozások jelentős hányada még mindig tőkehiánnyal küszködik, ami mind a hosszabb távú fejlesztések megvalósítását, mind pedig a forgóeszköz-finanszírozást megnehezíti, sőt nem ritkán lehetetlenné teszi. A hazai vállalkozások tőkehiánya hozzájárul multinacionális nagyvállalatok „szigetszerű” működéséhez, a hazai tulajdonú vállalatok ugyanis ritkán tudnak megfelelni a beszállítókkal szemben támasztott magas szintű technológiai, minőségi és gazdálkodási elvárásoknak.

A **kis- és középvállalkozások** (KKV) gazdasági súlyuknál fogva külön elemzést is igényelnek. E vállalati csoport számszerű fejlődése a gazdasági rendszerváltással vett nagyobb lendületet és 1995-1996-ra lassult le. A KKV-k növekvő gazdasági súlyát mutatja, hogy ma már – az egyéni vállalkozók teljesítményét is figyelembe véve – e szféra állítja elő a vállalkozók által létrehozott bruttó hazai termék több, mint felét és a munkahelyek 70%-át is ez biztosítja. A KKV szektor kitüntetett és megkülönböztetett szerepet játszik a nemzetgazdaságok műszaki fejlődése, versenyképessége szempontjából is, miközben sajátos nehézségek tapasztalhatóak a KKV-k finanszírozásában, emberi erőforrásuk felkészültségében, kereskedelmi-piaci lehetőségeikben. A KKV szektor információ- és tőkehiánya akadályát képezi egy külpiacokon is versenyképes magasabb technológiai színvonal elérésének, és egy innovatív, rugalmas kis- és középvállalkozói kör kifejlődésének.

A vállalalkozási szférában az utóbbi években lezajlott, elsősorban minőségi irányt vett változások **új kutatási módszerek** kialakítását is megkívánják, melyben elsősorban az ún. „puha” típusú primer adatgyűjtési módszerek kapnak nagyobb hangsúlyt. A statisztikai adatok elemzésének és a „puha” típusú vizsgálatoknak a komplex alkalmazása könnyebben feltárhatóvá teszi az újonnan fellépő jelenségeket, folyamatokat.

III.2.3.2 Vállalkozások térszerkezete Magyarországon – területi specializáció

A vállalkozások térbeli eloszlása, ill. szerveződése vizsgálati céloktól függően többféleképpen leírható. A rendelkezésre álló információk és adatok tárháza igen alapos és részletekbe menő leíró statisztikai elemzésekre ad módot, ami alapján a gazdaság fejlődésének tendenciái világosan kirajzolódnak. A vállalkozások aktivitásának térszerkezeti vizsgálata – területi korlátok miatt – a szakirodalmi információk és statisztikai adatbázisok felhasználásával a vállalkozási aktivitás legfontosabb elemeinek vizsgálatára terjedt ki. A kutatás célterületei között kiemelt fontossággal szerepelt a vállalkozások általános aktivitásának térbeli szerkezetének, a vállalkozások tevékenységeinek az egyes kistérségekben betöltött súlyának a meghatározása, valamint a gazdasági térben a vállalkozási méret és szektor területein felfedezhető dualitás vizsgálata. Mindezek mellett a munka fontos szempontja volt új módszertani irányok meghatározása is, hiszen a gazdaság és ezen belül a vállalkozási szektor újszerű fejlődése új elemző és értékelő módszerek alkalmazását is megkívánja.

A rendelkezésre álló nagyszámú gazdasági elemző módszer, adat és információ a vállalkozások térszerkezetének vizsgálatához megfelelő muníciót ad. Ez még akkor is igaz, ha a szakirodalomban fellelhető elemzések legnagyobbbrészt leíró statisztikai jellegűek, a térképi ábrázolások is legtöbbször valamilyen abszolút mutatón keresztül jellemzik a vállalkozások térbeliségét. Bár az ilyen jellegű kutatások mindenképpen fontosak, mint új vizsgálati módszer, pl. a vállalkozások területi versenyképességének, teljesítményének, stb. a vizsgálata

olyan információk forrása lehet, amely más, és a területi fejlődés szempontjából jelentős tényezők megismerését szolgálja. Több esetben azonban nem áll rendelkezésre olyan adatbázis, amely segítséget adhatna ilyen vizsgálatokra, amely így a kutatók kezét is megkötöti a vizsgálati irányok meghatározásában. Jelen vizsgálat módszereit tekintve egyrészt összefoglaló szakirodalmi jellegű, másrészt pedig a térinformatika eszközeivel, statisztikai adatbázisokon végzett elemzésekkel határozza meg egyes tevékenységek (gazdasági szektorok) és vállalatnagyság kategóriák súlyát az ország és egyes kistérségek gazdasági életében.

A hazai vállalkozói szféra területisége két fő tulajdonságukon keresztül jellemezhető: az egyik a méret, a másik pedig az ágazati hovatartozás. Első és legfontosabb területi elemzési szempont a nagyvállalatok mint a hazai gazdaságszerkezetet a mai napig meghatározó gazdasági szereplők különféle paramétereinek területi vizsgálata. Ezen belül legfontosabb területi jellemző a nagyvállalatok sűrűsége, aminél kirajzolódik a világos összefüggés a gazdasági növekedés intenzitásának területi különbségei a külföldi beruházások révén megalakuló és a magyar nagyvállalatok átalakulásával tovább élő gazdasági szerveződések jelenléte között. A külföldi beruházói jelenlét jelentősége nyilvánvaló fontosságú, mivel a tőkeszegény gazdasági környezetben ez biztosítja egy terület vagy város gazdasági növekedésének esélyeit. A vizsgálat eredményei világosan megmutatták, hogy a magasabb technológiát alkalmazó és korszerűnek számító nagyvállalkozások területileg elsősorban a Közép-Magyarországi Régióban és az észak-nyugati határszélen találhatók, valamint a keleti országrészben a nagyobb városokban, megyeszékhelyeken, illetve ezek térségeiben.

A nagyvállalatok által meghatározott gazdasági térstruktúra azonban módosul, ha a nagyvállalkozások aktivitására rávetítjük a kis- és középvállalkozások területi jellemzőit. Megállapítható, hogy Magyarországon még nem jellemző az a nyugat európai tendencia miszerint: a nagyvállalatok jelenlétének intenzitásával fordított arányban áll a kis- és középvállalkozások jelenléte. A magyar gazdaságot ebben a tekintetben még mindig sokkal inkább egy hierarchikus szerkezet jellemzi, amelynek oka a vidék hiányos infrastrukturális ellátottságában és kedvezőtlen demográfiai és képzettségi jellemzőiben keresendő.

Az egyes **térségek gazdasági specializációja**, valamint az ágazatok területi koncentrációja három paraméter mentén jellemezhető: a foglalkoztatási szerkezet, az értékesítés és az exportértékesítés. A legkevésbé specializált terület, illetve régió Budapest és a Közép-Magyarországi Régió. A térség a legjelentősebb területi koncentrációval a gépgyártás és a tőke-, valamint humán erőforrás intenzív szolgáltatói ágazatokkal jellemezhető, azonban az egyes ágazatok súlya – a vizsgálat alapján – esetenként elmarad a várttól. Budapest és környékének kiemelkedő szerepe nemcsak az ágazati elemzések alapján látható, hanem a nagyvállalkozások számát és jelentőségét tekintve is. A fejlett műszaki és humán infrastruktúra ilyen koncentrációja természetesen vonzza magával a korszerű, nagy tudásigényű és jelentős volumenben termelő nagyvállalkozásokat és a melléjük települő, sokszor az országhatáron is átnyúló kereskedelmi, idegenforgalmi szolgáltatásokat.

A különböző **specializációs vállalkozási súlypontok** jól kirajzolják az észak-dunántúli térség relatív fejlettségét is, ahol az ágazatok és tevékenységek széles skálája megtalálható. Míg a Dunántúlon a modern ágazatokban jól megmutatkoznak fejlettebb térségek, máshol a szolgáltatások, idegenforgalom, kutatás-fejlesztés – tehát a korszerű gazdaság egyre fontosabb ágazatai – csak szigetszerűen, sokszor tágabb térségi, megyei központokban jelennek meg. A jó infrastrukturális ellátottságú, képzett munkaerővel jellemezhető területek, jellemzően a szolgáltatások csomópontjai is, amelyek nemcsak a lakosság koncentrációjának

irányába hatnak, de a nagyvállalatok befektetéseinek is helyszínei. Budapest ebből a szempontból kiemelkedik mind nemzetközi szerepével, mind pedig országos viszonylatban kiemelkedően jó infrastruktúrájával, szolgáltatásaival; nem meglepő a tudásigényes, magas hozzáadott értéket előállító kis-, közép- és nagyvállalkozások fokozott jelenléte a városban, illetve környékén. Ezen folyamatok egymást erősítve tovább mélyítik a Budapest-vidék és város-falu közötti különbségeket, a mai magyar vállalkozási szerkezetet vizsgálva tehát a gazdasági és társadalmi élet dualitása – a település- és városhálózat, infrastruktúra, képzettség – is jellemzően kirajzolódik a főváros-vidék és a város-kistelepülések viszonylatában.

A **vizsgálat eredményeit** tekintve legnagyobbbrészt megfelel a vártnak, azonban a vizsgálat felhívja a figyelmet arra, hogy a területi fejlődés térbeli szerkezete szempontjából a vállalkozási szférához kapcsolódó, kiemelkedően fontos tényezők közül nem mind mérhető, illetve nem áll rendelkezésre megfelelő adat. A vállalkozási aktivitás például igen fontos mutatószám, de nem mond semmit a vállalkozások sikerességéről, holott a fejlődés motorja nem pusztán a „kritikus tömeg”. Érdekes módon léteznek olyan adatbázisok, amelyek segítségével mérhetjük, pl. a vállalkozások dinamikáját, innovativitását vagy eredményességét – az „új típusú” modern gazdaság mérőszámai –, de ezek részben üzleti titok tárgyát képezik, részben nincsenek publikálva vagy csak jelentős anyagi ráfordítással szerezhetők be. Ezen adatoknak a területi tervezés és elemzés számára való gyűjtése, illetve rendelkezésre bocsátása hasznos és újszerű háttér-információkhoz segíti a gazdaságfejlesztés és a területfejlesztés szakembereit.

III.2.3.3 A 200 legnagyobb magyarországi vállalkozás földrajzi lokalizációja és elemzése

A magyar gazdaság korábban elemzett duális jellegéből adódik, hogy a nagyvállalatok szerepe a gazdaság alakításában domináns és a nagyokon belül is a legnagyobbak szerepe kiemelkedő.

A Figyelő című lap 200 cég eredményeit ismertető adatbázisa a Cég-Kód-Tár adatbázisával kiegészítve alkalmas olyan elemzés elvégzésére, mellyel az ország nettó árbevételének 41%-át realizáló nagyvállalatok területi mintázata értékelhető.

A 200 legnagyobb nagyvállalat földrajzi lokalizációja, és térstruktúrája elemzésének célja az volt, hogy megvizsgálja a gazdaság e kiemelkedően fontos szereplői hogyan, mekkora szinten tagozódnak be a Magyarország területi szerkezetét az utóbbi évtizedekben alakító térségi folyamatokban. E nagy cégek ugyanakkor nem csak betagozódnak a gazdaságba, hanem mint a magyar gazdaság domináns szereplői maguk is alakítják a térszerkezetet, hiszen a gazdasági tevékenység jelentős részét e cégek realizálják.

Az elemzés a vállalkozások cégközpontjainak, központi telephelyeinek földrajzi lokalizációjára és ágazati megoszlásuk meghatározására terjedt ki. A megoszlás vizsgálatára több területi - települési, megyei, regionális - szinten, Budapest esetén pedig kerületenként is sor került. A munka eredményeinek pontosságát az adatbázis hiányosságai, a vállalati telephelyi lokalizáció adatgyűjtési problémái csökkentették.

A lokalizált cégek települési, megyei és végül régiós szintű csoportosítása és kiértékelése során egy olyan valós földrajzi ponthalmazt elemeztünk, mely mindegyik pontja valamilyen megtermelt értékkel rendelkezik.

A cégek különböző területi szinteken való vizsgálata két fontos alap **konklúzióhoz** vezetett el:

- Települési szinten szignifikáns, hogy a Dunántúl inkább a koncentráció mértékében előzte meg a Dunán innen eső területeket (több a vállalatthalmozó település), semmint az odatelepült cégek számában;

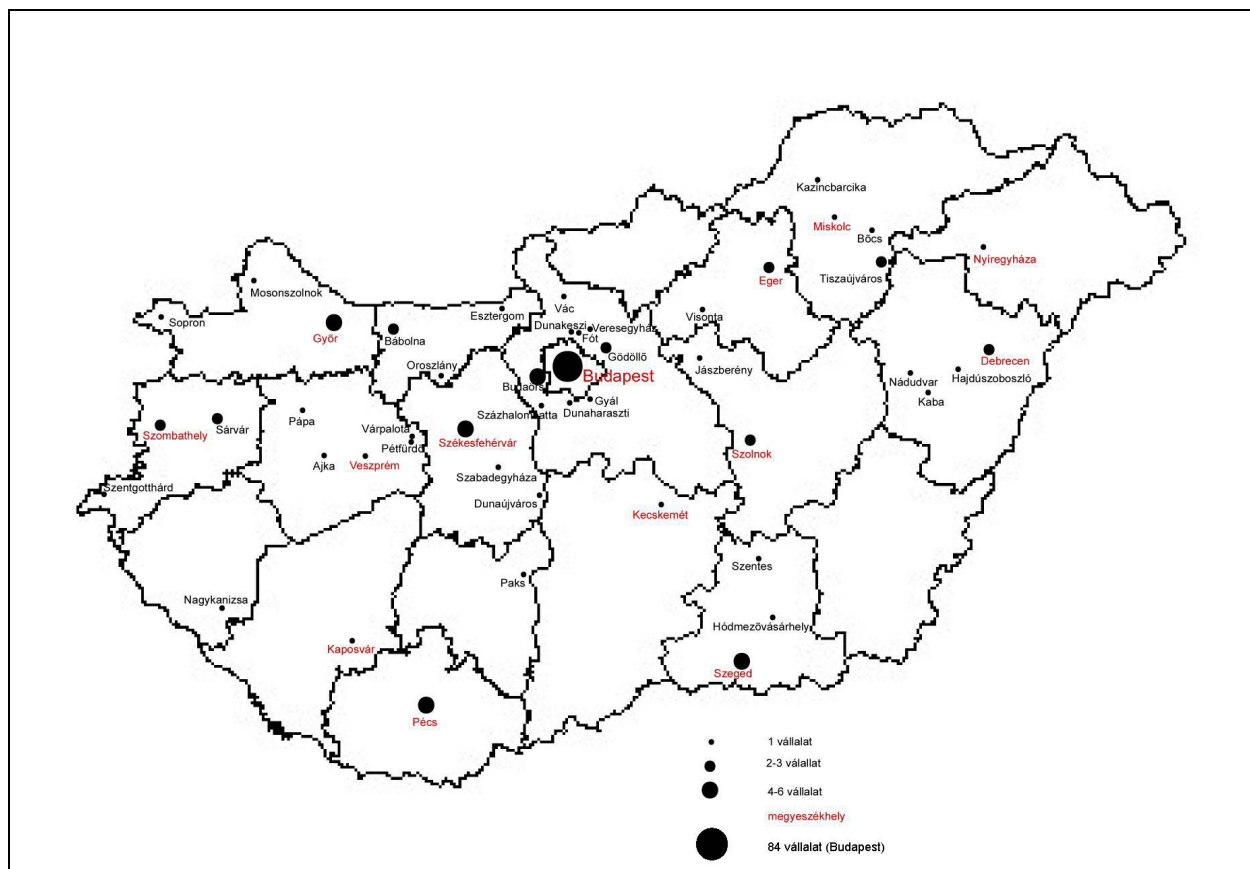
- Mind megyei, mind régiós szinten kimutatható egy észak-déli választóvonal, mely a meglévő térszerkezetben lévő feszültségeket tovább árnyalja, illetve el is mélyítheti azokat.

A munka hipotéziseinek szempontjából a fejlettségi térszerkezet három fő jellemzőjéhez való igazodás alapján az alábbi következtetések vonhatóak le:

- A Budapest és vidék között feszülő általános fejlettségbeli különbség a nagyvállalatok térbeli elhelyezkedése szempontjából fokozottan igazolódott; a lokalizált nagyvállalatok több mint fele Budapesten volt bejegyezve, egyértelműen jelezve Budapest túlsúlyos szerepét a nagyvállalati térben is.
- A településhálózat gazdasági tartalmú hierarchizáltsága szintén beigazolódott. A városok egyértelműen sokkal vonzóbb telephelyet jelentettek a vállalkozásoknak, mint a községek, több mint nyolcvan százalékos arányt birtokolva a lokalizációból. Érdekes azonban megjegyezni, hogy több esetben községek is rendelkeznek olyan előnyökkel, melyek vonzóvá teszik a cégek számára: ilyen Bábolna, Kaba, vagy Mosonszolnok.
- A harmadik térségi folyamat a nyugati és a keleti országrész között feszülő fejlettségbeli ellentét sem megyei, sem régió szinten nem szignifikáns, ellenben határozottan létezik egy észak-déli fejlettségbeli törésvonal. Természetesen ez a földrajzi dimenzió inkább csak árnyalja az összképet, érdemes azonban figyelembe venni, mert újfajta feszültségekre világít rá.

Természetesen a nagycégek térszerkezete nem ad analógiát a kis és középvállalkozások térbeli logikájának értelmezéséhez.

A 164 lokalizált nagyvállalat eloszlása a székhely településeken

Forrás: Kiss Cs. 2001.

III. 2.3.4. Beszállítói hálózatok vizsgálata a gazdasági térszerkezet szempontjából

A **beszállítói hálózatok szerepe** a hazai gazdasági tér vonatkozásában két szempontból kiemelkedő. Egyrészt a hazánkba települt, értéktermelésünk jelentős részét kitevő multik a foglalkoztatás mellett elsősorban hazai beszállítói kapcsolataikon keresztül fejthetnek ki helyi térségi húzóerőt. Másrészt a fejlett beszállítói hálózatok egyúttal az adott cég „meggyökeresedésének” is zálogát jelentik, melynek következtében csökken annak esélye, hogy az adott termelő tevékenységet más országba, más kontinensre áttelepítsék.

Jelen résztanulmány a hazai beszállítói hálózatok legfontosabb jellemzőinek bemutatását és egy olyan módszertan meghatározását tűzte ki céljául, amely megfelelő alapot teremt a beszállítói hálózatok területi felméréséhez. A kutatásban megfogalmazott hipotézisek és a területi vonatkozásokat feltáró módszertan felállítása, illetve a legfontosabb megállapítások megtétele a témakör szakirodalmára és az elvégzett esettanulmányok tapasztalataira támaszkodva történt. A multinacionális nagyvállalatok megjelenésével párhuzamosan a nagyvállalatok és a hazai – zömében kis- és közepes méretű – vállalkozások között beszállítói kapcsolatok létesültek. A külföldi tulajdonú nagyvállalatok körül felépülő beszállítói hálózatok egyre fontosabb szerepet töltenek be a magyar gazdaságban. Ennek legfontosabb okai a következők:

- A hazai beszállítók külföldi tulajdonú vállalatokkal való kooperációjának jelentős szerepe van a piacteremtésben, a nagyvállalatok felvevőpiacot biztosítanak a hazai kis- és középvállalkozások számára;
- A nagyvállalatok megrendelése jelentős mértékben enyhítik a foglalkoztatási gondokat;
- Az együttműködés során megvalósuló technológiai transzfer és innováció-diffúzió, valamint a magasabb szintű vállalatvezetési és szervezési ismeretek átadása előmozdítja a hazai beszállítók versenyképességének javulását;
- A beszállítók által elsajátítandó termelési-szervezési, technológiai módszerek magyarországi terjedése hozzájárul a hazai modernizációhoz.

A beszállítói hálózatok fejlődését, további térnyerését több tényező is **akadályozza**. A hazai vállalkozások többsége tökehiánnyal küszködik, aminek következményeként nem rendelkeznek a megfelelő termelőkapacitással, s a korszerűbb technológiák hiányában nem tudnak megfelelni a megrendelők által támasztott szükséges minőségbiztosítási követelményeknek sem. A hazai vállalkozások pozícióit tovább nehezíti, hogy a betelepülő nagyvállalatok döntően a jól bevált külföldi beszállítói kapcsolataikat tartják fenn és az új kapcsolatok kialakításánál sem élveznek általában automatikusan előnyt a hazai vállalatok, hanem versenyhelyzetbe kerülnek a hasonló profilú külföldi vállalatokkal. A Magyarországon letelepedett multinacionális cégek **hazai beszállítóinak aránya** ezért átlagosan **alacsony**, ami nagymértékben korlátozza a nagyvállalatok gazdaságfejlesztő műszaki és innovációs kisugárzását.

A beszállítói kapcsolatok mindazonáltal bizonyos veszélyeket is rejtenek magukban. A magyar beszállítók többsége a beszállítói piramis alsó rétegéhez tartozik, ami a termékek magyar szellemi munkahányadának és a hazai realizálható hozzáadott érték arányának alacsony szintjét vonja maga után. A beszállítói hálózatoknak tehát nem csak a mennyiségi, hanem a minőségi aspektusa is különösen fontos abból a szempontból, hogy a magyar

beszállítók a beszállítói hálózatnak ne csupán a legkiszolgáltatottabb bér munkásai legyenek, hanem magasabb szellemi munka hányadot és hozzáadott értéket produkáló termékek gyártásában vegyenek részt, vagyis a beszállítói piramis magasabb szintjére emelkedjenek.

Az esettanulmányokból lesűrűsíthető **tapasztalatok** sok tekintetben egybecsengenek a szakirodalomban foglaltakkal, de számos új adalékkal is szolgálnak. Az esettanulmányok keretében, az ország területén működő öt multinacionális nagyvállalat beszerzési vezetőivel lefolytatott személyes interjúk során elhangzottak alapján elmondható, hogy a beszállítói hálózat kialakulása rendszerint hosszú folyamat eredménye. Az újonnan betelepülő nagyvállalat, amíg nem talál a térségben megfelelő partnert, a magas költségek ellenére megőrzi a már bevált külföldi beszállítóit. A zökkenőmentes együttműködés, a kölcsönös bizalom kialakulása a helyi vállalkozásokkal sok időt vesz igénybe. A külföldi befektetők a hazai beszállítók értékelése során az ajánlati árakat kedvezőeknek, a minőséget és a rugalmasságot gyenge közepesnek ítélik, míg a hazai beszállítók fő gyengeségeinek a határidők betartását és a megbízhatóságot tartják. Komoly hiányosságok mutatkoznak továbbá a megfelelő nyelvi és informatikai tudás terén, amely sokszor gátját képezi az eredményes együttműködésnek.

A **földrajzi közelség**, mint kiválasztási szempont, jellemzően csak a termeléshez közvetlenül nem kapcsolódó szolgáltatások tekintetében jelenik meg, minden egyéb terület vonatkozásában jelentősége **csekély**. Ez elsősorban azzal indokolható, hogy a multinacionális nagyvállalatok működése nem nemzetgazdasági keretek között, hanem regionális szinten szerveződik. Hazánk területe viszonylag kicsi, a távolabbi, esetenként határainkon túli beszerzési források miatt felmerülő többlet-szállítási idő szinte elhanyagolható. **A nagyvállalatok régió vagy megye szintű kisugárzásával kapcsolatos hipotéziseket tehát részben el kell vetnünk.** Az ország és az országhatárokon is túlmutató nagyrégiók jelentenek releváns beszállítói téregységet e szervezetek számára.

A beszállítói hálózatok területi felmérése számos **nehézséggel** terhelt. A szakirodalom és az esettanulmányok tapasztalatait összegezve a beszállítói hálózat azonosításának két legfontosabb jellemzője a minőség és az ár. A minőség kifejezésére alkalmas mutatószámokról az adatbázisokban jelenleg nem állnak rendelkezésre adatsorok, s az ár is csak jelentős torzításokkal, közvetve fejezhető ki. A beszállítói hálózatok területi felmérése ezért a rendelkezésre álló generálisabb jellegű mutatók és egyéb újszerű, de előállítható mutatók együttes alkalmazásával történhet.

A kutatás során felállított hipotézisekben a vizsgálatba bevont mutatók segítségével a hazai **beszállítói hálózatoknak három típusa** került elkülönítésre. A felhasznált mutatók térinformatikai feldolgozása útján kapott eredmények szerint a legfejlettebb típust megtestesítő „új típusú” beszállítói hálózat potenciálisan Budapesten és környékén, valamint Győr és Székesfehérvár térségében alakulhat ki, az egy fejlettségi szinttel lejjebb elhelyezkedő „hagyományos” beszállítói hálózatok kialakulása az előzőeken túl az északnyugati megyék nagyvárosainak térségében, míg a „fejletlen” típusú beszállítói hálózatok a megyeszékhelyek térségében valószínűsíthetőek.

A kutatásban szerepeltetett módszertan a mérhetőségi nehézségek, a megfelelő adatok hiánya miatt csak bizonyos megszorítások mellett alkalmazható a vizsgált jelenség leírására, ezért az eredmények csupán általános következtetések levonását engedik meg.

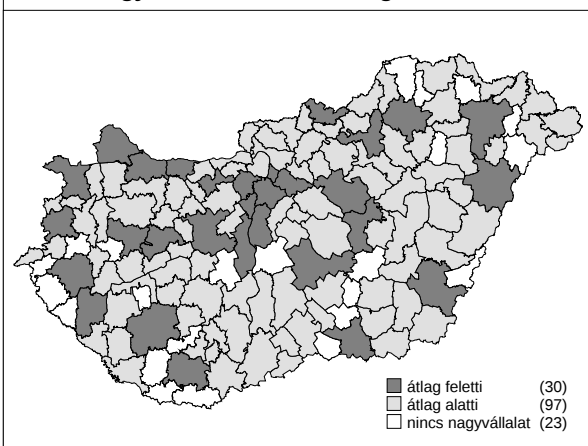
A beszállítói hálózatok területi felmérésére irányuló módszertani eljárások továbbfejlesztése megköveteli, hogy a statisztikai adatgyűjtés a jövőben kiterjedjen a minőség kifejezésére alkalmas mutatószámokra is. A vállalkozások által garantált minőség kifejezésére a minőségbiztosítási tanúsítványok tűnnek a legkézenfekvőbbnek. Érdemes lenne vállalkozásokként számba venni a minőségbiztosítási tanúsítvány létét vagy nem létét, illetve a tanúsítvány fajtáját.

Ezzel párhuzamosan megjelenik egy olyan komplex adatbázis létrehozásának igénye is, amely nemcsak a közgazdasági indíttatású kutatásokhoz teremt megfelelő alapot, hanem a területi vizsgálódások lefolytatását is lehetővé teszi. A vállalkozások tekintetében szükséges lenne a mutatók körének kiterjesztése, valamint az adatbázisoknak a kistérségi, illetve települési bontású mutatókkal történő kiegészítése.

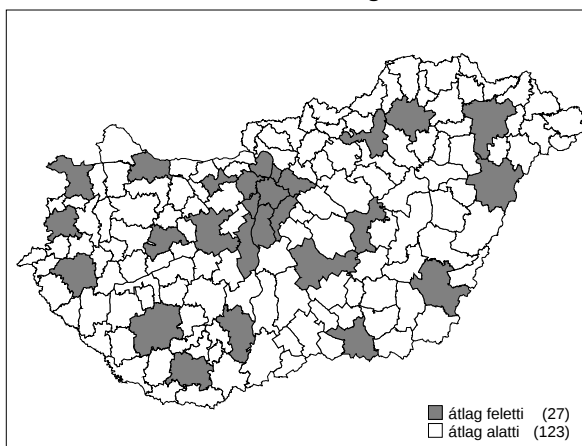

A beszállítói hálózatok értékelése és osztályozása kistérségeként

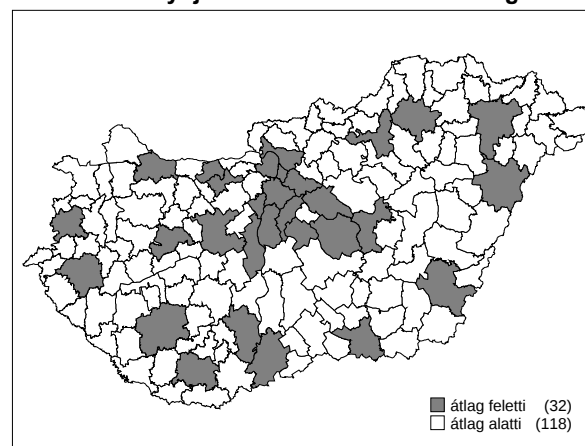
Kistérségek, melyeken belül a nagyvállalatok száma átlag fölötti

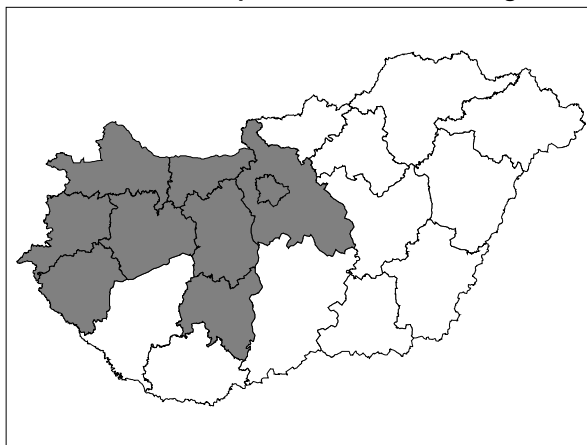
Kistérségek, melyeken belül a vállalkozói aktivitás átlag fölötti

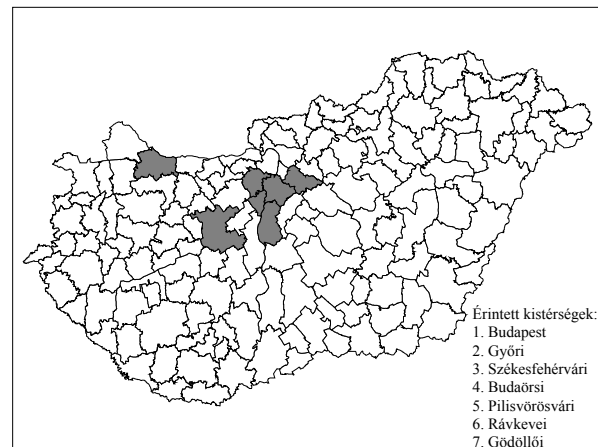
Kistérségek, melyeken belül az alapvető szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások száma átlag fölötti

Megyék, melyeken belül az egy főre jutó bruttó hozzáadott érték - Bp nélkül számított - átlag fölötti

Az előbbi megyék kistérségei, melyeken belül az innovatív vállalkozások száma - Bp nélkül számított - átlag fölötti

TERRA STUDIO KFT.

III. 2.3.5. K+F és menedzsment funkciók a gazdasági térszerkezet szempontjából

Valamely ország, régió **versenyképességét** jelentős mértékben meghatározza a gazdaság megújulási képessége. Ez döntően a **humán erőforrások minőségén**, az **innovációs készség**, az **innovációs miliő** meglétének, vagyis az ún. **quaterner szektor** fejlettségének, kiterjedésének függvénye. A humán erőforrások alapvetően a képzési rendszerek és a képzettség mutatóival írhatók le. Az innovációs készség a kutatás-fejlesztési (K+F) humán kapacitásokkal, pl. K+F-ben foglalkoztatottak számával, tudományos minősítéssel rendelkezők számával ragadható meg. Az innovációs miliőt a K+F szervezet rendszere, a K+F ráfordítások, a találmányok és szabadalmak száma, valamint a szinergiák (a K+F és a gazdaság együttműködése, egymásra hatása) minősíti.

A globalizáció és az információs társadalom, korunk két meghatározó paradigmája a K+F szektorra is meghatározó jelentőségű. A termelési és disztribúciós rendszerek diffúziója a K+F területén nem járt együtt a fejlett üzleti szolgáltatásokhoz hasonló diverzifikációval. A kontinenseken átnyúló multinacionális vállalatok a stratégiai menedzsment mellett a K+F funkciókat is megtartották a vállalati központokban. Ez részben annak is köszönhető, hogy a K+F szervezetek megmaradtak a vállalat szervezeti rendszerében.

A kilencvenes években a nagyszervezetek globális terjeszkedése a fejlődő piacgazdaságokban és az ágazatokon végigsöprő vállalati fúziók egyaránt kikényszerítik új nagy-regionális vállalati központok kialakítását. Ennek több, sok esetben egymásra épülő fokozata lehetséges:

1. A kelet-közép-európai átalakuló gazdaságokban megtelepülő multinacionális cégek először az egy-egy országban szétszabdalt szervezetrendszerüket kezdték egységes irányítás alá vonni. Ezek sok esetben az adott országon belül a működő jogszabályok és a kapcsolódó hatóságok felé történő egységes megjelenést szolgálják.
2. A következő lépcső, amikor valamely a térségben működő szervezetet regionális, esetünkben közép- vagy kelet-európai központtá neveznek ki.
3. Ez együtt járhat K+F funkciók megtelepedésével is.

Ennek a folyamatnak a megragadása egy többretegű vizsgálattal valósítható meg, amelynek alapkérdései a következők:

- Milyen fázisban van a transznacionális nagyvállalatok körében a K+F és menedzsmentfunkciók (pl. hídfőszerep) Magyarországi telepítése?
- Mi a szerepe a fejlettebb vállalati funkciók megjelenésének a hazai gazdasági fejlődés és térszerkezet szempontjából?
- Mennyire és hogyan jelentkezik a jelenség terjedése a Budapest és agglomerációján kívüli hazai térben?

Az első két témakör a jelenlegi statisztikai rendszer segítségével nem írható le. Közvetett módon, a **témával kapcsolatos irodalom** biztosíthatna megfelelő információkat, azonban alig van elérhető, a hazai folyamatokat feldolgozó releváns irodalom a megcélzott témakörben. A fenti kérdések megválaszolását így egy önálló, primér adatfelvételeken alapuló kutatás biztosítaná.

A harmadik témakör a jelenlegi K+F statisztika segítségével is megoldható. **Hipotézisünk** szerint, **az átalakulás során szűkülő K+F kapacitások, majd a lassú emelkedés a működő adottságokból fakadóan a K+F tevékenységek budapesti és a hagyományos egyetemi városi koncentrációját erősítette.** A meginduló új folyamatok azonban az új évtized végére egy decentralizáltabb, területileg kiegyenlített K+F képet fognak mutatni.

Az átalakulás a gazdaság más szektoraihoz hasonlóan a kutatás-fejlesztést is mélyen érintette. Az állami nagyvállalati rendszer megszűnése, átalakulása szétszakította az addigi gazdasági és K+F együttműködések. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján csökkenő vállalati megrendelések, a visszaeső nemzeti jövedelem, majd az államháztartás konszolidációja ('Bokros csomag' 1995. március), az ennek nyomán végrehajtott felsőoktatási és akadémiai konszolidáció a K+F szektor mélyrepülését kitolta a rendszerváltó évtized végéig.

A döntően negatív eredményeket mutató felszín alatt lassan pozitív változások is elindultak, amelyek véleményünk szerint három tényezőre vezethető vissza:

- a tudományos minősítési rendszer átalakítása;
- a gazdaság és a kutatás együttműködésének újraindulása;
- kormányzati innováció fejlesztési szándékok.

Ha az egyes főbb mutatókra – K+F helyek száma, fajlagos K+F ráfordítás, 10.000 lakosra jutó kutatók és fejlesztők száma – rangsorokat képezünk és a helyezési számokat összeadjuk, akkor adott évre egyfajta K+F potenciálra vonatkozó rangsort kapunk a megyékre. A számításokat két időpontra elvégezve megfigyelhetők az egyes megyék pozíciójának egymáshoz viszonyított változásai.

Az alkalmazott kétdimenziós skálázás meglehetősen homogén képet fest a hazai gazdasági fejlettségi és K+F viszonyokról (*ld. táblázat*). A megyék háromnegyede a IV. mezőbe esik mind 1995-ben, mind 2001-ben.

A K+F potenciál és gazdasági fejlettség típusai

<u>III. Erős gazdaság, mérsékelt K+F</u> <i>Fejér, Győr-Moson-Sopron, Vas</i>	<u>I. Erős gazdaság, kedvező K+F</u> <i>Budapest</i>
<u>IV. Gyenge gazdaság, mérsékelt K+F</u> <i>Baranya, Bács-Kiskun, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Pest, Nógrád, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Tolna, Veszprém, Zala</i>	<u>II. Gyenge gazdaság, kedvező K+F</u> <i>Csongrád, Hajdú-Bihar</i>

Szerkesztette: Lados M.

A hazai viszonyok között magas gazdasági és K+F teljesítményt mutató mezőbe csak Budapest tartozik. A kedvező K+F potenciállal sajnos gyenge gazdasági teljesítmény párosul Csongrád és Hajdú-Bihar esetében. Mindkét megyében a kedvező K+F potenciál még nem képes a gazdasági teljesítményt oly mértékben emelni, hogy az a megyék relatív gazdasági potenciálját is növelje. Három megye – Fejér, Győr-Moson-Sopron és Vas – esetében tapasztalhatjuk, hogy K+F kapacitása nincsen összhangban relatíve fejlett gazdasági teljesítményével. Az ábra két megye esetében mutatja pozíciójának jelentős változását, vagyis egyik mezőből a másikba történő átkerülését 1995 és 2001 között. Hajdú-Bihar a IV. mezőből, romló gazdasági potenciál mellett, a kedvező K+F kapacitású mezőbe lépett. Fejér megye pedig szintén a IV. mezőből, romló K+F teljesítmény mellett, a fejlett gazdasági teljesítményű mezőbe került.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy Magyarországon rövid távon egyelőre nem érvényesült sem a kedvező K+F kapacitások hatása a megyei GDP növekedésére és fordítva a hazai viszonyok között kiemelkedő gazdasági teljesítményt nem alapozza meg a K+F kapacitások bővülése.

A vállalkozások térszerkezetének területi méréséhez rendelhető mutatók

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S/D [*]	Területi szint		Adatfelvétel ajánlott rendszeressége	Értelmezés	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
Vállalkozások aktivitása	Vállalkozási aktivitás	Ezer főre jutó vállalkozások száma (db vállalkozás / 1000 fő)	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások tevékenységének általában vett, térségi összehasonlításban értelmezhető jelentősége	Cég-kódtár
	A nagy-vállalatok aktivitása	Ezer főre jutó nagyvállalatok száma (db nagyvállalat / 1000 fő)	S	település	kistérség	évente	A nagyvállalatok tevékenységének általában vett jelentősége	Cég-kódtár
	Nagyvállalat abszolút gazdasági súlya	A térség nagyvállalatainak összesített árbevétele / a térség összes vállalkozásának árbevétele	S	település	kistérség	évente	A nagyvállalatok gazdasági tevékenységének szerkezete	Cég-kódtár alapján
	Nagyvállalat foglalkoztatásban betöltött abszolút súlya	A térség nagyvállalataiban foglalkoztatottak összesített száma / a térség összes vállalkozásában foglalkoztatottak száma	S	település	kistérség	évente	A nagyvállalatok foglalkoztatási szerkezete	Cég-kódtár alapján
	Innovativitás	A kutatás-fejlesztésre fordított összeg a térségben az összesített árbevétel százalékában (Ft K+F / Ft összes árbevétel)	S	település	kistérség	évente	Az adott térségben működő összes vállalkozás innovációs potenciálja	???
	Termelési kultúra, minőségi termékek előállítása	Az ISO 9000, és ISO 14000 minőségbiztosítási, ill. környezet-irányítási audittal rendelkező vállalkozások száma az összes vállalkozás számához viszonyítva db ISO-val rendelkező váll. / összes váll. száma	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások termelési kultúrája, és az ezzel összefüggő versenyképesség, hatékonyság mérhető tényezője	???

* A mérőszám jellege: D: dinamikus, S: statikus

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S/D [*]	Területi szint		Adatfelvétel ajánlott rendszeressége	Értelmezés	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
Vállalkozások aktivitása	Termelési kultúra, minőségi termékek előállítása	Az ISO 14000 minőségbiztosítási tanúsítvánnyal rendelkező vállalkozások száma/ összes vállalkozás	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások termelési kultúrája, és az ezzel összefüggő versenyképesség, hatékonyság mérhető tényezője	???
	Termelési kultúra, minőségi termékek előállítása	Az ISO 9000 minőségbiztosítási tanúsítvánnyal rendelkező vállalkozások száma/ összes vállalkozás	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások termelési kultúrája, és az ezzel összefüggő versenyképesség, hatékonyság mérhető tényezője	???
	Termelékenységi	GDP/foglalkoztatottak száma	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások termelékenységeinek és versenyképességének mérhető tényezője	KSH
	Üzletvitel fejlettsége	Internet-hozzáféréssel rendelkező vállalkozás/ összes vállalkozás	S	-	kistérség	évente	Az adott térségben működő vállalkozások innovativitásának, termelési körülményeinek korszerűsége, fejlettsége	???
	Humán erőforrás képzettsége	Nyelvvizsgálóval rendelkező alkalmazott/ összes foglalkoztatott	S	-	kistérség	évente	A vállalkozások humán erőforrásának színvonala	???
	Beruházás	A vállalkozás által megvalósított beruházások értéke (millió Ft)	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások gazdasági helyzetének mérőszáma	APEH
	Beruházás	A vállalkozás által megvalósított beruházások értéke / a vállalkozás jegyzett tőkéje	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások gazdasági helyzetének mérőszáma	APEH (jelenleg nem közölt adat)
	Eredményesség	Adózás előtti eredmény/saját tőke	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások gazdasági helyzetének mérőszáma	APEH (jelenleg nem közölt adat)
	Jövedelmezőség	Üzemi eredmény/nettó árbevétel	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások gazdasági helyzetének mérőszáma	APEH (jelenleg nem közölt adat)
Vállalkozás	Likviditás	Forgóeszköz/rövid lejáratú kötelezettségek	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások gazdasági helyzetének mérőszáma	APEH

Jelenség	Tényező	Mutató (mérőszám) és mértékegysége	S/D [*]	Területi szint		Adatfelvétel ajánlott rendszeressége	Értelmezés	Adatforrás
				Elérhető	Javasolt			
Vállalkozások aktivitása	Tőkeellátottság	Saját tőke/összes eszköz	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások gazdasági helyzetének mérőszáma	APEH (jelenleg nem közölt adat)
	Exportorientáltság	Export/nettó árbevétel	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások exportorientációjának fontos tényezője	APEH (jelenleg nem közölt adat)
	Külföldi tulajdoni hányad	Külföldi tulajdon/jegyzett tőke	S	település	kistérség	évente	A külföldi tulajdon mértéke az adott térség vállalkozásaiban	APEH (jelenleg nem közölt adat)
	Tulajdonszerkezet	Állami, önkormányzati, magán, belföldi társaság, külföldi tulajdon/jegyzett tőke	S	település	kistérség	évente	A vállalkozások tőkéjének tulajdonosi megoszlása	APEH (jelenleg nem közölt adat)
Kutatás-fejlesztés		a K+F tevékenységet végző szervezetek számának változása	D	megye	település	évente		KSH
		K+F tevékenységet végzők számának változása	D	megye	település	évente		KSH
		K+F ráfordítások változása	D	megye	település	évente		KSH
		Tudományos fokozattal rendelkezők számának változása	D	megye	település	évente		KSH

* A mérőszám jellege: D: dinamikus, S: statikus